

LINGUISTICA

7

LETTICA

2000



LINGUISTICA LETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

2000

RĪGA

7

Dibinātājs
LU Latviešu valodas institūts
Reģistrācijas apliecība Nr. 000311118

Redakcijas kolēģija
Aina BLINKENA, Ojārs BUŠS, Ina DRUVIETE,
Ilga JANSONE, Jānis VALDMANIS, Andrejs BANKAVS
(franču val. red.), Agris TIMUŠKA (vācu val. red.),
Andrejs VEISBERGS (angļu val. red.), Baiba KANGERE
(Zviedrija), Aksels HOLVUTS (Lietuva)

Numura redaktors
Jānis VALDMANIS
Korektore
Asnate BAŅĢIERE

Redakcijas adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV-1050,
tālr. 7227696, fakss 7227696, e-pasts <latv@lza.lv>

Mākslinieks J. Riņķis

ISSN 1407 – 1932

© LU Latviešu valodas institūts, 2000

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
KORESPONDĒTĀJLOCEKLIM
PROFESORAM
HABILITĒTAJAM FILOLOĢIJAS
DOKTORAM
LAIMDOTAM CEPLĪTIM
VELTĪTS PIEMIŅAS KRĀJUMS

SATURA RĀDĪTĀJS

Dace MARKUS. Skanīguma jeb sonoritātes princips latviešu valodas zilbēs	9
JURIS GRIGORJEVS. Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks apraksts	19
Maija BRĒDE. Palīgvārdu izcēlums: semantiski fonētiskais aspekts	61
Vaira STRAUTIŅA. Runas intonācijas pētījumi, to praktiskā nozīme	72
Maigone BEITIŅA. Vienkopas predikatīvās vienības 17. gadsimta vārdnīcās	76
Axel HOLVOET. <i>Infinitival Relative Clauses in Latvian: their Structure, Development and Tendency Towards Lexicalisation</i>	99
Jānis VALDMANIS. Making "Latvian Literary Language Dictionary": Myths and Facts	117
Ieva ZUICENA. "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" un "Latviešu literārās valodas vārdnīca"	123
Jānis ROZENBERGS. Modes vārdi	128
Elga KAGAIŅE. Vispārlietojamās leksikas semantiskās identitātes problēmas izlokšņu un literārās valodas sistēmā un to atspoguļojums leksikogrāfijā	134
Manfred GÖRLACH. <i>Some Reflexions on Corpus Linguistics</i>	149
Kurt OPITZ. <i>Dimensions of the Word and the Implications for Lexicography</i>	165
Manuel BARBERA. <i>Providing a Future for a Disappearing Language (Some Notes on Votic Lexicography)</i>	180
Andrejs VEISBERGS. <i>The Evolution of Latvian Bilingual Lexicography</i>	214
Andrejs BANKAVS. Jaunākās franču vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā	228
Karsten LOMHOLT. <i>Valency in Bi-directional Dictionaries. The Latvian Verb</i>	236
Ojārs BUŠS. Eduarda Ozoliņa "Vāciski-latviskā vārdnīcā" iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi	252
Aina BLINKENA. Pastāvēs, kas pārvērtīsies (Latviešu jaunā ortogrāfija 90 gados)	258
LAIMDOTA CEPLIŠA BIBLIOGRĀFIJA	289
ZIŅAS PAR AUTORIEM	300



LAIMDOTS CEPLĪTIS
(1930. – 1992.)

Laimdots Ceplītis dzimis un uzaudzis Rīgā, tolaik zaļajā un klusajā Pārdaugavā, netālu no Zaslauka stacijas gleznotāja un zīmēšanas skolotāja Krišjāņa Ceplīša un fotogrāfes Alvīnes Ceplītes ģimenē (diemžēl Laimdota dzimšanas gads ir arī tēva aiziešanas gads).

Skolojies Rīgas 46. pamatskolā un 5. vidusskolā, vienu gadu arī Rīgas Kultūras un izglītības darbinieku tehnikumā (šajā laikā uzsācis darba gaitas, strādājot par noliktavas strādnieku "Zaslauka manufaktūrā"). Studējis filoloģiju Latvijas Valsts Universitātē.

Pēc augstskolas beigšanas 1956. gadā viņa vienīgā pamatdarba vieta ir bijis Institūts – līdz 1991. gada beigām A. Upīša Valodas un literatūras institūts, pēc tam Latviešu valodas institūts. Jau ienākot Valodas un literatūras institūtā, tiek pamanītas Laimdota daudzpusīgās un dziļās zināšanas valodniecībā, viņa interese un griba nodoties zinātniskajam darbam. Ir redzama arī viņa centība un neatlaidība nepārtraukti un sistemātiski vairot zināšanas gan tieši savā specialitātē, gan teorētiskos valodniecības jautājumos un zinātnes metodoloģijā, kā arī psiholoģijā un loģikā. Tāpat nepaliek nepamanītas Laimdota valodu zināšanas, vēlme padziļināt jau labi zināmo valodu prasmi un sākt mācīties jaunas.

Likumsakarīgi, ka jau pēc pāris gadiem Laimdota zināšanas un pētnieciskais darbs iemiesojas nopietnās publikācijās – "Daži vērojumi par runas intonāciju latviešu valodā" un "Izteiksmīgas runas pamati" (kopā ar N. Katlapi). Seko nodaļa "Runas intonācijas nozīme teikumā" ("Latviešu literārās valodas gramatikas" akadēmiskā izdevuma 2. sējumā) un citi raksti par fonētikas jautājumiem. Vēlāk, pēc gadiem, kā ilggadējo runas intonācijas pētījumu rezultāts top monogrāfija "Runas intonācijas analīze" (krievu valodā), kas tūlīt pēc publicēšanas kļuva par

fonētiķu rokasgrāmatu visā bijušajā Padomju Savienībā (ar tās dažādajām fonētikas un fonoloģijas skolām) un arī ārpus tās robežām. Par šo darbu 1975. gadā Laimdotam Ceplītim tiek piešķirts filoloģijas doktora grāds.

Jāpiebilst arī, ka tas bija Laimdots, ar kura pūlēm un organizatorisko darbu Institutā tika izveidota eksperimentālās fonētikas laboratorija, izstrādāts fonētikas pētīšanas plāns un iesākti darbi šajā jomā. Vairākus gadus, piedalīdamies dialektoloģijas materiālu vākšanas ekspedīcijās, Laimdots šajā nozarē ieviesa tehniskos līdzekļus, un pats ierakstīja magnetofona lentēs dialektoloģijas un folkloras materiālus vairāk nekā 100 000 metru garumā.

Vienlaikus ar savu sirdslietu – fonētiķu – Laimdota uzmanības lokā jau gandrīz no pašiem pētniecības sākumiem iekļūst latviešu valodniecībā mazpētītās sintakses problēmas. Tiek uzrakstītas nozīmīgas nodaļas "Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikai" par vienkopas un bezkopas teikumiem. 1963. gadā par bezkopas konstrukcijām latviešu valodā Laimdots iegūst filoloģijas zinātņu kandidāta grādu.

No pašiem valodnieciskās darbības sākumiem Laimdots ir ieguldījis daudz darba rakstības pilnveidē. Viņš ir sekmējis noteiktu principu izstrādi citvalodu cilmes īpašvārdu atveidei latviešu literārās valodas rakstos un runā, sastādot norādījumus par vācu, spāņu, franču u. c. valodu īpašvārdiem.

Kad 1964. gada nogalē Laimdotu norīko par Zinātnisko vārdnīcu sektora vadītāju, viņš pievēršas arī leksikogrāfijai. Fundamentālākais darbs latviešu leksikogrāfijā – "Latviešu literārās valodas vārdnīca" – paņēma daudz (reizēm pārāk daudz) spēku un laika, vienu otru sirdsdarbu un nevalas prieku spieda nolikt uz vārdnīcas altāra. Taču, atskatoties pagātnē, grūti iedomāties kādu citu, kurš labāk par Laimdotu būtu spējis tikt galā ar vārdnīcas darba un organizatoriskajām, vārdnīcas kolektīva augšanas grūtībām un šķēršļiem, reižu reižēm arī ar daiļā dzimuma kaprīzītēm. Ar to visu bija jātiek galā, veidojot šo latviešu valodniecības brieduma apliecinātāju darbu.

Noturīgā interese par rakstības jautājumiem gadu gaitā neaprobežojās ar citvalodu īpašvārdu atveidi. Laimdots ir veicis

redaktora darbu un bijis arī viens no autoriem "Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcai" (1981) un "Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcai" (1995).

Un vēl raksti par dažādiem valodas prakses jautājumiem, daiļliteratūras un literārās valodas attieksmēm, literārās valodas normām, valodas kultūru, par lektora runas meistarību... Bija vēl arī vairākas lielākas un mazākas ieceres gan saistībā ar fonētiku, gan uzkrāto bagāto pieredzi leksikogrāfijā.

Pašā 2000. gada vasaras vidū Laimdotam būtu jubileja – 70.

Lai gan ir pagājuši jau vairāk nekā 8 gadi bez Laimdota, reižu reižēm vēl aizvien pietrūkst šī patiesi inteliģentā cilvēka ar kluso smaidu. Cilvēka, kurš mīlēja mūziku un pats bija spēlējis vijoli. Kuru aizrāva teātris, ko arī pats gadiem bija spēlējis (un pat vadījis Valodas un literatūras institūta drāmas ansambli). Kuram patika glezniecība, jo bija uzaudzis starp tēva gleznotiem darbiem.

Jānis Valdmanis

Dace MARKUS

Skanīguma jeb sonoritātes princips latviešu valodas zilbēs

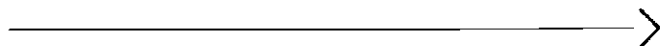
Tradicionāli latviešu valodniecībā teorētiskā fonoloģija ir vāji attīstīta nozare, arī zilbes pētījumos ir daudz nenoskaidrotu jautājumu. Rakstā risinātas dažas latviešu valodas zilbes fonoloģijas problēmas, salīdzinot latviešu valodas piemērus ar atbilstošiem piemēriem angļu valodā.

Ir vispārīgie principi, kas pamatos tiek ievēroti lielākajā daļā valodu, un specifiskie jeb variatīvie principi, kas raksturīgi tikai kādai valodu grupai vai pat vienai valodai. Viens no galvenajiem vispārīgajiem principiem zilbes fonoloģijā ir sonoritātes (s) princips, t.i. katrā zilbē ir tikai viena sonoritātes virsotne – zilbes kodols (K). Ar sonoritāti saprot skaņas relatīvu skaļumu (skanīgumu – D. M.) salīdzinājumā ar citām skaņām vienādos apstākļos (Giegerich, 1992). Zilbes sākumā (S) līdzskaņi izvietojas sonoritātes pieauguma secībā virzienā no kreisās uz labo, zilbes beigās līdzskaņi ieņem pozīcijas sonoritātes samazināšanās secībā virzienā no kreisās uz labo. Lai analizētu latviešu valodas zilbju atbilstību sonoritātes principam, jāzina, kāda sonoritāte piemīt konkrētām skaņām (sk. sonoritātes pieauguma skalas 1. variantu).

1. variants

Sonoritātes pieauguma skala

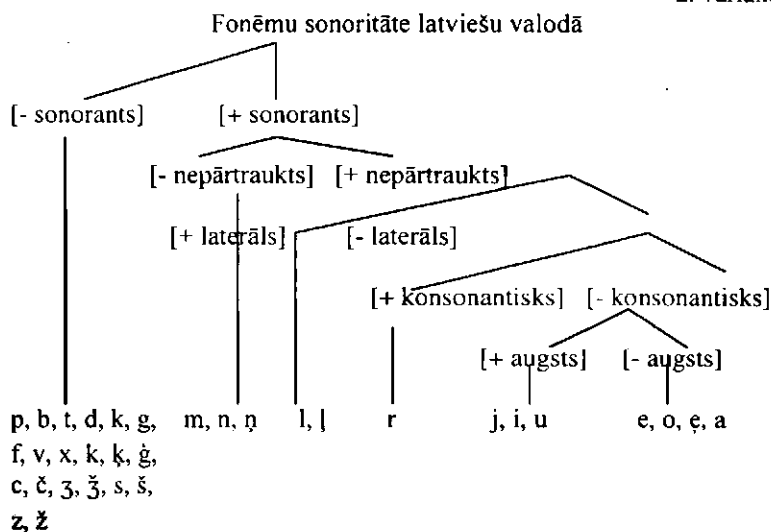
p	b	c	ɟ	f	v	m		i	o	
t	d	č	ʃ	š	ž	n		j	u	e
k	g			s	z	ŋ	l	r		ɛ
				x						a



Latviešu valodā blakus cietajiem līdzskaņiem *k*, *g*, *n*, *l* nostātos atbilstošie mīkstie līdzskaņi, bet garie patskaņi un divskaņi aizņemtu divas sonorās vietas.

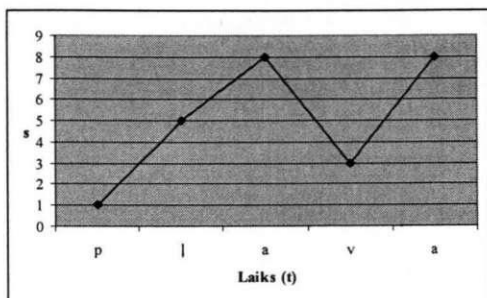
Sonoritātes pieauguma skalu mēdz attēlot arī kā iedalījumu fonēmu grupās pēc diferenciālajām pazīmēm (sk. 2. variantu), bet jāņem vērā, ka katras šādas fonēmu grupas ietvaros arī ir atšķirības pēc sonoritātes, kaut arī ne tik lielas kā starp grupām, piemēram, frikatīvās fonēmas /s/, /š/, /f/, /v/, /z/ un /ž/ ir skanīgākas par pārējām [- sonorantajām¹] fonēmām. Sonoritātes pieauguma skalas 2. variants lasāms šādi: 1) [- sonorantās] fonēmas ir mazāk skanīgas nekā [+ sonorantās]; 2) [+ sonorantās, - nepārtrauktās] fonēmas ir mazāk skanīgas nekā [+ sonorantās, + nepārtrauktās]; 3) [+ sonorantās, + nepārtrauktās, + laterālās] fonēmas ir mazāk skanīgas nekā [+ sonorantās, + nepārtrauktās, - laterālās]; 4) [+ sonorantās, + nepārtrauktās, - laterālās, + konsonantiskās] fonēmas ir mazāk skanīgas nekā [+ sonorantās, + nepārtrauktās, - laterālās, - konsonantiskās] fonēmas; 5) [+ sonorantās, + nepārtrauktās, - laterālās, - konsonantiskās, + augstās] fonēmas ir mazāk skanīgas nekā [+ sonorantās, + nepārtrauktās, - laterālās, - konsonantiskās, - augstās] fonēmas.

2. variants

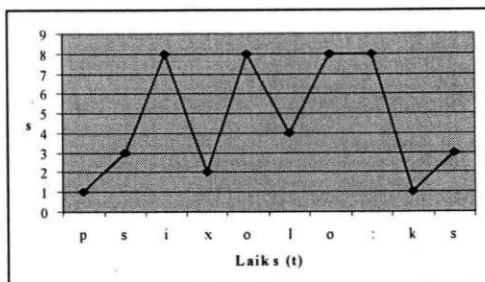


¹ Fonoloģiskajās formulās izmantots starptautiskais termins.

Vai latviešu valodas zilbē fonēmas tiešām pakļaujas šādai sistēmai? Teorētiski zilbes sākumā jebkurai [- sonorantajai] fonēmai varētu sekot jebkura [+ sonorantā] fonēma, tomēr latviešu valodā nevarētu iedomāties sugas vārdus, kas varētu sākties ar *pm-*, *pņ-*, *bm-*, *bņ-*, *pj-*, *bj-*, par ko rakstījušas jau Dz. Bonda [1994], A. Laua [1996], D. Markus [1999] un Dz. Šulce [1993]. Tādas skaņu kopas reti saklausāmas pat aizgūtos vārdos. Tātad latviešu valodā ir ierobežojums, ka pēc */b/* un */p/* zilbes sākumā latviskas cilmes vārdos var sekot tikai fonēmas */l/* un */r/*, piemēram, *blīkšķis*, *plava*, *braucējs*, bet aizgūtos vārdos arī dažas citas, piemēram, *psihologs*, *pneimonija*, un tas ir jauns, pakārtots princips. Izmantojot vienkāršu sonoritātes grafiku, vārdu *plava* un *psihologs* attēlojums būtu šāds:



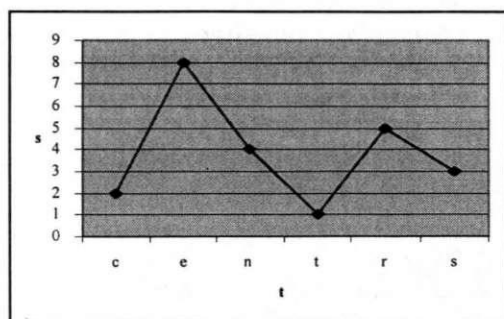
1. att. Vārda *plava* sonoritātes grafiks.



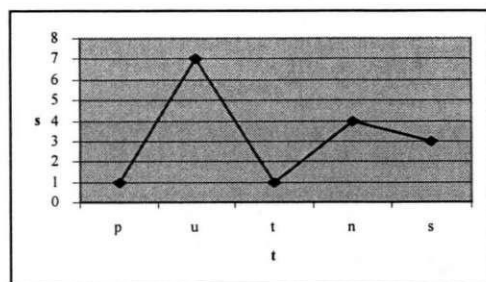
2. att. Vārda *psihologs* sonoritātes grafiks.

Abos grafikos uzskatāmi redzami zilbes kodoli, to skaits sakrīt ar zilbju skaitu vārdos: 1. attēlā divas virsotnes, 2. attēlā – trīs virsotnes. Visos attēlotajos gadījumos zilbes kodolu veido patskanis.

Interesanti palūkoties, kā sonoritātes principam atbilst diskutējamais iedalījums zilbēs tādos vārdos kā *centrs*, *kakls*, *katls*, *bebrs*, *putns* u. tml., kuros par otrās zilbes kodolu varētu uzskatīt zilbisku sonantu. Sonants kā zilbes kodols tiek atzīts angļu valodniecībā, bet ne lietuviešu valodniecībā (Sal. Markus, 1999). Ilustrācijai izmantoti vārdu *centrs* (3. att.) un *putns* (4. att.) sonoritātes grafiki.



3. att. Vārda *centrs* sonoritātes grafiks.

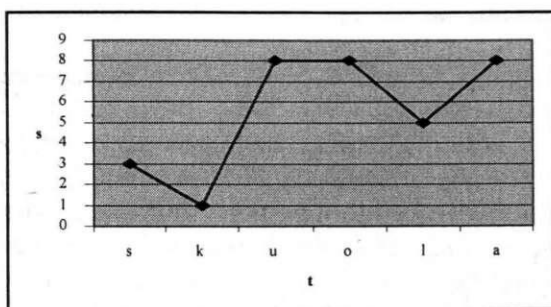


4. att. Vārda *putns* sonoritātes grafiks.

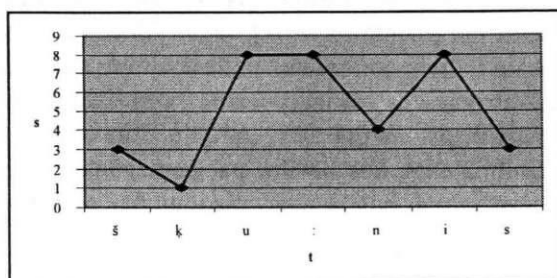
Abos attēlos redzams, ka otrās zilbes kodols sonoritātes ziņā nesasniedz pirmās zilbes virsotnes augstumu, tomēr kāpums un kritums ir ļoti saskatāms, tāpēc no sonoritātes viedokļa šie vārdi atbilst divzilbju vārdu struktūrai.

Sonoritātes principa lietojumā valodnieki tomēr saskatījuši arī grūtības un trūkumus. Angļu valodas speciālisti atzinuši, ka šo principu nevar izmantot, skaidrojot zilbisko struktūru runātajā valodā, it sevišķi sarunvalodā, kurā frāzes bieži tiek izrunātas atšķirīgi no atsevišķo vārdu izrunas un tādējādi, piemēram, vārdu savienojumu *hidden aims* 'apslēpti mērķi' un *hid names* 'apslēpti vārdi' fonēmiskais atveidojums var izrādīties vienāds, t.i. /hidnemz/, kaut arī pirmajā vārdu savienojumā ir trīs zilbes, bet otrajā – divas [Giegerich, 1992]. Sonoritātes teorijā šādas atšķirības netiek skaidrotas.

Ar sonoritātes principa lietojumu vien nepietiek, lai pateiktu, cik fonēmas var būt zilbē, kāda ir to iespējamā secība, kur ir zilbju robežas. Grūtības ir arī dažu vārdu analizē, piemēram, latviešu valodas vārdu *skola* (5. att.) un *šķūnis* (6. att.) attēlojumā būtu trīs sonoritātes virsotnes, kaut tie ir divzilbju vārdi, tiesa, s pirmā virsotne nebūtu ļoti augsta.



5. att. Vārda *skola* sonoritātes grafiks.

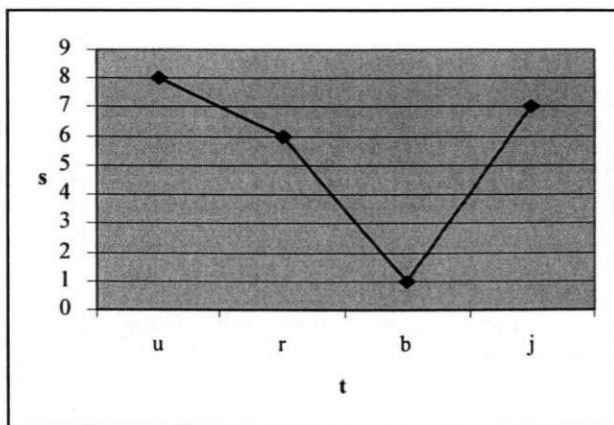
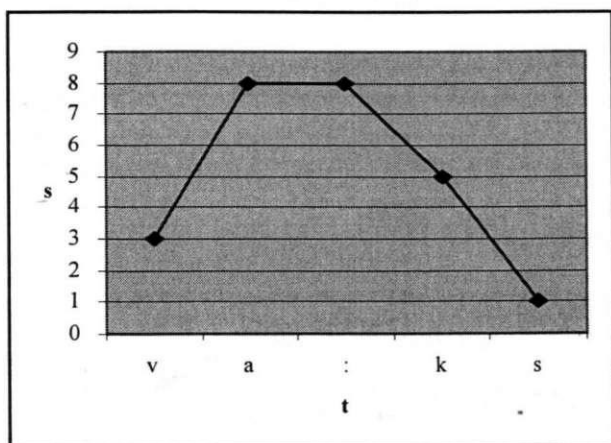


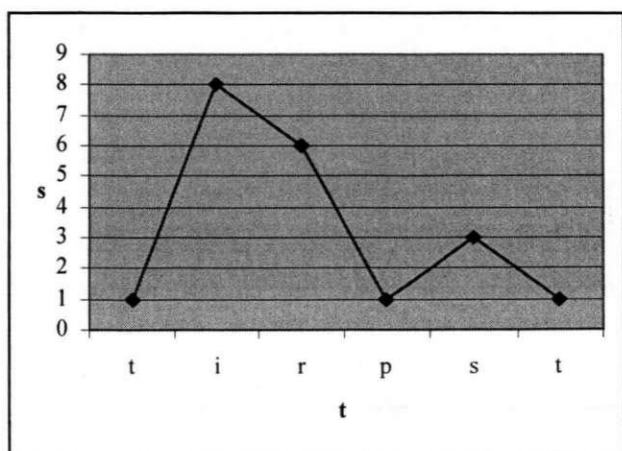
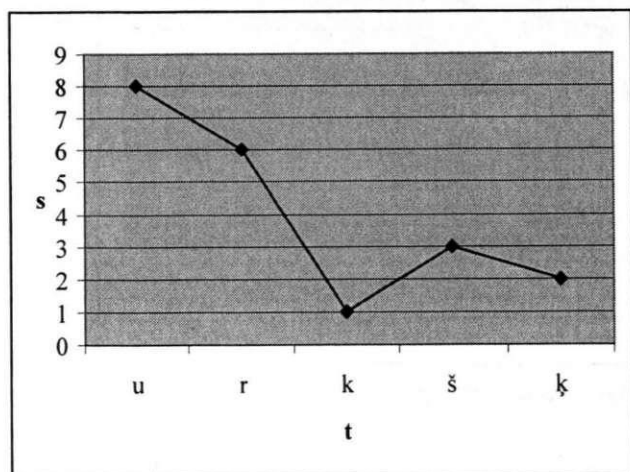
6. att. Vārda *šķūnis* sonoritātes grafiks.

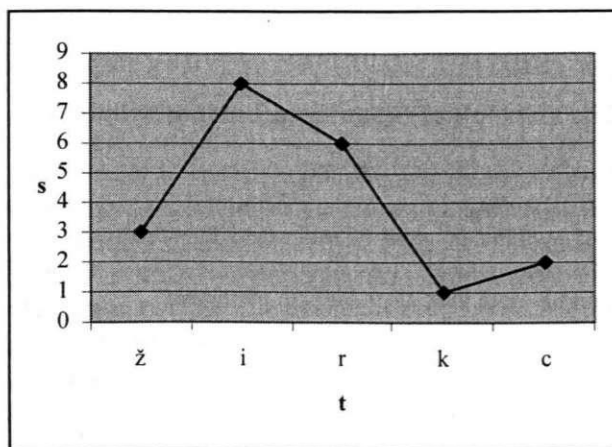
Angļu valodā vārdi, kas sākas ar *spr-*, *str-*, *st-* u. tml. sonoritātes pakāpienu vārda sākumā, tiek uzskatīti par izņēmumiem jeb principa pārkāpumiem, kas neatbilst uz sonoritātes principu balstītajai zilbes definīcijai. Vārdos *spring* 'pavasaris', *street* 'iela' u. tml. izņēmumu rada fonēma /s/ (sal. Giegerich, 1992).

Arī latviešu valodā fonēma /s/ līdzskaņu grupas sākumā pirms zilbes kodola ir tā, kas pārkāpj sonoritātes principu: *stiga*, *spole*, *skats*, *spriegums*, *strādāt* u. tml. Aizgūtos vārdos un fonētisku miju rezultātā līdzīgā pozīcijā atrodama arī fonēma /š/, piemēram, *Ščecina*, *šķaudīt*, *šķelt*, *šķēps*, *šķobīties*, *šķūnis*, *šprice* u. tml. Nav iespējams, ka vēl kāds cits latviešu valodas sonorāks līdzskanis ievadītu pārējo līdzskaņu grupu vārda sākumā. Teorētiski tādas grupas varētu būt *fk-*, *fp-*, *ft-*, *lb-*, *ld-*, *lg-*, *lv-*, *lz-*, *mb-*, *mk-*, *mp-*, *ms-*, *rb-*, *rd-*, *rg-*, *rm-*, *rv-*, *rz-*, *zb-*, *zd-*, *zg-* u. tml., bet latviešu valodā šādi vārdi nav atrodami. Tātad fonēmas /s/ un /š/ ir īpaši elementi, kas pārkāpj sonoritātes pieauguma principu vārda sākumā.

Līdzīga parādība vērojama arī vārda beigās. Ja pieņemam, ka sonorantie nāseņi un plūdeņi var veidot zilbes kodolu (*akls*, *putns*, *centrs*, *katls* u. c.), un ja uzskatām par morfoloģisku izņēmumu sonoranto glaidu /j/, kas atsevišķās vārdu morfoloģiskajās formās var atrasties sonoritātes virsotnes pozīcijā, piemēram, *dobj*, *krāpj*, *lemj*, *stumj*, *urbj* (7. att.) u. tml., bet ir jauninājums un sarunvalodā mēdz zust (Endzelīns, 1938; Šulce, 1993), piemēram, *dob(j)*, bet it sevišķi *dob(j)š*, *slap(j)š* u. tml., tad arī vārda beigās sonoritātes kritumu lielāko tiesu izjauc fonēma /s/, piemēram, vārdos *vāks* (8. att.), *tirpst* (9. att.) u. c., retāk fonēma /š/, piemēram, *briksš*, *urksš* [*ūrksš*] vai [*urksš*] (10. att.), pavisam nelielu sonoritātes palielinājumu vārda beigās var izraisīt arī afrikātas *c* rašanās skaņu kopā *-ts*, piemēram, vārdos *spilgts*, *spirgts*, *žirgts* (11. att.) u. tml., bet tas ir nenozīmīgs palielinājums, kas nebūtu pat pamanāms, ja grafika izveidē tiktu izmantots sonoritātes pieauguma skalas otrais variants.

7. att. Vārda *urbj* sonoritātes grafiks.8. att. Vārda *vāks* sonoritātes grafiks.

9. att. Vārda *tirpst* sonoritātes grafiks.10. att. Vārda *urkšķ* sonoritātes grafiks.



11. att. Vārda *žirgts* sonoritātes grafiks.

Tātad latviešu valodā sonoritātes princips ir nozīmīgs zilbes fonoloģijā, bet tas nav vienīgais zilbes sastāva noteicējs. Piemēri, kas neatbilst sonoritātes principam, jāanalizē, izmantojot citus patstāvīgus vai pakārtotus principus vai teorijas.

Literatūra

1. *Bond Dz.* Latvian syllable onsets and rhymes. – *Linguistica Baltica*, 1994, p. 87–100.
2. *Endzelīns J.* Latviešu valodas skaņas un formas. R.: Latvijas Universitāte, 1938.
3. *Giegerich H. J.* *English Phonology: An Introduction.* Cambridge: University Press, 1992.
4. *Laua A.* Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētika. R.: Zvaigzne, 1996.
5. *Markus D.* Zilbe baltu valodās: teorija un prakse. – *LZA Vēstis*, 1./2./3. nr., 1999, 78.–81. lpp.
6. *Šulce Dz.* Nomenu sakņu fonotaktiskā struktūra mūsdienu latviešu valodā (salīdzinājumā ar mūsdienu lietuviešu

valodu). Disertācija filol. doktora grāda iegūšanai. Liepāja, 1993.

The Principle of Sonority in Latvian Syllables

Summary

The principle of sonority is one of the most useful general principles in phonology of syllable in most of the world languages. It is very significant in Latvian syllables, too. Phonemes /s/ and /š/ violate the principle of sonority more than other Latvian phonemes.

Juris GRIGORJEVS

Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks apraksts

Cilvēka runa ir senākā valodas pastāvēšanas forma un, līdz pat mūsu dienām, galvenais cilvēku savstarpējās saziņas līdzeklis. Runas procesa rezultāts ir apzināti radītu skaņu virknes, kam piemīt tādas pašas fizikālas īpašības kā citām dabā vērojamām skaņām. Varētu teikt, ka katrai valodas skaņai piemīt divu veidu īpašības: objektīvās (fizikālās) un subjektīvās, t.i., tās īpašības, ko nosaka katra runātāja runas orgānu fizioloģiskās īpatnības un artikulācijas ieradumi, kas var būt runātājam individuāli vai kopīgi teritoriālai, sociālai vai kādai citai grupai. Cilvēka runas orgānu fizioloģijas pētījumu rezultāti apliecina to, ka mutvārdu saziņai lietojamo skaņu skaits ir visai ierobežots. To nosaka gan runas orgānu uzbūve, gan dzirdes uztveres īpatnības, gan prasības pēc skaidras un nepārprotamas informācijas pārraides. No pētījumiem izriet, ka katras valodas skaņu sistēmas izveide ir pakļauta universāliem nosacījumiem (Lindblom 1963, 1984):

1) cilvēka runas orgānu kustību amplitūda un ātrums ir samērā ierobežoti – tas ierobežo teorētiski izrunājamo skaņu daudzumu;

2) dzirdes uztveres īpatnību un artikulācijas polimorfisma dēļ akustiski un audītīvi vienādas vai ļoti tuvas (nebūtiski atšķirīgas) skaņas var tikt izrunātas ar vairākiem atšķirīgiem runas orgānu stāvokļiem;

3) valodas skaņu inventāra izveidē dominē tieksme panākt tajā ietilpstošo skaņu maksimālu nošķirtību ar minimālu enerģijas patēriņu.

Atbilstoši šiem nosacījumiem veidojies katras valodas skaņu inventārs. Enerģijas ekonomijas tieksme nosaka to, ka no vairākiem vienādu skaņas signālu veidojošiem artikulātoru stāvokļiem tiek izvēlēts tas, kura veidošana prasa mazāko piepūli. Ja kādas slimības, traumas vai citu šķēršļu dēļ šis artikulātoru stāvoklis vairs nav iespējams, tas tiek aizstāts ar tuvāko iespējamo, kura rezultātā tiek iegūta analoga vai maksimāli tuva skaņa, piemēram, pēc lūzuma

fiksēts žokļa stāvoklis netraucē cilvēkam runāt bez jūtamiem teiktā uztveres traucējumiem.

No iepriekš sacītā izriet, ka pastāv fizioloģiski noteikts un galīgs teorētiski iespējamo valodas skaņu inventārs, no kura kādas valodas runātāji izvēlas savai saziņai nepieciešamo līdzekļu kopumu. Kad šāds skanisko līdzekļu kopums ir izvēlēts, rodas vajadzība to pēc iespējas izsmeloši un reizē – ekonomiski aprakstīt. Fonēmu un fonēmu pārmaiņu teorija fonoloģijā ļauj sadalīt jebkuras valodas skaņu inventāru nelielā fonēmu sistēmā, kur katras fonēmas konkrētā realizācija pakļaujas noteiktu fonoloģisku likumu prasībām. Aprakstot fonēmu īpašības, tiek aprakstītas šo valodā nozīmīgo skaņu ideālformas un to iespējamās maiņas šai valodā funkcionējošu fonoloģisko likumu ietekmē.

Ilgu laiku fonēmu aprakstā dominēja artikulārās šķirēj pazīmes, jo tās saistītas ar vieglāk novērojamajiem artikulācijas procesiem. Jaunākās fonoloģiskās teorijās (Ladefoged 1989 u. c.) apraksts papildināts arī ar auditīvām šķirēj pazīmēm, kas liek domāt par ideālformu komplekso uzbūvi. Tomēr skaņu artikulācija un uztvere, kas ir šādu fonēmu aprakstu pamatā, ir lielā mērā atkarīga no katras valodas noteiktajām skaņu subjektīvajām īpašībām. Balstoties uz šādiem aprakstiem, var tikai nosacīti salīdzināt divu valodu skaņu sistēmas, jo, piem., patskanis, kas vienā valodā tiek aprakstīts kā augsta mēles pacēluma patskanis, citā valodā var atbilst vidēja pacēluma patskanim. Lai gūtu pēc iespējas pilnīgu priekšstatu par katrai fonēmai atbilstošā skaņas stereotipa jeb ideālformas īpašībām un noteiktu šīs fonēmas vietu universālajā, cilvēkam izrunājamo skaņu sistēmā, katras fonēmas aprakstam būtu jāietver arī objektīvas, no runātāju individuālām vai kolektīvām īpatnībām neatkarīgas īpašības.

Tā kā skaņa ir svārstību izplatīšanās vidē (runājot par valodas skaņām, šī vide parasti ir gaiss), katru skaņu var samērā objektīvi raksturot, aprakstot tās fizikālās īpašības, kas ir fizikas nozares akustikas izpētes objekts. Akustiskā fonētika nodarbojas ar valodas skaņu fizikālo (akustisko) īpašību izpēti un aprakstīšanu, lai tuvinātos pēc iespējas objektīvam valodas skaņu inventāra aprakstam. Tā kā noteiktas akustiskā signāla īpašības stipri ietekmē

ar dzirdi uztveramās skaņas kvalitāti, raksturojot šo īpašību kopumu, var raksturot skaņas akustisko ideālformu. Pasaules fonētiķu prātus jau vairākus gadu desmitus nodarbina jautājums, kā nošķirt skaniskajā materiālā valodai raksturīgo daļu no katra runātāja individuālo īpašību noteiktās. To mēģina panākt, raksturojot skaņas no uztveres viedokļa. Zinot, kā dzirdes mehānisms reaģē uz akustisko signālu, un aprakstot uztverē nozīmīgas vienības, var raksturot auditīvo ideālformu. Uzlabotais patskaņu ideālformas modelis (Kent & Read 1992: 90.–91. lpp.) ir balstīts uz skaņas formantu centru frekvenču akustisko datu nelineāru pārveidojumu psihofizikālās uztveres vienībās (melos, barkos, kēnigos, erbos utt.). Barku skala atspoguļo iekšējās auss gliemeža darbību, kad uz noteiktas skaņas akustiskā signāla frekvenču joslas izraisītu kairinājumu reaģē iekšējās auss gliemeža basilārās membrānas noteikta platuma josla, ko sauc par kritisko joslu. Lai vēl vairāk samazinātu runātāju individuālo īpašību ietekmi uz objektīvo skaņas signālu, ieteicams patskaņus raksturot nevis ar to formantu centru absolūtajiem psihofizikālajiem lielumiem, bet gan ar patskaņu pamattoņa (F_0) un pirmo trīs formantu (F_1 , F_2 , F_3) savstarpējo attiecību koeficientiem (F_1/F_0 ; F_2/F_1 ; F_3/F_2) vai intervālu lielumiem jeb tonotopiskajām distancēm starp šiem formantiem (F_1-F_0 ; F_2-F_1 ; F_3-F_2). Šis ieteikums izriet no formantu attiecību (*Formant Ratio Theory*) un telpisko paraugu teorijas (*Space Pattern Theory*), kas nosaka, ka noteiktas skaņas pazīmes tiek pazītas pēc skaņas izraisītās iedarbības uz iekšējās auss gliemeža basilārās membrānas dažādām vietām telpisku paraugu jeb klišeju veidā. Telpiskie paraugi jeb klišejas ir cieši saistīti ar enerģijas joslu (formantu) savstarpējo novietojumu skaņas spektrā. Tā kā klausītājs atpazīst vienādas dažādu runātāju izrunātas skaņas, piem., patskani [a:], kā vienas un tās pašas fonēmas realizācijas, neskatoties uz to atšķirīgajām absolūtajām formantu frekvenču vērtībām, tonotopiskās distances starp formantu centriem (Traunmüller 1981) vai formantu centru skaitlisko vērtību attiecības (Miller 1989) acīmredzot sniedz svarīgāku informāciju par patskaņu kvalitāti nekā patskaņu formantu centru absolūtās vērtības, jo, aprēķinot no atšķirīgiem dažādu runātāju formantu frekvenču datiem formantu frekvenču attiecību

koeficientus vai distances starp formantiem, atšķirības starp runātājiem tiek lielā mērā samazinātas.

Tātad, lai iegūtu samērā objektīvu fonēmas jeb skaņas ideālformas aprakstu, skaņa jāraksturo no akustiski auditīvā viedokļa. Tas saistīts ar to, ka valodas apgūvē tieši auditīvais prototips jeb ideālforma ir tā atskaites vienība, ar kuru tiek salīdzināta gan paša, gan citu izrunas rezultātā radītā skaņa. Akustiskais signāls, kas atbilst šādai auditīvai ideālformai, veido akustisko ideālformu, kam piemīt noteiktas fizikālas īpašības. Skaņa, kuras fizikālās īpašības atbilst akustiskajai ideālformai, savukārt tiek izrunāta, veidojot noteiktu artikulātoru stāvokli – artikulāro ideālformu, ko panāk ar atbilstošu nervu un muskuļu darbību, kas veido neiromotorisko ideālformu. Tas, ka kurliem cilvēkiem ir traucēta runas spēja, vedina domāt, ka auditīvā ideālforma ir viena no svarīgākajām ideālformas kopējā jēdziena daļām. Tomēr jāatzīst, ka auditīvā ideālforma nevar veidoties bez skaņas signāla jeb akustiskās ideālformas esamības.

Lai papildinātu jau esošo akustisko informāciju par patskaņiem un dotu kompleksai latviešu valodas patskaņu ideālformu izpratnei trūkstošo patskaņu akustisko un auditīvo ideālformu raksturojumu, tika veikti eksperimentāli pētījumi, kuru rezultāti īsumā apkopoti šajā rakstā.

LATVIEŠU VALODAS PATSKAŅU AKUSTISKĀS IDEĀLFORMAS

Tā kā runa ir par patskaņu akustisko ideālformu noteikšanu un to īpašību aprakstīšanu, ir jānorobežojas no latviešu valodas patskaņu akustisko īpašību pētīšanas dabiskā vai laboratoriskiem apstākļiem pielāgotā runā, kā arī pētījumiem īpaši izraudzītu teikumu vai atsevišķu vārdu izrunā, jo šajos gadījumos ideālformas realizāciju ietekmē konkrētā runas situācija, runātāja individuālās īpatnības, runas temps, fonētiskā apkaime un citi faktori. No lielākās daļas minēto ietekmju ir iespējams izvairīties, pētījot izolētu patskaņu izrunu. Samērā neierobežotais garo (zināmā mērā – arī īso) izolēto patskaņu izrunas laiks dod iespēju runas orgāniem ieņemt optimālu

(artikulārajai ideālformai iespējami tuvu) attiecīgā izolētā patskaņa artikulācijai nepieciešamo stāvokli un formu, kas tiek sasniegti artikulācijas izturējuma fāzē. Tā rezultātā tiek izrunāta skaņa, kuras akustiskās īpašības artikulācijas izturējuma fāzes laikā ir vistuvākās pētījumā patskaņa akustiskajai ideālformai. Ir arī citi labvēlīgi faktori izolētu patskaņu lietošanai akustisko ideālformu noteikšanā. Pirmkārt, izrunājot patskani izolēti, tā kvalitāti neietekmē ne fonētiskā apkaime, ne vārda vai zilbes uzsvars, ne runas temps, bez tam – intonācija parasti ir krītoša (intonācijas vienveidība ir īpaši svarīga garo patskaņu kvalitātes aprakstā). Otrkārt, izrunājot kādu skaņu izolēti, runātājs bieži neapzināti cenšas to izrunāt maksimāli "skaidri", t.i., pēc iespējas tuvu šīs skaņas stereotipam jeb ideālformai, kas valodas apguves procesā ir nostiprinājusies viņa apziņā.

Tā kā ilgu laiku par galvenajiem skaņu raksturotājiem tika uzskatītas skaņu artikulārās ideālformas, patskaņu un līdzskaņu klasifikācija lielā mērā ir balstīta uz tām. Arī mūsdienās daļa fonētiķu uzskata, ka jebkura skaņa, par spīti runas plūstošajai dabai, var tikt saistīta ar tai raksturīgo stabilo artikulārā mehānisma stāvokli un ka šis stabilais stāvoklis (artikulārā ideālforma) ietver visus artikulāros nosacījumus, kas vislabāk raksturo skaņas kvalitāti. Citi fonētiķi pret to iebilst un artikulācijas polimorfisma dēļ, kad vairāki artikulātoru stāvokļi var radīt ļoti tuvu vai identisku akustisko signālu, par galveno skaņas kvalitātes raksturotāju uzskata skaņas akustisko ideālformu. Patskaņu akustisko ideālformu aprakstam pasaules fonētikas praksē tiek lietoti vairāki atšķirīgi apraksta modeļi (Kent & Read 1992).

Vecākais ir *vienkāršais patskaņa ideālformas modelis* (*Simple Vowel Target Model*). Pēc šā modeļa tiek pieņemts, ka katrs patskanis pastāv vienā kanoniskā, dažādos kontekstos un runas situācijās nemainīgā formā. Tās raksturošanai pietiek aprakstīt statisko (runas orgānu stāvokļu un formu noteikto) virsbalsenes gaisa ceļu jeb balss trakta formu patskaņa artikulācijas laikā, kad tā artikulācija visvairāk tuvinās patskaņa artikulārajai ideālformai jeb prototipam. Tā kā rezonatora rezonanču frekvencēm, ko nosaka runas orgānu stāvokļi un formas, atbilst akustiskā signāla formantu

frekvences, jebkuru patskani var raksturot arī akustiski, norādot patskaņa formantu centru frekvenču skaitliskās vērtības vai grafiski attēlojot patskanim atbilstošu punktu akustiskajā F_1/F_2 plaknē vai akustiskajā $F_1/F_2/F_3$ sfērā. Šāda modeļa lietošanai nepieciešama dažādo runātāju izrunas datu normalizēšanas procedūra (*Speaker Normalization*), ar ko samazina šo dažādo runātāju fizioloģisko un izrunas īpatnību noteikto akustisko datu atšķirību no patskaņa ideālformas jeb stereotipa akustiskajām īpašībām. Izlīdzinot atšķirības dažādu runātāju izrunāto patskaņu akustiskajās īpašībās ar datu normalizēšanas procedūru, tiek ņemta vērā balss trakta garuma un formas izmaiņu izraisītā ietekme uz patskaņu formantu centru frekvenču skaitliskajām vērtībām (Fant 1966, 1975; Nordström 1975; Sundberg & Nordström 1976).

Līdzīgs iepriekšējam ir *uzlabotais patskaņa ideālformas modelis* (*Elaborated Vowel Target Model*). Izejas pieņēmumu par nemainīgo prototipu un runātāju izrunas datu normalizēšanas procedūru papildina ar izrunas akustisko datu pārveidojumu uztveres psihofizikālajās vienībās, kas raksturo auditīvo skaņas augstumu vai auditīvo filtru īpašību skaitliskās attiecības. Tas tiek panākts ar dažādu formulu palīdzību, nelineāri pārrēķinot formantu frekvenču skaitliskās vērtības (hercos – Hz), kas iegūtas izrunas pētījumos (Koenig 1949; Fant 1973; Zwicker & Terhardt 1980; Moore & Glasberg 1983; Traunmüller 1988). Šādu pārveidojumu mērķis ir iegūt vienības, kas ir nozīmīgas skaņu pazīšanā un fonoloģiskajā klasifikācijā cilvēka uztverē. Arī šajā modelī katru patskani var attēlot kā punktu, taču šoreiz – uztveres psihofizikālajā F_1/F_2 plaknē vai psihofizikālajā $F_1/F_2/F_3$ sfērā. Katram patskanim atbilstošā punkta koordinātas veido no patskaņa formantu frekvenču skaitliskajām vērtībām izskaitlotās psihofizikālās vienības. Datu interpretācija no uztveres viedokļa ir svarīga tādēļ, ka dabā pats uztveres mehānisms veic nepieciešamo izrunātās skaņas akustiskā signāla datu normalizēšanu, lai panāktu to atbilstību attiecīgā prototipa noteiktajai klišejai. Tādā veidā šajā modelī, pārejot uz formantu psihofizikālo lielumu attiecību koeficientiem vai tonotopiskajām distancēm starp formantiem, tiek panākta nozīmīga dažādu runātāju izrunas datu atšķirību samazināšana.

Atšķirīgs no abiem patskaņu ideālformu modeļiem ir *patskaņa dinamiskā apraksta modelis* (*Dynamic Specification Model*). Šai modelī ir izteiktas prasības aprakstīt patskaņa akustiskās īpašības ne tikai artikulācijas izturējuma brīdī, bet arī ekskursijas un rekursijas laikā, lai patskaņa aprakstā ietvertu arī blakus esošo skaņu ietekmi uz patskaņa kvalitāti. Tiek uzskatīts, ka artikulācijas ekskursijas un rekursijas fāzei atbilstošās patskaņa formantu centru skaitlisko vērtību maiņas un šo maiņu ilgums raksturo patskaņa prototipu labāk nekā izturējuma fāzes akustiskās īpašības. Līdz ar to patskaņu pazīšanai būtu jābūt labākai gadījumos, kad klausītājs dzirdētu patskaņa artikulācijas ekskursijai un rekursijai atbilstošās daļas, nekā, dzirdot tikai artikulācijas izturējumam atbilstošo daļu. Eksperimentālie pētījumi šo pieņēmumu apstiprina samērā reti.

No trim pieminētajiem patskaņu akustiskā apraksta modeļiem šajā rakstā lietoti vienkāršais un uzlabotais patskaņa ideālformas modelis, jo tiem ir visplašākais teorētiskais un eksperimentālais pamatojums, bet uzlabotajam patskaņa ideālformas modelim atbilstošais patskaņu īpašību apraksts ir papildināts ar psihofizikālajās vienībās izteiktām skaitliskajām vērtībām. Šis apraksts nav pretrunā arī ar auditīvā prototipa teorijām (Kuhl 1991). Vairāku eksperimentu rezultāti liecina, ka dinamiskā informācija par patskaņu formantu vērtību maiņām artikulācijas ekskursijas un rekursijas fāzēs tikai papildina izturējuma fāzē gūto informāciju, bet neietekmē patskaņa pazīšanu (Fox 1983; Harrington & Cassidy 1994). Citos eksperimentos gūta atziņa, ka klausītāji vienlīdz labi pazīst patskani, kad tie dzird tikai artikulācijas izturējuma fāzē vai tikai ekskursijas un rekursijas fāzē radītās skaņas (Jenkins *et al.* 1983). Tātad patskaņa artikulācijas akustisko rezultātu var pietiekami raksturot ar patskaņa formantu centru frekvenču skaitliskajām vērtībām, kas iegūtas, izdarot mērījumus kādā momentā artikulācijas izturējuma fāzes vidū. Uz šādi iegūtām skaitliskām vērtībām ir balstīts arī uzlabotais patskaņa prototipa modelis.

Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšanai tika izmantoti visi 12 latviešu valodas patskaņi: /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/, /a/, /a:/, /o/, /o:/, /u/ un /u:/ (sistēmas labad arī /o/ un /o:/, lai gan tie būtu uzskatāmi par vienas fonēmas variantiem, jo atšķirībā no citiem

īšā un garā patskaņa pāriem patskaņa ilgumam šajā pāri nav stabilas nozīmes šķīrējfunkcijas). Patskaņu izrunas ierakstam tika izraudzīti 6 informanti (3 vīrieši – V1, V2, V3 vecumā no 23 līdz 35 gadiem, un 3 sievietes – S1, S2, S3 vecumā no 29 līdz 39 gadiem), kuriem visiem ir augstākā izglītība un kuru izruna vērtējama kā skaidra un bez runas defektiem. Visi informanti dzīvo Rīgā un runā literārās valodas normām atbilstošu valodu bez jūtāmām dialektālām iezīmēm. Šo informantu izvēli noteica patskaņu akustisko īpašību pētījumā (Grigorjevs 1995) iegūtie dati. Minētajā pētījumā analizējamie patskaņi atradās [t] fonētiskajā apkaimē vārdos, kas bija iekļauti pētījuma mērķiem īpaši konstruētos teikumos. Pētījumā tika izmantoti 28 informantu (21 vīrieša un 7 sieviešu vecumā no 19 līdz 65 gadiem) izrunas ieraksti, kas tika akustiski analizēti Stokholmas universitātes Valodniecības institūta fonētikas laboratorijā. Visu šo informantu izruna bija atbilstoša vai maksimāli tuva ar literārās valodas normām noteiktajai izrunai un bez runas defektiem vai jūtāmām dialektālām iezīmēm esoša. Pēc mērījumu datu statistiskas apstrādes tika izraudzīti 6 minētie informanti, kuru izruna pārstāv šo 28 informantu grupu, kurā vairums dzīvo vai nāk no vietām, kur tiek runāts vidus dialekts (Rīga, Cēsis, Valmiera u. c.).

Informantu V1, V2, V3, S1, S2 un S3 izrunāto izolēto patskaņu ieraksti tika analizēti Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā, lietojot personālajiem IBM tipa datoriem paredzētu akustiskās analīzes programmu CSRE 4.5 (*Canadian Speech Research Environment*, versija – 4.5). Patskaņu akustiskā kvalitāte tika noteikta, novietojot vertikālo kursoru uz monitorā redzamās dinamiskās spektrogrammas kvazinemainīgā posma vidusdaļas un nolasot ar LPC MC metodi noteiktās formantu centru frekvenču skaitliskās vērtības. Patskaņu ilgumi tika noteikti, mērijot dotā patskaņa skaņas viļņa ilgumu no svārstību pirmā cikla sākuma līdz pēdējā cikla beigām. Pamattoņa (F0) līkne tika izskaitļota ar atlasošās filtrēšanas metodi (*Comb Filtering method*), kas deva iespēju noteikt pamattoņa frekvences augstāko un zemāko, kā arī vidējo skaitlisko vērtību viena patskaņa robežās. No šīm vērtībām mērījumu rezultātos norādītas pamattoņa

1. tabula. Latviešu valodas garo un īso patskaņu pamattoņa un pirmo četrū formantu frekvenču vērtība hercos (Hz) un ilguma vērtība milisekundēs (ms). Katram patskanim norādīta vidējā statistiskā vērtība (VSV) un standartnovirze (SN), kas aprēķināta trīs informantu **vīriešu** trīs reizes izrunātiem patskaņiem.

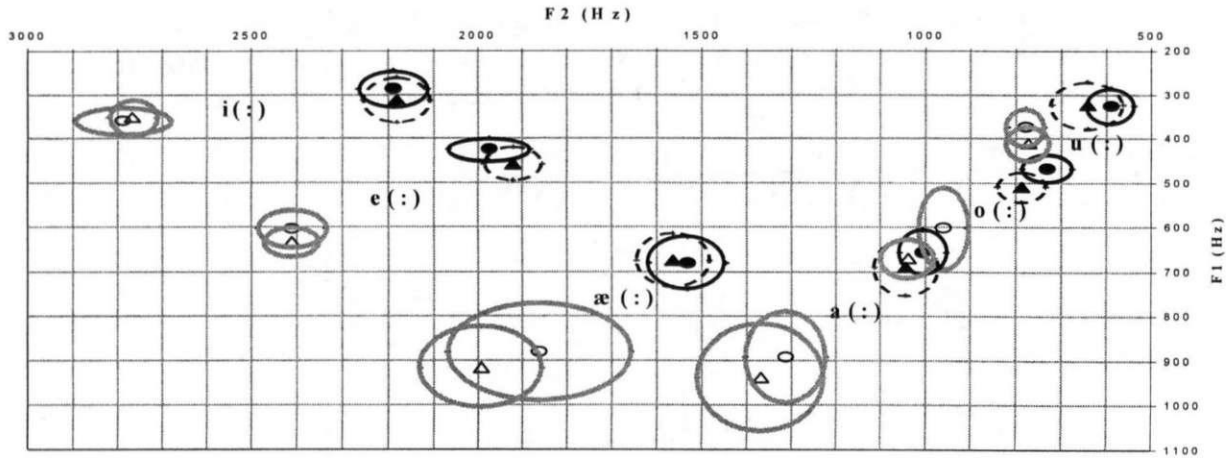
Patsk.	F0		F1		F2		F3		F4		Ilgums	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
/i:/	117	11	286	42	2189	76	2947	155	3734	286	487	156
/i/	128	7	312	52	2182	73	2894	196	3700	275	207	34
/e:/	114	14	426	26	1975	92	2644	117	3469	75	481	159
/e/	118	9	458	37	1921	66	2630	129	3483	127	208	40
/æ:/	113	16	681	58	1532	85	2488	51	3442	125	493	118
/æ/	111	9	675	60	1564	81	2485	44	3475	225	219	33
/a:/	110	12	657	50	1005	52	2668	70	3452	109	501	114
/a/	108	9	690	63	1044	69	2546	144	3458	168	229	40
/o:/	112	11	468	31	731	55	2503	167	3371	116	488	127
/o/	112	10	509	34	787	53	2474	81	3334	102	229	44
/u:/	120	10	325	41	589	51	2239	104	3210	88	436	110
/u/	120	8	323	54	642	79	2350	158	3121	60	192	25

vidējās vērtības patskaņa robežās. Sīkāku informāciju par materiāla ierakstam un analīzei lietoto aparatūru un darba metodēm var gūt J. Grigorjeva rakstā "Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšana" (Grigorjevs 1998, 168.–169. lpp).

Mērījumos iegūtie akustiskie dati (katra informanta 3 reizes izrunāto patskaņu formantu centru frekvenču dati) tika apstrādāti ar statistikas programmu SPSS (versija – 7.0 Update), aprēķinot katra patskaņa ilguma, pamattoņa un pirmo četrus formantu (F1, F2, F3 un F4) centru frekvenču vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes vīriešu un sievietes izrunai atsevišķi. Šādi iegūtie rezultāti redzami 1. un 2. tabulā, bet datu grafisks atspoguļojums redzams 1. A. attēlā. Atsevišķi vērojot vīriešu un sievietes izrunas noteiktās patskaņu zonas akustiskajā plaknē, redzams, ka atšķirības starp garo (melni vai balti aplīši) un īso (melni vai balti trīsstūri) patskaņu zonu centriem ir samērā nelielas, bet ar elipsēm apzīmētās patskaņu zonas ļoti lielā mērā pārklājas (izņēmums ir patskaņi [o] un [o:], kuru zonas gan vīriešu, gan sievietes izrunā pārklājas pavisam nedaudz). No tā var secināt, ka garie un īsie patskaņi ir samērā tuvi kvalitātes ziņā. Tas lielā mērā apstiprina agrākos pieņēmumus, ka latviešu valodā garos un īsos patskaņus šķir tikai kvantitāte, tomēr šo apgalvojumu nepieciešams pārbaudīt no psihofizikālā viedokļa. Skatot attēlu kopumā, vērojams, ka pastāv samērā liela atšķirība starp vīriešu un sievietes izrunāto patskaņu formantu centru frekvenču vērtībām un šo patskaņu zonu novietojumu akustiskajā F2/F1 plaknē. Bez tam sievietes izrunāto patskaņu [o] zona pilnīgi pārklājas vīriešu izrunāto patskaņu [a] zonai, bet [o:] zona – daļēji pārklājas [a:] zonai. Lai pārbaudītu, vai vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu lietošana mērījumos noteikto datu vietā neietekmē secinājumus, tika izveidots 1. B. attēls, kurā par patskaņu punktu koordinātām lietotas visu sešu informantu (V1, V2, V3, S1, S2 un S3) trīs reizes izrunāto patskaņu pirmā (F1) un otrā (F2) formanta frekvences skaitliskās vērtības. Šajā attēlā (1. B. att.) skaidri redzama ar aplīšiem apzīmēto garo un ar trīsstūriem apzīmēto īso patskaņu zonu savstarpējā pārklāšanās, kā arī sievietes izrunāto patskaņu [o(:)] pārklāšanās vīriešu izrunātiem patskaņiem [a(:)]. Pārējās sievietes izrunāto patskaņu zonas (izņēmums ir [i(:)] un [e(:)] zonas), attēlojumam F2/F1 plaknē

2. tabula. Latviešu valodas garo un īso patskaņu pamattoņa un pirmo četrus formantu frekvenču vērtība hercos (Hz) un ilguma vērtība milisekundēs (ms). Katram patskanim norādīta vidējā statistiskā vērtība (VSV) un standartnovirze (SN), kas aprēķināta trīs informantu **sieviešu** trīs reizes izrunātiem patskaņiem.

Patsk.	F0		F1		F2		F3		F4		Ilgums	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
/i:/	223	29	360	30	2788	107	3336	182	4367	236	458	88
/i/	226	25	352	41	2767	54	3287	147	4353	208	224	68
/e:/	217	26	604	42	2411	75	3038	159	4359	173	492	74
/e/	221	27	634	33	2411	58	3054	184	4329	186	254	59
/æ:/	215	27	881	109	1863	206	2986	218	4299	117	473	71
/æ/	218	32	916	90	1993	137	3000	265	4299	150	245	64
/a:/	211	25	892	103	1313	91	2924	167	3993	168	486	54
/a/	218	30	938	120	1369	141	2951	253	4071	151	250	68
/o:/	214	26	602	91	960	52	2780	254	3884	86	490	75
/o/	216	33	670	44	1038	60	2897	219	3960	109	253	63
/u:/	213	28	374	44	778	40	3073	279	4014	118	428	83
/u/	215	27	412	38	773	47	3000	267	4066	146	197	37



1. A. attēls. Patskaņu zonas F2/F1 akustiskajā plaknē. Garo patskaņu zonu centri attēloti ar aplīšiem, bet īso – ar trīsstūriem (vīriešu izrunai ar melniem, sievietēm – baltiem simboliem). Zonu centru koordinātām kalpo 1. un 2. tabulā norādītās F1 un F2 VSV, bet patskaņu zonas apzīmējošās elipses konstruētas, izmantojot 1. un 2. tabulā dotās standartnovirzes (95%) no VSV.

lietojot mērījumos noteiktās vērtības (1. B. att.), nav tik skaidri nošķirtas no vīriešu izrunāto patskaņu zonām kā gadījumā, kad tika lietoti statistiskās apstrādes dati (1. A. att.), tomēr kopējās tendences saglabājas neatkarīgi no datu izvēles un attēlojuma formas.

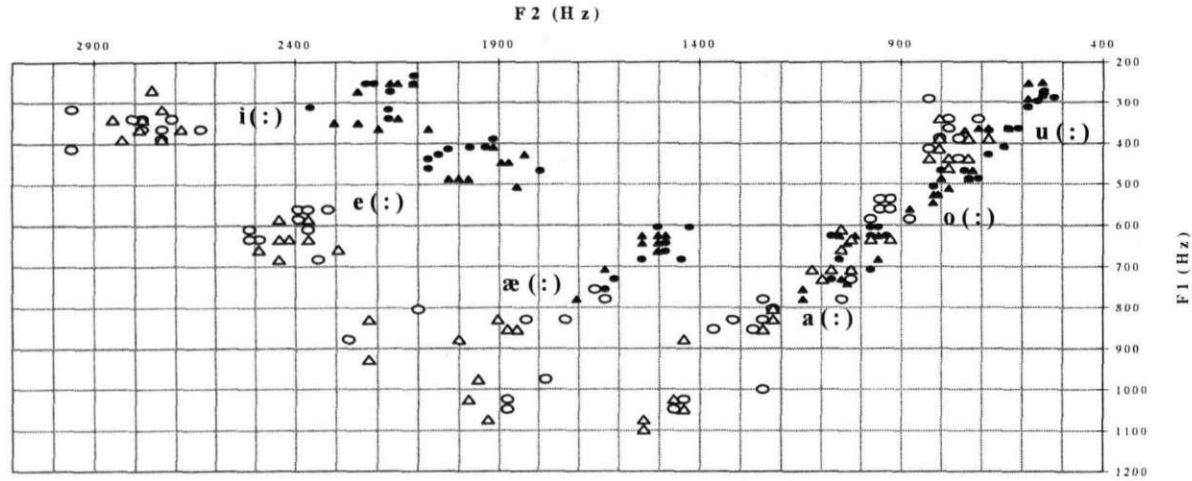
Runātāju dzimtes noteiktās atšķirības vienu un to pašu patskaņu zonu novietojumā akustiskajā F2/F1 plāknē saistītas ar fizioloģiskajām atšķirībām runas orgānu veidoto rezonatoru izmēros. Lielā mērā šīs atšķirības patskaņu zonu novietojumā ir novēršamas ar visvienkāršāko vienmērīgo datu normalizēšanu, lietojot koeficientu, kas iegūts no vīriešu un sievietes balss traktu (rezonatoru) garuma skaitliskās attiecības. Vienmērīgu datu normalizēšanu ar koeficientu, kas iegūts, aprēķinot zema mēles pacēluma patskaņu (kuriem F1 > 600 Hz) trešā formanta vidējo skaitlisko lielumu attiecību vīriešu un sievietes runātāju grupām, izmantojuši un savā darbā aizstāvējuši P. E. Nordstrēms un B. Lindbloms (Nordström & Lindblom 1975). Zema mēles pacēluma patskaņu trešo formantu skaitliskās attiecības izvēli P. E. Nordstrēms un B. Lindbloms pamato ar to, ka tā vistuvāk atbilst rezonatoru garumu skaitliskajai attiecībai. Sekojot šo autoru paraugam, tika aprēķināti normalizēšanas koeficienti, pēc zema mēles pacēluma patskaņu /a(:)/ un /æ(:)/ trešo formantu (F3) vidējām skaitliskām attiecībām. Lai atvieglotu aprēķinus un padarītu dažādas normalizēšanas metodes salīdzināmas, pamatojoties uz G. Fanta ieteikumiem (Fant 1975), P. E. Nordstrēma un B. Lindbloma piedāvātās normalizēšanas koeficienta aprēķināšanas metodes vietā lietota G. Fanta izstrādātā metode. Normalizēšanai lietojamais koeficients $k = 16\%$ (kopējs garajiem un īsajiem patskaņiem) tika iegūts no izolētu zema mēles pacēluma patskaņu datiem pēc formulas, kas veidota atbilstoši G. Fanta ieteikumiem (Fant 1966):

$$k = (F3s / F3v - 1) \times 100 \%$$

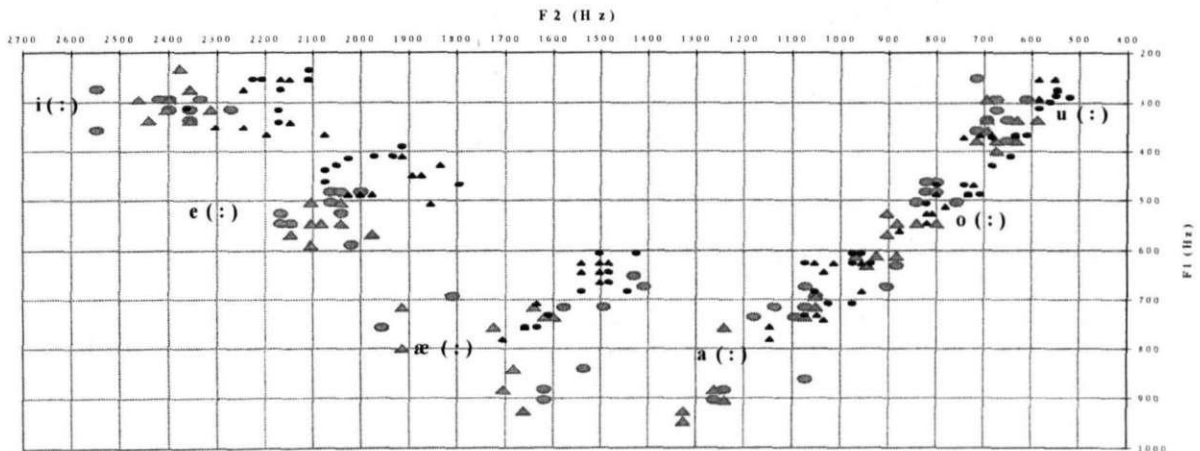
Šajā formulā ar v apzīmēta vīriešu, bet ar s – sievietes izruna.

Normalizējot ar aprēķināto koeficientu ($k = 16\%$) sievietes izrunas datus (tā tuvinot tos vīriešu izrunas datiem), tika lietota formula, kas izriet no G. Fanta aprakstītajiem normalizēšanas koeficienta aprēķiniem:

$$Fns^* = Fns / (k / 100 \% + 1) = Fns / 1,16$$



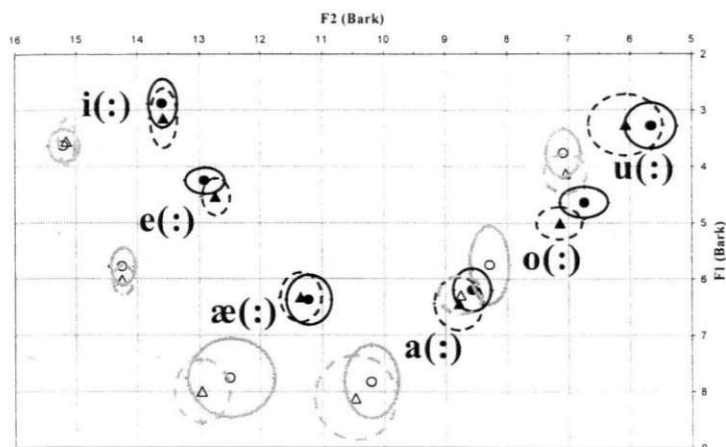
1. B. attēls. Patskaņu zonas F2/F1 akustiskajā plaknē. Garie patskaņi attēloti ar aplīšiem, bet īsie – ar trīsstūriem (vīriešu izruna attēlota ar melniem, sievietes – baltiem simboliem). Simbolu koordinātām kalpo mērījumos noteiktās katra informanta (V1, V2, V3, S1, S2 un S3) 3 reizes izrunāto patskaņu pirmo divu formantu F1 un F2 centru frekvenču vērtības.



2. attēls. Patskaņu zonu novietojums akustiskajā F2/F1 plaknē pēc sieviešu izrunas datu vienmērīgas normalizēšanas ar koeficientu $k = 16\%$. Sieviešu izrunātie garie patskaņi attēloti ar pelēkiem aplīšiem, bet īsie – ar pelēkiem trīsstūriem. Pārklāšanās starp patskaņu [a(:)] un [o(:)] zonām ar šādu normalizēšanu stipri samazināta un uzskatāma par samērā nebūtisku.

Šajā formulā ar k apzīmēts lietotais normalizēšanas koeficients, ar Fns – formanta ar kārtas numuru n mērītā centra frekvences vērtība sievietes s izrunai, bet ar Fns^* – normalizēšanas rezultātā iegūtā n -tā formanta frekvences vērtība. Pēc visu trīs sieviešu (S1, S2 un S3) izrunas datu normalizēšanas tika veidots 2. attēls, kurā redzams, kā normalizēšana ietekmējusi patskaņu zonu novietojumu akustiskajā F2/F1 plaknē. Vērojams, ka sieviešu izrunāto patskaņu zonas pietuvojušās vīriešu izrunāto patskaņu zonām, lielā mērā ar tām pārklājoties. Pārklāšanās starp sieviešu izrunāto patskaņu [o(:)] un vīriešu izrunāto patskaņu [a(:)] zonām ievērojami samazināta un vairāk uzskatāma par saskarsmes, nevis pārklāšanās vietu (skat. pelēko simbolu pārklāšanos melnajiem [a(:)] zonas augšdaļā, kur F1 = 600–700 Hz un F2 = 850–1000 Hz!).

Lai patskaņu apraksts atbilstu uzlabotā patskaņu ideālformas modeļa prasībām, patskaņu formantu centru frekvenču mērījumos iegūtie akustiskie dati ir jāpārveido psihofizikālajos, tādējādi pārveidojot datus atbilstoši dzirdes uztveres īpatnībām. Lietojot H. Traunmillera 1988. gada formulas (skat. formulas 3. A. attēla paskaidrojumā!), mērījumos iegūtie dati tika pārrēķināti barkos un statistiski apstrādāti. Izmantojot psihofizikālajās vienībās pārveidoto datu VSV un SN, patskaņi tika attēloti psihofizikālajā F2/F1 plaknē (skat. 3. A. attēlu!). Šajā attēlā simboli lietoti tieši tāpat kā 1. A. attēlā. Salīdzinot ar 1. A. attēlu, redzams, ka 3. A. attēlā patskaņu zonu novietojums plaknē "saspiests" horizontālās ass virzienā tiem patskaņiem, kuru F2 vērtība pārsniedz 8,5 barkus (atbilstoši – 1000 Hz). Lai pārbaudītu, vai maiņas priekšējās un vidējās rindas patskaņu zonu izskatā nav radījusi kļūda standartnoviržu aprēķināšanā, līdzīgi 1. B. attēlam tika konstruēts 3. B. attēls, kurā par patskaņu punktu koordinātām ņemtas psihofizikālajās vienībās pārrēķinātās visu sešu informantu (V1, V2, V3, S1, S2 un S3) trīs reizes izrunāto patskaņu pirmā (F1) un otrā (F2) formanta frekvences skaitliskās vērtības. 3. B. attēlā redzams, ka, attēlojot katra atsevišķā patskaņu punktu psihofizikālajā F2/F1 plaknē, priekšējās un vidējās rindas patskaņu zonas ir it kā saspiestas F2 ass virzienā. Tas saistīts ar to, ka visi akustisko datu pārveidošanas psihofizikālajās vienībās veidi (arī



3. A. attēls. Patskaņu ieņemtās zonas psihofizikālajā F2/F1 plaknē. Apzīmējumi lietoti tāpat kā 1. A. attēlā, bet 1. un 2. tabulā redzami patskaņu akustiskie dati (Hz) pārrēķināti psihofizikālajos (Bark) pēc H. Traunmillera formulas (Traunmüller 1988):

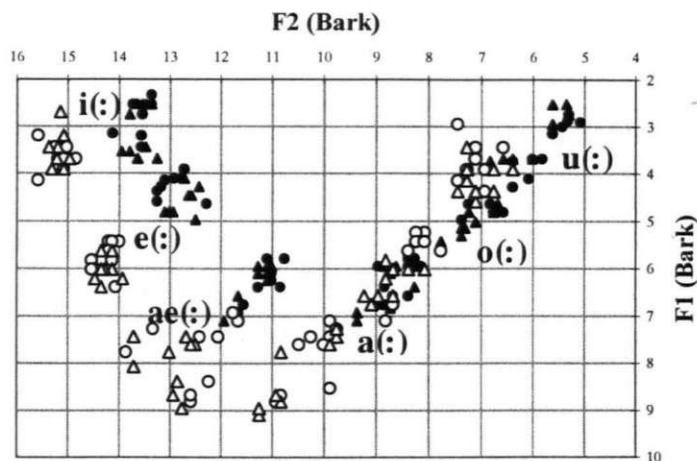
$$z = (26,81 \times f / (1960+f)) - 0,53$$

Šajā formulā z – kritisko joslu rādītājs barkos (Bark), bet f – frekvence hercos (Hz).

Ja $z < 2,0$ barkiem, lietota cita H. Traunmillera formula:

$$z' = z + 0,15 \times (2 - z)$$

Šajā formulā z – kritisko joslu rādītājs barkos, kas iegūts, izmantojot 1. formulu un ir mazāks par 2 barkiem ($z < 2,0$), bet z' – galīgais kritisko joslu rādītājs barkos.



3. B. attēls. Izolēti izrunātu latviešu valodas patskaņu ieņemtais zonas psihofizikālajā F2/F1 plaknē. Attēls vienāds ar 1.B. attēlu, bet visu sešu informantu trīs reizes izrunāto 12 patskaņu akustiskie dati (Hz) pārrēķināti psihofizikālajos (Bark) pēc iepriekš minētās H. Traunmüllera formulas (Traunmüller 1988) un veido patskaņu punktu koordinātas psihofizikālajā F2/F1 plaknē. Līdzīgi 1.B. attēlam garie patskaņi attēloti ar aplīšiem, bet īsie – ar trīsstūriem (vīriešu izruna attēlota ar melniem, sievietes – ar baltiem simboliem).

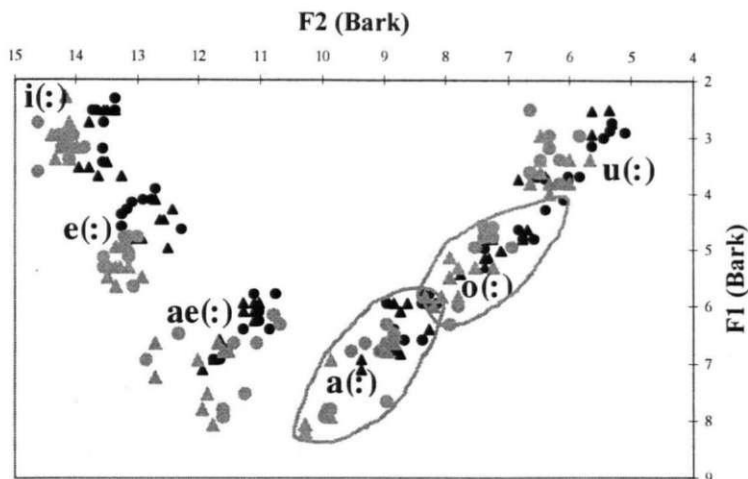
mērā atgādina logaritmisku pārveidojumu, tātad galvenokārt ietekmē augstāko frekvenču datus (jo augstāka frekvence, jo lielāka ietekme). Patskaņu zonu attēlojums psihofizikālajā plaknē līdz ar to kļūst kompaktāks, taču saglabā tendences, kas vērojamas akustiskajā F2/F1 plaknē – sieviešu un vīriešu izrunāto patskaņu zonu atšķirības viena patskaņa robežās un dažādu patskaņu zonu pārklāšanos (sieviešu izrunātie [o(:)] un vīriešu izrunātie [a(:)]). Normalizējot psihofizikālajās vienībās izteiktos sieviešu izrunas datus ar koeficientu $k = 16\%$ (4. attēls), netiek panākta labāka patskaņu zonu nošķiršana par to, kas iegūta, lietojot akustiskos datus (2. attēls), tomēr pats patskaņu zonu, kuras psihofizikālajā plaknē kļuvas kompaktākas, novietojums plaknē kļūst vienmērīgāks un vairāk atgādina fonoloģiskajā patskaņu četrstūrī vērojamo.

Ja atsevišķi salīdzina vīriešu un sieviešu īso un garo patskaņu formantu centru psihofizikālās vērtības (skat. 3. A. attēlu!), redzams, ka nevienam garā un īsā patskaņa pārim šo vērtību starpība nepārsniedz 1 barku. Tas, ka gan fizikālajā (skat. 1. B. attēlu!), gan psihofizikālajā F2/F1 plaknē (skat. 3. B. attēlu!) garo un īso patskaņu koordinātu F1 un F2 noteiktie punkti lielā mērā pārklājas un ka garo un īso patskaņu formantu centru psihofizikālo vērtību starpība nepārsniedz 1 barku (bieži tā nepārsniedz pat 0,5 barkus – skat. 3. A. attēlu!), liek secināt, ka garajiem un īsajiem patskaņiem ir jāatbilst vienai un tai pašai patskaņu kvalitātes kategorijai (Iivonen 1987). Šis pētījums tādā veidā apstiprina tradicionālo pieņēmumu (Laua 1961 u. c.), ka latviešu valodā, līdzīgi igauņu un somu valodai, garo un īso patskaņu fonoloģiskās atšķirības pamatojas uz kvantitatīvajām (relatīvo ilgumu attiecības), nevis kvalitatīvajām attiecībām. Līdz ar to var apgalvot, ka latviešu valodā patskaņu ilgums kalpo kā fonoloģiska norāde (*Phonological marker* – Rosner & Pickering 1994), kad garā un īsā patskaņa fonēmas patskaņu pāri tiek šķirtas, balstoties uz to relatīvo ilgumu attiecību. Latviešu valodā patskaņu relatīvo ilgumu attiecība vidēji ir 1+2,3, t.i., garā patskaņa ilgums ir vidēji 2,3 reizes lielāks par īsā patskaņa ilgumu. Spektrālās atšķirības šai gadījumā ir kā palīg faktors, kas sekmē garo un īso patskaņu fonēmu nošķiršanu, bet pats to nenosaka. Pētījumā iegūtie dati neatbilst citu valodu, kurās ilgums kalpo kā fonoloģiska norāde,

pētījumos novērotajām tendencēm, ka salīdzinājumā ar garajiem patskaņiem īsie patskaņi ir novirzīti akustiskās vai psihofizikālās F2/F1 plaknes centra virzienā (skat. 1. A. un 3. A. attēlu!). Gan akustiskajā, gan psihofizikālajā F2/F1 plaknē garo un īso patskaņu novietojums nedaudz atšķiras, turklāt īso patskaņu koordinātu nobīdes virziens ir apmēram vienāds vīriešu un sievietes izrunāto patskaņu attēlojumā. Nekas tomēr neliecina par īso patskaņu punktu nobīdi plaknes centra virzienā (izņemot vīriešu izrunātās /e/ un /u/ skaņas, attēlotas akustiskajā plaknē), tātad nevar runāt par akustisko centralizāciju izolēti izrunātiem īsajiem patskaņiem salīdzinājumā ar garajiem. Īso patskaņu izruna šādos apstākļos acīmredzot ir pietiekami enerģiska, lai neļautu darboties artikulārajai neitralizācijai, kas ir akustiskās centralizācijas cēlonis. Tātad vērojamo īso patskaņu koordinātu atšķirību no garo patskaņu punktu novietojuma izraisa citi cēloņi, taču šī novirze ir neliela, tāpēc arī latviešu valodā nevar runāt par īso patskaņu piederību citai kvalitātes kategorijai, pretstatot tos garajiem patskaņiem. Šīs zināšanas ir svarīgas materiāla sagatavošanā auditīvajiem eksperimentiem, jo ļauj patskaņu kvalitātes uztveres eksperimentu vajadzībām lietot tikai garos patskaņus, kas ir ilgāki un klausītājiem vieglāk uztverami un novērtējami.

LATVIEŠU VALODAS PATSKAŅU AUDITĪVĀS IDEĀLFORMAS

Pētījumos konstatēts, ka klausītāji auditīvo patskaņu ideālformu noteikšanas eksperimentos izvēlas stimulus ar tādām formantu frekvencēm, kādas nav vērojamas neviena cilvēka normālā izrunā (Johnson *et al.* 1993b). Parasti patskaņu uztveres sfēra salīdzinājumā ar patskaņu izrunas sfēru ir plašāka visās dimensijās, t.i., augsta mēles pacēluma patskaņi tajā ir augstāki, zema pacēluma – zemāki, priekšējās rindas patskaņi – priekšējāki, bet pakaļējās – pakaļējāki. Tādējādi hipersfēras efekts nav tik lielā mērā saistīts ar izrunu, cik ar klausītāju reakciju. Pats uztveres hipersfēras efekts tika atklāts, lietojot divu formantu sintezētus patskaņus. Runājot par hipersfēru,



4. attēls. Patskaņu zonas psihofizikālajā F2/F1 plaknē. Sieviešu izrunas akustiskie dati pirms pārveidošanas psihofizikālajās vienībās vienmērīgi normalizēti ar koeficientu $k = 16\%$. Grafikā tie apzīmēti ar baltiem aplīšiem un baltiem trīsstūriem. Patskaņu [a(:)] un [o(:)] zonas apvilktas ar pelēku līniju, lai skaidrāk būtu redzams šo patskaņu zonu pārklāšanās apjoms. Redzams, ka pat vienkāršākā normalizēšana ar vienotu koeficientu visiem patskaņu formantiem krietni uzlabo patskaņu zonu nošķiršanas iespējas arī uztverē.

to ir izdevīgi attēlot plaknes veidā, tāpēc par noteicošajiem lielumiem kļūst pirmo divu formantu F1 un F2 novietojums. Formanta F1 novietojums frekvencē parasti tiek saistīts ar mēles pacēluma vai mutes vēruma pakāpi, bet F2 – ar mēles pacēluma augstākā punkta novietojumu mutē virzienā no priekšējās uz aizmugurējo daļu, kā arī – ar labializāciju. Patiesībā šo formantu frekvences ir saistītas ar runas orgānu veidotā rezonatora tilpņu lielumiem un to savstarpējām attiecībām. Līdz ar to vajadzētu runāt nevis par mēles augstākā punkta, bet balss trakta maksimālā sašaurinājuma vietas koordinātām (Rosner & Pickering 1994). Izmantojot pirmo divu formantu datus izrunas sfēras pētījumos, jāatceras, ka, lai arī 1. un 2. formants (F1 un F2) sniedz pamatinformāciju par katru patskani, šī informācija nav pietiekama nekļūdīgai labiālu un nelabiālu augsta (arī vidēja) pacēluma priekšējās rindas patskaņu savstarpējai nošķiršanai, jo šiem patskaņiem "pietiekamā kontrasta" radīšanai nepieciešamo informāciju satur augstāki formanti, īpaši F3 un F4 (Eek & Meister 1994). Igaņu kolēģi, sekojot zviedru pētījumu rezultātiem (Carlson, Granström, Fant 1970; Bladon & Fant 1978), atzīst, ka uztveres sfērā patskaņa aprakstīšana ar pirmo divu formantu datiem ir pietiekama un pārpratumus nerada. Tiesa, līdzīgi zviedru fonētiķiem savu divu formantu sintezētu patskaņu otros formantus F2 viņi neizvēlas atbilstošus dabiski izrunātu patskaņu otrajiem formantiem, bet gan aprēķina to frekvences pēc formulas (Bladon & Fant 1978), ņemot vērā arī dabiski izrunātu patskaņu augstāko formantu (F3 un F4) centru frekvenču vērtības un tā iegūstot t. s. efektīvā otrā formanta (F2', kas sintezētos divu formantu patskaņos aizstāj visus par F1 augstākus formantus dabiski izrunātos patskaņos, t.i., F2, F3, F4 utt.) frekvences vērtības. Šo izvēli A. Ēks un E. Meisters pamato ar G. Fanta atziņu, ka F2/F1 uztveres plaknē tiek izlīdzinātas distances starp līdzās esošajiem patskaņiem (Fant 1969) un ka šīs distances, balstoties uz psihoakustiskajiem kritērijiem, ir pietiekamas, lai saglabātu patskaņu auditīvās atšķirības. Efektīvā otrā formanta izvēli divu formantu sintezētu patskaņu veidošanā saviem eksperimentiem igauņu kolēģi pamato arī ar patskaņu spektra "gravitācijas centru" pētījumu rezultātiem (Chistovich & Lublinskaya 1979; Chistovich *et al.* 1979; Johnson *et al.* 1993a), kuros noteikts, ka formanti, attālums

starp kuriem nepārsniedz kritisko distanci (3,5 barki), spektrāli integrējas un kopā veido vienotu "gravitācijas centru", kura frekvence atrodas starp divu vai vairāku blakus esošo formantu frekvencēm. Spektrālās integrācijas pētījumos noteikts, ka tuvu atrodošies formanti uztverē var veidot vienotu enerģijas koncentrācijas vietu jeb tā saucamo "gravitācijas centru", kas uztveres procesā, nosakot patskaņa kvalitāti, aizstāj vairāku formantu sniegto informāciju. Tas saskan ar hipotēzi, ka patskaņa "šauruma" vai "platuma" jeb mutes vēruma noteikšanā izteiksmes F_1 - F_0 rezultāts (F_1 – pirmā formanta frekvences vērtība, F_0 – pamattona frekvences vērtība) ir svarīgāks par F_1 frekvences vērtību (Traunmüller 1981; Traunmüller & Lacerda 1987). Ar "gravitācijas centra" ietekmi var skaidrot arī sintezētu divu formantu priekšējās rindas patskaņu efektīvā otrā formanta F_2' nobīdi uz augšu frekvencē, salīdzinot ar sintezētu četru formantu patskaņu F_2 novietojumu (Carlson *et al.* 1970; Bladon & Fant 1978). Tā kā patskaņu auditīvās uztveres sfēras teorija lielā mērā balstīta uz sintezētu divu formantu patskaņu pētījumiem, arī latviešu valodas patskaņu auditīvo ideālformu noteikšanai tika izvēlēti sintezēti divu formantu patskaņi. Tādā veidā iegūtie pētījuma rezultāti ir salīdzināmi ar citiem līdzīgiem pētījumiem. Bez tam – sintezētu divu formantu patskaņu lietošana runas tehnoloģijas vajadzībām ļauj samazināt datora atmiņas noslogojumu.

Lai noteiktu klausītāju atmiņā nostiprinājušās patskaņu auditīvās ideālformas, bija nepieciešami eksperimenti, kuros eksperimenta stimuli būtu sakārtoti tā, ka stimulu virkni ievadītu atskaites stimul (četrus formantu sintezēts patskaņš), kuram sekotu divu formantu sintezēti patskaņi ar mainīgu pirmā vai otrā formanta frekvenci. Šajā gadījumā, dzirdot atskaites stimulu, klausītājs saņem informāciju par patskaņi, kuram jāmeklē vislabāk atbilstošais divu formantu stimul. Tā kā atskaites stimul ir dzirdams tikai vienu reizi eksperimentam veidotās stimulu virknes sākumā un starp stimuliem ir pietiekami ilgas pauzes, meklējot atbilstošo divu formantu stimulu, klausītājs vairs nevadās pēc atskaites stimula skanējuma, bet gan salīdzina sintezētos divu formantu stimulus ar auditīvās patskaņa ideālformas īpašībām, kas nostiprinājušās viņa atmiņā. Šādā veidā ir iespējams

noteikt gan katra patskaņa auditīvās ideālformas koordinātas, gan katra patskaņa zonas aptuvenās robežas auditīvās uztveres sfērā.

Lai noskaidrotu, kādai jābūt sintezētu divu formantu patskaņu efektīvā otrā formanta (šajā pētījumā tas apzīmēts nevis ar $F2'$, bet ar $F2''$) frekvencei, lai tie maksimāli atbilstu latviešu valodas runātāju priekšstatam par latviešu valodas patskaņu ideālo skanējumu, tika veikti divi auditīvās uztveres eksperimenti. Trešā auditīvās uztveres eksperimenta mērķis bija noskaidrot ideālās pirmā formanta vērtības (šajā pētījumā tas apzīmēts ar $F1'$, pretstatā citu autoru lietotajam apzīmējumam $F1^*$) divu formantu patskaņiem, kuriem otrais formants atbilda iepriekšējos eksperimentos noteiktajam efektīvajam otrajam formantam ($F2''$). Šajos eksperimentos tika iesaistīti cilvēki, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda. Pirmā eksperimenta auditoriju veidoja latviešu filoloģijas studenti un pasniedzēji, bet otrā un trešā eksperimenta – dažādu profesiju pārstāvji, kuru izrunā nebija vērojamas izteiktas dialektālas iezīmes.

Eksperimentālā materiāla sagatavošanā tika izmantoti informanta V2 izolēti izrunātu garo patskaņu analīzes dati. Informantam tika dots uzdevums izrunāt garos latviešu valodas patskaņus tā, lai tie maksimāli atbilstu latviešu valodas patskaņu ideālajam skanējumam. Šādi izrunāti patskaņi tika ierakstīti Igaunijas ZA Kibernētikas institūta Fonētikas un runas tehnoloģijas laboratorijas bezatbalss telpā, lietojot augstas kvalitātes dinamisko mikrofonu SHURE PROLOGUE 14H un digitālo kasešu magnetofonu CASIO DA-7. Ierakstīto patskaņu spektrālā analīze tika veikta, izmantojot profesionālu fonētisko pētījumu aparāturu Kay CSL 4300. Patskaņu spektrālās īpašības tika noteiktas, izmantojot LPC metodi (LPC – lineāri paredzošā kodēšana), lietojot 8 LPC koeficientus /i:, e:, æ:, a:/ spektrālai analīzei un 12 LPC koeficientus /o:, u:/ analīzei. Tika noteiktas arī katra patskaņa pirmo četru formantu centru frekvences, kuru skaitliskās vērtības akustiskajās mērvienībās (Hz) un uztveres psihofizikālajās mērvienībās (Bark) redzamas 3. tabulā.

Sintezētu divu formantu patskaņu materiāls pirmajam eksperimentam tika veidots, izmantojot Kay CSL 4300 LPC sintēzes metodi (programmatūra ASL 4304). Sintezējot divu formantu patskaņus, dabīgo izolēto garo patskaņu pamattonis $F0$ un pirmais

formants F1, kā arī pirmā un otrā formanta amplitūda un joslas platums tika atstāti nemainīti, visi formanti, kas bija augstāki par otro (F2), tika izdzēsti, bet otrā formanta F2 frekvence tika pakāpeniski mainīta ar 0,33 barku intervālu. Katram patskanim (/i:, e:, æ:, a:, o:, u:/) tika izveidotas divas sintezētu divu formantu stimulu virknes. Pirmā virkne tika veidota tā, lai tā sāktos ar stimulu, kura F2 bija zemāka frekvence par mērījumos noteikto dabiski izrunātā patskaņa F2 frekvenci. Katra sekojošā stimula F2 frekvence tika paaugstināta par 0,33 barkiem, līdz tā sasniedza frekvenci, kura bija augstāka par mērījumos noteikto dabiski izrunātā patskaņa F2 frekvenci. Otrajā virknē tie paši stimuli tika sakārtoti apgriezta secībā. Virknes stimulu minimālā un maksimālā F2 frekvence tika izvēlēta tā, lai tā iesniegtos cita, apmēram tā paša mutes vēruma patskaņa F2 frekvences joslā. Šādas izvēles mērķis bija noskaidrot, vai patskaņa kvalitātes uztverē robeža starp diviem apmēram vienāda mutes vēruma patskaņiem, piem., /e:/ un /o:/, tiek noteikta kādā artikulācijas vietas (atspoguļota ar F2 frekvences vērtību) pakāpenisku maiņu brīdī, kad F2 frekvence ir starp /e:/ F2 frekvenci un /o:/ F2 frekvenci, vai patskaņiem /e:/ un /o:/ katram ir sava noteikta F2 frekvenču vērtību zona, kuras robežās patskanis tiek uztverts kā /e:/ vai /o:/, bet šīs zonas nesaskaras, jo tām pa vidu ir F2 frekvenču josla, kurā patskanis pēc uztveramās kvalitātes neatbilst ne /e:/, ne /o:/. Katru stimulu virkni ievadīja sintezēts četru formantu patskanis (LPC sintēzes procesā tika izdzēsta visa spektrālā informācija, kas dabiski izrunātajā izolētajā patskanī atradās virs ceturta formanta), kas kalpoja kā atskaites vienība ideālā divu formantu patskaņa noteikšanā. Visu virknes stimulu ilgums bija 300 ms. Starp virknes stimuliem bija 2 s pauzes, bet starp divām viena patskaņa virknēm – 5 s pauze. Visu eksperimenta materiālu kopumā veidoja 198 sintezēti patskaņi. Eksperiments tika veikts Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, un tajā piedalījās 16 respondenti: 3 fonētiķi, 4 valodnieki un 9 ceturta kursa valodniecības studentes. No respondentu atbildēm bija redzams, ka katram patskanim ir F2 vērtību zona, kurā tā kvalitātes maiņas tiek uztvertas kā vienas fonēmas dažādu variantu iespējamā kvalitāte. F2 vērtībai atrodoties ārpus šīs zonas robežām, patskanis tika klasificēts kā "latviešu

valodas patskaņu sistēmai nepiederošs". Šīs patskaņu iespējamo F2 vērtību zonas savstarpēji bija nošķirtas, t.i., tās nesaskārās un neveidoja kopēju robežu diviem apmēram vienāda mēles pacēluma patskaņiem.

Priekšējās rindas augsta un vidēja pacēluma divu formantu patskaņiem /i:/ un /e:/, atbilstoši teorijai (Carlson *et al.* 1970; Bladon & Fant 1978), tiešām vērojama augstāko formantu integrācijas izraisīta otrā formanta F2 frekvences paaugstināšanās, salīdzinot ar F2 frekvences vērtību dabiski izrunātos un sintezētos četrus formantu patskaņos, taču šīs vērtības nesasniedza teorētiski paredzētās vērtības. Eksperimentā noteiktās F2¹ vērtības norāda uz to, ka gan /i:/, gan /e:/ ceturtā formanta loma spektrālajā integrācijā ir samērā neliela, lai gan tonotopiskā distance starp patskaņa /i:/ trešo un ceturto formantu (1,09 barki) ir mazāka nekā distance starp otro un trešo formantu (2,18 barki), bet patskaņim /e:/ šīs distances ir apmēram vienādas (atbilstoši – 1,91 un 1,86 barki). Vērojams, ka pat trešā formanta ietekme spektrālajā integrācijā šiem patskaņiem ir mazāka nekā tas būtu paredzams, ko varētu skaidrot ar otrā formanta enerģētisko pārsvaru pār trešo formantu. Tā kā izvēlēta sintēzes metode radīja grūtības velāro patskaņu /o:/ un /u:/ (arī faringālā patskaņa /a:/) sintēzē, šo patskaņu divu formantu stimulu F2 zemākā frekvences vērtība nebija iespējama mazāka par 967 Hz /o:/ un 588 Hz /u:/, jo, pazeminot šo patskaņu stimulu F2 frekvenci zem minētajām vērtībām, iegūto skaņu kvalitāte neatbilda eksperimenta prasībām. Tā rezultātā patskaņa /o:/ divu formantu stimula minimālā F2 frekvences vērtība bija nevis zemāka par dabiska patskaņa /o:/ F2 vērtību (868 Hz), bet gan 99 Hz augstāka par to (967 Hz). Tas jāņem vērā eksperimenta rezultātu novērtējumā, un tie šajā gadījumā uzskatāmi nevis par absolūtiem, bet par orientējošiem. No eksperimenta rezultātiem redzams, ka respondenti, salīdzinot ar /a:, o:, u:/ dabisko izrunu, par ideālu atzinuši pakaļējāku /a:/ artikulāciju (F2 vērtības ievērojami zemākas par mērītajām un paredzētajām) un priekšējāku /o:/ un /u:/ artikulāciju (F2 vērtības ievērojami augstākas par mērītajām un paredzētajām). Šāda artikulācijas vietas pārbīde ietekmētu patskaņu /a:/ un /o:/ fonoloģisko klasifikāciju – /a:/ no

3. tabula. Uztveres eksperimentu materiālam par pamatu ņemto, viena informanta (V2) izrunāto izolēto garo patskaņu pamattoņa un pirmo četrus formantu frekvenču vērtības hercos (Hz) un barkos (Bark).

Patsk.	F0		F1		F2		F3		F4	
	Hz	Bark	Hz	Bark	Hz	Bark	Hz	Bark	Hz	Bark
/i:/	138	1,35	314	3,17	2177	13,58	3034	15,76	3614	16,85
/e:/	131	1,28	458	4,55	2048	13,17	2711	15,03	3669	16,94
/æ:/	121	1,17	681	6,38	1639	11,68	2293	13,92	3313	16,31
/a:/	124	1,21	768	7,02	1147	9,37	2667	14,92	3666	16,94
/o:/	127	1,24	529	5,17	868	7,70	2618	14,80	3520	16,69
/u:/	138	1,35	328	3,31	699	6,52	2438	14,33	3008	15,70

4. tabula. Pēc R. Bladona un G. Fanta 1977. gada formulas (Bladon, Fant 1978: 3.–5. lpp.) aprēķinātās teorētiski paredzamās F2' frekvences vērtības Hercos (Hz) un barkos (Bark).

Patskanis	Paredzētās F2' vērtības	
	Hz	Bark
/i:/	3058	15,81
/e:/	2296	13,98
/æ:/	1704	11,94
/a:/	1152	9,39
/o:/	869	7,71
/u:/	702	6,54

vidējās rindas zema mēles pacēluma patskaņa kļūtu par pakaļējās rindas zema mēles pacēluma patskani, bet /o:/ no pakaļējās rindas vidēja mēles pacēluma patskaņa kļūtu par vidējās rindas vidēja mēles pacēluma patskani. Tas būtu pretrunā ar tradicionālo šo patskaņu fonoloģisko klasifikāciju, kas ir balstīta uz nopietniem šo patskaņu artikulācijas un akustisko īpašību pētījumiem. Maz ticams, ka patskaņu ideālformas izrunā un uztverē kvalitatīvi var būt tik atšķirīgas. Respondentu negaidītā izvēle drīzāk būtu skaidrojama ar /a:/, /o:/ un /u:/ sintezēto divu formantu stimulu nepietiekamo kvalitāti. Lai pārbaudītu šo pieņēmumu, tika sagatavots un veikts otrais eksperiments.

Otrā eksperimenta materiāla sagatavošanas procesā liela uzmanība tika veltīta sintezētu divu formantu patskaņu stimulu kvalitātes nodrošināšanai. Tas tika panākts, sintēzei lietojot kvalitatīvu aparatūru un citu metodoloģisko pieeju. Šoreiz sintēzei tika lietota HEWLETT PACKARD 715/50 darba stacijā (operatīvās sistēmas UNIX specializētā versija HPUNIX 9,0) instalēta sintēzes programma SENSYN (ražotājs – Sensimetrics Corp.). Četrus formantu atskaites stimuli tika sintezēti, izmantojot 3. tabulā norādītos dabiski izrunāto izolēto patskaņu formantu frekvenču

Kā jau varēja paredzēt, stimulu kvalitātei bija liela ietekme uz respondentu atbildēm. Atbildes statistiski apstrādājot, tika iegūtas vidējās izvēlētajā F2 vērtības katrai stimulū virknei atsevišķi. Aprēķinot vidējo vērtību no abu virkņu vidējām izvēlētajā F2 vērtībām, tika iegūtas F2¹ skaitliskās vērtības. Aprēķinu rezultāti apkopoti 5. tabulā, kurā norādītas gan katras virknes vidējās F2 vērtības, gan F2¹ vērtības.

Ja salīdzina 5. tabulā redzamos 2. eksperimenta rezultātus ar teorētiski paredzamajām F2' vērtībām (4. tabula), kuras iespējams izskaitļot ar R. Bladona un G. Fanta piedāvāto 1977. gada formulu, novērojama samērā precīza to atbilde. Vidējās rindas patskanim /a:/ un pakāļējās rindas patskaņiem /o:/ un /u:/ vērojama minimāla novirze no mērītajām un paredzētajām F2 vērtībām.

5. tabula. Eksperimentā ar mainīgu F2 noteikto labāko divu formantu stimulu F2 vidējās vērtības virknēs ar pakāpeniski palielinātu (1. virkne) un pakāpeniski samazinātu (2. virkne) otrā formanta frekvenci un no tām aprēķinātās efektīvā otrā formanta F2¹ vērtības katram patskanim.

Patskanis	1. virkne		2. virkne		F2 ¹	
	Hz	Bark	Hz	Bark	Hz	Bark
/i:/	2584	14,72	2609	14,78	2597	14,75
/e:/	2141	13,47	2250	13,80	2196	13,64
/æ:/	1739	12,07	1787	12,26	1763	12,17
/a:/	1141	9,33	1115	9,19	1128	9,26
/o:/	887	7,82	857	7,63	872	7,73
/u:/	693	6,47	682	6,39	688	6,44

Izņēmums ir priekšējās rindas patskaņi /i:/ un /e:/, kuru 2. eksperimentā iegūtās F2¹ vērtības norāda uz efektīvā otrā formanta vēlamo novietojumu frekvencē, kas ir gandrīz pa vidu starp dabiski izrunātu izolētu patskaņu /i:/ un /e:/ F2 frekvencēm un teorētiski paredzētajām F2' frekvencēm. Tas lielā mērā atgādina 1. eksperimenta rezultātus,

formants (14,75 barki) atrodas gandrīz precīzi pa vidu starp dabiska patskaņa otro un trešo formantu (tonotopiskās distances vidus frekvence atbilst 14,67 barkiem). Tas liek domāt, ka latviešu valodas patskanim /i:/ uztverē spektrāli integrējas otrais un trešais formants, veidojot vienotu enerģijas smaili, kuras frekvence ir pa vidu starp integrēto formantu frekvencēm. Arī sintezētam divu formantu patskanim /e:/ otrā formanta frekvence ir augstāka par dabiska patskaņa otrā formanta frekvenci, bet novirze trešā formanta enerģētiskajā ietekmē ir mazāka par patskanim /i:/ novēroto. Apkopojot priekšējās rindas patskaņu /i:/ un /e:/ novērojumus, var secināt, ka klausītāji par labākajiem divu formantu patskaņiem atzīst tos, kuru otrā formanta frekvence atrodas pa vidu starp dabiski izrunātu patskaņu otrā formanta vērtību un teorētiski ar R. Bladona un G. Fanta formulu paredzēto efektīvā otrā formanta F2' vērtību.

Priekšējās rindas patskaņa /æ:/ vēlamā F2ⁱ frekvence ir izraudzīta 124 Hz (0,49 barkus) augstāka par mērījumos noteikto un 59 Hz (0,23 barkus) augstāka par teorētiski paredzamo F2' frekvenci (skat. 3., 4. un 5. tabulu!). Tas tīri labi saskan ar efektīvā otrā formanta F2ⁱ paredzēšanas iespējām izmantojot R. Bladona un G. Fanta formulu. Šāds rezultāts nav pretrunā arī ar "gravitācijas centru" teoriju, jo tonotopiskās distances starp patskaņa /æ:/ formantiem ir tādas, ka spektrālā integrācija vai nu nerodas, vai arī var rasties tiklab starp pirmo un otro, cik starp otro un trešo formantu. Šī eksperimenta rezultāti liecina, ka ir vērojama trešā formanta ietekme, taču tās apjoms ir visai neliels.

Minētās latviešu valodas priekšējās rindas patskaņu īpatnības varētu būt skaidrojamas ar to, ka latviešu valodā nav fonēmām /i:/ un /e:/ pretstatītu labiālu priekšējās rindas patskaņu, kuru esamība prasītu augstāku /i:/ un /e:/ F2ⁱ frekvences vērtību, lai nošķirtu šos patskaņus no labiālajām fonēmām, kurām labializācijas rādītājs divu formantu sintezētos patskaņos būtu zemāka F2ⁱ vērtība. Paaugstinātā frekvences vērtība fonēmas /æ:/ sintezētajam divu formantu variantam, domājams, norāda tikai uz tieksmi to uztverē vairāk nošķirt no fonēmas /a:/, padarot to "priekšējāku". Pārējo patskaņu teorētiski paredzēto un 2. eksperimentā iegūto F2ⁱ vērtību atšķirības

ir krietni mazākas (3 – 24 Hz vai 0,02 – 0,13 barki), tāpēc uzskatāmas par nebūtiskām.

Trešā eksperimenta materiāla izveides procedūra bija analoga otrā eksperimenta materiāla izveidei. Atšķirībā no otrā eksperimenta, kad par nemainīgā (F1) formanta frekvenču vērtībām tika lietotas mērījumos noteiktās (skat. 3. tabulu!), trešā eksperimenta materiālā katra patskaņa divu formantu stimulu otrā (nemainīgā) formanta F2 frekvence atbilda 2. eksperimentā visbiežāk par labāko katra patskaņa divu formantu stimulu atzītā stimula F2 frekvences vērtībai. Līdzīgi pirmā un otrā eksperimenta materiālam, stimuli tika sakārtoti virknēs. Katram patskanim tika izveidotas divas stimulu virknes: pirmajā virknē F1 frekvence pakāpeniski paaugstinājās, bet otrajā – samazinājās. Katru divu formantu patskaņu stimulu virkni ievadīja sintezēts četru formantu patskanis. Starp virknes stimuliem bija 3 s pauzes, bet abas viena patskaņa virknes šķīra 5 s pauze. Divu formantu stimulu virknes tika veidotas tā, lai to stimulu minimālā F1 vērtība būtu mazāka par izolētu patskaņu izrunas mērījumos noteikto F1 vērtību, bet maksimālā F1 vērtība – lielāka. Vienā artikulācijas rindā esošu patskaņu divu formantu stimulu F1 vērtības pārklājās, piem., augsta pacēluma patskaņu F1 augstākās frekvences tika izvēlētas tā, lai tās atbilstu vidēja mēles pacēluma patskaņu F1 vērtībām. Visu eksperimenta materiālu kopumā veidoja 136 sintezēti patskaņi. Eksperimentā piedalījās 12 respondenti (no tiem 6 tie paši, kas piedalījās 2. eksperimentā).

Atbildes statistiski apstrādājot, tika iegūtas vidējās izvēlēta F1 vērtības katrai stimulu virknei atsevišķi. Aprēķinot vidējo vērtību no abu virkņu vidējam izvēlēta F1 vērtībām, tika iegūtas F1ⁱ skaitliskās vērtības. Aprēķinu rezultāti apkopoti 6. tabulā, kurā norādītas gan katras virknes vidējās F1 vērtības, gan F1ⁱ vērtības.

Pirmā formanta (F1) spektrālā integrācija ar pamattoni (F0) varētu būt gaidāma tikai patskaņiem /i:/, /e:/ un /u:/, kuriem tonotopiskā distance starp pamattoni un pirmo formantu ir mazāka par 3,5 barkiem. Patskaņiem /a:/, /o:/ un /u:/ būtu iespējama F1 integrācija ar otro formantu (F2), jo tonotopiskā distance F2–F1 šiem patskaņiem arī ir mazāka par 3,5 barkiem (attiecīgi 2,35, 2,53

6. tabula. Eksperimentā ar mainīgu F1 noteikto labāko divu formantu stimulu F1 vidējās vērtības virknēs ar pakāpeniski palielinātu (1. virkne) un pakāpeniski samazinātu (2. virkne) pirmā formanta frekvenci un no tām aprēķinātās vēlamā pirmā formanta F1ⁱ vērtības katram patskanim.

Patskanis	1. virkne		2. virkne		F1 ⁱ	
	Hz	Bark	Hz	Bark	Hz	Bark
/i:/	378	3,80	387	3,89	383	3,85
/e:/	494	4,87	513	5,03	504	4,95
/æ:/	716	6,64	743	6,84	730	6,75
/a:/	753	6,91	793	7,19	773	7,05
/o:/	522	5,11	539	5,25	531	5,19
/u:/	311	3,14	317	3,20	314	3,17

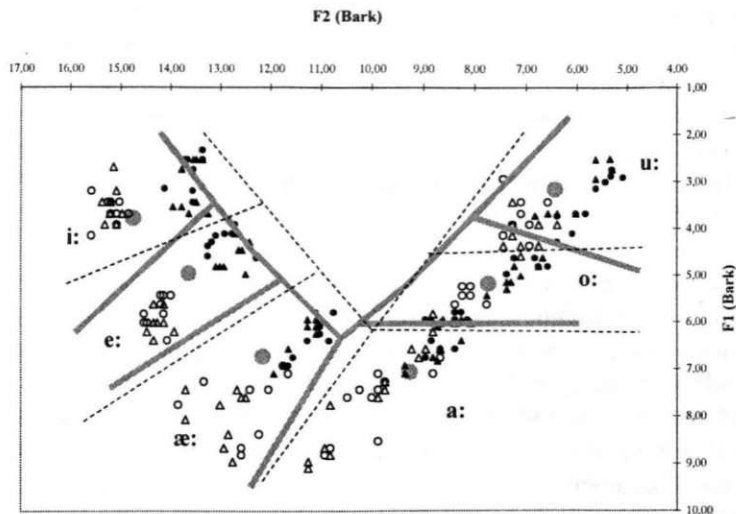
un 3,21 barks). Novērtējot eksperimenta rezultātus, secināms, ka starp pamattoni F0 un pirmo formantu F1 spektrālā integrācija nav notikusi, jo patskaņiem /i:/, /e:/ un /u:/, kuriem tā būtu gaidāma, nav ievērojami pazeminājusies pirmā formanta F1 frekvences vērtība (/i:/ un /e:/ tā ir pat paaugstinājusies). Ja par gaidāmā "gravitācijas centra" frekvenci pieņem tonotopiskās distances F1–F0 vidus vai tai tuvu frekvenci, patskanim /i:/ F1ⁱ frekvencei būtu jābūt 226 Hz (2,26 barki), patskanim /e:/ – 295 Hz (2,92 barki), bet patskanim /u:/ – 233 Hz (2,33 barki). No eksperimenta rezultātu salīdzinājuma ar šīm paredzamajām frekvencēm redzams, ka gaidītā F1 vērtību pazemināšanās nav notikusi. Vienīgi patskanim /u:/ uztveres eksperimentā ir noteikta ideālforma, kuras F1 vērtība pazemināta, salīdzinot ar atskaites stimula F1 frekvences vērtību, tomēr šis pazeminājums ir samērā niecīgs (14 hercu jeb 0,14 barku) un nevar tikt uzskatīts par spektrālās integrācijas atspoguļotāju. Patskaņiem /i:/ un /e:/, turpretim, F1 frekvences vērtība ir nevis pazeminājusies, bet pieaugusi, t.i., attālinājusies no paredzamās F1 vērtības, kas būtu gaidāma spektrālās integrācijas sakarā. Līdzīgi ir arī ar patskaņu /a:/, /o:/ un /u:/ F1 spektrālo integrāciju ar F2. Patskaņiem /a:/ un /o:/ F1ⁱ

frekvences vērtība ir paaugstināta pavisam nenozīmīgi (vidēji par 0,026 barkiem), bet /u:/, kā jau teikts F1 un F0 integrācijas sakarā, F1ⁱ frekvence pat pazemināta.

Zema pacēluma patskaņiem kopumā vērojama F1 frekvences vērtības paaugstināšanās, kas saskan ar atziņu, ka uztveres sfērā zema pacēluma patskaņi kļūst vēl "zemāki" (Johnson *et al.* 1993b). Arī vidēja pacēluma patskaņiem /e:/ un /o:/ vērojama F1 frekvences paaugstināšanās, kuras apjoms caurmērā atbilst tai, kas ir vērojama zema pacēluma patskaņiem. Tas, ka vidēja pacēluma patskaņi uztveres sfērā kļūst "zemāki", var tikt skaidrots ar to, ka respondenti cenšas panākt vienmērīgu patskaņu novietojumu uztveres sfērā, izlīdzinot distances starp augsta, vidēja un zema pacēluma patskaņiem (starp patskaņiem /æ:/ un /e:/ veidojas 226 Hz liela distance, starp /a:/ un /o:/ – 242 Hz, starp /o:/ un /u:/ – 217 Hz). Šo hipotēzi apgāž patskaņa /i:/ pirmā formanta frekvences paaugstināšana gaidītās pazemināšanas vietā. Tās rezultātā distance starp patskaņiem /e:/ un /i:/ nevis palielinās (no 144 Hz dabiski izrunātos patskaņos) un kļūst apmēram vienāda ar distancēm starp pārējiem patskaņiem (217–242 Hz), bet gan sarūk līdz 121 Hz, kas ir gandrīz uz pusi mazāka par pārējām distancēm. Patskaņa /i:/ pirmā formanta frekvences paaugstināšana ir pretrunā arī ar atziņu, ka uztveres sfērā augsta pacēluma patskaņi kļūst vēl "augstāki" (Johnson *et al.* 1993b), lai gan patskaņa /u:/ frekvences pazemināšanās šo teoriju apstiprina. Vienīgais skaidrojums šādai parādībai ir abu formantu frekvenču savstarpējā saistība sintezētiem divu formantu patskaņiem. Tā kā patskanis /i:/ ir vienīgais, kura otrā formanta frekvence eksperimentos ar sintezētiem divu formantu patskaņiem ir izvēlēta daudz augstāka par dabiska patskaņa otrā formanta frekvenci, un pirmā formanta frekvence – augstāka par dabiska patskaņa pirmā formanta frekvenci, var pieņemt, ka, paaugstinot vai pazeminot frekvenci vienam no /i:/ formantiem par noteiktu lielumu, attiecīgi paaugstinās vai pazeminās arī otra formanta frekvence.

Izmantojot otrā un trešā eksperimenta rezultātus (5. un 6. tabula), tika izveidots 5. attēls, kurā eksperimentos noteiktās F1ⁱ un F2ⁱ vērtības veido koordinātas auditīvo ideālformu attēlojumam

psihofizikālajā F2/F1 plaknē (lielie pelēkie aplīši). Bez tam, izmantojot respondentu atbildes, kurās tika atzīmētas ne tikai četru formantu atskaites stimulam vistuvākās skaņas, bet arī visas citas divu formantu skaņas, kas vairāk vai mazāk atgādināja atskaites stimula kvalitāti, F2/F1 plaknē tika novilkta iespējamās robežas starp patskaņu auditīvajām zonām (biezās pelēkās līnijas). Lai pārbaudītu, kā auditīvi noteiktās uztveres zonas atbilst izrunas datu mērījumu rezultātiem, 5. attēlā papildus tika attēloti visu 6 informantu izrunāto patskaņu punkti (kā 3. B. attēlā), un starp šo punktu veidotajām zonām novilkta robežas (šaurās pārtrauktās melnās līnijas), sadalot F2/F1 plakni pēc iespējas vienlīdzīgi. Zonu pārklāšanās gadījumā ([a:, o:, u:] zonas) robežlīnijas vilktas, sadalot pārklāšanās laukumu aptuveni uz pusēm. Attēlā redzams, ka auditīvo ideālformu pelēkie aplīšie atrodas apmēram pa vidu starp sieviešu un vīriešu izrunāto patskaņu zonām. Izņēmums ir patskaņa /i:/ ideālformas novietojums, jo šis punkts novirzīts sieviešu izrunas datu zonas virzienā (tas varētu būt saistīts ar spektrālās integrācijas ietekmi) un ir ar augstāku F1 vērtību, nekā tas būtu novērots mērījumos vai teorētiski paredzams (to varētu skaidrot ar F1 un F2 saistību, kurā svarīga ir formantu vērtību attiecība vai tonotopiskā distance starp tiem). Vērojot patskaņu izrunas datu novietojumu attiecībā pret auditīvajām zonām, var secināt, ka vidēji apmēram 15 % izrunas datu paliek ārpus šīm zonām. Tas varētu būt atkarīgs no tā, ka auditīvo eksperimentu materiāls bija paredzēts auditīvo ideālformu (nevis – patskaņu auditīvo zonu) noteikšanai, tāpēc neuzrāda auditīvo zonu īstenās robežas. Šo jautājumu var noskaidrot, veicot eksperimentus ar īpaši šādam nolūkam sagatavotu materiālu. Kopumā secināms, ka patskaņu zonas uztveres psihofizikālajā plaknē daudz neatšķiras, t.i., to novietojumu īpaši neietekmē tas, vai zonas noteiktas, balstoties uz izrunas pētījumu vai auditīvo eksperimentu datiem.



5. attēls. Patskaņu zonas psihofizikālajā F2/F1 plaknē. Auditīvo eksperimentu rezultātā noteiktās labākās $F2^i$ un $F1^i$ vērtības veido koordinātas lielajiem pelēkajiem aplīšiem, kas apzīmē ideālo patskaņu novietojumu plaknē. Biezās pelēkās līnijas sadala F2/F1 plakni patskaņu zonās, ko nosaka auditīvo eksperimentu dati. Salīdzinājumam dotas arī patskaņu zonu robežas (šaurās pārtrauktās melnās līnijas), kas iezīmētas, izmantojot izrunas datus (izolēto patskaņu datus, kas atbilst 3. attēlā redzamajiem) – sadalot F2/F1 plakni pēc iespējas vienlīdzīgi starp patskaņu punktu (melnie un baltie simboli) iezīmētajām zonām. Zonu pārklāšanās gadījumā ([a:, o:, u:] zonas) robežlīnijas vilktas, sadalot pārklāšanās laukumu uz pusēm.

Literatūra

- Bladon & Fant 1978 *Bladon R., Fant G. (1978). "A two-formant model and the cardinal vowels", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 1 / 1978, 1–8.*
- Carlson et al. 1970 *Carlson R., Granström B., Fant G. (1970). "Some studies concerning perception of isolated vowels", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 2–3 / 1970, 19–35.*
- Chistovich & Lublinskaya 1979 *Chistovich L., Ljublinskaya V. (1979). "The 'centre of gravity' effect in vowel spectra and critical distance between the formants: psychoacoustical study of the perception of vowel-like stimuli", Hearing research, 1, 185–195.*
- Chistovich et al. 1979 *Chistovich L., Sheikin R., Ljublinskaya V. (1979). "Centres of gravity' and spectral peaks as the determinants of vowel quality", in Frontiers of Speech Communication Research, B. Lindblom and S. Öhman (Eds), London: Academic Press.*
- Eek & Meister 1994 *Eek A., E. Meister (1994). "Acoustics and perception of Estonian vowel types", PERILUS, 18, 55–90.*
- Fant 1966 *Fant G. (1966). "A note on vocal tract size factors and non-uniform F-pattern scalings", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 4 / 1966, 22–30.*
- Fant 1969 *Fant G. (1969). "Distinctive features and phonetic dimensions", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 2–3 / 1969, 1–18.*
- Fant 1973 *Fant G. (1973). Speech sounds and features. Cambridge, MA: MIT Press.*
- Fant 1975 *Fant G. (1975). "Non-uniform vowel normalization.", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 2–3 / 1975, 1–19.*

- Fox 1983 *Fox R. (1983). "Perceptual structure of monophthongs and diphthongs in English", Language and Speech, 26, 21–60.*
- Grigorjevs
1995 *Grigorjevs J. (1995). "Latviešu literārās valodas patskaņu akustisks raksturojums", Baltu filoloģija, 5, 81–83.*
- Grigorjevs
1998 *Grigorjevs J. (1998). "Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšana", Linguistica Lettica, 3, 163–180.*
- Harrington
& Cassidy
1994 *Harrington J., Cassidy S. (1994). "Dynamic and target theories of vowel classification: Evidence from monophthongs and diphthongs in Australian English", Language and Speech, 37, 357–373.*
- Iivonen
1987 *Iivonen A. (1987). "The critical band in the explanation of the number of possible vowels and psychoacoustical vowel distances", Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita, 12, Helsinki.*
- Jenkins *et*
al. 1983 *Jenkins J., Strange W., Edman T. (1983). "Identification of vowels in "vowelless" syllables", Perception and Psychophysics, 34, 441–450.*
- Johnson *et*
al. 1993a *Johnson K., Fernandez M., Henniger M., Sandstrum J. (1993). "Spectral integration in vowel perception: matching and discrimination studies", UCLA Working Papers in Phonetics, 83, 47–54.*
- Johnson *et*
al. 1993b *Johnson K., Flemming E., Wright R. (1993). "The hyperspace effect: phonetic targets are hyperarticulated", UCLA Working Papers in Phonetics, 83, 55–73.*
- Kent &
Read 1992 *Kent R., Read Ch. (1992). The Acoustic Analysis of Speech. San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.*
- Koenig
1949 *Koenig W. (1949). "A new frequency scale for acoustic measurements.", Bell Laboratories Record, 27, 299–301.*
- Kuhl 1991 *Kuhl P. (1991). "Human adults and human infants*

- show a "perceptual magnet effect" for the prototypes of speech categories, monkeys do not*", Perception and Psychophysics, 50, 93–107.
- Ladefoged 1989 *Ladefoged P. (1989). "Representing Phonetic Structure", UCLA Working Papers in Phonetics, 73.*
- Laua 1961 *Laua A. (1961). Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi. Rīga: kand. dis.*
- Lindblom 1963 *Lindblom B. (1963). "Spectrographic study of vowel reduction.", Journal of the Acoustical Society of America, 35, 1773–1781.*
- Lindblom 1984 *Lindblom B. (1984). "Economy of speech gestures.", The Production of Speech (ed. P. MacNeilage). New York: Springer-Verlag.*
- Miller 1989 *Miller J. (1989). "Auditory-perceptual interpretation of the vowel", Journal of the Acoustical Society of America, 85, 2114–2134.*
- Moore & Glasberg 1983 *Moore B., Glasberg B. (1983). "Suggested formulae for calculating auditory-filter bandwidths and excitation patterns.", Journal of the Acoustical Society of America, 74, 750–753.*
- Nordström 1975 *Nordström P.-E. (1975). "Attempts to simulate female and infant vocal tracts from male area functions.", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 2–3 / 1975, 20–33.*
- Nordström & Lindblom 1975 *Nordström P.-E., Lindblom B. (1975). "A normalization procedure for vowel formant data", Proceedings of the 8th International Congress of Phonetic Sciences, Leeds, England.*
- Rosner & Pickering 1994 *Rosner B., Pickering J. (1994). Vowel perception and production. Oxford: Oxford University Press.*
- Sundberg & Nordström 1976 *Sundberg J., Nordström P.-E. (1976). "Raised and lowered larynx – the effect on vowel formant frequencies.", Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report (Stockholm), 2–3 / 1975, 35–39.*

- Traunmüller 1981 *Traunmüller H. (1981). "Perceptual dimension of openness in vowels", Journal of the Acoustical Society of America, 69, 1465–1475.*
- Traunmüller 1988 *Traunmüller H. (1988). "Analytical expressions for the tonotopic sensory scale", PERILUS, 8, 93–102.*
- Traunmüller & Lacerda 1987 *Traunmüller H., Lacerda F. (1987). "Perceptual relativity in identification of two-formant vowels", Speech Communication, 6, 143–157.*
- Zwicker & Terhardt 1980 *Zwicker E., Terhardt E. (1980). "Analytical expressions for critical-band rate and critical bandwidth as a function of frequency", Journal of the Acoustical Society of America, 68, 1523–1525.*

Acoustic Description of the Latvian Vowel System

Summary

There are certain rules governing the development of the sound system of any language. Some of them are of physiological, some – of psychological nature. The choice of sounds for the sound system of a language is usually made on the basis of the articulatory, acoustic and auditory characteristics; hence we can talk about the articulatory, acoustic and auditory targets of each sound. The description of the Latvian vowel system and classification of the vowels in it has been traditionally done on the basis of articulatory characteristics, so we can assume that the articulatory vowel targets are described in sufficient extent. On the other hand, there is no sufficient information on the acoustic and auditory vowel targets of Standard Latvian. The aim of this article was to describe the acoustic and auditory targets of Latvian vowels to fill this gap.

Chapter 1 is dealing with the acoustic vowel targets representing different theories of their estimation and gives the data of the frequencies of fundamental and first four formants of each vowel produced by 6 informants (3 male, 3 female) chosen out of 25 speakers recorded for the earlier investigations. The averaged results for 3 male speakers (mean and standard deviation of frequencies and durations) are given in the Table 1, but for 3 female speakers – in Table 2. Figures 1.A and 1.B show the graphical representation of Latvian vowels in the acoustic F2/F1 plane

(male pronunciation depicted by black symbols, female – by white; long vowels – by circles, short – by triangles). To reduce the difference in the location of male and female vowels in the F2/F1 plane, the uniform normalization is applied to the formant data of female vowels. The result of such "sex-scaling" by factor $k=16\%$ is shown in Figure 2 (normalized female vowels shown by gray symbols). To get the correspondence of the results with the Elaborated Vowel Target model, the vowel formant frequencies were recalculated from physical units (Hz) into psychophysical units (Barks) using Traunmüller's formula (Traunmüller 1988). Figures 3.A and 3.B show the data plots similar to 1.A and 1.B respective, but this time in the psychophysical F2/F1 plane instead of the acoustic. The general tendencies in the placement of vowels are retained, although in the psychophysical F2/F1 plane the plot is compressed along the F2 axis. Like in the case of the acoustic data normalization much better grouping of data points in the F2/F1 plane is achieved after the uniform normalization of female data thus nearly completely eliminating the overlap between the zones of adjacent vowels /a(:)/ and /o(:)/ - Figure 4. As the results of the investigation show, that there is normally less than 1 Bark difference between the formants of long and short vowels, the theory is supported, according to which there is only quantitative (and not qualitative) difference between long and short vowels in Latvian. The quantity in Latvian thus is used as the Phonological Marker, and the duration of short vowels is related as 1+2.3 to the duration of long vowels.

The Chapter 2 is dealing with the auditory vowel targets of Standard Latvian. They are investigated by the help of the perception tests with the synthetic two-formant vowels. The formant data of the speaker V2 (Table 3) were used for synthesis of two- and four-formant stimulæ. The effective second formants of two-formant stimuli (Table 4) were calculated according to Bladon's and Fant's formula (Bladon & Fant 1978) and then compared with the ones obtained from the 2nd perception test (shown as F2¹ in Table 5). The results show a peculiarity, that for the front vowels Latvian listeners prefer the value of the 2nd formant in two-formant stimulus to lie in between the calculated and measured values. In the 3rd perception test were found the optimal values of F1 going along with the F2¹ values determined in the 2nd test (shown as F1¹ in Table 6). Using the results of the 2nd and the 3rd perception test was constructed the Figure 5. Here the values of F2¹ and F1¹ form the coordinates for gray dots corresponding to the auditory vowel targets, but the thick gray lines separate the vowel zones in auditory F2/F1 plane. For the purposes of comparison the psychophysical data of vowel

production (like in Figure 3.B) were plotted in the same plane and the vowel zones in production space drawn by the thin broken lines. It is clearly seen that the vowel zones in production and perception space are very close and the most production data fall into the zones drawn on the basis of perception tests. The differences in the spacing of the vowel zones can be caused by the peculiarities of the auditory system and/or the fact, that the auditory vowel zones are determined using two-formant stimuli, where values of only one formant have been changed at a time (F1 has been kept constant while changing F2 and vice versa, i.e., all possible F2 values have been determined for one particular value of F1 and vice versa).

Maija BRĒDE**Palīgvārdu izcēlums:
semantiski fonētiskais aspekts**

Atšķirībā no gramatikas, kuras pētniecības objekts ir runas formālās īpašības, diskursa studiju centrā ir runas funkcionālais aspekts.

Ikvienu no runas dažādajiem žanriem raksturo lingvistisku un paralingvistisku pazīmju kopums. Analizējot mutiskā diskursa būtību, sevišķi svarīgas ir tādas prosodiskās īpašības kā balss augstums, uzsvars, runas temps. Daudzi pētījumi liecina, ka mutiskā diskursā prosodiskajām īpašībām salīdzinājumā ar gramatiskajām, leksiskajām un teksta īpašībām var būt izšķirošā loma (Tench 1988).

Amerikāņu lingvists D. Bolindžers norāda, ka individuālas leksiskas vienības var iegūt atšķirīgas nozīmes atkarā no intonācijas pielietojuma. Intonācija ir vairāk saistīta ar izteikuma pragmatisko, nevis tā burtisko nozīmi (Bolinger 1989). Frāzes uzsvars aktīvi piedalās izteikuma satura atklāsmē.

Dažādi runas žanri saistās ar dažādu intonācijas sistēmas izmantojumu. Taču arī viena un tā paša žanra ietvaros pastāv ievērojamas variāciju iespējas (Ceplītis 1968, Brasil 1985). Intonācija pirmām kārtām piešķir specifisku nozīmi leksiski gramatiskām vienībām, tādējādi dodot runātājam iespēju smalkāk izteikt un dažkārt arī koriģēt nozīmju kontrastus, ko piedāvā valodas sistēma (Coulthard 1977). Runātājs vai lasītājs saskaņā ar komunikācijas mērķi var brīvi izvēlēties no paradigmātisko iespēju klāsta. Prosodiskajā līmenī šī izvēle ietver izteikuma dalījumu intonācijas grupās un izcēluma realizāciju, jo tieši šī izvēle parāda, kuru izteikuma daļu runātājs uzskata par svarīgu vai nesvarīgu.

D. Brazils savā darbā par intonācijas komunikatīvo slodzi angļu valodā definē *izcēlumu* kā lingvistisku izvēli. Katrā intonācijas vienībā ir zilbes, kuras tiek uztvertas kā vairāk uzsvērtas salīdzinājumā ar pārējām. Šajās zilbēs tiek realizēts *izcēlums*, kas piešķir izcēluma efektu vārdam. Savukārt izceltie

vārdi nosaka izteikuma nozīmi. Izcēluma sadalījums ir atkarīgs tikai no pašu runātāju izvēles, tādējādi runātāji var attiecīgi rīkoties ar visas sistēmas nozīmju potenciālu (Brazil 1985).

Angļu fonētiķis A. Gimsons uzskata, ka zilbe tiek izcelta ar uzsvara, balss augstuma, patskaņa kvalitātes un kvantitātes palīdzību, būtībā ar jebkuru vai arī visiem šiem faktoriem kopumā (Gimson 1991). Interesanti atzīmēt, ka uzsvars, kas parasti tiek formulēts kā artikulācijas spēks no runātāja viedokļa un zināma skaļuma pakāpe no klausītāja puses, faktiski ir vismazāk efektīvais līdzeklis, lai panāktu *izcēlumu*. "Uzsvars saistītā runā no uzsvara daudzsilbju vārdā atšķiras ar to, ka saistītā runā uzsvaru lielā mērā nosaka visa izteikuma nozīme" (Gimson 1991, 261).

Lai arī saistītā runa pieļauj brīvāku akcenta struktūras izvēli, runātājs parasti izceļ leksiskās nozīmes vārdus pretstatā palīgvārdiem.

Ir lingvisti, kas apstrīd tradicionāli pieņemto tiešo korelāciju starp uzsvaru un vārdu piederību attiecīgām gramatiskām kategorijām (Schmerling 1973). Taču ir arī daudz gadījumu, kad zināmu pragmatisku apsvērumu dēļ tiek izcelti funkcionālie vārdi. Vienīgais kritērijs – kādas runas vienības runātāji uzskata par svarīgām.

Latviešu valodas lingvistikā vārda uzsvaru, kā arī uzsvaru saistītā runā apzīmē ar tradicionālajiem terminiem "uzsvars" un "akcents".

Nozīmīgākos vārdus sintagmā izceļ ar loģisko akcentu. Par izteikuma daļas nozīmīgumu liecina arī tempa palēninājums un intonatīvā spēka pieaugums (Ceplītis 1974, 1977). Parasti teikumā netiek uzsvērti:

- 1) prievārdi, saikļi, partikulas un dažkārt apstākļa vārdi;
- 2) vairākas vietniekvārdu grupas;
- 3) darbības vārda "būt" locījuma formas (Ceplītis 1968).

Lingvistiskajā literatūrā ir arī norādes, ka palīgvārdu uzsvars piešķir īpašu nozīmi visam izteikumam.

Konkrētās analīzes mērķis ir pārliecināties, kā palīgvārdi no izcēluma viedokļa tiek lietoti latviešu valodā, kādā mērā

izcēluma faktors spēj norādīt uz nozīmes maiņu vai niansi, salīdzinot ar šīs vārdu kategorijas ordināru lietojumu.

Palīgvārdi tiek aplūkoti divos diskursa veidos, kas paredzēti lielām auditorijām un kvalificējami kā publiskās runas formas:

- 1) sagatavots materiāls (uzstāšanās konferencē),
- 2) daļēji sagatavots materiāls (radio un TV intervijas).

Analīzes materiāls sastāv no izteikumu kopuma (vairumā gadījumu tie atbilst teikumam) ar šādiem izceltiem palīgvārdiem: saikļiem, prievārdiem, partikulām, attieksmes vietniekvārdiem. Visbiežāk tos izrunā ar līdzenu toni; tekstā tas netiek īpaši uzrādīts. Atsevišķos gadījumos, kad palīgvārdi izrunāti ar kādu no kinētiskajiem toņiem – krītošo vai kāpjošo, tie attiecīgi atzīmēti, piemēram, **ka** I; **bet** I. Ir arī izteikumi, kuros palīgvārdi veido atsevišķu intonācijas grupu. Ilustratīvajā materiālā norādītas arī pauzes: { (īsa pauze), | (vidēji gara pauze), || (relatīvi gara pauze), ||| (loti gara pauze).

A. Saikļi

Vairumā izteikumu lietoti sakārtojuma saikļi – gan vienkāršie (**un, arī, bet, toties**), gan saliktie (**lai gan**), gan arī divkāršie (**nevis – bet gan, ne tikai – bet arī, ne – ne**). No pakārtojuma saikļiem uzsvērtā pozīcijā atzīmēti **ja, lai, ka, kā, lai gan**.

- 1) Psiholoģiskā barjera deputātos jāiznīcina, || **un** vispirms deputātos; || jo viņi jau pieņem likumus. ||

Runātājs, acīmredzot, izceļ **un**, lai uzsvērtu nākamos vārdus. Leksiskā līmenī to skaidri norāda galvenā vārda "deputāti" atkārtojums. Bez tam īsā intonācijas grupa ar **un** palīdz veidot viegli uztveramu ritmisko zīmējumu, kas arī piedalās uzsvara efekta veidošanā.

- 2) Es, kā Nacionālo Bruņoto Spēku komandieris, | saredzu | mūsu bruņoto { struktūru kā vienu sastāvdaļu no visas valsts drošības, || **un** | ja gribat, | kā vienu sastāvdaļu no valsts izglītības un audzināšanas sistēmas. ||

Paužu skaits norāda uz to, kādu nozīmi runātājs piešķir saviem vārdiem. **Un**, savienojot divas domas, vēl vairāk pasvīturo

runas emfātisko manieri. Taču, veidodams atsevišķu intonācijas grupu, **un** norāda arī uz zināmu vilcināšanos.

3) Skolās jāatbalsta militārā sagatavošana, || **arī** augstskolās. ||

Šo struktūru var viegli pārfrāzēt, aizvietojot vienkāršo saikli **arī** ar divkāršo **ne tikai – bet arī**, un tādā gadījumā **arī** ir uzsvērts atbilstoši parastajam uzsvara sadalījumam. **Arī**, šķiet, piešķir lielāku nozīmību visam izteikumam.

4) **Bet** || kas palīdzēs cilvēkam mainīties? ||

Lai arī **bet** teikuma sākumā parasti tiek kritizēts no laba stila viedokļa, tomēr šajā izteikumā tas lietots atsevišķā intonācijas grupā un, izrunāts ar zemu krītošo toni, vairāk pievērš klausītāja uzmanību tiešajam jautājumam.

5) Tie bija pārsvarā gados jauni cilvēki. ||| **Toties** | šie cilvēki pazina savas tautas tradīciju. ||| **Bet** | varbūt viņi to darīja, | ka vienkārši tā pienākas. ||

Relatīvi lēnais temps un divu saikļu lietojums teikuma sākumā liek noprast, ka runātājs īpaši vēlas pievērst uzmanību attiecīgajai runas daļai. To varētu interpretēt arī kā pieredzējuša runātāja paņēmieni, kā iesaistīt klausītāju attiecīgas tēmas netiešā apspriešanā.

6) Tad mēs sasniegtu šo mērķi un varētu palīdzēt citiem, || **bet** tas nenozīmē, | ka šobrīd mums būtu jāsež klusiem.||

Bet parādās vienā intonācijas grupā ar verba nolieguma formu, kura kāda cita runātāja interpretācijā varētu būt galvenais izceltais vārds. Šajā izteikumā tas dod emfātisku kontrastu un vienlaicīgi norāda uz vilcināšanos.

7) Protams, | tas neatrisinās šo problēmu, || **bet** tas būs stimuls. || Tas skan naivi, | **bet** || **bet**, | kāpēc ne? **Bet** || varbūt izsludināt, | ka Rīgā tiks apmaksāts, | nopirkts dzīvoklis ... ||

Bet atkārtojums tik īsā izteikumā vispirms liecina par to, ka runātājs mēģina formulēt domas jau runājot. Pirmajā gadījumā **bet** vēl var saprast kā norādi uz emfātisku kontrastu. Taču pēc tam saiklis atsevišķās intonācijas grupās skaidri apstiprina hezitācijas funkciju.

8) Masu mediji jau to plaši aprakstījuši, || **tomēr** | nav lieki atgādināt. ||

Uzsvērtais pretstatījuma saiklis, acīmredzami, pasvītro domas svarīgumu.

9) Tas neatbilst teiktajam { **ne** pēc nozīmes, | **ne** pēc mērķa. ||

Relatīvi īsās intonācijas vienības ar nolieguma saikļa daļām rada precīza ritma iespaidu, tādējādi pasvītrojot negatīvo informāciju. No otras puses, jāatzīst, ka neuzsvērts saiklis šajā kontekstā tāpat veidotu izteiktu ritmisko zīmējumu.

Dažkārt, izceļot divkārsā saikļa daļu, runātājs faktiski veido samocītu struktūru ar neloģisku uzsvāru, kā tas redzams nākamajos divos piemēros:

10) Mums jāspēj redzēt ne **tikai** negācijas. || **bet** { arī pozitīvā programma. ||

11) Iecerētie pārkārtējumi { **nevis** sekmēs līdzsvarotu attīstību, || **bet** gan vērsti sociālās vides degradācijas virzienā. ||

12) No inspekcijas spējas { nevien uzraudzīt likumību, || **bet** arī informēt savus klientus, || ir atkarīgs, ||| **vai** { Latvijā veidosies investoriem labvēlīga vide. ||

Runātājs uzsver divkārsā saikļa otro daļu, iespējams, lai klausītāji labāk uztvertu sacītā nozīmi. Izceltais **vai** ievada teikuma vissvarīgāko daļu.

Izteikumos ar pakārtējuma saikli **ja** runātājs, liekas, cenšas pasvītrot tālākās izteikuma daļas nozīmi.

13) Visvairāk mēs iegūtu, | **ja** Latvija izdzīvotu. ||

14) **Ja** Šķēles vietā būtu kāds cits, | es to uztvertu tāpat. ||

Pēdējā piemērā tas, acīmredzot, ir saistīts ar runātāja personīgo emocionālo attieksmi, jo tiek minēts konkrēta cilvēka vārds.

Nākamais izteikums ir vēl viens nevīžīgas runas piemērs. Īpaši izceltais **lai** nebūt nepalīdz apzināties izteikuma svarīgumu. Drīzāk gan šo efektu panāk pauzes.

15) Mēs arī nevēlamies, | **lai** nauda, | kuru mēs prasām, | tiktu kādam noņemta. ||

16) Vai tā ir tā pati padomju laiku uzspiesta attieksme, | **vai** | jauna, | brīvprātīga | un tādēļ vēl jo ciniskāka? ||

Saiklis **vai**, veidodams atsevišķu intonācijas grupu, virza klausītāju uzmanību uz kontrastu izteikuma otrajā daļā.

17) Šodienas prakse mums vēsta, | **ka**, ||| diemžēl, | minoritāšu skolu veidošanas jautājums | ir atstāts pašu minoritāšu un kultūras biedrību ziņā. ||

Ka, kuram seko gara pauze, signalizē gan par zināmu vilcināšanos, gan koncentrēšanos turpmākajai izteikuma daļai.

18) Es personīgi gribu izteikt viedokli, | **ka** ||| deputātam tomēr būtu || jābūt tādām, | kuru var atsaukt. ||

Šeit **ka**, izrunāts ar krītošo toni un samērā garo pauzi, rada pat kaut ko līdzīgu dramatiskam efektam.

19) Jautājums ir tikai par to, | **kā** gudrāk un efektīvāk aizstāvēt šo mazo tautu tiesības. ||

Runātājs, acīmredzot, cenšas piešķirt lielāku svaru domai palīgteikumā, kaut gan vārdi "gudrāk" un "efektīvāk" jau parāda izteikuma nozīmību.

20) Krievija to, protams, | uztvers || **kā** | izaicinājumu. ||

Izceltais saiklis atsevišķā intonācijas grupā liecina, ka runātājs meklē piemērotu vārdu.

21) Lieta nevirzās uz priekšu, || ` **tāpēc** ` **ka** | kaut kas nebija kārtībā ar parakstiem. ||

Uzsvērtais cēloņa saiklis palīdz precizēt izteikto domu.

22) Uzņēmumi nav atbrīvoti no nodokļa avansa maksājumiem, || ` **lai** ` **gan** | likums paredz ienākumu nodokļa atlaidi. ||

Runātājs ievada izteikuma pirmās daļas skaidrojumu ar izceltu saikli atsevišķā intonācijas vienībā.

B. Prievārdi

Prievārdi, salīdzinot ar citiem funkcionāliem vārdiem, tiek uzsvērti diezgan reti. Analīzes materiālā ir seši gadījumi, no kuriem tikai divos klausītāju uzmanība, iespējams, virzīta uz nākamo informācijas daļu. Izceltus prievārdus var skaidrot arī kā vienkārši hezitācijas elementus.

23) Ļoti grūti nostāties ir | **pa** | vidu. ||

24) Tagad | **par** deputātiem valsts uzņēmumu un banku padomēs. ||

25) Viņi domā tikai **par** | šo te | muskuļu masu, | kas jāuzaudzē. ||

26) Pirmām kārtām tas saistītos ` **ar**: || zemnieku jautājuma izstrādi; || ... (utt.)

Prievārds **ar**, izrunāts ar augstu balsi kritumu, diezgan pārspīlētā veidā ievada uzskaitījumu, ko, runātājamprāt, nedrīkstētu nepamanīt.

27) Mēs esam virzījuši savu skatu **uz** | NATO. ||

Nākamajā izteikumā prievārds tiek izcelts bez noteikta iemesla. Vārds NATO, kas seko prievārdam, nevarētu būt pēdējā brīdī iešāvis prātā.

28) Arī mūsu centrā | pie ārsta var ierasties **bez** iepriekšēja pieteikuma. ||

Runātājs, izsakot uzaicinājumu, akcentē prievārdu, lai piesaistītu klausītāju uzmanību minētajam nosacījumam.

C. Partikulas

Partikulas vairāk nekā citi funkcionālie vārdi latviešu valodā ir saistīti ar uzsvāri. Ir partikulas, kuras:

a) ir vienmēr uzsvērtas (piem., **arī**, **jā**, **nē**), b) ir vienmēr neuzsvērtas (piem., **it**, **ik**, **jo**), c) var būt gan uzsvērtas, gan neuzsvērtas (piem., **pat**, **gan**, **tikai**) (MLLVG 1959, 780).

Analīzes materiālā tikai četras partikulas atzīmētas kā uzsvērtas. Partikula **vai**, ievadot jautājumu, parasti ir neuzsvērtā. Divos nākamajos piemēros runātāji to izcēlušī atsevišķā intonācijas grupā.

29) **Vai** | pēc neatkarības atgūšanas | šis budžets | ir bijis citāds | nekā izspiests citrons? ||

Biezās pauzes norāda uz tīšu tempa palēnināšanu, kas piešķir papildu izcēlumu visam jautājumam. **Vai** labi iederas šajā emfātiskajā izteiksmes formā.

30) **Vai** | šobrīd, | jūsuprāt, | situāciju spēj ietekmēt tas, | kas notiek ar valdības veidošanu? ||

Vai lietojums, šķiet, līdzīgs iepriekšējam, turklāt jūtama intervētāja personīgā attieksme pret sarunas tematu.

Ierobežojuma partikula **tikai** pieder pie tām, kuras atkarā no izteikuma satura var būt gan uzsvērtas, gan neuzsvērtas.

31) Finansējums pagaidām skar **tikai** mainīgo daļu. ||

Šeit partikulas izcēlums norāda uz izteikuma daļas nozīmību.

Partikula **lai** parasti netiek uzsvērtā. Nākamajā piemērā uzsvara efekts ir saistīts ar zināmu kritisku attieksmi, pat ironiju:

32) Tad **lai** šī vienotā valsts novērtēšanas sistēma novērtē, | **kur** ir labāk sagatavoti bērni. ||

33) Pensijas vecums | **ik** gadu | pieaug **par** 6 mēnešiem, | līdz sasniegti 62 gadi. ||

Šajā izteikuma daļā runātājs palēnina tempu, lai it kā nostiprinātu informāciju klausītāju apziņā. Uzsvērtā partikula un prievārds **par** veido īpaši emfātisku struktūru.

D. Attieksmes vietniekvārdi

Attieksmes vietniekvārdi, kas reģistrēti izvēlētajā materiālā, ievada apzīmētāja un papildinātāja palīgteikumus.

34) Šeit tika apspriestas idejas, || **kuru** realizācijai | lieli līdzekļi nav vajadzīgi. ||

Uzsvērtais vietniekvārds piešķir teiktajam stingrāku pārliecību.

35) Mēs dzīvojam valstī, | **kurā** ir | mainīgi procesi. ||

Ne tikai vietniekvārda izcēlums, bet arī paužu lietojums samērā īsā teikumā nepārprotami liecina par runātāja vilcināšanos.

36) Un mēs domājam, || **kas** mēs esam, | **kā** mums rīkoties, || **kas** ir patiesi svarīgākais, | vērtīgākais manā dzīvē ... ||| Kas tad ir pats svarīgākais? ||| Tas, | **kas** esmu es pats, | tas, || **kāds** esmu es pats. ||

Sintaktiskā struktūra, kas ietver vienlīdzīgus palīgteikumus, reizē ir arī efektīva ritma pamats. Runātājs izvēlas atkārtot vienus un tos pašus vārdus, un arī tas pasvīturo visa izteikuma nozīmi.

37) Kaut ko no ēku projektiem || **kādus** redzējām izstādē, | varētu izmantot arī mēs. ||

Akcentētais vietniekvārds mazina izteikuma labskaņu. Neuzsvērtā formā tas piekļautos verbam un veidotu dabisku proklītisku ritmisko vienību.

38) Ne vienmēr kiosku īpašnieki tirgo tikai to preci, || **ko** tiem atļauts tirgot. ||

Skaidrojot situāciju, runātājs akcentē palīgteikumā ietverto informācijas daļu. Iespējams, ka sava loma ir arī ritmiskajai struktūrai – uzsvērtais **ko** atbalso uzsvērto **to**.

Lai gan **cik** nepieder pie attieksmes vietniekvārdiem, kā pakārtojamaais vārds tas ievada palīgteikumu (nākamajos piemēros – apzīmētāja un mēra apstākļa palīgteikumu).

39) Neviena no ministrijām nav iesniegusi aprēķinus, | **cik** valsts budžetā nepieciešams, | lai palielinātu minimālo algu. ||

Negatīvā informācija vēl vairāk tiek uzsvērta ar izcelto **cik**. Izrādās, ka tas ir galvenais vārds ne tikai leksiskās nozīmes dēļ, bet arī tā lomas dēļ ritmiskās struktūras izlīdzināšanā.

40) Organizācijas ziņā viss nebūt neizdevās tik labi, || **cik** gribēts. ||

Ja konstrukcijā **tik** – **cik** tiek lietots uzsvars, tas parasti krīt uz pirmo komponentu. Uzsverot **cik**, runātājs pauž savu emocionālo attieksmi.

Secinājumi

Prosodisko līdzekļu funkcijas mutiskā diskursa organizācijā ir cieši saistītas ar citu valodas līmeņu teksta organizācijas līdzekļiem. Runas prosodiskais noformējums ir būtisks pamatnosacījums konkrēta fonostila veidošanā.

Galvenais faktors, kas nosaka palīgvārda izcēlumu, ir runātāja vēlme uzsvērt kādu izteikuma daļu, parasti nākamo. Palīgvārda izcēlums palīdz pretstatīt domu vai faktu, kas minēts kādā citā izteikuma daļā. Tas pilnībā atbilst publiskās runas stilam, jo runātājs "runā tāpēc, lai izteiktu kādas domas un iedabotos uz klausītāju apziņu, pierādītu, pārliecinātu, uzmundrinātu, ieinteresētu, skubinātu utt." (Ceplītis 1968, 179).

Dažkārt izceltie palīgvārdi efektīvi papildina izteikuma ritmisko uzbūvi, tādējādi piedaloties emfātiskas izteiksmes formas veidošanā. Īpaši tas sakāms par tiem gadījumiem, kad palīgvārds veido atsevišķu intonācijas grupu un tiek izrunāts ar kādu no kinētiskajiem toņiem.

Jāpiebilst, ka, salīdzinot abus analizētos diskursa veidus, būtiska atšķirība palīgvārda izcēlumā netika konstatēta.

Vairākos gadījumos (biežāk intervijās) uzsvērts palīgvārds norāda arī uz runātāja vilcināšanos, parasti, lai iegūtu laiku domas tālākam formulējumam. Dažreiz ar, piemēram, uzsvērtu saikli, to pat atkārtojot, tiek aizpildīta pauze. Hezitācijas efektu apstiprina arī runas tempa palēninājums.

Šķiet, ka runātāji no aplūkotajām palīgvārda grupām saikļus uzsver biežāk nekā citus palīgvārdus. Tomēr jāatzīst, ka bez vajadzības izcelti palīgvārdi liecina par nevīžīgu runas manieri, kas nereti dezorientē klausītāju.

LITERATŪRA

Bolinger D. (1989) *Intonation and Its Uses. Melody in Grammar and Discourse*. Stanford, California: Stanford Univ. Press.

Brazil D. (1985) *The Communicative Value of Intonation in English*. Birmingham: ELR.

Ceplītis L. (1977) *Intonācija lektora runā*. Rīga: LPSR Zin. b-ba.

Ceplītis L., Katlape N. (1968) *Izteiksmīgas runas pamati*. Rīga: Zinātne.

Ceplītis L. (1974) *Analiz rečevoj intonaciji*. Rīga: Zinātne.

Coulthard M. (1977) *An Introduction to Discourse Analysis*. Longman.

Gimson A.C. (1991) *An Introduction to the Pronunciation of English*. Edward Arnold.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija. (1959) Rīga: LPSR ZAI.

Schmerling S. F. (1973) *Aspects of English Sentence Stress*. Austin & London: Univ. of Texas Press.

Tench P. (1988) The Stylistic Potential of Intonation // Coupland N. (ed.) *Styles of Discourse*. London, New York, Sydney: Croom Helm, 50–84.

Prominence on Function Words: Semantic and Phonetic Aspect

Summary

In spoken discourse prosodic features are of particular importance together with such linguistic features as grammatical, lexical and textual. Intonation is more attached to the pragmatic rather than the literal meaning of an utterance. According to the purpose of communication the speaker realizes *prominence* on certain words including also function words.

The present analysis looks at the treatment of function words in Latvian trying to establish to what extent prominence may indicate a shift or a shade of meaning. The study examines function words (conjunctions, prepositions, particles, relative pronouns) in two discourse modes intended for public: 1) prepared material (reports at a conference); 2) semi-prepared material (radio and TV interviews).

One of the main factors that determines the singling out of function words appears to be the speaker's wish to emphasize the following part of the utterance. It also helps contrast an idea or a fact in a different chunk of discourse. There are cases when prominent function words add to the rhythmical structure of the utterance, participating in building up an emphatic form of expression. It especially refers to those instances when a function word forms a separate intonation group and is pronounced with one of the kinetic tones. The use of a prominent function word may also be an indicator of hesitation.

Out of the function words analysed prominent conjunctions seem to be especially favoured by Latvian speakers.

Vaira STRAUTIŅA

Runas intonācijas pētījumi, to praktiskā nozīme

Skatuves runai un oratora mākslai pievērsušies jau antīkajā pasaulē. Arī pirmie latviešu teātra kritiķi, norādot uz aktieru neskaidro un zināmā mērā nedabisko izrunu, kā vienu no teātra atbildīgajiem uzdevumiem izvirzījuši valodas kopšanu (MV). Pamatus latviešu skatuves runas mākslai 20. gadsimta sākumā lika J. Duburs. Nozīmīgu ieguldījumu skatuves runas mākslas attīstībā veicis Zeltmatis un citi skatuves runas pedagogi, gan ar savu praktisko darbu, gan, tālāk attīstot un pilnveidojot izteiksmīgas runas teoriju. O. Bormane, apskatot valodas kultūru latviešu teātros 50. gados (O. B.), kā pozitīvu atzīmē to, ka valodniekiem pamodusies interese par skatuves valodu.

Pirmās norādes par latviešu valodas runas intonāciju valodnieciskā skatījumā atrodam jau pagājušā gadsimtā izdotajās skolu gramatikās punktuācijas jautājumu sakarā, kam bija tīri praktiska nozīme. Pirmie runas intonācijas pētījumi valodnieciskā skatījumā sākās 50. gados fonētiskajā sintaksē, un tie skatīti galvenokārt interpunkcijas aspektā (A. B.). Kaut arī latviešu interpunkcijā noteicošais ir gramatiskais princips, intonācija ir nepieciešams teikuma veidošanas elements.

Plašāk runas intonācijas pētījumiem pievērsās L. Ceplītis (L. C.). Kopā ar skatuves runas pedagogi N. Katlapi tika izstrādāts darbs "Izteiksmīgas runas pamati" (1959), kurā aplūkoti izteiksmīgas runas jautājumi ne tikai skatuves runā, bet plašākā skatījumā. Kā norāda autori, grāmatas mērķis ir sniegt nepieciešamās pamatzināšanas publiskās runas jomā visiem, kam jāuzstājas plašāka klausītāju pulka priekšā. Ja pirmajā izdevumā runas intonācijas piemēru analīze veikta ar subjektīvās analīzes paņēmieniem, tad otrajā izdevumā (L. C., N. K.) tos aizstāj ZA Valodas un literatūras institūta fonētikas laboratorijā ar objektīvām metodēm analizētas runas parādības.

Turpinot latviešu valodas supersegmentālo līdzskaņu sistēmas izpēti, tās akustisko raksturojumu un ar to saistīto semantiku,

L. Ceplītis izstrādāja latviešu runas intonācijas analīzes pamatus funkcionālā un semasioloģiskā aspektā, runas intonācijas teoriju, kas publicēta viņa darbā "Анализ речевой интонации" (1974).

Runas intonācija veidojas, mainoties skaņu īpašībām – intensitātei, frekvencei, ilgumam un spektram, ko uztveram kā skaļuma, augstuma, garuma un tembra maiņas runas plūsmā, kas neskar skaņu kvalitāti, bet izsaka satura nianšes, t.i., daļu no izteikuma satura. Runas saturu neveido tikai vārdi, bet arī intonācija. Intonācija vienmēr saistīta ar runātāja psihiskajiem procesiem un pauž gan loģisko, gan emocionālo informāciju. Cilvēkiem, bet it īpaši bērniem ir tieksme intonācijai ticēt vairāk nekā vārdiem. Tāpēc ir svarīgi ne tikai, ko pasaka, bet arī – kā pasaka. Pašlaik sabiedrībā arvien nozīmīgāku vietu ieņem saskarsmes problēmas un valodas komunikatīvā funkcija kļūst par svarīgāko valodas funkciju. Liela uzmanība tādēļ jāveltī ne vien vārdu izvēlei, bet arī runas mākslai, lai saturs būtu viegli uztverams, skaidrs, runa būtu iedarbīga un emocionāla un tajā pašā laikā atbilstu ētikas prasībām. Mūsdienās vērojams saskarsmes kultūras trūkums gan uzvedībā, gan arī runā. Apgūt mākslu sarunāties nozīmē apgūt mākslu cienīt cilvēku. Intonācija atsedz cilvēka garīgo pasauli, tādēļ runas kultūrai ir nozīmīga vieta jebkura cilvēka dzīvē un tā jāveido jau no mazotnes. Liela uzmanība šiem jautājumiem jāveltī skolā, it īpaši latviešu valodas stundās. Sākot ar 80. gadiem, latviešu valodas grāmatās sākumskolai (A. K.) ietverti daži runas intonācijas jautājumi, kas **sekmē** intonācijas elementu (loģiskais akcents, melodija, diapazonaugstums) un intonācijas nozīmes (emocionālā, voluntārā, intelektuālā, tēlojuma) izpratni un lietojumu. Diemžēl latviešu valodas grāmatās pamatskolai šiem jautājumiem nav pievērsta uzmanība. Neliels teikuma melodijas apraksts dots nodaļā par teikuma veidiem pēc izteikuma mērķa (D. P.) Izstrādājot jauno latviešu valodas mācīšanas koncepciju, kurā lielāka uzmanība būs veltīta sarunvalodai, runas intonācijas jautājumiem būtu iedalāma nozīmīga vieta.

Valodnieki latviešu valodas runas intonācijas pētījumus veica arī sastatījumā ar pētījumiem citās valodās (V. B.). Šāds sastatījums palīdz izprast katras valodas intonatīvo savdabību un

vairāk vai mazāk apzināti izvairīties no latviešu valodai svešām intonācijām, kā arī apgūt citas valodas intonatīvo veidojumu.

L. Ceplītis norādījis, ka intonācijas ir arī noteikts valodas stila veidošanas līdzeklis (J. Ū.), tādēļ nozīmīga vieta ierādāma plašākiem dažādu runas stilu, it īpaši publiskās runas stila intonatīvajiem pētījumiem (M. B.).

L. Ceplīša izstrādātās latviešu runas intonācijas teorijas tālāka attīstība un teorētisko atziņu ieviešana praksē ir valodnieku neatliekams uzdevums.

LITERATŪRA

1. A. B. – *Blinkena A.* Jautājuma modalitāte un tās izteikšanas veidi latviešu valodā. // LPSR ZA VLI Raksti, 7. R., 1958.
2. O. B. – *Bormane O.* Par valodas kultūru latviešu teātros // Teātris un Dzīve. III. R., 1959.
3. M. B. – *Brēde M.* Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā // Linguistica Lettica. 5. R., 1999.
4. V. B. – *Broka V.* Anġļu un latviešu valodas jautājuma teikumu intonācijas sastatījums. Kandidāta disertācija. R., 1969.
5. L. C. – *Ceplītis L.* Daži vērojumi par runas intonāciju latviešu valodā // LPSR ZA VLI Raksti, 7. R., 1958.
6. L. C., N. K. – *Ceplītis L., Katlape N.* Izteiksmīgas runas pamati. R., 1968.
7. A. K. – *Karule A. un Lanka A.* Latviešu valodas mācība 2. klasei. R., 1991; Latviešu valodas mācība 3. klasei. R., 1988.
8. MV – *Mājas Viesis*, 1868, 45.
9. D. P. – *Paegle Dz.* Latviešu valoda 5. klasei. R., 1995.
10. J. Ū. – *Цеплитис Л.* Анализ речевой интонации. Р., 1974.

Researching Speech Intonation, Practical Signification

Summary

The speech intonation of the Latvian language has been first researched linguistically in the 50ies of the 20th century. The system of suprasegmental means of the Latvian language and the principles of the analysis of speech intonation have been elaborated under the guidance of L.Ceplītis at the Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences. The research into speech intonation and its implementation into practice entail the development of cultured speech and the realisation of the communicative function.

Maigone BEIŅA

Vienkopas predikatīvās vienības 17. gadsimta vārdnīcās

Laimdota Ceplīša bagātīgi zarotajā zinātniskajā darbībā sintakses izpētei ir nozīmīga vieta. Viena no latviešu valodas problēmām ir vienkopas teikums, kuru L. Ceplītis apcerējis no dažādiem viedokļiem – strukturālā, semantiskā, kontekstuālā, plašāk grāmatā "Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika" (II d., R., 1992, 478.–502. lpp.), daļēji arī nodaļā "Bezkopas teikumi" (538.–565. lpp.). Valodas vienību saistīšanas likumu izpēte, ar ko darbojas sintakse, nav kontrastā ar vārdnīcu izveidi, ar leksikogrāfa darbu, kam veltīti ilgākie L. Ceplīša mūža gadi. Vārdnīcas izveidē leksikogrāfa un sintakses pētnieka darbs ir cieši saistīts, jo vārda nozīmes skaidrojumā bieži vien nepietiek ar vienu kādu atbilstošu vārdu vai vārdkopu, bet vairāk noderīga ir predikatīva vienība – teikums vai teikuma daļa. Piemērs no LLVV 6₂ sēj.: **pluinīties** .. 1. .. Mati pluinās vējā .. 2. *sar. Kauties. Zēni pluinās*^{1a}. Savukārt, sintaktisko konstrukciju izpētei var noderēt arī vārdnīcas, arī valodas vēstures aspektā, jo leksikogrāfi cenšas fiksēt sava laika vārdu krājumu iespējami pilnākā apjomā. To var teikt arī par lielākajām 17. gadsimta latviešu vārdnīcām – G. Manceļa, J. Langija, K. Fīrekera vārdnīcām.¹ Tās nav tikai tulkojošas vācu-latviešu (Manceļa) vai latviešu-vācu (Langija un Fīrekera) vārdnīcas – šķirkļu skaidrojumos nozīmīga vieta ir dažādām latviskām sintaktiskām konstrukcijām – vārdkopām, predikatīvām vienībām. Tautā noklausītus izteicienus, arī sakāmvārdus, parunas autori iespējami trāpīgi cenšas likt lietā, tā atklājot ne tikai vārda nozīmes, bet arī to formu lietojumus, izteikumu variantus. Piemēram, neregulārā darbības vārda *iet* tīri latvisko imperatīva formu ilustrācijai (*nevis – laidiet mums iet, bet eima!*) gan Mancelis, gan Langijs, gan Fīrekera min rosinājuma teikumus:

¹ Avotu un saīsinājumu rādītājs raksta beigās.

eima sweioht M. Fr. 284**

Eima bauditees (~ ejam cīkstēties!) F I 47, F II 50

eesim kalladā F II 62

Langijs īpaši skaidro šo formu: "**Lai māhs ietam**, diß spricht Mann eleganter aus mit einem Wörtlein **Eim**" – L 65.

Vārdnīcās rodam labus materiālus **sintaktiskajai sinonīmijai**, jo autori saskatījuši un gribējuši parādīt dažādus sintaktisko konstrukciju variantus, piemēram, verbālu un nominālu teikumu sinonīmiju:

Die Dirn mahlet wol/ ta **Meita** labbe **malj/** labba **maleja**.
M. Fr. 314

Manceļa tulkojumos redzam arī vienkopas un divkopu teikumu sinonīmiju:

Es wird Licht/ Tag/ ghaisch tohp/ Deena aust M. Fr. 381

Ir vēl viens iemesls, kāpēc rakstam par avotu izvēlētas 17. gadsimta vārdnīcas: kā liecina līdzšinējais ieskats latviešu valodas sintakses vēsturē, vienkopas konstrukcijas vārdnīcās lietotas ievērojami biežāk nekā reliģiskajos vai juridiskajos tekstos 16. un 17. gadsimtā Vārdnīcu teksti vairāk saistīti ar zemnieku ikdienu, ar viņu darbu, ar dabas norisēm, tie ir vairāk latviski, tajos mazāk vācu valodas ietekmes. Un vienkopas teikumi ir tāda sintaktiska konstrukcija, kas vācu valodai nav raksturīga. Kā zināms, vācu valodā subjekta pozīcija teikuma gramatiskajā centrā parasti ir aizņemta, kaut vai ar formantiem *es, man*, piemēram:

ta nhe klahjas, **es** geziemet sich nicht. L 114

Uggun waiag labbe šarğaht, das Feuer muß **mann** wohl verwahren. L 321

Latviešu valodā, turpretī, vienkopas teikumi, tas ir, teikumi ar nesadalītu gramatisko centru, ir patstāvīgs teikuma tips, tas eksistē blakus divkopu teikumam, tas ir, teikumam ar sadalītu vai potenciāli sadalāmu gramatisko centru. Vienkopas teikumi konstatēti jau pašās pirmajās grāmatās, kas izdotas latviešu valodā^{2a}, un pastāvējuši laikiem cauri līdz mūsu dienām^{3a}. Vienkopas teikumi lietoti arī latviešu tautasdziesmās, kas ir senu laiku latviešu valodas liecinieces^{4a}. Tādēļ šķiet interesanti vērot, kā viena no savdabīgām latviešu valodas parādībām pastāvējusi,

attīstījusies, nepakļaujoties vācu valodas ietekmei, pat arī vācu-latviešu, latviešu-vācu vārdnīcās ne.

Latviešu valodniecībā ir dažāda vienkopas teikumu izpratne. Rakstā ar vienkopas teikumu, resp. vienkopas konstrukciju, saprasta tāda sintaktiska vienība, kurā predikatīvitate izteikta ar vienu teikuma locekli un subjekts nav ne implicēts (kā konstrukcijā *Nāciet!*, ne arī kontekstuāli elidēts (kā konstrukcijā *Veiks √, kas zaudēs*). Konstrukcijas ar subjektu, neatkarīgi no tā formas (nominatīvs, ģenitīvs, datīvs, vokatīvs, infinitīvs, nedalāms vārdu savienojums) pie vienkopas teikumiem netiks analizētas. Nav īpaši šķirti termini *predikatīva vienkopas konstrukcija*, *vienkopas teikums*, arī *vienkomponenta teikuma modelis*, jo vārdnīcas specifikas dēļ predikācija ar vienu virsloekli var realizēties gan vienkāršā teikumā:

Seema warr' teescham pa Esser braukt. L 68,
gan saliktā teikumā:

No tahs Asses šajem Malk' kur jau eejemts L 92,
gan palīgteikumā, kura virsteikums ir reducēts – nosaukts tikai tieši tulkojošais vārds:

Altaris, der altar. Basnizas Galds, kur Deewa maisit jem.
F I 33, F II 15²

Virsteikuma lietvārds sintaktiski varētu būt izteicējs – kontekstuālā predikācijā ar šķirkļa vārdu: *Altaris ir baznīcas galds, kur ...*, tātad eliptiska divkopa, ne vienkopas konstrukcija.

Par vienkopas teikumiem nav uzlūkoti un nav ekscerpēti arī dažādi konsituatīvi saistījumi, kuros darbība vai cita pazīme attiecināta uz kādu vairāk vai mazāk noteiktu personu:

Zittu urda, pati gull F I 292, F II 343

Wehl newa peedsehris, bet tikkai mas paschilbis F I 267,
F II 265

² Fīrekeras vārdnīcas I un II manuskripta rakstības atšķirības, ja tās neietekmē teksta sintaktisko izveidi, šai rakstā netiks atveidotas. Piemēram, citētajā teikumā II manuskriptā ir atšķirīgas pieturzīmes, atšķirīgs lielo burtu lietojums:

Altaris, der Altar. Basnizas=Galds, kur Deewa Maisit. Jem.

Citēšanai izvēlēts viens, visbiežāk F I, variants.

Raksturīgi, ka vācu tulkojumā personu vietniekvārds gan netiek izlaists:

Andere purrt sie, sebst liegt sie F I 292, F II 343

Er hatte sich noch nicht betruncken, sondern nur ein wenig betruncken, erwärmet F I 267, F II 265

Raksta avoti ir frontāli ekscerpēta G. Manceļa vārdnīca "Lettus" un pielikums šai vārdnīca "Phraseologia Lettica" (1638), K. Fīrekera vārdnīcas "Lettisches und Teutsches Wörterbuch.." T. Fennela publicējumi 1997. un 1998. g., J. Langija Latviski-vāciskā vārdnīcā .. (1685, publicēta 1936. g.).

Zīmīgs, manuprāt, ir vienkopas konstrukciju īpatsvars katrā no avotiem, ja to salīdzina ar šķirkļu skaitu (dati no D. Zemzares grāmatas "Latviešu vārdnīcas" R., 1961, 11., 77., 84. lpp.).

Vārdnīca	Leksēmu skaits	Ekscerpti – vienkopas konstrukcijas
Manceļa "Lettus"	ap 6000	17
"Phraseol. Lettica"		62
Langija vārdnīca	ap 7000	ap 150
Fīrekera I	ap 3500	ap 180
Fīrekera II		

Kopā ap 390.

Domājams, vienkopas konstrukciju ievērojami biežāko lietojumu Fīrekera un Langija darbos, salīdzinot ar Manceļa leksikogrāfiskajiem darbiem^{5a}, noteikusi ne tikai šo vārdnīcu tematika un specifika (Manceļa "Lettus" ir vācu-latviešu vārdnīca), bet arī skaidru latvisku konstrukciju pārsvars visai izvērstajā šķirkļu skaidrojumā Langija un Fīrekera vārdu krājumā.

Savukārt, arī vienkopas konstrukciju sintaktiski morfoloģiskā izveide skaitliskā ziņā ir visai atšķirīga – lielā pārsvarā ir verbālie vienkopas teikumi, retāk, taču sastopamas arī nominālas un adverbiālas vienkomponenta predikatīvas vienības.

I. Verbālie vienkopas teikumi

Vārdnīcās verbālo vienkopas teikumu gramatiskajā centrā visbiežāk ir darbības vārdi darāmās kārtas īstenības izteiksmes 3. personas formā, retāk vajadzības izteiksmē, reti ciešamajā kārtā, vēl retāk nenoteiksmē vai divdabja formā. Vienkopas konstrukciju paveidu nošķirumu nosaka gan formāli, gan semantiski faktori.

1. **Nenoteiktas personas** vienkopas teikumi ar trīspersonu verba 3. pers. formu centrā 17. gadsimta vārdnīcās veido it plašu grupu – pāri par 60 ekscerptu. Šķirkļu ilustratīvie teksti izsaka kādas vispārinātas atziņas, padomus, kādu faktu konstatējumus, kas parasti nav saistīti ar konkrētu cilvēku:

Zeek reisas Ghaddus=kahrta Awis zährp? M. Fr. 269

No kasas wihtoleem darra kluhgas F I 309, F II 366

Kà tohs Kapohstus noslodsih? F I 222, F II 297

Scho gaddu dauds gulleja Karstoni F I 117, F II 129

Verbu semantika šais konstrukcijās ir visai plaša: tie izsaka dažādas laukos veicamas darbības:

.. Jähram .. Pautiņus no=seen .. L 89

.. appiņņa stihgas .. mett .. dahrsâ F I 12, F II 18

.. malk. no ka skallus plehsch F I 61, F II 78

Lielākā daļa nenoteiktas personas verbālo vienkopas konstrukciju realizējas saliktos teikumos, visbiežāk saliktos pakārtotos teikumos, tādējādi precīzāk tiek izskaidrota tulkojamā vārda nozīme:

Tur aug tahdas pohpas, kad minn wirššu lihkt lihds dibbenam F I 176 (F II nav šķirkļa *Pohpas, pohps, pohpi.*)

Kad tahs šaknes no gaila=pašlawahm bersch in eewelk nahšis, tad aššaras nahk pee azzim F I 83, F II 97

Kad pumenî [=zieme]rietumu vējā] meeschus jeb kweeschus sehj, tad aug pupeschi F I 307, F II 356

Daļa salikto teikumu ir stabili frazeoloģismi – sakāmvārdi:

Tad Suņņ barço, kad Wilks Sähtà L 293

Jo lahzi lahd, jo lahzis tuhk F I 283, F II 339

Sawu Nasi taupa, ohtra deld F I 62, F II 69

2. Liels skaits (ap 80 ekscerptu) vārdnīcās ir nenoteiktas personas verbālas vienkopas konstrukcijas, kuru gramatiskajā centrā ir kāds **verbs, kas izsaka attieksmi pret citu verbu nenoteiksmē**, reti – divdabja formā: *var* (43 eksc.), *vajag* (24 eksc.), *grib* (4 eksc.), vēl dažī. Finītais verbs niansē piesaistītā verba izteiktās darbības realizācijas iespējas, nepieciešamību, paradumu. Visbiežāk lietotais attieksmes verbs *varēt* izsaka darbības iespējamību vai neiespējamību, ko ietekmē kādi apstākļi: laiks, vieta, cēlonis:

Seemà warr' teescham par Purw' brauckt L 205

Nu warr' pahxtes ähst L 186

Weenà Zirtumà nhewarr' Kohku nozirst (nolaist) L 357

Jahschu warr islaipaht, bett braukschus newarr F I 124,
F II 160

No Ģalwas Reibum' drisse warr' py Sem krist L 73

Verbālā gramatiskā centra paplašinājumā mēdz būt dažādi papildinātāji, visbiežāk akuzatīvs vai kāds prepozicionāls savienojums:

Nhe tick dauds nhe gir pa tappas/ ka warrātu Ghallwu pakassiet M. Fr. 241

No tahms Spallwahms warr dischanu Spillwānu darriet
M. Fr. 282

Ar Maises kumusing warr Sunn' pee=labbinaht L 129

Ja gramatiskā centra apkaimē ir kāds kādības apstākļa vārds – *grūti*, *viegli*, *lēti*, tad verbam *varēt* drīzāk ir saitiņas *būt* funkcija:

Lähttahe warr noardiht; nhe ka uhstaissiht L 16

Ģann ģruhte warr' nu sawu Mitteckl' dabuūt L 170

Sinonīmās konstrukcijas varētu būt adverbīāli divkopa teikumi:

Lētāk ir noārdīt nekā uztaisīt;

Gan grūti ir nu savu mitekli dabūt.

Varētu domāt, ka svešādo vienkopas konstrukciju ietekmējis vācu valodas teksts, taču arī tulkojumā ir kopulatīva predikācija:

Leichter ist abreissen als auffbauen L 16

Piebildums par leksēmas *varēt* semantiku.

Langija vārdnīcā šķirkļī *varēt* ir kāds interesants veidojums:

Ees warräht, genesen, von der Krankheit wieder auffkomen L 337, kur verbam *varēt* nepiemīt attieksmes vārda,

t. s. modālā verba, funkcija, tas nepiesaista citu verbu, bet pats kopā ar verbu *iet*, kas te izsaka procesu, pauž īpašu nozīmi – *izveseļoties, atspirgt, kļūt veselam, spēcīgam*. Šī pati semantika realizējas arī verbālsubstantīvā *varēšana*: *Eees warrāhschana* (L 337). Varbūt domāts lokatīvs – *ies varēšanā*, līdzīgi kā *ies labumā, ies vairumā* vai arī *ies mazumā* – LLVV, 3, 402.

Nozīme *kļūt spēcīgam, stiprākam, dūšīgākam* saskatāma Fīrekerā vārdnīcā šķirklī *varens*, kur ir verbs *ievarināties*:

Gann tee Zahlischi ewarrinašees. F I 302, F II 350

Verba *varēt* konstatētā pilnā, patstāvīgā nozīme varētu balstīt agrāk izteiktu atziņu^{6a}, ka verbs *varēt* latviešu valodā nav uzlūkojams tikai par saistītājverbu, kā saka, piemēram, J. Kārklīšs.^{7a}

Salīdzinot ar verba *varēt* lietojuma biežumu saistījumā ar infinitīvu vienkopas konstrukcijās, citu finīto verbu šādā funkcijā analizētajā materiālā ir maz. Piemēram, mūsdienās bieži lietotais attieksmes verbs *drīkstēt* (Mllvg, II, 520) konstatēts tikai vienā piemērā:

Iggauna=zemmeh ne driest applam ick=kattrā
Uguns=kurry eet. M. Fr. 299.

Verbs *gribēt* saistībā ar infinitīvu lietots 4 piemēros, *gribēties* – 2:

Kad Širnus gribb wahriht jeb šeht, tad buhs tohs
pluhdinaht F I 218, F II 285

gann gribbeja to Lahzi nošchaut, bet newarreja ne=ka
peeguht F I 86, F II 116

Pa divām reizēm vispārinātas darbības nozīmē lietoti nenoteiksmes saistījumi ar verbu *mēgt* un ar verbu *ķuidēt* (ME II 300 *kuidēt* .. können, vermögen)^{8a}:

Leišchōs mehds dauds atdeēņi šeht F I 29, F II 26

Neķuid wišs tik dauds doht, kà isdseņ;

Dohbles Sudmallās neķuid malt F I 101, F II 152

3. Skaita ziņā neliela ekscerptu grupa (3, visi no Fīrekerā vārdnīcas) ir divkārši predikatīva konstrukcija – tā saucamais "accusativus cum participio".^{9a}

Sweedrus šakka nahkot, sakka zeļamees F I 231,
F II 324

To Wehrschi sakka baddam F I 43, F II 39

.. *breescha Gohwi šakka ar leeleem tešmeneem eššošču tee*

negribb tahs maitaht, kamehr ta atdsemdejees F I 51, F II 65

Gramatiskā centra finītais verbs *saka* paplašināts ar sekundāri predikatīvu saistījumu *subjekta akuzatīvs + infinīta verba forma*:

zviedrus nākam (ka zviedri nāk, ceļas),

vērsi badam (ka vērsis bada),

brieža govi ar lielu tesmeni esošu (ka brieža govs ir ar lielu tesmeni; te īpašības instrumentālis ir predikatīvā funkcijā).

Fakts, ka šāda samērā sarežģīta sintaktiska konstrukcija Fīrekerā vārdnīcā lietota, varētu būt saistīts ar Fīrekerā darbošanos latviešu gramatikas izstrādē. Adolfija gramatikā, kur Fīrekerā devums, kā zināms, ir būtisks, atrodam vairākas līdzīgas konstrukcijas. Verba formu izklāstā tās šķiet īpaši konstruētas, ne visai reālas latviešu runā:

Mans Brahlis šakka/ tew wiņņu ganna šargajshu. Id est, ka tu wiņņu gann essi šargajs (Perfectum). Adolfijs, 254. lpp.

Kas tew šazzija/ man tewi gribbischu šargaht? (Futurum).^{10a}

Taču Adolfija gramatikas sintakses nodaļā "Formulae loqvendi Letticae per Infinitivum et Participia" ar atzīmi C. F. (tātad tas noteikti ir Fīrekerā teksts) ir vairāki predikatīvā akuzatīva piemēri:

Wiņsch šakka tewi essam (essim/ essoti) bagatu.^{11a}

Vienkopas konstrukcijas gan gramatikā nesaskatīju. Vārdnīcā ierakstītie teikumi varētu būt sadzirdēti no latviešu runātāju mutes, un Fīrekers tos prasmīgi iesaistījis savā darbā. Vēlākajās gramatikās (G. F. Stendera, A. Bīlenšteina) *acc. cum participio* aprakstīts daudz plašāk un ticamāk.

4. Savdabīga konstrukcija veidojas ar **darāmās kārtas pagātnes lokāmo divdabi** predikatīvā lietojumā:

Labbis arris, ne kà kahris F I 13, F II 22

Papeekschu augsti zehlis, pehz atkal pehlis F I 183 (F II neatradu šo tekstu).

Labbis pats ahsjemmees, ne zittu, ne pateesi ahsjehmis,
Es ist beßer du redest vor dir selber, alß.. F I 91, F II 119

Tā kā nav lietots palīgverbs, nevaram droši noteikt ne izteiksmi, ne personu, bet arī par bezpersonas teikumiem tos nevar saukt, jo izmantotie verbi ir trīspersonu – *art, kārt, celt, pelt, aizņemt* (ME I 42, 4 – 'runāt par kaut ko'). Teikumi izsaka vispārinātas atziņas, kas var konkretizēties noteiktā konsituācijā, kā tas mēdz būt ar sakāmvārdiem un parunām. Vārdforma *labbis, labāk* (F II 22) piešķir teikumam vēlējuma modalitātes niansi.

Vēlējumu, tradicionālu novēlējumu izsaka arī jaukais latviskais teiciens:

Wessel pāhruschees L 185

Gluži tāpat kā pirms vairāk nekā 350 gadiem, arī tagad latvietis novēl – *Veseli pērušies! Veseli ēduši! Veseli braukuši!*

5. Verbālas vienkopas konstrukcijas, kas izsaka **vajadzību**.

17. gadsimta vārdnīcās rodamas vairākas sintaktiski morfoloģiskas konstrukcijas, ko varētu uzlūkot par gramatiskiem sinonīmiem, jo tās atšķirīgā formā izsaka līdzīgu semantiku – vajadzību veikt kādu darbību –

tā jādara,
tā vajag darīt,
tā būs darīt.

Katrā analizētajā vārdnīcā pārsvarā ir kāda viena no šīm predikatīvajām vienībām, pie tam, kā redzēsim, sava ietekme ir arī teksta stilistiskajai ievirzei.

1) Konstrukcijas ar **vajag**.

Verbu *vajadzēt* kā cita verba paustas darbības nepieciešamības izteicēju iecienījis Langijs (26 ekscerpti). Fīrekera vārdnīcā, turpretī, nemaz nav šķirkļa *vajadzēt*, un vienīgais pamanītais piemērs:

Tik warreju is=swehrtees, bohinja buhtu waijaga ar ko isswehrt. F I 274, F II 323

rāda, ka Fīrekers vārdformu *waijaga* par darbības vārdu laikam nav uzlūkojis. Nenoteiksme *izsvērt* nodalīta palīgteikumā – *ar ko izsvērt*.

Mancelis verbu *vajadzēt* analizētajā materiālā arī nav lietojis saistījumā ar citu verbu, bet, tulkojot vācu *bedürffen/ truhxt/ vajadseht*, parāda atšķirību subjekta formā: vācu valodā nominatīvs, latviešu valodā – datīvs:

Ich bedarf/ mann wajaga M. L. 28

Langijs verbu *vajadzēt* un tā atvasinājumus divkārt apcerējis vārdnīcas šķirklju izklāstā (326. un 334. lpp.), un arī daudzu citu vārdu skaidrojumos rodamas šā verba formas ar dažādu apkaimi – nominatīvu, akuzatīvu, ģenitīvu. Vienkopas teikumos verbs *vajadzēt* (parasti formā *vajag*) saistīts ar cita verba nenoteiksmi un kopā izsaka vispārinātu atziņu par kādas darbības nepieciešamību, vajadzību, noderību. Ar šo konstrukciju var izteikt **padomu** veikt kādu darbību:

Uggun waiag labbe šargaht L 321

Ka Maise py Gald' nhe peelihp, Waiag mackeniht Miltus pabahrstiht L 155

Ka Bährnam Mutte ir piln' Šleekas,

Waiag tam Mut' mazgaht, jeb tas ar Sleekam ais=/ ahs=rihsees L 267

Ar *vajag* + *nenoteiksme* var izteikt arī darbības **nepieciešamību**:

Gailos waiag zeltees in eesahkt malt L 157

To waiag Issaklai=taupiht L 232

No Deewa Dusmibas waiag biahtees L 32

2) **Vajadzības izteiksmi** vienkopas konstrukcijās vairāk lietojis Fīrekers (9 piemēri), retāk Langijs (4 piemēri). Manceļa analizētajos darbos konstatēju tikai vienu vienkopas konstrukciju, kurā ar vajadzības izteiksmi izteikta nepieciešamība:

Kad Ghailis pirrmo reisu dseed (oder/ pirrmahjohß Ghai{ohß) ja zellahß. M. Fr. 280

Langijs nedaudz variētu atkārtu šo piemēru:

Pirmohs Gailohs jazellās L 71

Dažu citu vārdu skaidrojumā ar vajadzības izteiksmi pausts padoms, iespēja, bet ne kategoriska nepieciešamība:

Atzeems wairahk ja=titz, nhe ka Ausseems. L 18

*Kad tey warräht teescham brauckt, **nhe buht tur ja=sengäh** [=jämērcējas] L 251*

Īrekerā teikumī ar vajadzības izteiksmī ir līdzīgi – lielāko tiesu izsaka rīcības noderību, iespēju vai neiespēju:

*Kad wehderas šahp tad **ja=gull** zurisku [uz ceļiem] F I 316, F II 377*

Dažkārt teikuma kopīgā semantika var paust arī noteiktāku nepieciešamību:

*Ba, kungam **jaklaušsa** F I 34, F II 40*

3) Vajadzības izteikšanai 17. gadsimta vārdnīcās veidota arī t. s. **analītiskā debitīva**^{12a} konstrukcija – *verba būt personas forma + cita verba nenoteiksme*:

būs mācīties,

nebūs snaust ..

Arī šo konstrukciju biežāk izmantojis Langijs (10 ekscerptu), nedaudz retāk Īrekers (6 eksc.), Mancelis (2 eksc.). Visi autori analītisko debitīvu visbiežāk izmanto kategoriskam mudinājumam vai aizliegumam:

*Kas zittam peeder, to **nhe buhs eekahroht** L 358*

*Wezzu teessu **nhe buhs saudeht** F I 242, F II 257*

*Kahsahs **buhs** gōhdiģe turrähtees L 103*

*Kurram Deews ko labb' peesuht, to **nhe buhs skaust** (**nhe nowähläht**) L 261*

Taču teikumos ar atšķirīgu modalitāti – jautājuma teikumos – analītiskais debitīvs izsaka arī darbības iespējamību vai neiespējamību:

*Zeek Ohlektis **buhß vsschkehret?** M. Fr. 353*

*Ko **buhs** ar to Maissu darriet/ jo taß tiek schaurš ka Mehle. M. Fr. 311*

*Newa šeekalas ko **buhs wehrpt** F I 258, F II 274*

6. Verbālās **bezpersonas** konstrukcijas, kas raksturo

1) **norises dabā**, ir gramatiski stabili veidojumi gan latviešu, gan vācu valodā. Konstrukciju paralēles redzamas vārdnīcās. Par bezpersonas teikumu veidošanās procesu vācu, baltu un citās indoeiropiešu valodās ir vairāki pētījumi, tai skaitā K. Brugmana darbs par vienkāršu teikumu indoeiropiešu valodās^{13a}. 17. gadsimta latviešu vārdnīcās dabas norišu atveidei

izmantoti līdz šim brīdim labi pazīstamie vienpersonas verbi – *līst, snieg, salst, kūst, put, mācas, aust* u. c. Bieži vien teikumi izvērsti ar dažādiem precizējumiem dabas norišu apstākļiem:

ar *šalst?* – *zirvišchki mett*. ['tā salst, kā ar cirvi cirstu'] F

II 374

(F I neatradu vārdu *cirviski, cirviški*.)

Ar *Wehju sallst*. M. Fr. 381, L 331

kad no rihta šarkst, tad leetus, kad wakkarā šarkst, tad skaidrs gaiss jagaida. F I 256, F II 256

Kad balta Swihre skrien pa lauka tad šneeg F I 232, F II 325

Līšanas, snigšanas, sala intensitātes atveidei Fīrekera atradis itin precīzus vārdus – *aprasināt, smaldzināt* (ME IV 951 – šis pats piemērs), *drapstīt* (ME I 490 – šis pats piemērs), *apvīzētis, atmist*, kuri ne visi ir rodami mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās. Daži piemēri:

Tatschu norassinoja gann labbi F I 206, F II 238

Drapstiht. Klein shneie drapstija Scho=Riht F II 75

(Neatradu F I.)

Wakkar bij šasallis, bet nu ir atmittis. F I 16, F II 26

Darbības vārdu formas šais teikumos, kā parasti, ir vienkāršā tagadne vai pagātne, it bieži arī saliktā tagadne, taču retumis gadās arī kādas kļūdas. Piemēram, teikumā

Scho nakti labbā kahrta šniggussi gan plegsnes beesumu. F I 175 (F II neatradu šķirkli *Plegsne – das Fußblaas*), šķiet, neiederas divdabja sieviešu dzimtes forma *snigusi*, jo bezpersonas (un nenoteiktas personas) teikumos ir vispārināta vīriešu dzimte. Tā ir ne tikai latviešu valodā – par to A. Holvuts.^{14a}

Citētajā Fīrekera teikumā ar sieviešu dzimti saderētos ne lokatīvs *labā kārtā*, bet gan nominatīvs – *laba kārtā [sa]snigusi*.

Teikumā *newa ahššallis, tikkai apvīhsešees* (F I 305, F II 365) varētu būt iespiedkļūda: ne *apvīzēsies*, bet *apvīzējies*. Atgriezeniskā forma (*apvīzēties*; ME I 136: *apvizēt*) nav raksturīga verbiem, kas izsaka dabas parādības.^{15a} Taču šai semantiskajā grupā atgriezeniskie verbi gadās – *krēsloties*,

skaidroties, mākties (F I 152, F II 181), *mesties* (Gaisch .. mettas. L 71).

Teksta latvisko kolorītu paspīlgtina dažādas stilistiskas spēcinājuma konstrukcijas:

lihst ar weenu lihschanu F I 131, F II 171

zauru Deenu lijīß. M. Fr. 380

nu lihst it suit (ME IV 1116: *suit*, schwer), F I 265, F II 320

2) Cita verbāla bezpersonas konstrukcija raksturo kādu **vidi, vietu** laukā, mežā, purvā:

te irr labba weeta, te weešchahs F I 297, F II 355

Tey strihg' (muhk') L 289

Nikni walki, .. kur muhk F I 295, F II 348

Manceļa un Langija tekstos ir veidota grupa vienkopas konstrukciju ar vienpersonas verbiem, kas raksturo **norises virtuvē** – kā uguns deg, kā ēdiens vārās, bet norises subjekts nav nosaukts:

laid dischane skaidre dagg; jaw dagg M. Fr. 296

Grusd' L 85; *Nu gir=/ ir ißgailähjis* L 71

laid labbe peewärd; jaw peewirris. M. Fr. 300

Rauß ka nhe pahreet L 349

Iespējams, šos teikumus ietekmējusi vācu valoda, kur atbilstošā tulkotā konstrukcija veidota ar šķietamo subjektu *es* (Scheinsubjekt, Hilfssubjekt).^{16a} Taču jāatzīst, ka latviešu valodā attiecīgā konsituācijā šos teikumus par eliptiskiem neizjūtam.

3) Ir bezpersonas konstrukcijas, kas attiecināmas uz cilvēku, nosauc kādu **fizisku**, retāk **psihisku** stāvokli:

kneesch deggonâ. F I 99, F II 143

Sirdi eekremt, dedsini, tad no stasees F I 207, F II 243

Kas sinn', kad sa=dsihs L 58

Ne=kait neeka, dohts dohdam atdodahs. F I 55, F II 73

Nu winna ta ir islohzita, ka ween tihk, kâ mihl, mihleht. F I 138, F II 173

Ar šiem vienpersonas verbiem it bieži saistās subjekta datīvs, tātad veidojas divkopu konstrukcijas:

Man suhst L 292

Te wiņņam knuhd, te wiņsch behrsejahs F I 50, F II 54

ai ne tuhkst man kaut ir kohduši F I 284, F II 339

4) Ir vienkopas bezpersonas konstrukcijas, ar kurām raksturo **kādu situāciju kopumā**: *tā klājas, tā pieder būt, tā neklājas, labi izdodas* u. c.:

Gan raššani isgahja, nekluhdijahs wišs. F I 99, F II 142

Labbe iß=dohdas. L 53

Woi nhe=gir// wa tee Pohli, kas tur brauck? R Tahba

ißbrahdas L 209

Nhe peederr' kahju preeksch mest L 99]

Eeßkajoht/ ghann ta lätzahß M. Fr. 244

Gramatiskā centra paplašinājumā, kā redzam, visbiežāk ir kāds apstākļa vārds – *tā, kā, labi, raženi* u. c., taču var būt arī kāds cits vietas vai vides raksturotājs, piemēram, lokatīvs:

Mannà Prahtà duhras .. L 199

Konstrukcija iederas salikta pakārtota teikuma virsteikumā, jo palīgteikums apraksta situāciju, norisi, kas ievirzīta virsteikumā ar vienpersonas verbu:

Karṛa laikà notihk', ka teems, katreems Wissa Mant' tohp pa/ at=jemt, wähl Karṛ[a] wihreems par labb' py paschas Mantas wackt ja=turr L 324

Ar Naš eeskajoht notihk, ka (Bet nhe tihsche) Galwa greesch L 65

Šīs vienkomponta predikatīvās vienības ir sinonīmas divkomponentu konstrukcijām, ja verba subjekts ir nosaukts vai nu ar nominatīvu, vai datīvu:

ka Deewam pattitzis/ ta gir taß notitzis. M. Fr. 226

7. Ciešamās kārtas konstrukcijas var veidot vienkopas teikumu, ja nav nosaukts ne darītājs, ne darbības objekts. Tādi ir nedaudzi, bet morfoloģiski un sintaktiski atšķirīgi veidojumi.

1) Ciešamās kārtas īstenības izteiksmes saliktie laiki, visbiežāk tagadne:

No tahs Asses sajem Malk' kur jau eejemts L 92

pareise skaitietz M. Fr. 414, L 260

Jau ißkurts, pa=kurts L 127

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā 2. sējumā šīs jau 17. gadsimtā veidotās konstrukcijas analizētas nodaļā "Bezpersonas verbālie vienkopas teikumi, kuru galvenais

loceklis izteikts ar infīnītu verba formu" (530.–534. lpp.). Ir iebilstams pret šo verbu formu pieskaitīšanu pie infīnītām, jo neatkarīgi no palīgverba lietošanas vai elipses morfoloģiski tās ir personas formas:

tur ir peešeets pie zittu Wehrschu F I 172, F II 210

Ar ko juhs ißmähritt, taps jums atkal eemährihts. L 152

2) Ir gan reti veidotas predikatīvas vienkopas konstrukcijas ar **ciešamās kārtas tagadnes lokāmo divdabi**, kam Langija un Fīrekera tekstā atšķirīgas formas, atšķirīgas arī no mūsdienu valodas:

The redsims, da ist zu sehen L 309

Labbis baudijams, ne ka ne redsejams beßer wenig alß gar nicht F I 47, F II 50

Langija lietotā forma *redzims* veidota kā *i*-celma verbam.^{17a} Fīrekera darinātā forma *redzejams* varētu būt veidota pēc analogijas ar *baudijams*, jo šim verbam tagadnē iespējama forma *baudiju*, kā *cieniju*, *cīniju* u. c.^{18a} Fīrekera tekstā – sakāmvārdā – šķiet, lieka ir partikula *ne*; vēlākajos latviešu sakāmvārdu krājumos, piemēram, F. Brīvzemnieka krājumā^{19a} tas rodams formā *Labāk baudams, nekā redzams*.

3) Bezpersonas konstrukcijā Langija vārdnīcā izmantotas vārdformas *nav rastins*, *nav atrastins* (es ist nicht zufinden), ko K. Mīlenbahs uzlūko par "vajadzības" divdabi^{20a}, bet J. Endzelīns šo vārdformu nosauc par verbāldjektīvu ar latīņu ģerundīva nozīmi.^{21a}

Langijs šķirkli *rast*, *atrast* veido it kā predikatīvas vienības – ar saitiņu *nebūt*, bet bez norādes uz kādu vietu, laiku, uz kādu subjektu vai objektu (*atrast* ir pārejošs verbs):

Nhe gir/ wa rastins, atrastins ..

Ai rasses. Ģan rasses. L 213

Blakus ciešamās kārtas formām to varētu skatīt pēc sinonīmijas ar tagadnes pasīvo divdabi – *nav atrodams*.

8. **Nenoteiksme** verbālu vienkopas konstrukciju gramatiskajā centrā 17. gadsimta vārdnīcās izmantota pavisam nedaudz:

Wiñsch jau senn isluhkoja, isbija, tad wiñsch sinnaja pa kurin eelihst. F I 103, F II 154

.. bohinja buhtu waijaga ar ko isßwehrt F I 274, F II 323

Predikatīvie infinitīvi konstatēti **tikai** salikta pakārtota teikuma **palīgteikumā** saistībā ar attieksmes vietniekvārdu (*ar ko*) vai apstākļa vārdu (*kur*). Mūsdienu valodā nenoteiksme palīgteikumu nesadalītajā gramatiskajā centrā ir visai produktīva.^{22a} Var domāt, ka 17. gadsimta tekstos ar nenoteiksmi palīgteikumā konkurējusi analītiskā debitīva forma, kā rāda viena un tā paša šķirkļa *dēt* atšķirīga izveide Fīrekerā vārdnīcas I manuskriptā.

Ne sinnu kur dehtees F I 62 un II manuskriptā –

Nessinnu kur man buhs dehtees F II 70

Nozīmīga ir T. Fennela piezīme parindē, ka vārdi *man būs* sākotnēji atmesti, pēc tam pierakstīti no jauna.

Par otru konkurējošu biežāk lietotu sinonīmu konstrukciju varētu uzlūkot verba *varēt* personas formu *var* + cita verba infinitīvs. Teikumā

Dohd schurr to Stanndu [trauku] *ka warr Missu ee=leet* M. Fr. 318

palīgteikumam *ka var misu ieliet* sinonīms varētu būt palīgteikums *kur ieliet misu*.

II. Nominālie vienkopas teikumi

Nominālo teikumu gan lietojuma biežuma ziņā, gan formu variantu ziņā 17. gadsimta vārdnīcās ir ievērojami mazāk par verbālajām vienkopas konstrukcijām. Nošķirami divi konstrukciju paveidi – ar lietvārdu gramatiskajā centrā, ar īpašības vārdu nesadalītajā gramatiskajā centrā.

1. Teikumi ar **lietvārdu nominatīvā** centrā, kaut arī ekscerptu maz, semantiskā ziņā nav vienveidīgi.

1) Ar nominatīvu nesadalītā gramatiskajā centrā izsaka kāda fakta **eksistenci**:

newa wiss labba ohglu sprikstes ween. F I 263, F II 263.

Tihrs uhdens, ne mas ahsdara. F I 53, F II 79

Lauki ween. M. L. 59, L 135

2) Ar nominatīvteikumu izsaka kādu **vērtējumu** – par cilvēku, par kādu vidi, par kādu faktu, norisi:

taß bährns itt vs passchas Ghallwas kritta/ brienums/ ka taß Kacklu ne lause. M. Fr. 244

Disch (leels.) Auğums, mas Tickums. L 19

wezs wihrs, ne warr winšch wairs dsirdeht F I 65, F II 84

Tahds appa[s] [sh] waigs, ka appodsinnam F I 12, F II 19

3) Saliktā salīdzinājuma teikumā ar saikli *jo .. jo* un lietvārdu izsaka **laika ritējumu** virsteikumā nosauktajam procesam:

Jo deenas, jo besdeewigaks tohp F I 92, F II 123

jo deenas, jo wairak mahzahs. F I 92, F II 123

Jo deenas jo wairahk L 49

4) Varētu pie nominālām vienkopas konstrukcijām minēt arī kādas izsaukuma vai sveicinājuma frāzes ar nominatīvu, vokatīvu vai citu lietvārda locījumu:

ock Deews! L 182

Tu Nelg L 178

Labbu Riht' L 221

2. Teikumi ar **īpašības vārdu** nesadalītajā gramatiskajā centrā gluži tāpat kā šobrīd var raksturot

1) kādus laika apstākļus – *ir auksts, karsts, ir gaišs, tumšs*:

Wai, nu irr auksts, dsestrs F I 64, F II 82

Smags wehsch puhšch, buhs mihksts F I 297, F II 356

Manceļa un Langija tekstos aktuālas ir saitiņas *tapt* un *it īpaši mesties*, retumis arī *palikt, pastāvēt*:

Ghaisch tohp M. Fe. 381

Ghaisch mättahs M. L. 117

Tums tohp (mettas) L 318

Kahdu brihd' sauß pastahwähi (pallick) L 285

2) Adjektīviska vienkopas konstrukcija var raksturot kādu vietu, vidi:

Nikni walki ['strauti'], nikna lešchanana, kur muhk in awoksnaiņsch F I 295, F II 348

Widdukleem itt tukšch irr F I 307, F II 360

3) Ar īpašības vārdu un saitiņu var atveidot arī kādu sadzīvisku situāciju:

Sche Nauda/ skaiti/ arrieg buhß pills. – pills gir.
M. Fr. 414

4) Ar predikatīvu adjektīvu (bez saitiņas) var nosaukt kādu cilvēka īpašību, kas raksturo arī viņa rīcību vai situāciju, kādā cilvēks nokļuvis:

preeksch Kunga nabbags.. Preeksch karŗja baggats.
F I 187

(F II nav šķirkļa priekš.)

jaw gan pliks, jo pliku padarr F I 186, F II 221

Teews in garşch, Slinks in kahrs. F I 83, F II 100

Šis sakāmvārds Brīvzemnieka krājumā ir nedaudz variēts, šķiet trāpīgāks:

Leels un garşch, slinks un kahrs^{23a}, bet Fīrekera variants tieši atbilst vācu sakāmvārdam:^{24a}

Schmall u. lang, faul u. lekker. F I 83, F II 100.

III. Adverbiāli vienkopas teikumi

Ar adverbiāliem vienkopas teikumiem **vērtē situāciju**: *kā ir? ir labi, nav lāga, tā vidēji* u. tml. Saitiņa parasti ir *būt* 3. personā:

ka irr ar behrneem, jau atstahja drudsis F I 307, F II 360
nu gir magkeniet labbahk M. Fr. 394, L 128

ne warri teikt, nei pelt tahdai widdejadi F I 307,
F II 360

Kaut Deews buht' devis pahrliht, buhtu labb' L 111

Nolieguma predikācijā izmantota gan saitiņas nolieguma forma, gan partikula *ne*:

tanni ['tur'- ME, V 129] *newa lahga* F I 123, F II 159

kad wişši kauli twihkst, tad jau ne labbi F I 285,
F II 341

Retumis adverbiālās konstrukcijās gadās arī kāda cita saitiņa, piemēram, *palikt*:

Redsi, ka klusú pallikke F I 203, F II 238

Adverbiālās predikatīvās vienības var izteikt kādu **mēru** – ilguma, tāluma, daudzuma mēru:

Jau par Puss=deenas pahre L 185

Tee gaili blakkam, lihdsam, plahtim dseeda, ne buhs tahju no Deenas F I 83, F II 97

sinnieg tu to Zelju? .. gir tahje? M. Fr. 364

ka illge! ka dauds! L 98

Te irr masa eekšcha [F II 91 – eekšan] F I 70

Iht mas, lohte mas L 149; *Nheneek'* L 179

Sava veida sintaktisks frazeoloģisms veidots salikta pakārtota teikuma formā:

Buht ta ka biyis/ ta gir ka gir. M. L. 205, L 301

Šis teiciens dzīvs sarunvalodā arī šobrīd, noder arī mums, ja neesam par kaut ko īsti droši:

tā (nu) ir, kā ir – LLVV, 2. sēj., 149. lpp.

Leksikoloģe, leksikogrāfe Ilga Jansone, vērtējot K. Fīrekera devumu latviešu leksikogrāfijā, izteikusi iespēju, ka Fīrekera vārdnīcā iekļauti visi tolaik zināmie latviešu valodas vārdi^{25a}. Vai nu gluži visi. Varbūt arī ne gluži visas, bet lielākā daļa no latviešu valodas vienkopas predikatīvajām konstrukcijām izmantotas arī 17. gadsimta vārdnīcās – gan Fīrekera, gan arī viņa laikabiedru G. Mancelja un J. Langija valodas krājumos.

Ieskats citu 16. un 17. gadsimta tekstu sintaksē^{26a} liecina, ka cita stila tekstos – reliģiskajos, juridiskajos – atšķirīgs ir atsevišķu sintaktisko konstrukciju, tai skaitā, vienkopas teikumu, lietojuma biežums, varianti, taču teikumu tipi būtībā tie paši vien ir.

AVOTI

M. L. – G. Mancelius. Lettus. Das ist Wortbuch/ Sampt angehengt am täglichen Gebrauch der Lettischen Sprache .. Riga, 1638. Citēts pēc A. Gintera faksimilizdevuma "Altlettische Sprachdenkmäler", Heidelberg, 1929.

M. Fr. – G. Mancelius. Phraseologia Lettica .. Riga, 1638. Citēts pēc A. Gintera faksimilizdevuma "Altlettische Sprachdenkmäler", Heidelberg, 1929.

- L – Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Izdevis E. Blese, R., 1936, 577 lpp.
- F I – T. G. Fennell. Fürecker's dictionary: the first manuskript. R., 1997, 320 lpp.
- F II – T. G. Fennell. Fürecker's dictionary: the second manuskript. R., 1998, 382 lpp.

ATSAUCES

- 1a. Latviešu literārās valodas vārdnīca 8 sējumos. Atb. redaktors L. Ceplītis. R., 1972–1996. Turpmāk saīsināti – LLVV.
- 2a. *Lagzdīņa S.* Vienkārša teikuma sintakses īpatnības 1585. gada katoļu katehismā. – RK Valodas aktualitātes '91. R., 1992, 22.–49. lpp. *Beitiņa M.* Latviešu valodas teikumu tipi 16. gadsimta katoļu un luterāņu katehismos. – M. Mažvydas. Pirmoju lietuvišķoju knyga. Tarptautinēs mokslinēs konferencijās, ģvykusios 1997 m. sausio 14 d., medžiaga. Klaipēda, 1997, 42.–44. lpp.
- 3a. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, II. R., 1962, 478.–537. lpp. Turpmāk saīsināti – Mllvg.
- 4a. *Ozols A.* Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961, 321.–337. lpp.
- 5a. Visai atšķirīga ir teksta sintaktiskā izveide, tai skaitā vienkopas konstrukciju produktivitāte, G. Manceļa prozas darbā "Zehen Gespräche Deutsch un Lettisch.." (R., 1638). Par to Baibas Jonušas pētījums "Teksta sintaktiskā izveide Georga Manceļa "Desmit sarunās" ". Bakalaura darbs. Liepāja, 1999, 62 lpp. datosalikumā.
- 6a. *Beitiņa M.* Sintaktiskās konstrukcijas ar verbiem *varēt, nevarēt*. – Zinātniskās konferences "Vārds un vārda funkcija" materiāli. Liepāja, 1974, 3.–5. lpp.
- 7a. *Kārklīšs J.* Infinitīva sintaktiskās potences. R., 1976, 34. lpp. un citur.

- 8a. *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca, I – IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. R., 1923–1932. Saisināti ME.
- 9a. *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 798. §, 1001. un sek. lpp.
- 10a. *Adolphi H.* Erster Versuch einer kurz=verfassten Anleitung zur lettischen Sprache. Mitau, 1685, 254. lpp.
- 11a. Turpat, 256. lpp.
- 12a. *Ozols A.* Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961, 90.–99. lpp.
- 13a. *Brugmann K.* Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. Berlin und Leipzig, 1925, 17.–24. lpp.
- 14a. *Holvuts A.* Latviešu valodas pasīvās un nenoteiktas personas konstrukcijas no areāltipoloģijas viedokļa. – *Linguistica Lettica*. 1. R., 1997, 117.–128. lpp.
- 15a. *Freimane I.* Vienpersonas verbi, kas mūsdienā latviešu literārajā valodā apzīmē dabas parādības. – *LVU ZR*, 86. sēj. Latviešu leksikas attīstība. R., 1968, 119.–156. lpp.
- 16a. *Brugmann K.* Citētais darbs, 53. u. c. lpp.
- 17a. *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 925. lpp. 718. §.
- 18a. Turpat, 820.–825. lpp.
- 19a. Brīvēznieka raksti IV. Sakami vārdi, mīklas un burvības vārdi. R., 1914, 20. lpp.
- 20a. *Endzelīns J., Milenbahs K.* Latviešu gramatika. R., 1907, 159. lpp. 264. §.
- 21a. *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 310. lpp., 150. §.
- 22a. *Moze M.* Verbs palīgteikumu vienkopas shēmas kodolā. – *LPI RK Vārds un vārda funkcija*. R., 1977, 92.–99. lpp.
- 23a. *Brīvēznieks F.* Citētais darbs, 35. lpp.
- 24a. Par vācu un latviešu sakāmvārdu paralēlēm gan semantikā, gan arī formā skat. *E. Kokares* monogrāfiju "Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles". R., 1988, 311. lpp., bet par latviešu sakāmvārdu sintaktisko izveidi skat. *B. Ērkškes* maģistra darbu "Teikumu tipi latviešu sakāmvārdos un parunās F. Brīvēznieka

krājumā "Sakāmvārdi un parunas" (1914)". Liepāja, 1998, 107 lpp. datorsalikumā.

25a. *Jansone I. K.* Fīrekeru devums latviešu leksikogrāfijā. – LU ZR Sastatāmā un lietišķā valodniecība. R., 1999, 22. lpp.

26a. *Kļava K.* Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts. Stockholm, 1989, 54.–58. lpp.;

Cinciusa I. Divdabju sintaktiskais lietojums Zālamana sakāmvārdu G. Manceļa, E. Glika un A. Bīlenšteina tulkojumā.

Bakalaura darbs. Liepāja, 1997, 77.–83. lpp.; *Sideļska L.* Darbības vārdu nenoteiksmes sintaktiskais lietojums Zīraka gudrības grāmatas tulkojumos. Bakalaura darbs. Liepāja, 1998,

72.–78. lpp.; *Čigāne G.* Palīgteikumu veidi Ijaba grāmatā. Bakalaura darbs. Liepāja, 1994, 99.–101. lpp.

Eingliedrige prädikative Einheiten in lettischen Wörterbüchern vom 17. Jahrhundert

Zusammenfassung

Der Beitrag von Lexikographen kann wichtig auch in der Erforschung von Problemen der Syntax sein, denn in lettischen Wörterbüchern des 17. Jahrhunderts ist im Unterschied von religiösen und juristischen Texten die Interferenz der deutschen Sprache weniger bemerkbar. Die Autoren der ersten größeren lettischen Wörterbücher G. Mancelius, J. Langius, Ch. Fürecker haben für die Erklärung von Wörtern reichlich die Beispiele der lettischen Umgangssprache benützt – Wortverbindungen, einfache und zusammengesetzte Sätze, darunter verschiedene eingliedrige Konstruktionen. Davon sind vorwiegend verbale eingliedrige Sätze, unterschiedlich in semantischer und formlicher Hinsicht. Wegen der Spezifik von Wörterbüchern gibt es in großer Zahl Sätze unbestimmter und verallgemeinerter Person, die in dem ungegliederten grammatischen Zentrum das Verb in der Form 3. Person haben. Die sind Dreipersonverben, die verschiedene Tätigkeiten aus dem Leben der Bauer ausdrücken – *kā cērp avis, nosloga kāpostus, skalus plēš* u.ä.. Dieselbe Semantik hat die Konstruktion, in der das Verb im Infinitiv sich einem Modalverb in 3. Person anpasst – *var braukt, nevar nocirst, grib vārīt, nemēdz sēt*.

Semantisch einheitlich, aber in formalischer Hinsicht unterschiedlich sind verbale eingliedrige Konstruktionen, die einen Bedarf ausdrücken.

Jeder von Autoren der Wörterbücher wählt vorwiegend eine davon aus: Langius – *vajag* + infinitīvs – *bērnām vajag muti mazgāt*, oder das analytische Debitiv – *kāzās būs godīgi turēties*. Fürecker wählt das synthetische oder analytische Debitiv aus – *kungam jāklausa; vecu tiesu nebūs zaudēt*. Unpersönliche Konstruktionen, ähnlich wie in anderen indoeuropäischen Sprachen, charakterisieren mit Einpersonverben die Verläufe in der Natur – *salst; sarkst; bija sasalis, nu ir atmitis*; die Gefühle des Menschen – *knieš degunā, sirdī iekremt*; sowieauch charakterisieren eine Situation in der Gesamtheit – *tā izrādās, tā lēcas, tā neklājas*.

Infinitiv, im Unterschied von der lettischen Gegenwartssprache, wird in eingliedrigen Konstruktionen in Wörterbüchern vom 17. Jahrhundert sehr selten benutzt, nur in Nebensätzen: *nezīnu, kur dēties, bomja vajag, ar ko izsvērt*.

Von Partizipien sind häufiger Partizipien Präteritum Passiv in finitem Gebrauch zu treffen – *pareizi skaitīts; jau pakurts*. Es gibt auch Präsens Partizipien in verschiedenen Formvarianten – *redzims, redzējams, rastins, atrastins; nākam, badam* (in der Konstruktion accusativus cum participio – *zviedrus saka nākam*).

In nominalen und adverbialen eingliedrigen Sätzen bildet sich gewöhnlich die Prädikation mit der Kopula in der Personform – *top, metas gaišs; ir labi, labāk*.

Das Substantiv in dem ungliederten grammatischen Zentrum ist gewöhnlich in der Komponente des zusammengesetzten Satzes inbegriffen – *Tīrs ūdens, nemaz aizdara. Jo dienas, jo vairāk mājās*.

Die Leistungen von Lexikographen des 17. Jahrhunderts zeugen von der syntaktischen Konstruktion der lettischen Sprache, darunter von gewisser Stabilität von eingliedrigen Sätzen im Laufe der Zeit.

Axel HOLVOET

**Infinitival Relative Clauses in Latvian:
their Structure, Development and Tendency
Towards Lexicalisation**

A characteristic syntactic feature of Latvian is the occurrence of infinitival relative clauses, as illustrated by the following examples:

Viņš gribēja ierīkot veikalu, no kā dzīvot. (T. Zeiferts)

'He wanted to set up a shop out of which to make his living.'

Viņš pat mēģināja ieteikt kādas ... grāmatas, ko viņai lasīt savā atpūtas laikā. (A. Eglītis)

'He even tried to recommend some books for her to read in her moments of leisure.'

Such clauses, quite frequent in Latvian, are of very limited occurrence in Lithuanian and in the Slavonic languages, where only one particular subtype of them (usually not even described as such in grammars) is attested, to be discussed below. Infinitival relative clauses are one of the types of what Palmer (1986, 178-9) calls 'relative purpose clauses'. Relative purpose clauses express the purpose of an object or the function that the person denoted by the antecedent is expected to perform. Because of their final meaning, they are usually characterised by the occurrence of other moods than the indicative. Latin, for example, has a type with the subjunctive, e.g., *Scribebat ... orationes, quas alii dicerent* 'He wrote speeches for others to give' (Cicero, *Brutus*, cited by Palmer 1996, 178). A subtype of relative purpose clauses are infinitival relative clauses, attested, for instance, in English, e.g., *a nice place in which to live* etc.

For Latvian, the existence of relative purpose clauses as a more or less distinct syntactic type is recognised by the Academy Grammar (*MLLVG* 1962, 673). Here, a subtype of relative clauses is mentioned which 'norāda [...] uz attiecīgā apzīmējamā jēdziena nolūku vai piemērotību kaut kam, tādā kārtā iegūdami

zināmu finālās nozīmes niansi'. The Academy Grammar adds that such clauses contain the conditional or the infinitive.

As far as the conditional is concerned, this statement is not quite accurate, because the conditional is not characteristic of relative purpose clauses as such: it just marks the non-assertive modality of the relative clause, and the non-referentiality of the antecedent. In fact, relative purpose clauses are but one subtype of non-assertive relative clauses. Consider the following example:

Kaut atbalsij ir visas balsis īpašības, trūkst tomēr tiešuma, kam modināt, satraukt, aizdedzināt. (P. Rozītis)

'Though an echo has all the properties of a voice, still it lacks the directness that could [is necessary to] awaken, excite, impassion.'

In this sentence, the effect of the conditional (*trūkst tiešuma, kas modinātu, satrauktu, aizdedzinātu*) would be different from that of the infinitive: it would suggest that the property expressed by the antecedent (*tiešums*) is a sufficient condition able to produce the state of affairs denoted by the relative clause. The use of the conditional is therefore connected with the negation in the main clause. It is opposed to the indicative in, say, *Balsij piemīt tiešums, kas modina, satrauc, aizdedzina* 'In a voice there is a certain directness that awakens, excites, impassions'. As the entity denoted by the antecedent of the relative clause is ascribed a faculty that is a sufficient condition to produce the effect described in the relative clause, the sentence is characterised by a unilateral factive implication lifted by a negation, or by the implicit negation contained in *trūkst*; the conditional just marks the non-factivity introduced by the negation. The infinitive, on the other hand, suggests that the notion expressed by the antecedent is a necessary condition required to produce the effect described in the relative clause; the absence of the state of affairs described in the relative clause is ascribed to the non-fulfilment of this necessary condition. This seems to be a defining feature of relative purpose clauses: the antecedent refers to implements, circumstances etc. that are a necessary condition for the achievement of the state of affairs

described in the relative clause. By their very nature, relative purpose clauses are always non-factive, and this status is not dependent on a negation. What relative clauses with the conditional and the infinitive have in common is the typically non-referential status of the antecedent. But in the case of the conditional, this non-referential status is connected with a negation, whereas in the case of the infinitival type (and of relative purpose clauses in general) it is connected with the fact that a relative purpose clause defines a class of objects or persons rather than a unique object or person ('any object or person able to produce the effect described in the relative clause'), and the antecedent will therefore usually be non-referential and indefinite.

The use of the conditional in relative clauses is comparable to what we observe in complement clauses with negated verbs of perception, where the conditional is likewise used to mark non-factivity as opposed to the factive implication connected with the use of an indicative after a verb of perception without negation:

Es nedabūju redzēt, ka slimnieku sistu vai kā sodītu.
(J. Greste)

'I never saw a patient being beaten or otherwise punished.'

It is clear that the line of division between both types just described, and therefore between the use of the conditional and the infinitive, will not always be clear-cut. But there will be cases where the non-assertive status of the relative clause is clearly associated with a factive implication being lifted by a negation, e.g., *Es te nepazīstu nevienu, kas smēķētu* 'I don't know anyone here who smokes', and in this case only the conditional, not the infinitive, can be used. Clearly, no purpose is involved here, i.e., the state of affairs described in the relative clause is not represented as a result that is aimed at, and for the achievement of which it is necessary that an agent capable of producing it be found. The example cited by the Academy Grammar (l.c.) as an illustration of the conditional used in a relative purpose clause belongs, in fact, to the same category:

Līze izstaigāja arī citas mājas, bet neatrada cilvēka, kas varētu nākt viņai palīgā. (Anna Sakse)

'Lize made the round of other houses as well, but did not find any person who could come to her assistance.'

Strictly speaking, the interpretation of *kas varētu nākt viņai palīgā* as a purpose clause is suggested by the situation only: it is clear that getting assistance is an aim the subject wants to achieve, but this is not sufficient to give the relative clause the character of a relative purpose clause. A relative purpose clause (*neatrada cilvēka, kam nākt viņai palīgā* 'she did not find anyone to come to her assistance') would not contain the modal verb *varēt*, because it would establish a direct connection between the desired result, viz., getting assistance, and the necessary condition for this, viz., the presence of a person able to give assistance. Note that this sentence type refers, in the case of an animate antecedent, to a person's ability rather than his willingness to serve the purpose described in the relative clause. But even if willingness rather than ability is involved, there is no means of indicating this, as no modal verb can be added here. If sentences with a relative purpose clause contain a volitional element, then it has the status of a pragmatic presupposition: if something is said about the necessary conditions that should be met in order to achieve a certain result, then it is generally presupposed that someone wants this result to be achieved. In the corresponding finite types, with the indicative or conditional, there is no such volitional element associated, as a pragmatic presupposition, with the sentence type itself, and the state of affairs described in the relative clause may also be considered undesirable (as it might be in *Es te nepazīstu nevienu, kas smēķētu*). What is stated in sentences like that from Anna Sakse, cited in the Academy Grammar, is the presence or absence of an object or person belonging to the class of objects or persons defined by the relative clause. This class may be defined as that of persons giving assistance, able to give assistance, willing to give assistance etc. If willingness rather than ability is involved, then this must be marked by the modal verb *gribēt* (*neatrada cilvēka, kas gribētu nākt viņai palīgā*). In any case, the use of the

conditional is associated only with a factive implication being lifted by the negation in the main clause (as opposed to the affirmative *atrada cilvēku, kas varēja/gribēja nākt viņai palīgā*). Of course, there is a certain affinity between sentences like these and those containing a relative purpose clause: the notion of necessary condition is contained in the semantic structure of both, but in one case it is involved in defining the membership of an object in the class of objects described by the relative clause, whereas in the other it refers to a means in achieving the aim described by the relative clause.

The only other verb forms that, when used in relative clauses, convey the meaning of purpose in a way similar to the infinitive are those combined with the modal particle *lai*. In *Viņa neatrada cilvēka, kas lai nāktu viņai palīgā* there is the same meaning of purpose as when the infinitive is used, and this is marked by the use of the volitional particle *lai*. Of course, the antecedent of such a relative purpose clause will also be non-referential, and we may assume that in *(kas) lai nāktu viņai palīgā* this non-referential status (together with the non-assertive character of modality in the relative clause) is marked by the conditional, in addition to the volitional modality marked by the particle *lai*. Those two layers of modal marking are not distinguished in the case of the infinitive, which is, by itself, unmarked for mood and acquires its modal marking from the syntactic context.

Between the infinitival type and that with the particle *lai* there is, of course, a syntactic difference. Whereas the infinitive may always be subjectless, a finite verb with the particle *lai* must normally have a surface subject, so that it can be substituted only for those infinitives that have an overt subject in the dative; this may either be the relative pronoun, or some noun phrase distinct from it:

Nav neviena, kam rakstīt stāstus = kas lai raksta/ rakstītu stāstus

'There is no one to write stories.'

Viņš raksta stāstus, ko citiem lasīt = ko citi lai lasa

'He wrote stories for others to read.'

It should be separately investigated whether there is a semantic differentiation between the infinitival type of relative clauses and that with the particle *lai*. In many cases it would probably be hard to formulate a meaning difference between the two. But there are cases where a relative clause could not be replaced with an infinitival relative clause, e.g.

Bet makšķerēt ir darbs, ko nekas cits lai netraucē.
(Dz. Sodums)

'But angling is an occupation that no one should disturb.'

In this case, the particle *lai* expresses a volitional meaning that, in other languages, would be expressed by a modal verb. One of the realisations of this volitional meaning is that of purpose: the antecedent of a relative purpose clause denotes the potential subject, instrument etc. necessary for the accomplishment of an action someone wants to be accomplished, or which people generally want or need to accomplish. This volitional element is probably implicit in all relative purpose clauses, but it can also occur without the defining feature of relative purpose clauses (the antecedent expressing a subject, implement etc. necessary for the accomplishment of an action) being present. Thus it is clear that there are relative clauses with the particle *lai* that are not relative purpose clauses. But the question remains whether in clauses that can unambiguously be identified as relative purpose clauses, there is a difference between the infinitival type and that with *lai*. This should be investigated in detail. One thing that may be noted here is that relative clauses with *lai* tend to be somewhat ambiguous as to the presence or absence of a volitional predicate. Consider the following example:

Latviešiem toreiz nekas grāmatās nebija sniegts, kas lai stātos viņu pašu gara darbu vietā. (T. Zeiferts)

'In those times, books had nothing to offer to the Latvians that could have taken the place of their own spiritual heritage.'

Perhaps a more correct rendering of this sentence would be: '... that one would have wished (or: that the Latvians would have wished) to take the place of their own spiritual heritage'.

Nevertheless the interpretation as a pure purpose clause without an additional volitional element (= *kam stāties viņu pašu gara darbu vietā*) would also be conceivable. The line of division will never be quite neat in such cases, because the notion of purpose also involves a volitional element.

The occurrence of infinitival relative clauses in Latvian is not trivial, as they are far from being a universal clause type. With the exception of one single type (to be discussed presently) neither Lithuanian, nor the Slavonic languages now have such clauses. They obviously are an innovation of Latvian.

As far as the origin of the Latvian non-finite relative clauses is concerned, I will here briefly repeat the conclusions arrived at in Holvoet, forthcoming, a, b.

It seems obvious that the origin of the clause type discussed here should be sought in the infinitive of purpose. The Baltic and Slavonic infinitive was originally the dative of a verbal noun in *-ti-. The original nominal character of the infinitive can still be seen in one construction that is well preserved in Modern Lithuanian: the so-called *dativus cum infinitivo*, as instanced by *įpyliau pieno šuniukams lakti* 'I poured out some milk for the dogs to lap' and *nusipirkau arklį laukams arti* 'I bought a horse to plough the fields with' (examples from Ambrasas 1995). The grammatical relation the noun bears to the infinitive (subject or object) does not affect its case form, as the noun was not originally dependent on the infinitive at all: it was directly connected to the noun or to the verb phrase as an adnominal or adverbial dative of purpose, just as the infinitive was.

The Latvian non-finite relative clauses probably arose when a relative pronoun was inserted before an infinitive originally functioning as a dative of purpose. In some cases this could be achieved without any additional changes being required. So, for instance, the *dativus cum infinitivo* with the noun in subject function could easily be transformed into a non-final relative clause, because the subject of an infinitive clause is always in the dative in Baltic. We thus have *lai stāvēja virsūnīte putniņiem uzņemties* alongside *kur putnam uzņemties* BW 2765 (cf. Endzelīns 1901, 73 = 1971, 150; 1951, 990). Apart from these

two varieties, there is also a third one, with the form now functioning as a modal expression, the debitive: *lai stāvēja virsūnīte, putniņiem jāuzmetas* BW 2765 var. (Endzelīns 1901, 68 = 1971, 145).

The last of these constructions is particularly interesting. As was discovered at the beginning of this century more or less simultaneously by Prellwitz, Endzelin and Mühlenbach (cf. Prellwitz 1904, Endzelīns 1905/1971, Mühlenbach 1907), the Latvian debitive evolved from a complex structure containing a relative clause, the prefix *jā-* being a trace of the Indo-European pronominal stem **yo-*. Prellwitz and Endzelin assumed (contrary to Mühlenbach) that the debitive was originally based on the infinitive rather than on the 3rd person of the present tense, as is the case now. This assumption is based on the relic *jābūt*, where the infinitive is retained, as well as on the fact that the relative clause reconstructed as the basis of the debitive must have been a relative purpose clause exactly parallel to the modern Latvian infinitival relative clause. Thus, Old Latvian *teem ne bij ja ehd* (Mk 8.1 in Glück's Bible translation) 'they had nothing to eat' corresponds exactly to modern Latvian *tiem nebija ko ēst*.

It is quite conceivable that some dialectal varieties of the debitive preserve an indirect trace of the second variety of the *dativus cum infinitivo*, that with the dative in object function. From the dialect of Vietalva, Mühlenbach (1907, 316) cites examples of debitives with the prefix *ju-* which have retained the original meaning of a relative purpose clause, as against the forms with *jā-* which are used in the modal meaning also attested in the standard language. So, for instance, we have

man naļ jubralc

'мне не на чем ехать'

It is clear that in this case the prefix *ju-* reflects the instrumental of the pronominal stem **yo-*, whereas in *man nav juēd* 'I have nothing to eat' the prefix reflects an accusative. If, in the original relative clause which the debitive reflects in a fossilised shape, the relative pronoun was an instrumental, then the position of the accusative object with the verb remained

open. And we actually find examples where such an accusative object is added:

paņam kač pavadu zirgu jusapin
'возьми хоть повод, чтобы им запутать лошадь'

The Lithuanian equivalent of this construction would be a *dativus cum infinitivo*: *pasiimk nors pavadį arkliui supančioti*. The Latvian construction differs from it by the insertion of a case form of the relative pronoun *yo- before the infinitive: *juo sapīt → *jusapin*. Once this pronoun had been inserted, the whole construction **zirgu juo sapīt* became a relative clause, in which word order could be changed: **juo sapīt zirgu* etc. However, for the stage of language development preceding the insertion of the pronoun we must reconstruct a construction *pavads zirg-[?] sapīt*, with the infinitive as a dative of purpose parallel to that in Lithuanian *pavadis arkliui supančioti*. Before the infinitive lost its nominal character and became a purely verbal form, the noun *zirg-* cannot have functioned as its object, so that the most plausible reconstruction would be a dative of purpose *zirgam* parallel to Lithuanian *arkliui*.

The mechanism of the transformation of a *dativus cum infinitivo* into an infinitival relative clause can still be seen in residual infinitive constructions with relative adverbs functioning as adverbial modifiers; they cannot be considered relative clauses proper because they have no nominal antecedent:

Sienā bija jau agrāki iedzīti lieli koka vadži, kas miera laikos bija gluži lieki un pat traucējoši, bet tagad tie gluži labi noderēja, redelēm kur atmesties. (J. Veselis)

'At one time, large wooden pegs had been driven into the wall; quite unnecessary and rather a hindrance in times of peace, they now proved quite useful [as a support] for the rack to rest upon.'

If it were directly adjoined to the noun *vadži*, the construction *redelēm kur atmesties* would be a normal infinitival relative clause, but here it evidently depends on *noderēt*, which governs a dative, and could once govern a *dativus cum infinitivo*. In the original construction *noderēja redelēm atmesties* the adverb *kur* was inserted just as in the case of adnominal uses like *vadži*

redelēm atmesties. Only the adnominal uses became grammaticalised.

The above-cited facts suggest that the infinitival relative clauses of Latvian arose by relative pronoun insertion from constructions with final infinitives reflecting an original dative of purpose, the infinitive being the dative of a verbal noun. The oldest shape of these infinitival relative clauses was that with the relative pronouns based on the stem *yo-, residually attested in the debitive. The close historical link between the Lithuanian infinitival constructions and the 'proto-debitive' construction proves the correctness of Endzelin's assumption according to which the debitive was originally based on the infinitive rather than on the 3rd person present.

As mentioned above, the Latvian infinitival relative clauses basically constitute an innovation of this language. There is, however, one variety of the infinitival relative clause that has equivalents in Lithuanian and the Slavonic languages. This is a variety without overt antecedent. In Latvian, it occurs alongside a variety in which an indefinite pronoun, or the negative pronoun *nekā* occurs as an antecedent of the relative clause:

(a) *Ja tev nav nekā nopietna, ko runāt, tad ej labāk mājā.*
(P. Rozītis)

'If you've got nothing serious to say, then you'd better go home.'

(b) *Ja tev nav, ko runāt, tad ej labāk mājā.*

'If you've got nothing to say, then you'd better go home.'

Within the internal history of Latvian, (a) should be regarded as a more recent development, arising from an earlier type corresponding to (b). This follows from the fact that type (b) is also attested in Lithuanian and in Slavonic, whereas (a) is specifically Latvian. Consider the following example:

Man nav nekā, ko tev dot.

'I've got nothing to give you.'

This construction corresponds to Lithuanian

Neturiu nieko tau duoti.

The Latvian construction obviously arose from an earlier construction corresponding to the Lithuanian one by a rule of pronoun insertion: **man nav nekā tev dot* → *man nav nekā, ko tev dot*. Lithuanian, however, also has the construction

Neturiu ko (ka) tau duoti.

It does not seem probable that this type could have arisen by pronoun insertion from **neturiu tau duoti*, for if a rule of pronoun insertion had operated here, it is hardly understandable why it should not have operated in constructions like *Neturiu nieko tau duoti*. The explanation one would be tempted to invoke for Latvian (where certain cases of pronoun insertion are attested) would therefore not work for Lithuanian. It seems preferable to look for a common explanation applicable to both languages. As I have tried to show [in an earlier publication] (Holvoet, forthcoming, b), constructions of the type *turiu ką duoti*, *man ir ko dot* could have arisen as a result of a process of pronoun reanalysis rather than pronoun insertion: what is now an interrogative-relative pronoun could originally have been an indefinite pronoun (there was originally no formal difference between both kinds of pronouns), and it was originally a complement or subject of the main clause verb rather than of the infinitive, which was an independent infinitive of purpose; in other words, there is some evidence for assuming a reanalysis [[*turiu ką duoti*] → [*turiu [ką duoti]*], **[[man ir kas] dot]* → [*man ir [ko dot]*]]. Note that this reanalysis must have taken place at a time when the neuter pronouns were still preserved, so that the Latvian example just cited should actually be reconstructed with the neuter form **ka* (attested in Old Prussian, cf. Endzelīns 1982, 104), a nominative that could be reanalysed as an accusative because of the identity of both case forms.

In Lithuanian and the Slavonic languages, the clause type *turiu ką valgyti*, OChSl *imamь čьto ėsti* was retained without further changes. In Latvian, it must have provided the model for the new infinitival relative clauses that arose by pronoun insertion from constructions with infinitives of purpose: *man ir maize ėst* → *man ir maize, ko ėst*. However, the original type, without an overt antecedent for the relative pronoun, was also

retained alongside the new types, and was even destined to play an important part because of the new modal meanings which it could develop. The rise of modal meanings within the original variety, with the pronominal stem *yo-, gave rise to the modern Latvian debitive; the renewed variety with the pronominal stem *k'o- is also subject to a similar development, which can be observed in modern Latvian.

The development of the negated variety of the construction discussed here into a kind of modal construction expressing the futility of some or other course of action is well attested in both Baltic and Slavonic. In Lithuanian, we have constructions like *Delsti nebuvo ko* 'There was no point in lingering', *Mums nėra ko skubėti* 'There's no point for us to hurry', etc. (Ulvydas e.a., eds., 1976, 811). Among the Slavonic languages, Russian is specific in having developed an agglutinative form *nečego* < *něť čego*. This accretion of the negative form of the substantive verb and the relative pronoun is treated as a separate pronoun in Russian grammar, but the genitive *nečego* is also ascribed another function in Russian dictionaries, viz. that of a predicative expression meaning 'there is no need to do sth., there is no point in doing sth.': *Нечего зря говорить, Нечего об этом думать*. The original structure is better preserved in Polish *nie ma co myśleć o tym, nie ma co tam jechać*. The development can probably be reconstructed as follows: first, a variety with the relative pronoun in object function acquires a new meaning: instead of expressing the lack of an object capable of undergoing an action, it is used to express the futility of this action: *nav ko lasīt* initially meant 'there is nothing to read', and subsequently 'there is nothing that would be worth reading'. The whole sentence is now reinterpreted as 'There is no point in reading anything', and the grammatical relation between the object pronoun and the infinitive is disrupted. As a result, the same accusative (or genitive) pronoun can be used in a similar clause type with an intransitive verb, e.g., *tur nav ko braukt* 'there is no point in going there'. And, as the object position with the infinitive is now free because the relative pronoun has lost its grammatical relation to the infinitive, the latter can now be used

with its own accusative object, e.g., *nav ko lasīt tādas grāmatas* 'There is no point in reading such books'.

Basically, this process takes place in negative constructions.

Jums nav ko liegties. (P. Rozītis)

'There's no point in your denying.'

However, there also developed, probably on the basis of the negative construction, an interrogative variety (representing, of course, a rhetorical question) questioning the sense of a certain course of action. Here, the relative pronoun is provided with an antecedent, the interrogative pronoun *kas*. This pronoun is, of course, a mere dummy, as the relative pronoun, bearing no syntactic relation to the verb in the relative clause, cannot be interpreted as being coreferential with any noun phrase in the main clause either. This means that, here as well, the sentence cannot be divided in a main clause and a relative clause, but is to be interpreted as an idiomatic structure.

Kas man viņu ko aizstāvēt? (P. Rozītis)

'What point is there in my defending him?'

One also finds isolated examples of affirmative, non-interrogative constructions with *ir ko* as a kind of modal expression used with a verb that has its own accusative object:

Ir jau arī ko apbrīnot šo pūsmūža pāri. (I. Grebзде)

'There are reasons enough to admire this middle-aged couple.'

Some interesting cases of lexicalisation of non-finite relative clauses may be observed in combination with accusatives of spatial and temporal extension. In Latvian, such accusatives are often treated in the same way as objects, as noted already by Mühlenbach (Endzelīns-Mühlenbachs 1907, 197), who cites an example of an *accusativus temporis* replaced by a nominative with the debitive (a treatment characteristic of accusative objects): *Vēl viens gads tev jāpabarojas*. It is therefore not astonishing that in non-finite relative clauses the accusative pronouns *ko* may also be an accusative of spatial or temporal extension, and the clause as such may be adjoined to a noun denoting spatial extension or duration:

*Zēnam bija atlicis vēl gads, ko mācīties Lielvērse [...]
skolā.* (A. Bels)

'The boy still had a year of attending school at Lielvērse ahead of him.'

It seems but a logical consequence of this that such a relative clause may also be adjoined to an adverb of spatial extension or duration:

Nebija tālu, ko iet. (A. Bels)

'It was not a long way to walk'

Reiz pa gadu – tas ir ilgi, ko gaidīt. (V. Grēviņš,
J. Grīns)

'Once in a year – that's a long time to wait.'

One would not, however, expect a relative clause to be adjoined to an adverbial (at least, if it is not a pronominal adverb correlated with a similar pronominal adverb in the relative clause). This would mean that the construction '*ir ko + infinitive*' is in fact lexicalised, and functions as a kind of modal expression meaning 'one must'. This interpretation is also suggested by the following example, which would be difficult to interpret if one chose to treat the sequence introduced by *ko* as a relative clause:

*[...] turp bija kilometrus četrpadsmit ko iet pa putekļainu
lielceļu.* (P. Rozītis)

'... to get there one had to walk forty kilometres by a dusty highway'

['it was a forty kilometers' walk by a dusty highway']

If *kilometrus četrpadsmit* was the subject of the substantial verb in the main clause, one would not expect it to occur in the accusative. It seems to function as an adverbial of spatial extension, and in that case *ir ko iet* cannot be interpreted as a combination of main and relative clause, but one should rather interpret '*ir ko + infinitive*' as an idiomatic structure. The same interpretation is suggested by the following example:

*Mājas Viesim visu gadu bija ko drukāt šo svētku
aprakstus.* (A. Deglavs)

'The *Mājas Viesis* was busy a whole year printing accounts of these festivities.'

As the verb *drukāt* has its own object, *svētku aprakstus*, the relative pronoun could be interpreted only as an *accusativus temporis*, with a noun denoting a space of time, *visu gadu*, as its antecedent. However, the main clause could only be interpreted as an existential construction, in which case we would expect it to contain a nominative subject *viss gads*. Instead of this, we have the accusative *visu gadu*, an unmistakable *accusativus temporis*. In other words, an attempt to split this sentence into a main clause and a relative clause would not be successful, and the whole construction must be regarded as syntactically opaque. We are left with a lexicalised construction *bija ko drukāt*, which functions as a kind of modal expression. It should be translated as 'they had to print' rather than 'they had something to print'.

If this account of the facts is correct, and the constructions 'ir ko + infinitive' and 'nav ko + infinitive' are becoming lexicalised as an expression of necessity or lack of necessity, then the process we are observing at present is exactly parallel to the rise of the debitive at a much earlier stage of the development of Latvian. The parallelism is much closer than one would be inclined to think at first sight. It is important to note that the transition of a construction with an infinitival relative clause into a lexicalised modal expression occurs in the case of the variety without overt antecedent, i.e., in the type *nav ko runāt*. As I have attempted to show in an earlier publication (Holvoet, 1998), the rise of the debitive as a construction with a modal function might well have been based on this type of infinitival relative clauses without overt antecedent as well. This is suggested, among other things, by the form of the debitive prefix *jā-*, which evidently reflects a genitive, as recognised already by Endzelin (1905, 321 = 1971, 289); this genitive must have been a genitive of negation of the same type as we find in Lithuanian *neturiu ko valgyti*, Old Church Slavonic *ne imRt; česo ěsti*, Russian *ничего* (from *нетъ чего*) *естъ*. As shown above for Latvian, Lithuanian and the Slavonic languages, it is the negative variety of sentences like these that tend to acquire the modal meaning characteristic of the debitive. Thus, the history of sentences with infinitival relative clauses in Latvian provides us with a remarkable instance of a

recurrent process in language history: the original infinitival relative clauses based on the pronominal stem *yo- became grammaticalised, and the meaning shift which it underwent created the need for a renewal of the underlying syntactic type with the aid of another pronominal stem, *k^wo-. At present, the development that gave rise to the debitive is repeating itself, and though the result must be referred to as an instance of lexicalisation rather than grammaticalisation, the same process is involved in both cases: the debitive also originated as a lexicalised syntactic structure, but subsequently underwent a process of agglutination that gave rise to a new morphological category.

References

- Ambrazas V. 1995. Lietuvių kalbos bendraties konstrukcijų raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 74–109.
- Endzelīns J. 1901/1971. Ursprung und Gebrauch des lettischen Debitivs. *Bezenbergers Beiträge* 26, 66–74. (Reprinted in: *idem*, *Darbu izlase I*, Rīga: Zinātne, 143–150.)
- Endzelīns J. 1905/1971. Zur Entstehung des lettischen Debitivs. *Bezenbergers Beiträge* 29, 320–321. (Reprinted in: *idem*, *Darbu izlase I*, Rīga: Zinātne, 288–289.)
- Endzelīns J. 1951. *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Endzelīns J. 1982. *Senprūšu gramatika*. In: *Darbu izlase IV/2*, Rīga: Zinātne, 9–351.
- Endzelīns J., Mühlenbachs K. 1907. *Latviešu gramatika*, Rīga: R. J. Zichmaņa apgādībā.
- Holvoet A. 1998. On the rise and grammaticalisation of the Latvian debitive. *Linguistica Baltica* 7, 101–118.
- Holvoet A. forthcoming, a. Lietuvių *dativus cum infinitivo* ir latvių *infinitiviniai santykiniai sakiniai*. (*Acta Linguistica Lithuanica/Lietuvių kalbotyros klausimai*).
- Holvoet A. forthcoming, b. Infinitival relative clauses in Baltic and Slavonic. (*Baltistica*).

MLLVG 1962 = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Sintakse. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Мюленбах К. 1907. О дебитиве. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук* 12/3, 313–333.

Palmer F. R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: University Press.

Prellwitz W. 1904. Zur Entstehung des lettischen Debitivs. *Bezzenbergers Beiträge* 28, 319.

Ulyvdas K. e.a., eds. 1976. *Lietuvių kalbos gramatika*. III. Sintaksė. Vilnius, Mokslas.

Latviešu valodas relatīvie teikumi ar infinitīvu: struktūra, attīstība un leksikalizācijas tendences

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkoti latviešu valodai raksturīgie relatīvie teikumi ar infinitīvu izteicēja funkcijā (*veikals, no kā dzīvot; grāmatas, ko lasīt...*). Tos var uzskatīt par vienu no "relatīvo nolūka teikumu" paveidiem (par šo jēdzienu sk. *MLLVG*, II, 673, kur tiek īsi raksturots sevišķs relatīvu teikumu paveids, kas "norāda [...] uz attiecīgā apzīmējamā jēdziena nolūku vai piemērotību kaut kam").

Pirmā apcerējuma daļa aptver dažas piezīmes par infinitīvisko relatīvo teikumu vietu citu relatīvo nolūka teikumu starpā, un par izteiksmju lietošanu relatīvos teikumos vispār. *MLLVG* izteiktais uzskats, ka relatīvos nolūka teikumos tiek lietots vai nu infinitīvs, vai kondicionālis, ir jāpārskata. Kondicionāļa lietojums nav raksturīgs relatīvajiem nolūka teikumiem kā tādiem, bet relatīvajiem teikumiem ar neasertīvu statusu. Lai gan relatīvie nolūka teikumi arī pieder pie neasertīvajiem, tieša sakara starp kondicionāļa lietošanu kā neasertīvitātes rādītāju un nolūka nozīmi nav. Kā tiešs nolūka nozīmes rādītājs relatīvos teikumos dažreiz tiek lietota (blakus nenoteiksmei) partikula *lai* pie tagadnes formas (*grāmatas, ko lai lasa citi*), par ko neieminas *MLLVG*. Nav izpētīts, ar ko šis tips atšķiras no infinitīviskā.

Otrajā apcerējuma daļā tiek aplūkotas infinitīvisko relatīvo teikumu vēsture un attīstības tendences. Nav apšaubāms, ka latviešu valodas infinitīviskie relatīvie teikumi kā lietvārdu un pronomenu apzīmētāji

(*grāmata, ko lasīt; nav nekā, ko lasīt*) ir latviešu valodas jauninājums. Lietuviešu valoda (tāpat kā slāvu valodas) pazīst tikai tipu bez eksplicīta antecedenta: *nēra ko valgyti, neturiu ko valgyti = (man) nav ko ēst*. Latviešu valodas konstrukcijas ar infinitīvisku relatīvu teikumu kā lietvārda apzīmētāju acīmredzot radušās, iespraužot relatīvu pronomenu vai adverbu starp lietvārdu un apzīmētāja funkcijā lietotu nolūka infinitīvu, piem., *galotnīte putnam uzņemties → galotnīte, kur putnam uzņemties*. Šo procesu būs ietekmējis jau agrāk pastāvošais, arī lietuviešu valodā pazīstamais tips bez eksplicīta antecedenta: *putnam ir (nav) kur uzņemties*. Minētais tips arī pats ir saglabājies un tagad pastāv blakus tipam ar pronomenu kā antecedentu, piem., *man nav, ko teikt = man nav nekā, ko teikt*. Bet zināmos apstākļos tas ir pakļāvies leksikalizācijai: *man nav ko lasīt* nozīmē ne vien 'man nav nekā, ko lasīt', bet arī 'man nav vērts (neko) lasīt'; relatīvajam pronomenam akuzatīvā (*ko*) zaudējot savu objekta statusu, rodas tips *man nav ko tur braukt, man nav ko lasīt tādas grāmatas*. Tādējādi rodas idiomatizētā frāze *nav ko (darīt kaut ko) = nav vērts, nav jēgas (darīt kaut ko)*. Nule aprakstītais leksikalizācijas process ir nozīmīgs kā paralēle, skaidrojot zināmu vēsturisku procesu, un proti, debitīva modālās nozīmes rašanos. Kā zināms, vēl veclatviešu tekstos *man ir maize jāēd* nozīmēja 'man ir maize, ko ēst' (priedēklis *jā-* ir radies no senā relatīvajā pronomena celma **yo-*, ko vēlāk ir aizstājis **k"o-*). Jādoma, ka debitīva modālā nozīme (*man ir maize jāēd = man vajag ēst maizi*) ir radusies konstrukcijās bez eksplicīta antecedenta: konstrukcijā *(*man*) *nav jā ēst* '(*man*) nav ko ēst' (ar pronomena ģenitīvu nolieguma ietekmē, sal. krievu *ничего есть < нет чего есть*, lie. *nēra ko valgyti*) relatīvais pronomens **jā* varēja zaudēt savu objekta statusu un nostāties arī pie intransitīvu verbu nenoteiksmes, konstrukcijai iegūstot modālu nozīmi: **nav jā braukt* 'nav ko braukt, nav vajadzības braukt'. Ar laiku radies arī apstiprināmais variants **ir jā braukt > ir jābrauc* 'vajag braukt', bet ģenitīva formas *jā* vispārinājums (izloksnēs saglabātās akuzatīva formas *ju-* < **juo-* vietā) norāda uz modālās nozīmes rašanos noliedzošās konstrukcijās. Tātad novērojam jaunākajos laikos atkārtojamies procesu, kas kādreiz bijis pamatā debitīva kā modālās formas attīstībai.

Jānis VALDMANIS

Making "Latvian Literary Language Dictionary": Myths and Facts

Three years have passed since the last, the tenth volume of the Latvian Literary Language Dictionary¹ was published. A time period, long enough, to make an attempt at evaluating the situation in which the dictionary was compiled. I would like to discuss some factors that could have influenced and which actually have or have not influenced the process of making and the essence of the above mentioned dictionary.

In this connection one would have to talk about the three myths connected with the dictionary, which have been voiced when evaluating the dictionary and which can also be traced, reading between the lines, in those few publications in press dealing with the dictionary:

- (1) the initiative to compile LLLD as if has come "from above", i.e. from the higher organisational establishments of sciences;
- (2) certain indications as regards the type and style of the dictionary have been issued "from above";
- (3) LLLD is a dictionary of the "soviet language" and not of the Latvian language.

As in all myths, also in those ones, there is a grain of truth in them, but the question is – how big and of what kind this "grain" is.

In order to answer this question I have acquainted myself with the documents of the archives of the Academy of Sciences of Latvian SSR (Latvian Soviet Socialist Republic), interviewed the person who launched and organised the work of compiling this dictionary, the author and the editor – M. Stengrevica. By the way, I, myself, also have been one of the authors of this dictionary (starting with the third volume).

1. Comments regarding the first myth are the following.

¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca / Atb. red. L. Cepļītis, M. Stengrevica. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

According to the archive documents of the Academy of Sciences of LSSR and to M. Stengrevica in 1953 an entry appears in the plans of the Institute of Language and Literature stating that, based on the decision of the Presidium of the Academy of Sciences of the Latvian SSR passed on 30.10.52 the Dictionary sector is established, which works on the theme of LLLD, and in 1953 it is planned to elaborate instructions and compile materials.² Soon afterwards the director of the institute proposes M. Stengrevica to take up this work. The above mentioned proposal is registered officially in a form of an order on 31.01.53³, still formally appointing J. Endzelīns head of the project with a remark that it would not be advisable to let him retire since it would cause indignation abroad (it must be pointed out here that at that time he was 79 years old).

Knowing that in the soviet times the Academy of Sciences of the Latvian SSR and the Academy of Sciences of the USSR (actually, the Ministry of Sciences) recommended for research of important, expensive and time-consuming themes, and taking into consideration the decision of the Presidium of the Academy of Sciences of the Latvian SSR on 30.10.52 it might seem that this was the case also in this situation.

Besides, another fact has to be pointed out, namely, that in the fifties both in Russia and in a number of former soviet republics, for instance, Azerbaijan, Georgia, Lithuania, the Ukraine voluminous dictionaries were compiled or the work on compiling of those dictionaries was commenced, and that is why it seems that there have been suggestions to do something similar also in Latvia.

Still, the documents from the archives show that since 07.04.45 an intention to compile Latvian Written / Literary Language Dictionary appears in the documents of the Institute of Latvian Language and Literature (Latvian State University) and in the projects of the Academy of Sciences of the Latvian SSR concerning action plans for research intended for the Institute.⁴

² LZA centrālais arhīvs, 21. fonda 1. apraksta 1. lietas 1. lapa.

³ Pavēle Nr. 20. 31.01.53.

⁴ LZA Centrālais arhīvs, 21. fonda 1. apraksta 1. lietas 1. lapa.

Interestingly, this idea disappears from the plans for 1949, instead there appears the Russian-Latvian dictionary⁵, which is compiled within a few years. It must be added that the compiling of LLLD was not commenced until the spring of 1953. It can be inferred that the idea to compile Latvian Written / Literary Language Dictionary might have originated in the Department of Linguistics or might have been inspired by J. Endzelīns because the idea about such a kind of dictionary he had already mentioned in 1933 as an urgent task for linguists⁶.

Besides, knowing that the soviet bureaucratic system was not capable of reacting and taking decisions promptly, it is unlikely that the idea to compile this dictionary could have been the order of the higher establishments.

2. As regards the second myth, – let us presume that instructions concerning the type of dictionary to be compiled have come from some centre of lexicography in Russia. If this was the case then dictionaries that were compiled or the compiling of which was commenced at that time should have been at least of the same type, and above all, in accordance with all the parameters of the soviet lexicography (i.e. as regards the volume, the choice of words, the time period to be included, the criteria of normativism).

First of all I would like to point out that in reality, however, those dictionaries are very different. One example can be mentioned here. Dictionary of the Lithuanian language⁷, one might say, is a "mixture" of a dictionary of literary language and a dictionary of dialects. Whereas LLLD is a purely literary

Turpat, 1. fonda 1. apraksta 11. lietas 258. lapa.

Turpat, 21. fonda 1. apraksta 4. lietas 4. lapa.

Turpat, 21. fonda 1. apraksta 3. lietas 8. un 9. lapa.

Turpat, 1. fonda 1. apraksta 78. lietas 30. lapa.

⁵ Turpat, 1. fonda 1. apraksta 181. lietas 42. lapa.

⁶ J. Endzelīns. Darbu izlase, III sēj., 2. d. Rīga: Zinātne, 1980, 106. lpp.

⁷ Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1941, t.1 (1968 antras leidimas); 1947, t.2 (1969 antras leidimas); 1956, t.3, tt.

language dictionary⁸. Besides, presuming that the seventies of the previous century is the beginning of the Latvian literary language. It should be pointed out that this time period does not coincide neither with the soviet period nor with the period of literary language in Russian linguistics, namely, beginning with Pushkin's time.

Secondly, it also should be stressed that according to M. Stengrevica the type of dictionary was not imposed "from above", "from the centre". The authors of LLLD discussed the project with the leading lexicographers of the former USSR, who worked in the former Leningrad, the present-day St. Petersburg.

Thirdly, the Latvian intellectuals were acquainted with the principles and model entries. A model of the dictionary was sent to the establishments who could be interested in the project, who then submitted to the compilers their suggestions.

When evaluating the type of LLLD, it should be stressed that the emphasis was placed on the lexicosemantic aspect⁹. This was the main factor determining the main characteristic traits of the dictionary, beginning with the addressee of the dictionary and the proportions of the philological and encyclopaedic element in explanations.

3. The third myth has grown from a reasonably large grain of truth. The influence of the soviet-time ideology and censorship manifested itself in three ways.

(1) The selection of the literature to be used.

The compilers of the dictionary had access to and could use only the literature that was available in the funds of libraries. It goes without saying that they had no access to and were not allowed to use the literature that was in the "special fund" (which, as we know, could be accessed only if one had a special permit for specific purposes). The press publications from the time of independent Latvia were not accessible.

⁸ M. Stengrevica. Latviešu literārās valodas vārdnīca (problēmas un risinājumi). // Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 1997.

⁹ Turpat, 157.–159. lpp.

Besides, the advance copy of each volume had to be submitted to the Central Administration of Literature (i. e. the chief censorship body) for survey. In order for the edition of the book to see the daylight, there had to be the Administration's seal on the advance copy as permit to publish the book. In this connection I would like to add that in different time periods when the political pressure eased, other authors were gradually included in the list and the range of the literature to be used widened (compare and contrast the list of writers for each volume).

(2) The selection of the words to be included in the dictionary.

As there was an abundance of soviet socio-political vocabulary both in books and especially in the press, the absolute majority of those words had to be included in the dictionary. So entries beginning with *communist*, *socialist* found their way into the dictionary.

(3) The influence of the soviet ideology showed in the explanations of the semantics of the socio-political vocabulary. Part of the explanations bears the stamp of the soviet ideology and thus does not correspond to the objective criteria.

But let us take a look at what there is in the dictionary.

(1) It is necessary to point out an important aspect here and, namely, that to explanations of semantics are precise witnesses of their time. They should also be perceived as such. They could be of value for the future historians who will research the soviet ideology.

(2) Words from the beginnings of the literary language, i.e. starting with the seventies of the previous century up to the twenties of our century, are included in the dictionary under discussion.

(3) A part (only a part) of the literature of the developed literary language period, i.e. starting with the literature of the thirties of our century, is included in the above mentioned dictionary. We managed to include such writers as Fr. Bārda and J. Poruks, and it was accomplished by excerpting words and gathering materials from the selected works of poetry and prose.

It should be added that as we could not take the texts from the thirties as a corpus, we tried to compensate for it (to a bigger or lesser extent) with the language of folklore and with words from the dictionary of K. Mīlenbahs and J. Endzelīns.

(4) Also poor quality literary works (as art) written in a rich language are included in the dictionary. There was a principle not to use languagewise poor quality texts in quotations. It must be pointed out that the texts included in the quotations fulfilled their task linguistically, i.e. first, they attested that one or another word exists in the Latvian language, and second, added to the information given in an entry about the word as a lexicosemantic unit.

In conclusion I would like to state that LLLD attested to, it seems, the most important fact, that also in the soviet times the Latvian language was alive, it functioned.

Latviešu literārās valodas vārdnīcas tapšana: mīti un fakti

Kopsavilkums

Rakstā ir pievērsta uzmanība dažiem faktoriem, kas varēja ietekmēt un kas patiešām ir vai nav ietekmējuši "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" (Rīga: Zinātne, 1972–1996) tapšanu un arī tās būtību.

Šajā sakarā ir runāts par trim mītiem, kas ir izskanējuši, vērtējot LLVV, un kas zemtekstā lasāmi tajās nedaudzajās publikācijās presē, kuras veltītas vārdnīcai:

(1) iniciatīva veidot LLVV esot nākusi "no augšas", t.i., no augstākstāvošām zinātnes organizācijām;

(2) norādījumi, kāda tipa un veida vārdnīcu veidot, esot "nākuši no augšas";

(3) LLVV esot padomju valodas, nevis latviešu valodas vārdnīca.

Faktu noskaidrošanai ir izskatīti LPSR ZA arhīva dokumenti un vairākās intervijās ir iztaujāta LLVV darba aizsācēja un organizētāja, autore un redaktore Melita Stengrevica. (Arī pats šī raksta autors ir bijis viens no vārdnīcas autoriem, sākot ar 3. sējumu.)

Ieva ZUICENA

"Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" un "Latviešu literārās valodas vārdnīca"

Mūsdienu latviešu leksikogrāfijas fundamentālākais darbs – Latviešu literārās valodas vārdnīca (LLVV) – ir filoloģijas doktora, profesora, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa Laimdota Ceplīša mūža darbs. Viņš bija šīs vārdnīcas atbildīgais redaktors no pirmā līdz priekšpēdējam sējumam. Diemžēl Laimdots Ceplītis pāragri šķīrās no dzīves un vārdnīcas pēdējā sējuma rediģēšanas darbu viņam neizdevās pabeigt. LLVV 8. sējums iznāca filoloģijas doktores Melītas Stengrevicas vadībā.

Sākotnēji jaunajai vārdnīcai bija iecerēts nosaukums "Aktuālās leksikas vārdnīca". Taču, tā kā šāds nosaukums varētu lasītājus maldināt, darba gaitā tas tika nomainīts. Vārdnīcas jaunais nosaukums ir "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" (MLVV). Šo vārdnīcu LU Latviešu valodas institūtā raksta neliels autoru kolektīvs, tā tiek veidota pēc Oksfordas universitātes izdevniecībā iznākušo viensējuma angļu valodas skaidrojošo vārdnīcu parauga. Vārdnīcas veidotājus īpaši ietekmējusi 1998. gadā iznākusi *"The New Oxford Dictionary of English"* (Jaunā Oksfordas angļu valodas vārdnīca). Daži no tajā ieviestajiem jauninājumiem pārņemti MLVV.

Iepriekš teiktais nebūt nenozīmē to, ka tiek ignorēts latviešu leksikogrāfijā padarītais. Rakstot MLVV, autori izmanto 1987. gadā apgādā "Avots" iznākušo "Latviešu valodas vārdnīcu", bet astoņsējumu LLVV ir vārdnīca, uz kuras pamata top jaunā viensējuma vārdnīca.

Tālāk īsi raksturošu kopīgo un atšķirīgo abās vārdnīcās. Viena no atšķirībām ir tā, ka LLVV iekļautā leksika aptver laika posmu

* Rakstā izteiktais viedoklis par vairākiem "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" izveides principiem (īpaši par vārda cilmi un lietojumu valodas kultūras aspektā) atšķiras no LU Latviešu valodas institūta Domes 2000. gada 27. oktobra sēdes ieteikumiem.

no 19. gadsimta 70. gadiem līdz 20. gadsimta 90. gadiem, tātad vairāk nekā 100 gadu ilgu laika posmu. MLVV, atbilstoši savam nosaukumam, atspoguļo vārdu krājumu, kas lietots mūsdienu latviešu valodā apmēram pēdējo trīsdesmit gadu laikā.

Abu vārdnīcu – "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" un "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" – apjoms ir līdzīgs. LLVV satur apmēram 80 000 šķirkļu, bet MLVV paredzēti ap 70 000 šķirkļu. Tātad jaunā skaidrojošā vārdnīca vienā sējumā ietvers gandrīz tikpat daudz leksikogrāfiskās informācijas, cik LLVV astoņos sējumos. Lai šādu informācijas daudzumu ietilpinātu vienā sējumā, MLVV autori ir atteikušies no literāro citātu demonstrēšanas, vārda funkcionēšanu teikumā ilustrējot ar vārdkopu palīdzību. Tiek veidoti īsāki, vispārīgāki skaidrojumi, frazeoloģismu un vārdu savienojumu skaidrojumi doti tikai vienreiz. Vietu ietaupa arī regulāro tipveida atvasinājumu ar *-ums, -ība, -šana, -iens* u. tml. ievietošana šķirklī pie pamatvārda aiz īpašas zīmes (□).

Līdzīgi kā LLVV, norāde par šķirkļa vārda izrunu MLVV dota gadījumos, kad vārda izrunā var rasties neskaidrības. Tā kā vārdnīcas lietotājiem var izvirzīties jautājumi par divskaņa *uo* un patskaņa *o* lietojumu, kā arī par platā un šaurā *e* lietojumu, tad MLVV, blakus jau LLVV noteiktajiem gadījumiem, rāda šķirkļa vārda izrunu, ja burts *o* apzīmē divskani, un *e, ē* apzīmē *platos patskaņus*, piemēram, **lode** [luōde], **zems** [zēms], **sēta** [sēta].

LLVV lietvārdiem, adjektīviem un verbiem piederība pie konkrētās vārdšķiras netika norādīta, uzskatot, ka to jau parāda vārda gramatiskais raksturojums. Tomēr vienkāršam vārdnīcas lietotājam, nespeciālistam tas varētu sagādāt zināmas grūtības. Tādēļ MLVV ir ieturēta konsekvence un vārdšķira norādīta visiem šķirkļa vārdiem.

MLVV saglabāta LLVV lietotā leksikostilistisko norāžu sistēma, ieviests tikai viens papildinājums. Vārds, vārda nozīme vai vārdu savienojums ar sarunvalodas stilistisko nokrāsu, ja tas neietilpst latviešu literārajā leksikā, tiek apzīmēts ar norādi *sar. nelit.* Pie šīs grupas pieskaitāmi vairāki žargonvārdi (piemēram, *foršs, feins, kolosāls, baigi* 'loti'), kurus mūsdienās lieto tik plaši, ka tie pārauguši žargonvārdiem raksturīgo noteikto sociālo grupu

robežas un kļuviši par sarunvalodas vārdiem. Ar norādi *sar. nelit.* MLVV apzīmē arī pēdējos gados tik "populāros" ģermāniskos barbarismus – *bode, deķis, rūme, pleķis* u. tml., kuri plašās izplatības dēļ vārdnīcā tomēr noteikti reģistrējami.

MLVV skaidrojumi pamatā veidoti pēc LLVV parauga, pielāgojot tos viensējuma vārdnīcās specifikai resp., veidojot tos vispārīgākus, īsākus, vienkāršākus. Ir vēl arī citi jauninājumi. Augu un dzīvnieku skaidrojumi papildināti ar attiecīgās dzimtas, ģints vai sugas latīnisko nosaukumu.

cielava *s. lielv. Neliels zvirbuļveidīgo kārtas dziedātājputns ar garu asti.* Baltā c. Dzeltenā c.

• Cielavu dzimta [*Motacillidae*].

◊ Kā cielava – *saka par sievieti ar vieglu un ašu gaitu.*

cigoriņš *v. lielv. Lakstaugs, ko audzē salātiem vai kā kafijas aizstājēju; šī auga sakne.* Audzēt cigoriņus. Cigoriņu kafija.

• Cigoriņu ģints [*Cichorium*]

Vārdu pāriem ar *-veida* un *-veidīgs* (*cauruļveida, cauruļveidīgs, diskveida, diskveidīgs* u. tml.) skaidrojumu dod pie tās formas, kas parastāka lietošanā (mūsdienās arvien vairāk lieto ģenitīvenus).

blodveida [b|luōdveīda] *ģen. nelok. īp. noz. Tāds, kam ir bļodas veids, forma; tāds kas atgādina bļodu.* B. iedobums.

□ **bļodveidīgs** *īp.*

LLVV nav dota šķirkļa vārdu cilme jeb etimoloģija. Lai vārdnīcas lietotājs gūtu pilnīgu priekšstatu par konkrēto vārdu, ir jādod ne tikai tā gramatiskais un semantiskais raksturojums, bet arī izcelsme. MLVV rāda vārda cilmi aizguvumiem un tiem latviešu kultūras darbinieku darinātajiem jaunvārdiem, kuri pilnībā iekļāvušies mūsdienu valodā. Ziņas par vārda cilmi dotas šķirkļa beigās, īsa komentāra veidā – līdzīgi, kā tas ir darīts "Jaunajā Oksfordas angļu valodas vārdnīcā". Šāds neliels komentārs vārdnīcas lietotājam ir viegli saprotams un rada interesi par vārda vēsturi un tā attīstības ceļiem. Daži piemēri:

bagāža

cilme aizguvums no franču *bagage*.

ciedrs

cilme aizguvums no grieķu *kedros* 'tikami smaržīgs koks'.

bomzis

cilme saīsinājums no krievu *без определенного места жительства* 'bez noteiktas dzīves vietas'.

burtnīca

cilme A. Kronvalda jaunvārds, darināts no *burts*.

MLVV pie atsevišķiem šķirkļiem uz tumšāka fona dod arī īsus komentārus no valodas kultūras viedokļa, ja ar kādu vārdu saistās kļūmes vārda pareizā izrunā vai tā formu lietošanā, vai arī, ja kāds vārds vai vārdu savienojums latviešu valodā vispār ir nevēlams. Piemēram:

atlass v. lietv. Zīda audums ar gludu un spīdīgu labo pusi.

Vārdu *atlass* dažreiz kļūdaini lieto ar nozīmi 'karšu sakopojums'. Šāda nozīme ir vārdam *atlants*.

bēres s. tikai dsk. lietv. Mirušā apbedīšanas ceremonija.

Vārds *bēres* ģenitīvā (*bēru ceremonija, bēru mielasts*) izrunājams ar šauro patskani *e*.

remontēt**remonts**

Nav vēlams vārdus *remontēt, remonts* lietot, runājot par apģērbu, apaviem u. tml. Pareizi ir apavus, apģērbu *labot*, nevis *remontēt*; apavu, apģērba *labošana*, nevis *remonts*.

želatīns

Sastopams vārda *želatīns* nepareizs lietojums ar lieku *n* iespraudumu – *želantīns*. Pareizā forma – *želatīns*.

Jaunā "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" tiek veidota gan apkopojot uzkrāto pieredzi mūsdienu latviešu leksikogrāfijā, gan arī pārņemot dažus jauninājumus no citu valstu prakses. Domājams, ka šī vārdnīca būs atbilstoša starptautiskajiem vārdnīcu standartiem, kur lasītājs vienā izdevumā var atrast visu nepieciešamo informāciju par vārdu: gan par tā izrunu, gan gramatiskajām īpatnībām, gan leksikostilistisko raksturojumu, kā arī vārda semantisko atspoguļojumu un īsas ziņas par tā cilmi.

The Dictionary of Current Latvian and the Dictionary of Standard Latvian

Summary

There are only two explanatory dictionaries of Latvian: *The Dictionary of Standard Latvian* in 8 volumes (Riga, 1972–1996), and *The Dictionary of Latvian* in one volume (Riga, 1987).

Elaboration of a new dictionary of contemporary Latvian, *The Dictionary of Current Latvian*, has been started in 1997. This dictionary is based on both previous dictionaries of Latvian, but the latest dictionary of English, *The New Oxford Dictionary of English* (published in 1998), serves as an example for several innovations.

A number of similarities and differences between *The Dictionary of Current Latvian* and *The Dictionary of Standard Latvian* is the object of presentation in the article.

The Dictionary of Current Latvian will comply to the international standards of dictionary compilation. It will contain all necessary information about a word: pronunciation and grammatical peculiarities, as well as levels of usage, definitions of meaning and etymology.

Jānis ROZENBERGS**Modes vārdi**

Modes vārdi ir tādi vārdi, ko kādā valodas attīstības posmā gan runātāji, gan rakstītāji lieto sevišķi bieži un ar patiku. Daļai no tiem ir īpašas stilistiskas funkcijas – pozitīvas vai negatīvas, ir modes vārdi, kurus to lietotāji sabiedrības noteiktā virzības stadijā uzskata par laikmetīgiem, modīgiem.

Tāpat būtībā modes vārdi nav kāds īpašs leksikas slānis, bet relatīvi nelielas leksikas daļas funkcija. Modes vārdi jau senāk ir bijuši, un laika gaitā to leksiskais sastāvs ir mainīgs, t.i., dažādos laika posmos var būt dažādi modes vārdi.

Tā, piemēram, ar Veco Stenderu kā modes vārds ienāca *gaudas* 'skumjas', 'bēdas', 'žēlabas', kas ir viņa "Ziņģu lustēs" (*Man patīk klusas gaudas, gaudu ziņģes, loksīģalu gaudas, Jāņa, Brenča gaudas*). Šis vārds īpaši "modīgs" kļūst no 19. gadsimta vidus līdz 80. gadiem. To izmanto E. Dinsberģis, A. Pumpurs un – viens no pēdējiem – J. Lautenbahs (*Dziesminieka sirds beidz gaudas*). Tad šī modes vārda nozīme zūd.

Tāpat ir ar daudziem modes vārdiem, piemēram, ar sociālās situācijas raksturotājiem (*cīņa, fronte, kaldināt, viennozīmīgi, atraktīvs*).

Ir modes vārdi, kas ilgi tiek izmantoti, un ir arī tādi, kuru funkcijas ir īslaicīgas. Tā, piemēram, modes vārdam *dardedze*, pēc K. Karuļa pētījumiem, ir Neilgs mūžs (apm. 15–20 gadu), vārdam *daiļš* – ap 30–40 gadu, vārdam *klāsts* modes vārda funkcijas sākas jau 30. gados, un šodien tās ir pat aktīvas.

No valodas kultūras viedokļa šiem vārdiem jāpievērš uzmanība to mainīguma, nestabilitātes dēļ, kas rada divējādas problēmas:

- 1) vienas ir saistītas ar stilistisko informāciju,
- 2) otras ar vārdu leksisko nozīmi.

Modes vārdi pēc savām funkcijām nav vienādi. Taču tiem visiem primārā papildinformācija izriet no to izteiktās stilistiskās

novitātes, ko pastiprina tāds šo vārdu sevišķi biežs lietojums, kam ir pozitīvs emocionāli estētiskais saturs.

Šo vārdu sekundārā papildinformācija ir dažāda.

I. To var aplūkot no novitātes satura viedokļa. Šajā ziņā var izdalīt divas galvenās modes vārdu grupas resp. funkcijas:

1) vārdi ar tieši poetizējošu saturu (*dardedze, dāsns, klāsts, leģenda*),

2) vārdi ar nozīmes īpatnēju pārnesuma saturu, kas savukārt var būt:

a) ar poetizējošām iezīmēm (*joma, kaldināt*),

b) ar iezīmēm, kas raksturo sociālās vides izpausmes (*cīnīties, fronte, mobilizēt, starts, finišs, atraktīvs, imidžs, ofiss, sponsorēt*).

II. Modes vārdus var aplūkot attieksmē pret valodas normām.

Runājot par modes vārdiem, parasti tiek aplūkoti tie, kas ir literārās valodas piederums. Un tas ir saprotams, jo tā ir valodas kultūras problēma. Taču modes vārdi var būt dažādos līmeņos attieksmē pret literārās valodas normām:

1) tie var būt literārās rakstu valodas līmenī (*cīnīties, joma, klāsts, leģenda, viennozīmīgi*);

2) tie var būt literārās sarunvalodas līmenī (*foršs, senči 'vecāki', stilīgs, perfekti 'labi', 'pareizi', 'gudri'*);

3) tie var būt vienkāršrunas līmenī (*latene, učuks, vot, kruts*).

Taču pēdējo divu līmeņu bieži lietoto vārdu raksturs valodas kultūras sakarā rada citus būtiskākus jautājumus neatkarīgi no to lietojuma biežuma. Šai sakarā ir divas galvenās problēmas.

1. Tā ir problēma par šo vārdu attieksmi pret valodas normām. Tā, piemēram, viens vārdu *drostaliņa* uzlūko par poētismu (LLVV), cits par sarunvalodas vārdu (R. Veidemane), viens vārdu *grabēt* 'pļāpāt' nosauc par sarunvalodas vārdu (A. Laua), cits – par vienkāršrunas vārdu (LVV-A-Z), viens vārdu *dancot* 'dejoj' uzlūko par sarunvalodas vārdu (A. Laua), otrs – par vienkāršrunas vārdu (LVV-A-Z).

2. Otra problēma gan saistīta ar vārdu biežu atkārtošanos, tikai tie ir cita tipa "modes vārdi", tie ir t. s. ieraduma vārdi, vārdi parazīti, kas bez motivācijas piegružo kāda runātāja, retāk

rakstītāja valodu (*tiešām, zini, redziet, saprotiet, vispār, nu, interesanti, pat, un, bet*), bet, ar motivāciju lietoti, šie vārdi var būt par stilistisku izteiksmes līdzekli daiļliteratūras un publicistikas tekstos (*kā sacīt jāsaka*).

Tāpēc šāda tipa atkārtojumi (1., 2.) tiek aplūkoti pie attiecīgās problēmas.

III. Bieži lietotus vārdus var skatīt attieksmē pret stiliem, teksta tipiem. Taču te tie galvenokārt ir šo tekstu raksturotāji, starp kuriem var būt arī modes vārdi.

Modes vārdu funkcionēšanā iespējams izdalīt trīs fāzes:

- 1) sākuma jeb cilmes fāzi,
- 2) aktīvo fāzi,
- 3) apsūkuma jeb beigu fāzi.

Šo fāžu attiecības un raksturs dažādu modes vārdu funkcionēšanā ir atšķirīgs, dažkārt pat individuāls, kam vajadzīgi īpaši pētījumi. Bet šeit tiks ieskicētas tās fāžu parādības, kas attiecas uz valodas kultūru.

Pirmā – sākuma jeb cilmes fāze. Tā ir fāze, kad leksiskā vienība kļūst par modes vārdu. Tad šim vārdam ir pozitīva stilistiskā informācija, ko nodrošina vārda pārnestās nozīmes lietojuma novitāte, kas bieži vien vārdā realizē poetizējošu informāciju.

Tā, piemēram, sen pazīstamais vārds *joma* 'šaurš līcis', 'zema vieta starp divām kāpu rindām' 50. gados tā biežā lietojuma dēļ kļuva par modes vārdu ar nozīmi 'nozare': *jaunrades darbs literatūras jomā* 'nozārē', vai ar vārdu *novads, lauks* pārnestajām nozīmēm: *sasniedzumi zinātnes jomā* 'novadā', 'laukā' (ja domāts par ko visumā, bet ne daļu – līdzskaņu mīkstināšanu, komata lietošanu u. tml.).

Modes vārda *joma* cilme, liekas, vērojama jau pasen un tieši daiļliteratūras tekstos, kur sākotne ir arī šī vārda poetizējošam pacēlumam: *Aizšalcās buras zvaigžņāju jomā* (J. Sudrabkalns – 1915. g.), *..tēloto cilvēku individuālās dzīves un likteņu joma* (A. Upīts – 1951. g.), *Prāts alkains meklē neatklātās jomas* (A. Vējāns – 1953. g.).

Līdzīgā veidā radās arī tādi modes vārdi kā *dardedze, dāsns, klāsts, sābrs, visnotaļ* u. c.

Nedaudz atšķirīga modes vārdu sākuma fāze ir tādiem pēckara posmā sazēlušiem publicistikas poetizējošiem vārdiem kā *brūnaļa* 'govs', *druva* (skolu, kultūras, izglītības), *kaldināt* (uzvaras, panākumus), *rit* (darbs, sacensības, cīņa, zveja, ražas novākšana), *sudrabs* (dzīvais, dīķu, zivju, jūras, zilās druvās), *vadugunis* (= lopkopības sasniegumi, pieredze, kolhoza lauku varoņi), *armija* (skolotāju, pirmrindnieku, mehanizatoru), *fronte* (celtniecības, izglītības, darba), *mobilizēt* (darba rezerves, māksliniekus, medicīnas darbiniekus) utt.

Šāda tipa modes vārdu rašanās ir cieši saistīta ar sabiedriskās iekārtas dažādiem faktoriem.

Pie šīs grupas modes vārdiem pieder arī tādi kā *viennozīmīgi*, *atraktīvs*, *imidžs*, *ofiss*, *sponsors* u. c.

Modes vārdu sākuma jeb cilmes fāze var būt dažāda. Taču sākuma fāze ir modes vārda apliecinātāja un ievadītāja aktīvajā funkcijā, kuras mūžu nosaka gan valodiski, gan nevalodiski faktori.

Valodas kultūras sakarā īpaša uzmanība pievēršama apsūkuma jeb beigu fāzei. Tas tāpēc, ka šie vārdi ne velti tiek dēvēti par modes vārdiem, bet mode ir "dominējošā gaume noteiktā laikā kādā vidē" (LVV-A-Z).

Modes vārdiem būtisks ir laiks un vide. Tie rodas noteiktā laikā un vidē un tāpat izzūd. Viens no būtiskiem vides komponentiem ir šīs modes noteicēji, popularizētāji. Tie ir vārda meistari (rakstnieki, žurnālisti), arī citu nozaru intelīģences pārstāvji, politiķi u. c.

Modes vārdu funkcijas sākuma un aktīvajā fāzē arvien paplašinās, tos sāk pārmērīgi un pat nevajadzīgi, nevietā lietot. Tā ir inerce, kurā modes vārdi iegūst negatīvu funkciju, par ko ir atbildīgi tie paši, kas šo vārdu funkciju radījuši, un īpaši tie, kas šai modei akli seko.

Poetizējošo modes vārdu apsūkums vērojams tad, kad tie sāk traucēt valodas dabiskumu, labskaņu, dzīvumu, kad tie vairs neatbilst esošai valodas emocionāli estētiskai izjūtai. Tā, piemēram, vārds *daiļš* 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bija modes vārds ar visai plašām poetizējošām funkcijām. Taču jau ar 20. gadsimta 20. gadiem šī vārda

lietojums sašaurinās, attiecināts īpaši uz praktiskām dzīves nozarēm, tas rada nedabiskas, samākslotas valodas poēzijas iespaidu: *Daiļu kantora apkārtni padara stādījumi.*

Modes vārdi, kā jau to nosaukums rāda, ir labi tik ilgi, kamēr tie ir modē, bet pēc tam tie vairs nav labi.

Šo vārdu pozitīvais izpaužas galvenokārt divējādi:

1) tie lietošanas aktīvā fāzē ir vairāk vai mazāk poetizējoši un

2) uz nozīmes pārnesuma pamata var radīt jaunas nozīmju nianses.

Taču tiem ir arī savas negatīvās sekas:

1) apstikuma beigu fāzē tie vairs neatbilst valodas lietotāju emocionāli estētiskai gaumei un rada valodas samākslotību,

2) to atvasinātās nozīmes izkonkurē citus vārdus, noplicinot valodu un padarot to nabadzīgāku,

3) ja modes vārdi ir aizguvumi, tad tie var radīt problēmas internacionālismu un barbarismu kvalificēšanā.

Modes vārdi var būt spilgtāki un mazāk spilgti, ar īsāku un garāku mūžu, kas izriet no sociālās vides izpausmēm un to radītāju, lietotāju un vērtētāju emocionāli estētiskās valodas gaumes, – no tā, cik tā ir niansēta, mūsdienīga.

Vogue Words

Summary

The article deals with vogue words, namely, words that speakers and writers enjoy using particularly frequently within a certain period of time. These words have been approached from the point of view of language standardization (in connection with stylistic information and lexical meaning of the words).

Elga KAGAIŅE**Vispārlietojamās leksikas
semantiskās identitātes problēmas
izlokšņu un literārās valodas sistēmā
un to atspoguļojums leksikogrāfijā**

Dialektālo vārdnīcu vidū visai nozīmīgu vārdnīcu tipu veido skaidrojošās izlokšņu vārdnīcas, jo viens no obligātajiem elementiem, kas nepieciešams šajos leksikogrāfiskajos izdevumos, ir vārda nozīmes atklāšana. Tāpēc arī dialektālajās vārdnīcās līdz ar leksēmas fonētisko atveidi un ģeogrāfiskajām norādēm ne mazāk svarīgi ir pievērsties vārdu semantiskajai analīzei un nozīmju skaidrošanai, kas (atkarā no izvēlēta vārdnīcas tipa) tiek realizēta ar dažādiem vārda semantikas atklāšanas leksikogrāfiskajiem līdzekļiem un paņēmieniem. Šajā sakarā būtiski ir konstatēt izlokšnēs sastopamo vispārlietojamo vārdu semantisko identitāti (vai neidentitāti) ar atbilstošajām leksēmām literārās valodas sistēmā, un tas ir būtiski, veidojot gan t. s. pilna tipa izlokšņu vārdnīcas¹ un izvēloties vārdu nozīmju interpretācijas paņēmienus un modeļus, gan jo īpaši, gatavojot diferenciālā tipa vārdnīcas un atlasot vārdnīcā iekļaujamos dialektālos leksiski semantiskos variantus.

Kā zināms, jebkuras izlokšnes vai dialekta vārdu krājuma lielāko daļu veido izlokšnēs un literārajā valodā kopīgā vispārlietojamā leksika², kas abās valodas sistēmās pilnīgi vai daļēji saskan arī semantiski, resp. tiem ir kopīgi vārda semantiskās struktūras attīstības virzieni un kopīgi leksiski semantiskie varianti. Ņemot vērā izlokšnes, izlokšņu grupas vai

¹ Par izlokšņu vārdnīcu tipiem, to lomu un nozīmi sk. *Bušmane B., Kagiņe E.* Izlokšņu vārdnīcu tipi un latviešu dialektālo vārdnīcu veidošanas jautājumi. – *LPSR ZA Vēstis*. 1980. Nr. 8. 59.–75. lpp.; *Kagiņe E.* Apvienotās latviešu izlokšņu vārdnīcas veidošanas problēmas. – *Valodas aktualitātes 1984. R.*, 1985, 64.–86. lpp.; *Kagiņe E.* Izlokšņu vārdnīcas un to loma vēsturiskajā valodniecībā. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti 3*. Liepāja, 1999. 64.–75. lpp.

² Sk. *Kagiņe E.* Dialektālās un vispārlietojamās leksikas attieksmju raksturojums. – *LZA Vēstis*, 1993, Nr. 7. 8.–16. lpp.

dialekta dažādu līmeņu dialektālo īpatnību kvalitatīvās un kvantitatīvās atšķirības, arī semantiskās neidentitātes konkrētās izpausmes var būt visai daudzveidīgas. Visvairāk atbilstmju vārdu semantikā literārās valodas sistēmā ir ar vidus dialekta izloksnēm (uz kuru bāzes ir veidojusies literārā valoda), bet lielākā mērā atbilstošo vārdu semantika no literārā ekvivalenta atšķiras augšzemnieku dialektā, kur vārdū nozīmju vēsturiskās attīstības gaita ir ritējusi atšķirīgi un ir saistīta arī ar citvalodu ietekmēm, kas ir viens no semantisko atšķirību rašanās cēloņiem.

Vispārlietojamo vārdu semantikas salīdzināšana izloksnēs un literārajā valodā ir samērā sarežģīta un relatīva, un to nosaka gan dažādi ekstralingvistiski apstākļi, gan pašai vārda semantiskajai struktūrai piemītošas īpašības. No ekstralingvistiskajiem faktoriem var minēt šo abu valodas sistēmu atšķirīgo statusu kopvalodas kontekstā, atšķirības sociālajā un sabiedriskajā nozīmībā, funkcionēšanas formās (izloksnes funkcionē galvenokārt tikai mutvārdu formā), salīdzināmā literārā un izlokšņu materiāla kvantitatīvās attieksmes u. c. faktorus, bet intralingvistiski šīs atšķirības ir saistītas, piemēram, ar tādām vārda semantikas īpašībām kā polisēmisko vārdu semantiskā difūzija, polisēmijas un homonīmijas plūstošās robežas, dialektālo un literāro vārdu nozīmju vēsturiskais mainīgums un vārdu semantiskās struktūras nevienmērīgā attīstība. Tāpēc arī vispārlietojamo vārdu semantisko atbilstmi (vai neatbilstmi) izlokšņu un literārās valodas sistēmā nevar uzlūkot kā ko absolūtu, tādu, kas ir identa visās lietojuma izpausmēs, bet gan kā kopīgo semantikas elementu vispārinājumu. Veidojot salīdzinājuma modeļus un shēmas, balstīties var galvenokārt uz relatīvi patstāvīgu kā pamata, primāro (galveno, centrālo), tā sekundāro (atvasināto, pārnesto) nozīmju atbilstmi un vārda semantiskās struktūras kopīgām (vai atšķirīgām) attīstības tendencēm, virzieniem, bet nevar ņemt vērā nozīmes semantisko ietilpību, konteksta vai konsituācijas radīto konkrēto lietojumu, stabilo vārdu savienojumu daudzumu, tāpat identitātes (vai neidentitātes) kritērijos nevar iekļaut dažādus formālos faktorus

un atšķirības, kas saistītas ar dažādiem vārdnīcu tipiemi un nozīmju atspoguļojuma tehnisko risinājumu³.

Raksturojot vispārlietojamā vārdu krājuma semantiskās attieksmes izloksnēs un latviešu literārajā valodā, nosacīti (uzsverot to patstāvības relatīvu) var izdalīt divas pamatgrupas: 1) semantiski identie un 2) semantiski neidentie vārdi.

Daļu no izloksnēs un literārajā valodā kopīgās leksikas veido vārdi, kas abās šajās valodas sistēmās ir semantiski identī. Salīdzinot dažādās izlokšņu vārdnīcās ietvertu vārdu krājumu ar atbilstošajiem vārdiem un to nozīmēm latviešu literārajā valodā, var konstatēt, ka semantiski identī abās valodas sistēmās visbiežāk ir monosēmiski vārdi, tātad vārdi, kas mazāk ir iekļāvušies vai tikuši iekļauti semantiskās struktūras attīstības un maiņas procesos. Ņemot vērā šo faktu, semantiskās identitātes cēloņi varētu tikt saistīti gan ar vispārējām polisēmijas attīstības likumsakarībām, gan cilvēku psiholoģijas īpatnībām, uztveres lomu dažādu asociatīvu sakarību veidošanā starp dažādiem jēdzieniem, gan arī meklējami pašu apzīmējamo jēdzienu pazīmēs, īpašībās, spējā izraisīt šādus sakarus.⁴ Semantiski identī var būt visu vārdšķiru vārdi, taču visbiežāk semantiskā identitāte (no patstāvīgas nozīmes vārdiem) ir vērojama monosēmiskiem substantīviem, arī citiem nomeniem, it īpaši t. s. denotatīviem – vārdiem, kas apzīmē konkrētus priekšmetus, parādības, dzīvas būtnes, jo šeit nozīmju salīdzināšana notiek it kā uz vārda denotatīvo pazīmju pamata. Piemēram, LLVV IV 113 *kamanas* 'transportlīdzeklis cilvēku vešanai pa sniega vai ledus ceļiem', ĒIV II 47 *kamanas* 't. p.', KIV I 479 *kamanas* 't. p.'; LLVV IV 418 *krējums* 'piena tauku koncentrāts, kurā ir arī citas piena sastāvdaļas', ĒIV II 117 *krējums* (sub v. *krēims*) 't. p.', KIV I 518 *krējums* 't. p.'; LLVV IV 622 *lazda* 'bērzu dzimtas krūms ar ieapaļām lapām un cietā čaulā ietvertiem augļiem – riekstiem', ĒIV II 205 *lazda* 't. p.', KIV I 599 *lazda* 't. p.'; LLVV IV 658 *līdums* 'vieta, kur ir nocirsts mežs lauksaimniecībā izmantojamas

³ Par šiem jautājumiem sīkāk sk. *Kagaine E.* Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. R., 1992, 9.–18. lpp.

⁴ Sīkāk sk. *Kagaine E.* Turpat, 18. un sek. lpp.

zemes iegūšanai', ĒIV II 217 *līdums* 't. p.', KIV I 564 *līdums* 't. p. '; LLVV IV 672 *lielceļš* 'plats, grantēts ceļš (satiksmei starp samērā lielām apdzīvotām vietām)', ĒIV II 222 *liēlcēļš* 't. p.', KIV I 566 *lielcēļš* 't. p. '; LLVV IV 720 *līnis* 'ezeros vai lēni tekošās upēs dzīvojoša karpveidīgo zivju kārtas zivs ar tumši zaļu muguru un tumši violetām spurām', ĒIV II 241 *līnis* 't. p.', KIV I 574 *līnis* 't. p. '; LLVV VII, 408 *sētuve* 'sējai izmantojams lēzens, parasti cilindrisks grozs, kurā ber sēklas un kuru sējējs pakar sev kaklā', ĒIV III 340 *sētuve* 't. p.', KIV II 389 *sētuve* 't. p. '; LLVV VII, 441 *sīlis* 'vārnu dzimtas putns ar brūnu apspalvojumu, melnu, šķērsvītraiņu asti, baltziliem raibumiem uz spārnēm, spēcīgi attīstītu melnu knābi', ĒIV III 348 *sīlis* 't. p.', KIV II 393 *sīlis* 't. p.'. Teiktais nenozīmē, ka semantiskā identitāte vērojama tikai nomeniem, semantiski identi var būt arī verbi, taču arī tie pārsvarā ir monosēmiski. Polisēmiskajiem vārdiem, it īpaši polisēmiskajiem vārdiem, semantiskā identitāte sastopama daudz retāk, jo verbi kā vārdu šķira ietver sevī plašas iespējas veidot savienojumus ar citiem vārdiem un līdz ar to arī dažādās valodas apakšsistēmās veidoties jauniem, atšķirīgiem leksiski semantiskajiem variantiem. Tāpēc arī lielākā polisēmisko vārdu daļa ietilpst otrā – semantiski neidento vārdu – grupā.

Semantiski neidentās leksikas grupa pēc savas struktūras un uzbūves nav vienveidīga. Tajā, ņemot vērā atbilstošo vārdu nozīmju kvalitatīvās un kvantitatīvās attiecības, savukārt var izdalīt divas apakšgrupas: a) semantiski neidentie vārdi, kuriem izloksnēs ir šaurāka semantiskā struktūra nekā atbilstošajiem vārdiem latviešu literārajā valodā, bet reģistrētās nozīmes ir kopīgas abās valodas sistēmās, un b) semantiski neidentie vārdi, kuriem izloksnēs (bez kopīgajām) ir vēl kādas tādas nozīmes, kādu atbilstošajiem vārdiem nav latviešu literārajā valodā. Lingvistiskajā literatūrā šādu vispārlietojamās leksikas semantiski atšķirīgu leksēmu apzīmēšanai, kā zināms, ir nostabilizējies termins – semantiskie dialektismi. Parasti gan šajā sakarā nevar runāt par atšķirībām leksēmas semantiskajā struktūrā kopumā, bet gan tikai par atsevišķu atšķirīgu nozīmju – dialektālu leksiski semantisko variantu – veidošanos un

eksistenci izloksnēs. Tāpēc arī lielāko daļu vārdu, kam izloksnēs ir atšķirīgas nozīmes, var uzlūkot par daļējiem semantiskajiem dialektismiem.⁵

Daļējo semantisko dialektismu grupā ietilpst lielākā polisēmisko verbu daļa. To semantiskās atšķirības var izpausties gan patstāvīgu atšķirīgu dialektālo leksiski semantisko variantu eksistencē, gan arī mazāk izteikti semantisku nianšu, atšķirīga lietojuma u. tml. veidā. Piemēram, polisēmiskajam verbam *nākt* kā literārajā valodā, tā daudzās izloksnēs ir ļoti sazarota semantiskā struktūra un daudzveidīgs lietojums. LLVV V 320–325 *nākt* ir reģistrētas 17 nozīmes, ĒIV II 346–350 – 23 nozīmes, tāpat abās valodas sistēmās ir ievērojams skaits nozīmju nianšu un stabilo vārdu savienojumu. Atšķirības abās vārdnīcās ir šķirkļa uzbūvē, nozīmju detalizācijas pakāpē, nozīmju nianšu un frazeoloģismu skaitā un izkārtojumā šķirklī (ņemot vērā dažādas teorētiskās nostādnes frazeoloģijas jautājumos, atšķirīgas var būt arī pieejas šo savienojumu leksikogrāfiskajā atveidojumā; tas var būt cēlonis gan atšķirīgam nozīmju skaitam, gan to izkārtojumam šķirklī). Aplūkojot verba *nākt* nozīmju pamatelementus, var konstatēt, ka lielākā daļa no tiem ir kopīgi abās valodas sistēmās: 'virzīties šurp, arī ierasties, liekot soļus' (*nākt šurpu, nākt uz māju*); 'virzīties, lidot šurp' (*dzērves jāu žigli nācīs mājā*); 'braukt šurp' (*te jāu nāk mašīna pakāļ mašīnu*); 'dzimt' (*cūkai nākuši sivēni*); 'tuvoties, pakāpeniski iestāties' (*ziema nāk virsū; ātri nāk tumsa*); 'tuvoties kādai vecuma pakāpei, kļūt (lielākam, vecākam)' (*viņč [bērns] jāu gadu nācīs; štās te ābeles nāk vai simtgadu vēcas; nāk jāu vēcāks, pīrksti līki, stīvi*); 'tikt iegūtam, dabūtam, saņemtam' (*tas jāu viēgli viņam nācīs, ta viņč a viēglu rūoku akāl āizduō pruō*) u. d. c. Atšķirība mēdz būt nozīmju niansēs, lietojumā, konkretizācijā. Piemēram, ĒIV atrašanās, novietojuma nozīme atšķirībā no literārās valodas parasti mēdz būt saistīta ar priekšmetiem, to daļām: *us tām latām nāk jūmc virsū; šinas nāk virspus rata lūoka; us tām sijām nāk grīda;*

⁵ Sīkāk par šiem jautājumiem sk. *Kagainē E. Turpat*, 35. un sek. lpp.

*kūlmašīmas trumūlspuōle, us tūo nāca siksna vīrsū nūo švuīkrata; tāpat ar priekšmetiem ir saistīta arī nozīme 'ieviesties (lietošanā)' – dēļu sētas nāca pēdīgā laikā; vispīrms jāu sēklu a spīļu arīklu aruši iekšā, bet ta nāca tie ķepaiņi; cik ta nu pasaūlīgi īlgi, ka tās ķemmes nāca. Līdzīgu leksēmas nākt semantiskās struktūras ainu rāda arī lībiskā dialekta izloknes⁶, kā arī daļa augšzemnieku dialekta nedziļo latgalisko izlokšņu. Piemēram, apzinātā valodas materiāla ziņā bagātajā Sinolē (aptuveni 100 000 kartotēkas vienību), kuru var zināmā mērā uzlūkot par pārejas izlokсни no augšzemnieku dialekta uz vidus dialektu, atklājas ļoti daudzveidīgs šīs leksēmas lietojums. Lielākā daļa verba *nākt* nozīmju šajā izlokšnē ir kopīgas gan ar atbilstošā vārda nozīmēm literārajā valodā, gan citās izlokšnēs (virzīties šurp, ierasties, sākties, izcelties, tuvoties, dzimt, tikt iegūtam, dabūtam u. d. c.). Atšķirības ir vērojamas, piemēram, kādā nozīmē sastopamu atšķirīgu sintaktisko konstrukciju lietojumā: 'virzīties šurp, doties, arī ierasties (noteiktā nolūkā, pēc kā)': *n^oacu zīrga uz n^oabuŗgiem; n^oacu piēna uz jūsu m^oaju; 'kļūt (kādam)': pūika n^oak spēkā, paliek stiprāks; sāimenīca jōu ar n^oak mīesās, isplūst. Turpretim pilnīgi atšķirīga ir situācija daudzās augšzemnieku dialekta dziļajās latgaliskajās izlokšnēs, kur leksēma *nākt* vispār neietilpst izlokšnes tradicionālajā vārdu krājumā, bet atsevišķi šī vārda leksiski semantiskie varianti ir ieviesušies literārās valodas (vai arī citu izlokšņu) ietekmē. Piemēram, KIV II 5 *nākt* ir reģistrēta tikai viena sekundāra nozīme 'virzīties, izplatīties šurp (par skaņām)' ar norādi "reti". Līdz ar to atklājas arī leksēmas *nākt* atšķirīgais statuss latviešu valodas dialektos un izlokšnēs. Vidus dialektā un arī lībiskajā**

⁶ Sk., piemēram, Adamsons E., Kagaine E. Vainižu izlokšnes vārdnīca. I., 2. sēj. (R.: Latviešu valodas institūts, 2000), kā arī Vainižu leksikas kartotēku: *nāk kā plēsc uz māji; tu nāk kā soūkc; nāk preti; dzērūs nāk, neš muūs louņag; oūtiņē nāk; kad apprecejas, ta drīz nāk bēn uņ rūps a viēn liēlak; Jāņ nāk a steig, jāliēk iēsaļ dikt; rudzriēkst nāk a:gr gatou līdz ar rudziņ; zemņekiņ nebi va:ļ, daŗb nāc viēnc uz uōtŗ u. c.*

dialektā *nākt* ir bieži lietota mantota leksēma, kas nozīmju attīstības un virzības ziņā saskan ar attiecīgās leksēmas semantiski funkcionālo lietojumu literārajā valodā, turpretim augšzemnieku dialekta izloksnēs *nākt* varētu klasificēt kā starpsistēmu aizguvumu, kas no literārās valodas sistēmas ienācis izloksnes sistēmā. Šādu aizguvumu, kurus nosacīti varētu dēvēt par literārismiem, semantiskā adaptācija izloksnēs ir visai sarežģīts process. No literārās valodas nākušais vārds, kā tas redzams arī piemērā ar *nākt*, netiek pārņemts ar visu semantisko elementu kopumu, bet tikai atsevišķās nozīmēs, ar kuru lietojumu izlokšņu pārstāvjiem nācies saskarties.

Semantiskas atšķirības nozīmju attīstībā vērojamas gan starp kāda dialekta un literārās valodas sistēmas atbilstošajiem vārdiem, gan arī starp dažādu dialektu un izlokšņu sistēmām. Piemēram, vispārlietojamais vārds *kratīt* ir polisēmisks un semantiski sazarots visās valodas sistēmās, bet atšķirības, kas izpaužas šīs leksēmas lietojumā izloksnēs un literārajā valodā, atklāj dažāda senuma un dažādu ietekmju izraisītas semantiskas parādības. Kopīga ir pamatnozīme 'vairākkārt, spēcīgi un bieži kustināt (satvertu priekšmetu) noteiktā virzienā šurp turp samērā nelielā attālumā' (LLVV IV 410 *kratīt*), tāpat kopīgas ir arī vairākas sekundārās nozīmes un nozīmju nianse (piemēram, 'būt par cēloni tam, ka (parasti braucēji, priekšmeti) šādā veidā kustas augšup, lejup (parasti par braucošiem transportlīdzekļiem): *es ne maz nesēžuos vāguos iekšā, ka štā te drēbinā un krata* ĒIV II 115; 'būt par cēloni tam, ka (cilvēks, tā ķermenis) dreb, trīc (par fizioloģisku vai psihisku stāvokli): *vēcuos laikuos vairāk a drudzi slimuōši, [drudzis] tā kratīš* ĒIV II 115). Atšķirīgas nozīmes vārdam *kratīt* ir vērojamas Dienvidlatgales izloksnēs, piemēram, Kalupē (KIV I 516) *kratīt* ir nozīme 'kaisīt (pakaišus)' [resp. šīs nozīmes nianse 'klāt ar pakaišiem (vietu, telpu)'] (*c̣yukòm klāus krota ar rudz'īņòm, kv'is'īņòm vai m'iz'īņòm cysòm*), kas nav sastopama literārajā valodā un daudzās citās latviešu valodas izloksnēs, bet kurai ir paralēles lietuviešu valodā (sk. LKŽ VI 450–451 *kratýti* .. 9. kreikti:

kūginius (tvartus) krāto), tāpat ar lietuviešu valodas *kratyti* saskan KIV I 516 minētā *kratīt* nozīme 'ārdīt (sienu, kūtsmēslus)': *ka iskapačòi māsťys is' t'èiruma, to krat'eitùojis' ar sokum'en'im krat'ieja* (sk. LKŽ VI 450–451 *kratyti* .. 7. purtant kapstyti, drabstyti, sklaidyti: *mergos šiandien pūdyme mēšlq krātē*). Domājams, ka šeit izpaužas mantotā vārda *kratīt* semantiskās struktūras nevienmērīga attīstība, kur saikni ar radu valodu saglabājušas tikai perifēriālās, vēsturiski saistītās izlokšnes. Līdzīga aina vērojama arī citu leksēmu nozīmju attīstībā. Tā verbam *kaustīt* kā LLVV, tā ĒIV un arī daudzās citās izlokšnēs ir reģistrēta tikai viena nozīme 'vairākkārt ne visai stipri sist' (tā ir kopīga abām šīm valodas sistēmām). Augšzemnieku dialekta Kalupes izlokšnē (KIV I 495) verba *kaustīt* semantika ir atšķirīga: 1. 'piestiprināt (zirga) nagiem pakavus' (*jùokaūsta zyrks*); 2. 'naglot (parasti vecu, nolietotu priekšmetu, mēbeli)'; tikai pēdējā nozīme (ar norādi "nievājoši") ir 'sist, pērt'. Arī šajā gadījumā semantikas attīstība literārajā valodā un daudzās vidus dialekta izlokšnēs ir atšķirīga; Dienvidlatgales izlokšnēs tā ir saglabājusi paralēles ar atbilstošā vārda semantiku lietuviešu valodā (sal. LKŽ V 443 *kaustyti* .. 1. 'prikalti arkliui pie kanapos pasaga'). Par līdzīgiem vai arī sekundāri ar šīm nozīmēm saistītiem semantiskiem procesiem liecina arī citu augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu materiālu vākumi. Piemēram, Nautrēnos *kaustīt* 'pļaut (cinaiņu pļavu)': *vusu rēitu kaust'ieju tū mozū pļavēni; apkaustīt* 'apkalt': *apkaūsta zyrgu ài z'imys pokov'im; sakaustīt* 'sakalt; sasaldēt (pārnestā nozīmē)': *sakaust'eit'i iūd'in'i ladā*.

Semantiskas atšķirības starp atbilstošajiem vārdiem izlokšņu un literārās valodas sistēmā izraisa arī hronoloģiski faktori, resp. nevienmērīgi vārdu nozīmju attīstības tempi, kāda leksiski semantiskā varianta aktualitātes zudums literārās valodas sistēmā, bet tā saglabāšanās perifēriālajās sistēmās. Parasti šīs hronoloģiskās neatbilstes semantisko identitāti pilnībā neizmaina, bieži mainās tikai nozīmju secība, lietojuma biežums, nozīmes nereti var iegūt kādu stilistisku vai ekspressīvu

ierobežojumu u. tml. Piemēram, vārdam *svarīgs* LLVV VII₂ 297 ir reģistrētas 3 nozīmes: 1) 'tāds, kam ir liela vērtība, spēcīga (parasti pozitīva) ietekme; tāds, kas ir būtisks, izšķirošs; nozīmīgs'; 2. 'pašapzinīgs, arī augstprātīgs, lepns' un tikai trešā (ar norādi "pareti") ir minēta sākotnēji primārā nozīme 'smags'. Kā galvenās, biežāk lietotās literārās valodas sistēmā priekšplānā ir izvirzījušās sekundārās nozīmes, bet daudzās izloksnēs šāds semantiskās maiņas process nav noticis un nozīmju secība joprojām atbilst to sākotnējam stāvoklim. Piemēram, ĒIV III 464 *svarīgs* primārā nozīme ir 'smags' (*i jāu grūti tās svarīgās kaņņas cēlāt; pēlavu mēiss jāu nav svarīks*), tāpat bieži fiksēta šī nozīme ir arī VIV un daudzās Vidzemes izlokšņu leksikas kartotēkās, turpretim KIV II 457 *svarīgs* minēts tikai ar vienu (no literārās valodas pārņemtu) nozīmi 'nozīmīgs' un minimālu piemēru skaitu. Šajā gadījumā situācija ir analoga kā ar verbu *nākt*, arī *svarīgs* nav Kalupei piederīgs vārds, tas šīs izloksnes sistēmā ir ienācis no ārienes ar literārajā valodā izplatītāko nozīmi.

Līdzīgi arī vārdam *kuođīgs* LLVV IV 288 reģistrētas tikai ģenētiski sekundāras nozīmes: 'tāds, kas izraisa sūrstošas, dedzinošas sajūtas, arī apdegumu (par vielām), stipri kairinošs (par smaržu, dūmiem)' un 'dzēlīgs, ļauni izsmejošs', kā arī sekundāras nozīmju nianse (kā literārisms klasificējams arī KIV I 531 *kuođīgs*). Turpretim vairākās izloksnēs vēl sastopama arī primārā nozīme 'tāds, kas kož, plēsīgs' (*viņč [cauna] i kaķ liēlum drīz, bet manīgaks un kuođīgaks vel Svēciemā*). Šādas nevienmērīga attīstības tempa izraisītās semantiskās pārvirzes veido it kā robežgadījumus starp kopīgas leksēmas semantisko identitāti un neidentitāti dažādās valodas sistēmās. Piemērā ar *svarīgs* ir mainījusies tikai nozīmju aktualitāte un secība, bet pati primārā nozīme vēl nav pilnībā zudusi, un tāpēc šādas pārvirzes vēl nevar uzlūkot par pilnīgiem neidentitātes rādītājiem. Šo leksiski semantisko variantu lietojuma secības izmaiņas tikai pakāpeniski iezīmē ceļu uz leksēmu semantisko neidentitāti, turpretim pie vārda *kuođīgs* šis process jau ir pavirzījies tālāk un minētās leksēmas izlokšņu un literārās valodas sistēmā būtu uzlūkojamas pa semantiski neidentām.

Ja vārdā *kodīgs* semantiskā saikne starp primāro nozīmi un sekundārajām nozīmēm vēl ir samērā labi saskatāma, tad daudzos gadījumos tiešās saiknes ar primāro nozīmi var konstatēt, tikai īpaši pētot vārda nozīmju vēsturiskās attīstības gaitu. Piemēram, aizguvumam no Baltijas jūras somu valodām *laulāt* (LLVV IV 615) uz latviešu literārās valodas nozīmju sistēmas pamata nav iespējams konstatēt saistību ar šī aizguvuma primāro nozīmi 'dziedāt', kas vēl ir reģistrēta atsevišķās izloksnēs: *agruôk gonu maitas gonûs tik skàisti làulaja, bet nou goni kuô ûdeni mutâ inâmušs – nadzîd nèi moz* Veclaircenē.

Kā raksturīgākie vārdu semantiskās neidentitātes rādītāji ir uzlūkojamas tipiski dialektālās nozīmes, resp. dialektālie vārdu leksiski semantiskie varianti, kas veidojušies atšķirīgas vārdu semantiskās struktūras vēsturiskās attīstības rezultātā (sk. jau iepriekš aplūkotos *kratīt*, *kaustīt*), atšķirīgu metaforisku pārnesei vai citvalodu ietekmes dēļ. Bieži vien šie atšķirību rašanās cēloņi var būt vairāki un tos ne vienmēr ir iespējams precīzi noteikt (piemēram, patstāvīgu nozīmes attīstību var balstīt analogu nozīmju eksistence kaimiņvalodās un otrādi – citvalodu ietekme var būt saistīta ar patstāvīgiem semantiskās struktūras attīstības procesiem). Tomēr, lai kādi arī būtu šo semantisko parādību cēloņi un cilme, tieši šie leksiski semantiskie varianti sinhronā skatījumā pamatos nosaka kopīgo leksēmu semantisko neidentitāti, dialektālās atšķirības. Piemēram, Kurzemes rietumdaļā ir reģistrēts vārds *ciemiņš* ar nozīmi 'kaimiņš' (sk. LVDA 92. karti). *ciemiņš* nozīme 'kaimiņš' ir tipiski dialektāla, saglabājusi zināmas paralēles un saistību ar attiecīgā vārda semantiku lietuviešu valodā. Nozīme nav sastopama latviešu literārajā valodā un ir sveša arī citās latviešu valodas izloksnēs. Polisēmiskajam verbam *griēzt* Latgalē un Ziemeļaustrumvidzemē, kā arī Rucavā un Nīgrandē ir reģistrēta nozīme 'zāgēt' (sk. LVDA 98. karti), kas pamatos arī būtu raksturojama kā dialektāla nozīme (vismaz attieksmē pret daudzām citām latviešu valodas izloksnēm), kaut arī (kā nozīmes nianse) ir fiksēta LLVV III 143.

Semantiski atšķirīgs no literārās valodas Latgalē ir arī vārds *netikls*, ko augšzemnieku dialekta izloksnēs lieto ar nozīmi

'slinks' (sk. LVDA 93. karti; LLVV V 458 vārdam *netikls* kā primārā ir minēta nozīme 'tāds, kas ir izlaidīgs dzimumattiecībās' un tikai pēc tam ar norādi "folkl." (folklorā) fiksēta arī nozīme 'slinks, nevīžīgs'). Ar līdzīgu semantisko struktūru ir arī substantīvs *netiklis*, kuru daudzās augšzemnieku dialekta izloksnēs tāpat lieto ar nozīmi 'slinks cilvēks; sliņķis', bet primārā nozīme literārajā valodā (līdzīgi kā adjektīvam *netikls*) saistīta ar izlaidīgu un arī nevīžīgu cilvēku.

Vispārlietojamo vārdu dialektālās nozīmes augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs savos pētījumos analizē arī A. Breidaks un A. Reķēna: A. Breidaks semantiskos arhaismus (*aruods* 'apcirknis', *atiet* 'atnākt', *jāt* 'braukt', *krāsne* 'akmeņu krāvums' u. c.)⁷, A. Reķēna – dialektālās nozīmes, kas parādās dažādu amatniecības nozaru leksikā u. c. jomās⁸.

Ar izloksnēs un literārajā valodā kopīgo vārdu semantikas salīdzināšanu un identitātes konstatēšanu praksē samērā bieži nākas saskarties, veidojot t. s. diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcas, jo šāda veida vārdnīcās, kā zināms, pamatos tiek iekļautas tikai tās nozīmes, kas ir dialektālas, novecojušas, vai arī no lietojuma literārajā valodā atšķiras ar kādu emocionāli ekspresīvu vai stilistisku nokrāsu. Tomēr daudzu kopīgo vārdu nozīmju salīdzināšana un identificēšana ir visai sarežģīta, jo robežas starp nozīmēm daudzos gadījumos ir visai plūstošas, difūzas, tāpat vārdu nozīmes dažādās sistēmās bieži vien atšķiras ne ar visu semantisko elementu kopumu, bet tikai ar kādu atsevišķu niansi, lietojumu u. c. Praksē, risinot šos jautājumus, parasti izšķiras par šādu nozīmju iekļaušanu vārdnīcā, lai nejauši (līdz ar kopīgo) nepaliktu nepamanīta arī kāda raksturīga

⁷ *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari. – Disertācija. Latv. PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. Rīgā, 1969, 175. un sek. lpp.

⁸ *Reķēna A.* Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. R., 1975, 582. un sek. lpp.; *Reķēna A.* Par augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnes priedēkļverbu semantiskajām atšķirībām no latviešu literārās valodas. – Valodas aktualitātes 1984. R., 1985, 87.–97. lpp.; *Reķēna A.* Semantiskie dialektismi Kalupes izloksnes leksikā. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. R., 1967, 94.–102. lpp.

dialektāla semantiska nianse. Tā, piemēram, VIV, kas ir veidota pēc diferenciālo vārdnīcu uzbūves principiem, ir iekļauta arī daļa latviešu sarunvalodā un vienkāršrunā sastopamo nozīmju vai to nianšu: VIV I 225 *griēzt* .. 'pļaut' *nuô rīts aīzbrouc pļava ûn sāk griēst* (LLVV III 143 *griez^t* .. // Pļaut); 'operēt' *griēz aklo zaŕņ, tagad vel jâpaguļ uz guļt kâd laiçiņ* (LLVV III 143 *griez^t* .. // sar. Operēt); VIV I 196 *eņģe* .. 1. 'vira (durvīm, logiem)' *šte ak:al îr eņģ vaļa, du:rs gâžas louka* (LLVV II 502 *eņģe* .. *novec. Vira²*); VIV I 189 *dzīvuoties* .. 'rotājāties' *bēn dzīvejas a maņtīnīm* (LLVV II 468 *dzīvoties* .. sar. Rotaļāties (par bērniem)); VIV I 220 *grabažas* .. 1. 'veci, nolietoti priekšmeti, to daļas' *agrak bi jâvêd visâd grabažs līdz, ka gâj uz joûn dzīu* (LLVV III 117 *grabažas* .. *niev. Veci, nolietoti priekšmeti (piemēram, mēbeles, darba rīki), to daļas*). Tāpat samērā bieži diferenciālajās vārdnīcās tiek iekļauti vispārlietojamie semantiski identie vārdi, kas saistās ar kādu senāku materiālās vai garīgās kultūras nozari. Piemēram, VIV I 77 *baŕs* 'pļavas vai lauka josla, ko pļāvējs nopļauj vienā gājienā' (LLVV II 42 *bars²*), VIV I 159 *deramđiena* 'kalpu līgšanas diena' (LLVV II 309 *deramđiena*), VIV I 418 *kūjnieks* 'nelūgts, maskā tērpies, viesis kāzās' (LLVV IV 463 *kūjenieks, kūjnieks, kūjnieks*).

Diferenciālā tipa vārdnīcas ar īpatnējās dialektālās leksikas apkopojumu ir vērtīgs informācijas avots, atklājot kādas izlokšnes (vai izlokšņu grupas) dialektālo specifiku leksikas līmenī. Piemēram, VIV – *braķis* 'siena kaudzes kārts balstņoks', *braūņas* 'zvīņas', *čūriski* 'tupus, ar galvu tuvu ceļiem', *dakšīgs* 'veikls, izveicīgs; strādīgs', *deñcis* 'zēns; pusaudzis', *gāma* 'cilvēks, kas daudz, negausīgi ēd', *gledīt* 'pavadīt laiku bezdarbībā; slinkot', *kaika* 'trūcīgs, nabadzīgs cilvēks', *kaiši* 'pakaiši', *knuŕga* 'rīkste', *ķim̄piski* 'saliektā, sakumpušā stāvoklī', *kraķiski* 'kūleņiem, velteniski u. tml. (gāzties, virzīties, krist)', *izmuģit* 'izskriet', *uzjēstrināt* 'uzmundrināt'. Šādas vārdnīcas

uzskatāmi atklāj un parāda leksiskos dialektismus, turpretim, runājot par vispārlietojamo vārdu dialektālās semantikas atklāsmi, diferenciālajām vārdnīcām ir vairāki mīnusi. Vispirms šī tipa vārdnīcās tiek izjauktas vārdu semantikas sistēmiskās attiecsmes un sekundāro nozīmju veidošanās asociatīvās saiknes, jo, izraujot no leksēmas semantisko elementu kopuma kādu vienu (vai vairākas, neapšaubāmi dialektālas) nozīmes, nav redzama to saistība ar citām vispārlietojamām nozīmēm, vai arī otrādi – atrautība no pārējām nozīmēm, relatīva patstāvība, rada iespēju reizēm attiecīgo nozīmi traktēt kā homonīmisku, kaut arī, skatot nozīmju attīstību kopsakarā, šādam uzskatam nebūtu pietiekama pamata.⁹ Tāpēc, runājot par semantikas problēmām, jāatzīst, ka optimālāko variantu informācijas plašuma un daudzveidīguma ziņā pamatos var piedāvāt tikai t. s. pilna tipa izlokšņu vārdnīcas, kur izlokšnes (vai izlokšņu grupas) vārdu krājums tiek aplūkots vienotā leksiski semantiskajā sistēmā ar izvērstu vārdu semantiskās struktūras raksturojumu, tādējādi radot datu bāzi dažādiem semantiskiem pētījumiem.

Saīsinājumi

- ĒIV** – *Kaġaine E., Raġe S.* Ērġemes izlokšnes vārdnīca. – R., 1977 – 1983, 1.–3. sēj.
- KIV** – *Reġena A.* Kalupes izlokšnes vārdnīca. R., 1998, 1.–2. sēj.
- LKŽ** – Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1959, T. 5; 1962, T. 6.
- LLVV** – Latviešu literārās valodas vārdnīca. R., 1972 – 1996, 1.–8. sēj.
- LVDA** – Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. R., 1999, 408 lpp.
- VIV** – Vainižu izlokšnes vārdnīca. R., Latviešu valodas institūts, 2000, 1.–2. sēj.

⁹ Par dažāda tipa vārdnīcu specifiku un lomu vārda semantikas atklāsmē sk. arī *Kaġaine E.* Semantiskā aspekta loma izlokšņu vārdnīcu tipa izvēlē. – Lietuvių kalbotyros klausimai XXXVII. Vilnius, 1997, 127.–136. lpp.

Probleme der semantischen Identität der allgemeingebräuchlichen Lexik in den Systemen der Mundarten und der Standardsprache und ihre lexikographische Widerspiegelung

Zusammenfassung

Im Beitrag werden Probleme der semantischen Identität der allgemeingebräuchlichen Lexik des Lettischen in den Systemen der Mundarten und der Standardsprache erörtert, und zwar durch Verwendung von in den bisher veröffentlichten lettischen dialektalen Wörterbüchern fixierten Daten zur lexikalischen Semantik. Der Vergleich der für Mundarten und die Standardsprache gemeinsamen Lexik auf der semantischen Ebene ist besonders wichtig bei der Erstellung von Mundartwörterbüchern sogen. differenzierenden Typs, denn darin wird die Wortsemantik nicht in einem einheitlichen System, sondern wahlweise reflektiert, indem man darin lediglich die dialektalen, von der Standardsprache unterschiedlichen Bedeutungen der gemeinsamen Wörter einbezieht.

Beim Charakterisieren der semantischen Relationen des allgemeingebräuchlichen Wortschatzes in Mundarten und der lettischen Standardsprache können bedingt zwei Hauptgruppen aufgestellt werden: 1) semantisch identische Wörter und 2) semantisch nicht identische Wörter. Semantisch identisch sind in beiden Sprachsystemen zumeist monosemische Wörter, insbesondere die sogen. Denotativa, welche konkrete Gegenstände, Erscheinungen, Lebewesen bezeichnen, denn dabei erfolgt der Bedeutungsvergleich quasi aufgrund der denotativen Merkmale des Wortes (z. B. *lazda* 'Hasel', *lūdums* 'Rodung', *līnis* 'Schleie', *sīlis* 'Eichelhäher'). Bei polysemischen Wörtern, besonders bei polysemischen Verben kommt die semantische Identität viel seltener vor, da die Verben als Wortart weite Möglichkeiten enthalten, Verbindungen mit anderen Wörtern zu bilden und somit auch in verschiedenen Sprachsystemen neue, unterschiedliche lexikalisch-semantische Varianten zu gestalten. Daher gehören auch die meisten polysemischen Wörter zur zweiten Gruppe (*semantisch nicht identische Wörter*).

Die Gruppe der semantisch nicht identischen Lexik ist ihrer Struktur und Zusammensetzung nach nicht homogen. Darin lassen sich zwei Untergruppen aufstellen: a) semantisch nicht identische Wörter, die in der Mundart engere semantische Struktur als die entsprechenden Wörter in der Standardsprache besitzen, die erhobenen Bedeutungen

jedoch für beide Sprachsysteme gemeinsam sind, und b) semantisch nicht identische Wörter, die in Mundarten (außer den gemeinsamen) noch sonstige Bedeutungen besitzen, welche den entsprechenden Wörtern in der lettischen Standardsprache fehlen. Gewöhnlich kann jedoch in diesem Zusammenhang die Rede nicht von Unterschieden in der semantischen Struktur eines Lexems im Ganzen, sondern lediglich von der Herausbildung und dem Vorhandensein einzelner unterschiedlicher Bedeutungen – dialektaler lexikalisch-semantischer Varianten in Mundarten sein. Daher lassen sich auch die meisten Wörter mit unterschiedlichen mundartlichen Bedeutungen als partielle semantische Dialektismen klassifizieren.

Die semantischen Unterschiede dieser Wörter können sich sowohl durch das Vorhandensein von selbständigen unterschiedlichen Bedeutungen als auch in Form von unterschiedlichen semantischen Nuancen, Wortverbindungen u. dgl. äußern. Sie haben sich infolge der allgemeinen Entwicklungsgesetzmäßigkeiten der Polysemie gebildet und stehen in Verbindung zur ungleichmäßigen Entwicklung von Wortbedeutungen in unterschiedlichen Sprachsystemen, Einflüssen der Fremdsprachen u. a. Faktoren. Eine gewisse Rolle spielen dabei auch die mündliche Form der Kommunikation sowie extralinguistische Faktoren.

In der Erstellungspraxis von Wörterbüchern stellen Wörterbücher differenzierenden Typs mit einem Bestand der dialektalen Lexik eine wertvolle Informationsquelle dar, indem sie die Spezifik der Mundart auf dem lexikalischen Niveau aufdecken, bei der Rede von der Widerspiegelung der dialektalen Semantik allgeimeingebäuchlicher Wörter hingegen haben differenzierende Wörterbücher mehrere Nachteile. Zunächst werden in Wörterbüchern dieses Typs die systemischen Relationen der Wortsemantik und die assoziativen Beziehungen zur Herausbildung von sekundären Bedeutungen aufgehoben, da ihre Bindung zu weiteren allgeimeingebäuchlichen Bedeutungen nicht sichtbar ist, und das Losgerissensein von den übrigen Wortbedeutungen läßt die Möglichkeit zu, die betreffende Bedeutung als homonymisch zu betrachten. Somit können hinsichtlich der Semantikforschungen nur dialektale Wörterbücher des sog. vollen Typs die zumeist optimale Faktenbasis bieten.

Manfred GÖRLACH**Some Reflexions on Corpus Linguistics**1.1 *Introduction*

Corpus linguistics (CL) has become one of the fastest developing subdisciplines in modern linguistics – in grammar as well as in lexicography. Special conferences are devoted to discussing methods and results, and there is hardly any conference or issue of a journal devoted to wider aspects of linguistics without one or more contributions based on it. The impressive selective list of relevant titles in Biber (1998: 288–295) lists over 150 of which some 90 % date to the period after 1990. In fact, the impression is that many younger colleagues have started to equate *CL* with 'modern linguistics'. It is therefore about time to sit back and reflect on the possibilities and limitations of the discipline; since this comes from an outsider, my remarks will not be considered fully competent, and possibly partisan, but I can claim to bring in the necessary distance which permits me to look at methods and results with relative detachment.

Dealing with huge amounts of data has always been a major challenge for scholars intending to draw from these generalizations about synchronic states or diachronic developments. If *CL* is defined as the process of abstracting regularities from representative sets of data, then we can state that the philological tradition was largely a predecessor of *CL*, in both synchronic and diachronic description, and regardless of whether grammar or lexicon, standards or varieties of a language were concerned.

It may be helpful to sum up the aims and methods of the new discipline by quoting from the most recent handbook; *CL* is defined by the following essential characteristics:

- it is empirical, analyzing the actual patterns of use in natural texts;
- it utilizes a large and principled collection of natural texts, known as a "corpus", as the basis for analysis;
- it makes extensive use of computers for analysis, using both automatic and interactive techniques;

-
- it depends on both quantitative and qualitative analytical techniques. (Biber et al. 1998)

Its special attraction for lexicography, grammar, discourse, register variation, sociolinguistics, language acquisition and historical linguistics is seen to consist in the possibility of describing association patterns in huge amounts of text, looking for preferred combinations of factors that determine stylistic choices and drifts in linguistic development, as a result of multi-dimensional comparisons.

1.2 *Corpus-based statements in the philological tradition*

As far as dictionaries are concerned, the rule has been at least from Johnson (1755) onwards that all statements must be based on a well-defined corpus and descriptions of meaning and style must be documented by quotations. Johnson's corpus was the accumulated printed works of the 'best' authors between Spenser and his own time, a time span which he saw as the ideal foundation for the lexical standard that he intended to create for the English language. Of course, his treatment does not include frequencies (which would have been of dubious value for a lexicographer interested in quality rather than quantity) – and his selection can justly be described as partisan rather than 'objective' or 'representative'. In fact, it is 'representative' in the sense that he defined a standard, combining the *sprachgefühl* of many generations of the best writers and using it for stylistic discrimination where the judgment of an individual might well have been considered deficient. Johnson was bound to his principle to such an extent that he felt obliged to include (with restrictive labels) items that did not really qualify as part of the intended standard, such as large amounts of obsolete lexis and a few regionalisms such as *bonnyclabber* 'sour milk' – admitted because it was attested in Swift.

Though strictly corpus-based, his compilation was of course not computer-assisted (we might well ask whether modern technology would have speeded up his progress and produced a comprehensive dictionary in less than the seven years that it actually took to compile it). The followers of Johnson did not question these methods, no matter how critical they might have been regarding

individual decisions. This is particularly true (in Britain) for the monumental dictionary by Richardson (1844) and the *OED*, for which the corpus qualifications were even further defined as requiring printed documentation (which largely produced the activities of the Early English Text Society, founded in order to make available enough quotable printed texts from before 1500).

In sum, scholarly historical dictionaries tended to be soundly based on textual evidence; however, the principles of the collection did not always agree with demands of 'representativeness' – it is well known that not only Johnson, but the *OED* compilers, too, were biased towards literary sources. Has the recent computerization of many dictionaries changed the situation for *CL*? Only in so far as the *OED* itself has now become the largest computer-searchable historical corpus whose data far out-distance even the Helsinki Corpus – although it cannot possibly fulfil the demands of representativeness.

Another precursor of modern *CL*-based dictionaries is West (1936). Intended for language teaching, the service list provides the 2,000 most frequent lexical items found in a corpus of 5,000,000 words from a representative collection of text types; the special feature of the book is Lorge's breakup of words according to senses. It is significant that, with all the progress in *CL*, the book has never been replaced, although the evidence, collected in the 1930s, is very badly outdated.

In the 1950s, leading philologists, such as Kaiser or Mossé, compiled anthologies of carefully selected medieval texts for use in university teaching. My analysis of these (Görlach 1990) has confirmed that with all limitations set by the scholars' interests, space requirements and the didactic aims of classroom teaching, these anthologies can be considered representative in the sense that they illustrate text types of all kinds and of all regional provenances. Mossé himself states: "*The compromise between literary interest and linguistic usefulness forced the exclusion of many worthwhile documents*", but he nevertheless aimed at representative exhaustiveness: "*There is a sample of all dialects, and, at the same time, of all literary genres*" (1952: xi). Note that Mossé was rigid in basing his grammatical description of the

Middle English period strictly on the excerpts chosen, thus fulfilling the structuralist demands that a grammar is always a grammar of a text corpus. (The work of Kaiser is sadly deficient in this regard, since he never came to compiling linguistic notes, or even a grammar and glossary to accompany his excellent text collection). If we turn to more modern forms of English, we find that the major works of Mätzner, Jespersen, Poutsma and Visser are all strictly corpus-based – however great the differences of these authors are with regard to the weight they gave to representativeness (deductive considerations obviously not excluding methods of documenting phenomena after categories had been postulated). Finally, there is the pioneer of modern corpus-based grammars, Charles Fries. In his case, the representative corpus was established first, and then the grammatical structures strictly derived from the textual evidence.

1.3 *Limitations of the traditional approach*

The quality of linguistic descriptions depends on the theoretical refinement applied and on the adequacy of the model for the topic under investigation. Philological schools extending in America to the period of structuralism, and continuing until today in dialectology and sociolinguistics, always stressed that descriptions can only be as good as the data they are based on. It was Chomsky's return to universalist traditions (again of age-old ancestry) that placed deduction in its place; data were still important, but they were ordered (and selected) to illustrate principles rather than serving as bases in order to abstract principles from them. As indicated above, philologists like Jespersen and Mossé were careful to form hypotheses about language structures of earlier stages of English based on the authors' very extensive reading, and then have the hypotheses confirmed by data selected from a much more extensive sample. A possible objection to this procedure is that it is circular, basing the evidence on the material that served as the basis of the hypothesis. While this is true, it is also true that – as we will see – there is no convincing way to avoid a certain degree of circularity.

Turning to assumptions that claim to avoid the subjectivity inherent in the method above, we need to ask about the

methodological consequences. If we assume that a random sample is representative of the whole (it never is), then the rules abstracted from it represent frequency decisions. Grammar and correct lexis have, however, traditionally not been based on majority usage, since this would mean founding judgments on the output of the less educated, a basis not appropriate for most objectives.

As far as lexicography is concerned, the Oxford principle has always been to base lexicographic descriptions on written evidence to be quoted in support of the lexicographer's definitions; the principle is, of course, older, going back to at least Johnson's *Dictionary* of 1755. There is no claim that frequencies are reflected, though all must be strictly data-based – the evidence selected by the insightful, and possibly prejudiced, lexicographer.

Although decisions were not so strictly based on a single speaker's competence as might be imagined, other dictionary makers attempted to base decisions on a wider basis, enlisting panels of language-conscious 'specialists' who gave judgments on points of debated correctness. This procedure is clearly a compromise, based on the conviction that correct usage is reflected in the *consensus eruditorum*, the consent of the educated.

2 *Modern corpora*

Modern discussions normally relate to the corpora compiled from the 1950s onwards, each covering a specific area and comprising written and/or spoken forms. Those covering 20th-century standard varieties of English are:

The Brown Corpus, compiled by Henry Kucera and W. Nelson Francis 1963-4 at Brown University; the leading corpus of AmE based on extracts of 2,000 words each taken from a great variety of text types.

The British National Corpus, started in 1991 and mainly organized at Lancaster University, comprising a corpus of 100,000,000 words from a representative sample of texts (written and some spoken).

The London-Lund Corpus, collected from 1960 onwards in London to comprise 1,000,000 words from a great range of text types (written and spoken), as a basis of the standard grammars compiled by Quirk *et al.* From 1975 on, the

spoken texts have been transferred to machine-readable form at Lund. For a detailed description of the spoken section see Biber (1998: 14).

The Cobuild Corpus, developed from 1980 onwards by Sinclair in collaboration with Collins, which by 1985 had reached 18,000,000 words, and which forms the basis of the *Cobuild Dictionary* (1987), the first claimed to be strictly based on a corpus.

The Lancaster-Oslo/Bergen Corpus (LOB), comprising 500 texts of 1,000,000 words.

The Longman Lancaster Corpus (used for the *Longman Grammar*), 40,000,000 words, 1993-99.

The tendency of PDE corpora appears to be to increase in size all the time, thereby providing more evidence for each individual word or sense, and its collocations, for dictionary entries, and to provide statistical evidence for grammatical preferences, distinguishing between AmE and BrE, and major registers (conversation, fiction, news and academic writing in the most recent Longman Grammar = Biber et al. 1999). The progress in grammatical description is more evident than in lexicography, unsurprisingly. Statistical methods are of course most efficient where high frequencies are involved, and where evidence collected by hand becomes very tiresome. Therefore, valuable insights have been achieved for such phenomena as the use of determiners, modal verbs and relative pronouns rather than the use of rare constructions, where the stylistic evaluation and situational appropriateness cannot be decided on the basis of frequencies.

However, even in this field where the value of corpora is least in doubt, it is necessary to reflect on restrictions in order not to be disappointed. As in the regional and historical corpora below, there are, in all these corpora, grievous restrictions as to the definitions of the text types used for the representative samples, and consequently, for the information we can retrieve. It remains largely uncertain in how far four categories only (called 'text types' in the Longman project) can capture stylistic variation – even for the general-purpose, predominantly didactic, functions for which the grammar is intended. It is, however, obvious that such desirable

refinements would mean a huge amount of additional work and money, which makes criticism of the concept look somewhat academic.

This criticism can also be levelled against the regional distinctions made. The binary contrast between BrE and AmE is of course not sufficient to capture linguistic reality. If the criticism relates to the non-homogeneity of 'BrE', the reply could well be that the *degree* of variability can be measured and by itself represents a feature characterizing the entity 'BrE', thereby probably exhibiting a meaningful contrast to 'AmE'. However, if we wish to see the characteristics of Scottish or Irish English in their own right, or recognize the identity of the English in Canada, South Africa, Australia or New Zealand, we obviously need corpora devoted to the regional varieties. They exist and have been used successfully, for instance, for usage guides and national dictionaries. It is quite a different matter whether we can also employ them for contrastive purposes – the aim of the ICE, initiated by Greenbaum in 1988. As is evident from a comparison of the Brown and London corpora, whose text-type categories do not completely agree, a compiler of any national corpus has to decide whether he wants to achieve representativeness for regional English (giving text types a weight in proportion to the relevance for the speech community and frequency of use) – or to achieve comparability by using unmodified classifications regardless of whether the distribution reflects the regional usage. As Schmieid has repeatedly pointed out (e.g. 1990), the functions and norms of second-language varieties, and attitudes toward English, differ so much from native-speaker societies that (whatever the differences even between them) a take-over of the London categories would hopelessly misrepresent sociolinguistic conditions and distort statistical conclusions. The only solution possible is to start from a sociolinguistic analysis of the multilingual speech community in question and aim at representativeness, thereby sacrificing (at least the simple kind of) comparability. The compilers of the Indian corpus (cf. Shastri 1985) were therefore ill-advised in attempting a compromise solution, which now guarantees neither representativeness nor comparability.

3 *Historical corpora*

3.1 *Introduction*

There are various corpora devoted to individual periods and genres (letters at Innsbruck, 18th-century newspapers at Zürich), and there is an impressive set of corpora devoted to genres or periods in English literature published by Chadwick/Healey, Cambridge, such as *The Bible in English*, *The Century of Prose Corpus A + B*, *English Drama*, *Early English Prose*, *Fiction and English Poetry* – the latter, though literary-oriented, provide an enormous amount of linguistic information on the respective genres. Finally, the data available through the CD-Rom version of the *OED* are of immense value as regards quantity and quality, as my test reported below (3.3.1) impressively showed. All these are questionable bases for linguists who expect representativeness – a selection that covers genres, functions, social and regional categories of writers and addressees in a proportion reflecting sociohistorical conditions.

Two major research projects attempt to overcome such restrictions. The ARCHER corpus, which covers the period from 1650 to the present, compiled at Flagstaff (see Biber 1994) includes representative selections of major English registers (at least ten texts in each 50-year period, normally randomly selected) and has been used with great success in various research publications by Biber and his team. The impact of the ARCHER corpus has, however, been limited internationally since it is, for copyright reasons, not available for research.

The field has, of course, been dominated by the Helsinki Corpus (cf. Kytö 1993), which covers a comprehensive range of text types from 750 to 1700, concentrating on EngE, but with complementary corpora developed for early forms of Scots/Scottish English, and for AmE. Again, the quality of the methodological reflexions, and the quantity of hard work that have gone into the scheme are beyond criticism, and many of the results achieved so far thoroughly justify the effort.

3.2 *Limitations: text-type classification*

There are, however, various problems connected with a convincing and applicable definition of the concept of text type; these can be summarized under the following heads:

- a) Are text types primarily defined by their functions, and if so, can they be described as sets of features (such as written, formal, monologic, prose, field:religion, etc.), or should a classification start with linguistic variables?
- b) is an individual text type well-defined, and what changes have the concept and its typical manifestations undergone over the centuries? A case in which this continuity might be assumed, but where it does not exist in actual fact, is illustrated by Biber et al.:

It is sometimes controversial whether the "same" register continues to exist across periods. For example, medical research articles in the early 1700s were typically case studies written as personal letters to the editor of a journal; this is in contrast to the dense experimental journal articles typical of the twentieth century. The approach to this problem followed in both the Helsinki Corpus and ARCHER is to treat this entire continuum as a single register, leaving it to the analyst to describe the dramatic ways in which a register can change over time. (Biber 1998: 252)

The problem obviously is that if we assume very broad categories (as Biber has always done) then we are not affected by changes in concepts, but our results are reduced to very general categories such as 'orality', 'formality' and the like. If, by contrast, we think that only more specific categories (prayer, sermon, church hymn, theological treatise etc. rather than 'religion') yield linguistically relevant distinctions, then we are massively confronted with the problem of continuity. We cannot seriously expect invariable categories in societies in which communication, education and attitudes took so divergent forms as they did in Europe in the course of the historical development from the Middle Ages onwards. In fact, the problem we are facing is quite similar to that posed by varieties of English around the world, even if in the diachronic framework there is a somewhat greater degree of historical continuity and therefore of comparability.

3.3 Limitations: size of corpora

It is quite obvious, and therefore not in need of explicit argumentation, that the information to be gained from corpora greatly differs from level to level, and from problem to problem. Compilers of corpora tend to be well aware of this – partly because the reflexions that went into the compilation carried the restrictions of application with them. However, it is sad to see that sufficiently critical uses of the Helsinki Corpus are not universal: its dominant position has led many scholars to believe that it is a comprehensive, reliable and somehow representative basis for their investigation, and they fail to see that the outcome may not in fact be representative on the linguistic level at all. I will here provide sketches of three publications to illustrate my concerns:

3.3.1 An investigation of a relatively rare, but stylistically distinctive syntactic construction is reported in Görlach (1999; a first draft was appropriately written for the Rissanen festschrift): the construction exemplified in Milton's "*Satan than whom ... none higher sat*" is recorded from ca. 1550 to (marginally) PDE. The Helsinki evidence, kindly supplied by my colleagues, consisted of four instances. Systematic searches of the *than/then, wh-* [*whom, who, which*] sequences in all accessible corpora, with some data from major historical grammars and a few discovered by serendipity, finally yielded a total of 576 instances spread over 400 years. The inherent limitations of the Helsinki Corpus when it comes to rare constructions need no further comment.

3.3.2 The question of how English influenced Scots and Scottish English on various levels has been an exciting research problem for many years. Among the many questions not, or not fully, answered is whether 'empty' *do*, grammaticalized for uses in some types of question, and for *not*-negated sentences, spread from English into Scots, and how, when and why it did. Recent research by Moessner (1997) has a direct relevance for our problem:

The inclusion or non-inclusion of text passages can have a considerable effect on our results. Meurman-Solin's extract of The Complaynt of Scotland contains no evidence of periphrastic do; since I included the whole text, I counted at least seven unambiguous examples. (Moessner 1997: 115)

Seven examples of a construction at the beginning of its spread (the start of the 'S'-shaped curve) are a highly relevant figure whose neglect is bound to seriously distort the interpretation – here clearly caused by the fact that only a 'representative' excerpt was taken from the central text to be included in the Helsinki Corpus of Scots.

3.3.3 It is more difficult to see what led experienced linguists such as Cheshire (1994) and Lass (1994) to stick to the Helsinki evidence in a puristic way when they discussed the development of the forms of strong verbs in the EModE period. For one thing, it must have been quite obvious that the corpus data were insufficient for a comprehensive description of the facts – in particular, because rare verbs are most susceptible to analogical changes (Lass' topic) and linguistic correctness is correlated with education and social class, and the test cases for such correct use are again infrequent verbs (Cheshire's objective). This puristic neglect of outside evidence is the more remarkable in both authors since the data are very easily available in the major historical dictionaries and grammars as well as many special monographs.

3.3.4 It is clear that any expansion of the corpus data, as employed in the *than wh*-study and suggested as a logical necessity for the strong verbs, deviates from the representativeness as defined by the corpus compilers; the parallel use of many corpora compiled with different objectives and definitions of representativeness does the same – it grievously weakens the representativeness, or does away with it altogether. However, we might well ask what importance can and should be attached to this principle, considering the vast gaps of information in historical stages of English which makes the surviving evidence a small, and somehow random, sample of what we might need for a full description. Does it matter under these circumstances if we mix the evidence, combining as many data as possible, and being restricted only by the feasibility of including an unrestricted number of texts?

Another possibility for expanding the data base is of course to supplement the Helsinki Corpus by satellite corpora with well-defined characteristics to illustrate in much greater detail and with greater reliability the linguistic structures of a specific genre. This has led to the very well constructed corpus of early letters

(Nevalainen & Raumolin-Brunberg 1996): the text type is well chosen, in particular for the insights into sociolinguistic history it offers, apart from stylistic conventions independent of social variables. The policy of such supplements will in due course, then, lead to a HC which covers much more adequately a number of fields in which the data basis is insufficient for conclusions to date.

4 Conclusions

CL has provided many new results that would have been impossible to achieve without computer-assisted research on machine-readable texts; in even more cases, however, the new technique has resulted in modifications of established wisdom rather than in totally new insights. It is easy to criticize individual findings if they are in apparent conflict with linguistic facts (as above), but it is much more important to reflect on the restrictions of data bases and analytical methods with regard to the research objectives. We cannot expect *CL* to find out for us what is not in the corpora and in the hypotheses projected on them. Now it is quite obvious that both involve personal judgement, and this is mostly required at a time when provisional results are not yet available that could serve to modify the composition of the corpus and correct the methods used to analyse it – even in cases where a pilot study is undertaken beforehand.

Are there alternatives, and can we turn back the clock to a pre-computer age? We should not, but we certainly should reflect on feasibility and costing. The amount of labour to be invested into making corpora searchable is immense, and it would be dangerous to equate scholarly research with computer-assisted methods, and thus cut out many rewarding topics that are much better done 'by hand' or which involve the use of computers only in auxiliary functions. I will here illustrate the possible alternatives with three projects in which I have had a share:

1) The distinctive features of regional Englishes and the coexistence of varieties in a given speech community are well known to insiders, especially where they are sociolinguistically diagnostic. This salience is not necessarily correlated with frequency, so that very infrequent lapsus can give a speaker away. Such facts cannot be properly handled by random samples and their

quantificational analysis. It is much better to go for *typical* passages that contain a concentration of distinctive traits. I have used this method for Indian English, focussing my attention on text types that are markedly nativized (advertising and blurbs from book catalogues, Görlach 1995b, 1991). Such considerations have also been behind the selection of excerpts in the Text volumes in the *Varieties of English around the World* series which I started in 1979.

2) Such philological pre-knowledge was also indispensable for my textbooks on historical linguistics, especially those devoted to Early Modern English, to the 19th century and (forthcoming) the 18th. Even where corpora are available for these periods, they do not present period-specific features in sufficient density. Note that even literary texts including parodies can be useful for linguistic insights: they tend to bring out typical features in exaggerated form and it will then be the linguist's job to correctly interpret such overuses.

3) In lexicography, the use of computer-readable data bases is now considered a must, but there are cases in which this approach is clearly out of the question. Compiling the *Dictionary of European Anglicisms (UDASEL)* for the past eight years (Görlach 2000, for the description of methods see Görlach 1994), the focus was on capturing the fleeting impact of English on the lexis of 16 European languages. Several reasons spoke against the use of corpora as data bases:

a) There was no relevant research or corpora of any description available for some of the languages covered, the most extreme case being Albanian.

b) Even where text corpora existed, frequencies of occurrence would have been totally inadequate bases for the main objectives I had in mind, *viz.* judgment on the degrees of acceptability/stylistic restrictions of anglicisms and their linguistic integration on various levels.

c) The speed of the anglicizing process would have made even newly-compiled corpora badly out of date by the time it was analysed – not to speak of the time when the dictionary was published.

These reflexions left only one alternative, viz. to rely on the competence of language-conscious informants who also served as collaborators (supplemented by other native speakers' judgments in cases of doubt).

Reviewers are certain to point out how preferable the use of corpora would have been, had they been available. I am sure that they are wrong and that the additional work and time that would have to be invested in a *CL* project would have been very badly employed, giving a dictionary with more deficiencies and misleading information than my 'handmade' *UDASEL* has. (*Of course* our team heavily relied on the computer for processing the data – but even here the decision had to be taken that a conversion of the evidence to data-bank form was not feasible).

References

(the list includes a few major studies and collections devoted to *CL* not quoted in my article)

- Aijmer K. & Altenberg B. eds. 1991. *English Corpus Linguistics*. London: Longman.
- Biber D., Finegan E. & Atkinson D. 1994. "ARCHER and its challenges: compiling and exploring 'A Representative Corpus of Historical English Registers'." In Fries U., Tottie G. & Schneider P. eds. *Creating and Using English Language Corpora*, 1–14. Amsterdam: Rodopi.
- , et al. 1998. *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , et al. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- , 2000. "Dimensions of variation among 18th-century speech-based and written registers". In Diller H.-J. & Görlach M., eds. *A History of Text Types*. (AF). Heidelberg: Winter.
- Cheshire J. 1994. "Standardization and the English irregular verbs." In Stein & Tieken-Boon, 115–133.

- Ellegård A. 1953. *The Auxiliary Do: The Establishment and Regulation of Its Use*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Fries U., et al., eds. 1994. *Creating and Using English Language Corpora*. Amsterdam: Rodopi.
- Görlach M. 1990. "Corpus problems of text collections: linguistic aspects of the canon." [1988] In M.G., *Studies in the History of the English Language*. (AF 210), 163–178. Heidelberg: Winter.
- . 1991. "Blurbs from an Indian book catalogue." *English World-Wide* 12: 261–266.
- . 1994. "A Usage Dictionary of Anglicisms in Selected European Languages" *International Journal of Lexicography* 7: 223–246.
- . 1995a. "English historical linguistics today." [1991] In M.G., *New Studies in the History of English*. (AF 232), 1–19. Heidelberg: Winter.
- . 1995b. "Text types and Indian English." [1994] In M.G., *More Englishes*, 39–60. Amsterdam: Benjamins.
- . 1999. "On writing the history of a syntactic construction". In M.G., *Aspects of the History of English*. (AF 260), 14–93. Heidelberg: Winter.
- . ed. 2000. *The Dictionary of European Anglicisms (UDASEL)*. Oxford: Oxford University Press.
- Johansson S. & Stenström A.-B. eds. 1991. *English Computer Corpora: Selected Papers and Research Guide*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Johnson S. 1755. *A Dictionary of the English Language*. London: for J. & P. Knapton.
- Kytö M. 1993. *Manual to the Diachronic Part of the Helsinki Corpus of English Texts: Coding Conventions and Lists of Source Texts*. Amsterdam: Rodopi.
- , et al., eds. 1994. *Corpora Across the Centuries*. Amsterdam: Rodopi.
- Lass R. 1994. "Proliferation and option-cutting: the strong verbs in the fifteenth to eighteenth centuries." In Stein & Tieken-Boon, 81–113.

- Moessner L. 1997. "The syntax of Older Scots." In Ch. Jones, ed., *The Edinburgh History of the Scots Language*, 112–155. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mossé F. 1952. *A Handbook of Middle English*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Nevalainen T. & H. Raumolin-Brunberg. 1996. *Sociolinguistics and Language History: Studies Based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam: Rodopi.
- Richardson Ch. 1844. *A New Dictionary of the English Language, Combining Explanation with Etymology: and Illustrated by Quotations from the Best Authorities*. 2 vols. London: Pickering.
- Schmied J. 1990. "Corpus linguistics and non-native varieties of English." *World Englishes* 90: 255–268.
- Shastri S.V. 1985. "Towards a description of Indian English: a standard corpus in machine-readable form." *English World-Wide* 6: 275–278.
- Stein D. & I. Tieken-Boon van Ostade, eds. 1994. *Towards a Standard English*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Pārdomas par korpusa lingvistiku

Kopsavilkums

Korpusa lingvistika ir pierādījusi sevi kā vienu no svarīgākajām mūsdienu valodniecības nozarēm. Taču līdzīgi kā citās disciplīnās ir svarīgi saprast šīs pieejas ierobežojumus. Rakstā aplūkota metodes izmantošana, parādīti sasniegumi gramatikas un leksikona jomā. Taču ir parādības, kuras nav iespējams nopietni pētīt, pamatojoties uz esošo korpusu bāzes. Autors uzskata, ka joprojām izmantojamas un pat ļoti vērtīgas ir "tradicionālās" pieejas vēsturiskajā valodniecībā, aprakstot angļu valodas variantus.

Kurt OPITZ

Dimensions of the Word and the Implications for Lexicography

I. On the nature of language and dictionaries

Whether our mind experiences the phenomena of the world according to an idiosyncratic "inventory" of perceptive "slots" or whether, in contrast, the infinite evidence of perceived realia appeals to a given set of discriminating parameters present in every individual, does not essentially change a fundamental condition of, first, cognition and, subsequently, language: there is no way of dealing with reality without the aid of concepts. Concepts are born of abstraction; they are the necessary condition for handling the discrete objects of experience in a coherent and systematic manner through the invention of words as semi-concrete signifiers. This quasi-circular transformational process places its final outcome, language, in a precarious position halfway between reality and imagination which extends well into all facets of linguistics, also setting up the frame for lexicography.

Dictionaries, for their part, have from their first beginnings as interlinear glosses of significant documentary or learned texts always been pragmatic instruments rather than statements of erudition. Learned doubts about the proper segmentation of speech have, therefore, never been able to challenge the prestige of the word as the foundation of all meaning and hence, as the proper domain of the most important of all reference works devoted to the language field, just as words, as the very substance of language, form the bedrock of language learning. Pragmatism and a common-sense regard for the users of dictionaries, who in their vast majority are linguistically naive and not ready to be engaged in the train of thought and argumentation that goes into the phrasing of dictionary articles, nevertheless induce the lexicographer, albeit against his intentions and better judgement, to manipulate his lexical material in characteristic ways. Foremost among these is the

presentation of the lexicon, i.e. the full roster or "vocabulary" of a language, in an alphabetized list of lexemes and their lemmata. Thus the chief mark of a lexeme is its isolation from any context of parole, i.e. the normal condition in which words are actually employed.

Instead of actual words, dictionaries of language – in listing abstract entities – therefore contain and describe for the most part concepts. Superficially regarded, this is as much a matter of economy for the lexicographer as it is one of the convenience to the user who is spared the trouble of making a selection from multitude of available references to instances of real use. Actually, though, the convenience of listing lexemes rather than words in context, lies just as much, if not indeed more so, with the lexicographer, for it is vastly easier to handle abstractions, which can be defined and marshalled almost at will, than elusive words tinged by the varying idiosyncracies of speakers and speech acts. It is the purpose of this enquiry to look beyond the obvious necessary compromise between a surfeit of parole-based possibilities and the material capacity of a dictionary that can be consulted by the average user regardless of its particular medial form, whether as a print or an electronic screen version. What shall instead be investigated is the full scope of a word's linguistically significant functions that could potentially be of interest to the lexicographer.

II. The meaning of words

The aim of any dictionary is to explain its contents in descriptive glosses. The contents of language dictionaries being words, such compilations will attempt to inform their users about significant properties of those words chiefly in the domain of semantics, i.e. their endeavor is, to establish meaning. Meaning is, however, a deceptive as well as an elusive aim in a dictionary presented as a list of head-words since only a small fraction of the lexicon – in fact only the class of so-called function words comprising numerals, conjunctions, and prepositions – can be said to be endowed with an unchanging and unambiguous meaning of its own¹; all other classes such as nouns, adjectives, verbs, adverbs, etc. are mutually interdependent and require

syntactic embedding in speech in order to achieve any specific denotation.. For an illustration, let us compare the functions of the word *house* in the following groups of contextualized samples.

[hAUS]

I.

- 1 There are houses on either side of the road.
- 2 They moved into their own house recently.
- 3 It's that house with the steep roof and a tall chimney.
- 4 Probably an old schoolhouse.
- 5 Tenement houses occupy a large section of the city.
- 6 The number of houses started this month shows an increase of ...
- 7 She kept herself busy around the house.
- 8 Both Houses of Congress Finally passed the bill.
- 9 The man in the White House used to command general respect.

II.

- 1 lady of the house
- safe house
- house of cards
- house physician
- inhouse translators
- the House of Hapsburg

III.

- 1 bring down the house
- 2 put one's house in order
- 3 on the house

IV.

literal

figurative/metaphorical

1 lighthouse

[powerhouse]

→

powerhouse

statehouse

doghouse

→

in the doghouse

Group I shows various meaning of the word house in different sentences². Each sentence provides a particular contextual environment of the noun progressing from a very general yet concrete concept [1] to an unspecific abstract sense home [2], specific concrete instances [3, 4, 5], the general abstract concept unit [6], a metaphoric application [7], and finally to specific figurative uses, one abstract [8] and the other concrete [9]. In group II we can see how the concrete referential value is undermined in idiomatic collocations, and group III provides examples of similar process of abstraction and metaphorization within lexicalized syntagms. Group IV at last illustrates the ambiguous nature of compound nouns as isolates when only experience can yield a clue as to the precise function of the element house³. The point is that the word, in its singular or plural form, suggests something different in each case owing to its co-reference with the other elements of the speech act in which it occurs; in other words, it is established departing from a nuclear concept in accordance with the circumstances of its application and, in order to be so understood by reader or listener, will be decoded along inferred lines of argumentation that may, in favourable circumstances, approximate those actually pursued by the author; but just as often it will differ from them to a considerable degree, given the distance between the two in time, place, interest, age, familiarity with the topic, and host of further personal as well as material variables. This explains why translation as an exact rendering of an existing text in different language medium is a fallacious notion, just as it sets clear and essentially insuperable limits to all lexicographic work.

What makes the same word appear to carry a different message in different instances of application is a consequence of the composite nature of semantic signification. Not being concerned here with morphological features of words either spoken or written, we must understand semantic to include a variety of other dimensions that collectively characterize words according to their prominence afforded by the interplay of factors that govern their use. Besides the basic denotative conceptual dimension there are stylistic, rhetorical, and-not at

least-affective influences at work whenever words are uttered or perceived, modifying and interpreting nuclear concepts associated with those words. As a result, the denotative dimension is complemented by a connotative one, itself variable to the point of total idiosyncrasy and able to redefine the denotative value on the basis of subjective experience.

III. Connotation and its working mechanism

Connotation is the term used to describe an interpretation of any given language sample, whether actually uttered or not, on the basis of personal experience, and it affects speech as well as listening. This is not to say that the "normal" encoding and decoding mechanisms relating to co-referential function of constituent words are fundamentally invalidated; they are, however, in varying degrees affected by associations supplied by prior experience. In the worst of cases, a "message" can thus be totally misread and falsified, for although in many respects part of collective or otherwise shared experience, and therefore transindividual, in its meaning, connotation in its selective application naturally takes on a highly private character. It could thus be argued that connotation, as far as shared experience is concerned, chiefly poses the difficulty of being correctly inferred by the decoding agent since its deployment is not only optional, and entirely unmarked, but in fact also unconscious. Yet, there is of course also an enormous potential of private experience apt to generate connotation that, in contrast to the shared type, is not accessible at all via any inventory of common associations and is therefore usually lost in transit between verbalization and perception by another individual; nor can this type of connotation be registered or analyzed with certainty so as to be meaningfully integrated in the glosses of language dictionaries.

The entire process of constituting and re-constituting ad-hoc meaning through words attaches itself in principle, to and informs, each word in the very instance it takes shape, augmenting its other, relatively stable and accessible dimensions such as the conceptual, syntactic, or pragmatic one – all of which can be said to fall broadly speaking into the category of denotative purposes – by the dimension of associative

connotation⁴. The effect to connotation on a word is, to move it away from its "literal" acceptance towards a metaphorical function, leaving it as it were in limbo between the brightly lit scene of well-defined common concepts and the realm of conventionalized figures of speech based on an equally shared yet freewheeling public perception of real objects. The connotative dimension of words serves to soften their denotative rigor, granting their users a certain degree of individual accentuation or modification of the conceptual system: "personalized" language that opens the door to emotional involvement in the mechanics of semantic activity.

A realistic appraisal of human behavior in general, and of language in particular, can but lend support to the assumption that the vast bulk of parole, i.e. of actual speech, is shaded by precisely that connotative tinge. Although we may be unaware of it – either because our concepts are "contaminated" to begin with, or because connotation usually escapes the verbalized referential grid in speech, if not also – though perhaps less so – in writing-it shapes our understanding of single words and whole sentences alike. This makes connotation a singularly pragmatic dimension, but its paramount rank among the various properties and rules of language has yet to be fully acknowledged in such areas of linguistics as semantics and lexicography.

IV. Lexicography conventions and their origins

When lexicographers think of language, they visualize it as lexemes contained in dictionaries; and visualizing dictionaries, they inevitably think of users. Therefore it would be wrong to deny a very obvious pragmatic tendency in lexicography: obvious from the very beginnings in the scope of dictionaries, which favoured specialization, and in their mode of presentation and glossing. Scope will be used as covering all aspects of their treatment. Although both aspects are related, it is the latter one alone that is important in this context as a function of the former: the method adopted in glossing entries must be suited to the material on the one hand, and to the expected circumstances in which the dictionary will be consulted on the other. However

much implicit and practiced in the making of dictionaries, yet pragmatism in lexicography runs up against very definite limits.

Virtually all language dictionaries – let us restrict us ourselves for the present discussion to monolingual ones, so as to avoid complicating the issue by considerations about translation and its related problems – list, and refer to, so-called "words" regardless of their length or structure, which may include compounds and collocations; and it is on the basis of those "words" that articles are designed and compiled. There may be compelling reasons for such a strategy: the convenience for the user of alphabetized listing despite its arbitrariness, and the persuasiveness of the naive perceptions of lexemes sharing certain elements as somehow related. Yet it has also helped to establish among lexicographers and dictionary users habits of thought and behavior that have discouraged real experimentation aimed at improving the performance of dictionaries in a fundamental way.

Essentially, the notion of words as autonomous dictionary items is related to the failure to appreciate the role that context plays in determining the functional scope of words. If non-linguist users of dictionaries may be easily forgiven for their misapprehension, lexicographers, for their part, have been able since the formative period of their trade, when dictionaries were specialized and devoted to the "hard words" of abstract learning or technical skills, to point with equal justice to the denotational clarity lent to their entries as a result of acting upon such an erroneous assumption. For in the linguistic climate of their times, lexemes in dictionaries throughout the age of Dr. Johnson could indeed be considered as terms in the sense of today's standardized nomenclatures: their smaller word lived quite comfortably on a smaller lexicon. The rate of abstraction which transforms allround words into terms is likely to be same today as it was then; what has changed is the lexical material that undergoes such a process. The words in dictionaries therefore seemed to work, and were so understood, like names of pure concepts, uncontaminated by connotation and hence, entirely unambiguous.

The result of such thinking was that neither context nor connotation was fully conceptualized until well into the twentieth century and hence, no issue; words were considered as all the cleared and revealing of their true essence when appearing in isolation. That assumption lost its basis in fact during the post-Enlightenment era of general stock-taking when specialized dictionaries gave way to encyclopedic efforts to comprehend and list the totality of the lexicon. Unfortunately, however, lexicographic views and practices were passed on very much inherited, resulting in conventions of glossing that, while thoroughly adequate to the tasks of specialized dictionaries, proved to become virtual shackles for subsequent lexicographic efforts.

Nor was, in a general sense, the influence of modern analytical science lost on dictionary-making. What can be observed in the development outlined above, are the effects of a process of rational enquiry into the nature of language: in the course of 18th century enlightenment, language in learned discourse assumed the characteristics of an object⁵. This new awareness was general European phenomenon, although the growth of dissimilar national perspectives had the effect of shedding a different light on that object in the various cultures; while in Germany, ravaged by the Thirty Years' War, the call for law and order in the novel object of experience, language, was voiced on aesthetic level of literature and the arts⁶, France made language the testing ground of analytical thought within a predominantly intellectual and philosophical tradition⁷. By contrast England and, later, the United States of America were preoccupied with such practical concerns as the identification and classification of the objective world of concrete things, which eventually would lead to the definitory and orthographic bias epitomized in the notorious Websterian dictionary. Each one of those perspectives contributed in its particular way in the traditional status of the word as a stable, independent and paramount unit language endowed with the real and specific properties of things.

This image of the word began to fade only in the early decades of the 20th century as a result of the more sophisticated methods of linguistic scholarship following upon de Saussure and the traditions of positivist philosophy and the historical school of scholarly research. Words now began to be regarded as complex and indefinite entities subject to diachronic change and synchronic variation; thus the access road towards the concepts of context and connotation was opened. Even then, few lexicographers seized upon the new interpretation of the word sufficiently in order to apply it to their work⁸. And despite the large degree of interest the concept of context has roused in linguistic and lexicographic circles since the Second World War, its practical effect on the production of dictionaries has been but slight, and in no way suggests a fundamental revision of conventional procedures beyond novel methods of data collection and processing. The only serious attempt in the direction of context-sensibility can presently be seen in the combinatory approach – an extension and an application of valency theory – devoted to English-language learners' dictionaries. Yet it does not really answer the problem at the semantic level, but rather reflects lexicographer's aim of facilitating language production through the provision of syntax-related information.

V. Connotation as a lexicographic problem

What steps need to be taken to really benefit a semantically-oriented dictionary through the inclusion of the connotative dimension of words? Essentially, a dictionary should endeavor to adequately reflect the extent and relation of the denotative and the connotative function of its items, pragmatically based on corpus data weighted to be as nearly representative as reasonably possible not only of written formal discourse but of the full range of parole varieties. Processing headwords chosen in accordance with such criteria, the lexicographer will – in order to represent the properties of words in all their dimensions – have to judiciously apply the methods of definition and/or description, relation, and exemplification to elucidate the possibilities of their meaning at the inter-individual "objective" level of the common

language as well as at the "private" level of affective speech. What may not be immediately clear but has to be stressed, is that this list of lexicographic tasks and methods is to serve only as a general framework from which a choice of specific means has to be made in each particular instance depending on the characteristic dimensions of the word that is to be glossed; there is, in other words, no standard model for the microstructure of dictionaries, and even within the same volume it may be necessary to construct articles in various ways using different selections of criteria – if they are warranted by corresponding sets of dimensions in the headwords involved. This may require of the lexicographer a degree of intellectual involvement and responsibility hitherto rather unusual⁹.

Two related problems must be distinguished in this connection. One concerns the identification of a word's particular set of dimensions at a given historical moment; the other is that of determining the complex of meaning which it conveys along those dimensions and of finding adequate means of glossing. As to the first, it is the connotative dimension which escapes lexicographers most frequently, especially when they use automated data-retrieval methods lacking the proper sensitivity for detecting "nonobjective" features. Functioning like collective consciousness, shared connotations are seldom verbalized and hence disappear in the process of mapping dictionary articles unless a vessel of that consciousness, i.e. a human lexicographer representative of the culture underlying the glossed word, is involved.

The same restrictions – only, perhaps, to a much larger degree – apply to the second problem: that of giving a satisfactory account of contextual and connotative meaning. Short of quoting the gamut of possible contexts – an obvious impossibility – there would be no way of rendering the "full" denotative or connotative potential of an entry even if the fact of constant change in a language could be disregarded. If quantitative representativeness with its accompanying problem of selection must therefore – necessarily – be substituted for the facsimile approach in dictionaries, the phrasing of connotative meaning(s)

will prove still more difficult within the material and intellectual limits imposed on any dictionary – paper or on-line – by considerations regarding its useability. Referential frame and thematic scope, detail and degree of explicitness, allusiveness and style of presentation, and not at last, the very language employed to convey all these, call for a degree of circumspection and sense of balance not every compiler of a conventional dictionary could be expected to bring to the job. Again, the challenge lies chiefly in the position of headwords along a continuum between total literalness and infinite metaphorization and in the right proportion of description, explanation and/or paraphrase, and pragmatic typology to be applied in the respective articles: Fingerspitzengefühl is more than ever before a *sine qua non* in dictionary making¹⁰.

There is, furthermore, a characteristic tendency, by no means restricted to the linguistically naive, of equating words with nouns and of the attendant habit of neglecting other word classes when discussing the subject of meaning. A particular victim of such neglect by lexicographers is the verb. Although it is true that verbs are listed just like words belonging in any other class, relatively little interest seems to be given to their glossing: articles devoted to verbs are on average quite short, often consisting of circular reference instead of descriptive explanation, and as a rule devoid of any further hints as to style and connotation. Their occasional contextualization, as of phrasal verbs, contributes to the emphasis on the syntactic dimension, and not to the demonstration of their potential affective quality. That regrettable state of affairs deserves to be redressed. In principle and as a rule, there can be no difference in the handling of headwords belonging in such different word classes as nouns, adjectives, adverbs, and verbs or, for that matter, of prepositions, conjunctions, and pronouns all which are, as was pointed out earlier, to some extent semantically context-dependent.

As connotation is a quasi-universal condition of language behavior constituting a very important dimension in the signification of words, lexicography is duty-bound to observe

and conserve it by any means at its disposal. There is, however, one variety lexicographers may be excused for neglecting, as though by force majeure: private connotation based on individual experience. Private connotation is not merely inaccessible to anyone but the individual in question, but also – for lacking a referent to everybody else – irrelevant to the socially oriented dictionary of (shared) language. The issue of private connotation is a matter apart from a possible dictionary of connotation shared by a language culture – difficult though it may be to implement – which has actually been suggested¹¹ and for which, if it proves technically feasible, there would be justification and a market. Private connotation, on the other hand, can only be approached on the cumulative evidence of an individual's language behavior such as a poet's entire oeuvre, and it would take a project of very specialized lexicography indeed, and prior research by literary scholarship as well, to detect and reveal such personal traits in all their ramifications and effects within the words borrowed, as it were, from the public domain as raw blocks of denotation to be inscribed with the texture of private associations. Such an undertaking marks the interface of language and literary studies, which the lexicographer had better let others explore.

References

¹ William Gass (1989: 323) in fact argues that even prepositions do not offer a safe haven of unambiguity unless placed in some context, refusing to admit them to the small group of words possessing autoreferential power of signification.

² As will be seen, a sentence represents by means the minimal context that defines its components, but it is the standard frame of reference in most instances of general language use. On the other hand, certain types of discourse representing a high degree of logical interlinking, as in deduction or allusion, may require longer text passages in order to establish the necessary referential grid to determine the semantic dimension of given constituent word.

³ For a test we might try to place such compound nouns in an idiomatic phrase. We will find that in the doghouse is the only one in common use, which suggests that only doghouse among our examples reflects a tendency towards metaphor, while powerhouse, in reverse, has practically ceded its concrete literal meaning to power-station and is today practically exclusively employed in a figurative sense to characterize human individuals.

⁴ Connotation represents in many respects the very antithesis to the characteristics of the word-in-use insofar as it helps in sharpening the focus on delimiting meaning through the opposite approach of supplementing the defining instruments inherent in the world's general semantic acceptance by other, ever more private and thus, obscuring elements of signification.

⁵ There can be little doubt that this was, at least in part, a reflection of the increasing education of the urban population, founded on the new written culture of the vernacular that helped to establish more or less (academy-)controlled national languages throughout most of Europe during this period.

⁶ Cf. the line of purists extending from Martin Opitz and B. Heinrich Brockes to Johann Christoph Gottsched and culminating in Johann Christoph Adelung's (1732–1806) first critical dictionary of the standard language.

⁷ An interesting example of such language-related discussion, after the authors of *Pléiade* and before the "idéologues" around Codorcet, was Pierre-Nicolas Bonamy (1700?–1770), the author of a large number of tracts and articles only recently published in part by Jörn Albrecht.

⁸ Notable exceptions in bilingual lexicography are Rabe-Rieffel's *Deutsch-französisches Satzlexikon* (1919) and Heinrich Rabe's *Deutsch-englisches Satzlexikon* (1923), both of which were in turn stimulated by the prior work of Gustav Krüger along similar lines. (Opitz: 1998)

⁹ A technical term – let us use the example of statehouse – will obviously be as a rule sufficiently glossed by its definition; depending on its range, i.e. familiarity among the presumed consultants of the dictionary, description may seem a better

alternative or, if added, may clarify meaning. On the connotative side, however, technical terms normally will not give cause for extended glossing unless common use has lexicalized them, as happen not infrequently, to carry affective meaning. An example of such a shift would be the entry powerhouse. Here, the technical denotation having been replaced by the new term power station, its affective metaphorical function virtually removes the word from the term dimension, eliminating the need for a definition but suggesting appropriate descriptive glossing.

¹⁰ Words of the common language which are normally located somewhere in between the poles of literal and figurative meaning, can sometimes fall very far short of either end, or make their appearance at several points at once. Take again doghouse for instance: there is an entirely "objective" correlative to the word in the physical world; but who, upon encountering it, does not – provided English is his/her mother tongue – hear ringing in his mental ear the idiomatic phrase in the doghouse, which in turn will temper his perception of the noun so as to include sensations of unpleasantness and embarrassment? A skilled lexicographer will try to make such allusive properties of the word explicit while yet preserving the primacy of its surface sense.

¹¹ Georges Kassai (Paris) in a paper delivered during the 18th International Colloquium of Functional Linguistics, Prague 1991.

Literature

Albrecht Jörn: Pierre-Nicolas Bonamy. Vier Abhandlungen zum Vulgärlatein un zur Frühgeschichte des Französischen. Tübingen, 1975.

Gass William: "The Ontology of the Sentence" in *The World Within the Word*. Boston, 1989, 308–338.

Kassai Georges: "Pour un dictionnaire des connotations" in *Actes: XVIIIe colloque international de linguistique fonctionnelle (Société Internationale de Linguistique Fonctionnelle)*. Prague, 1992, 284–285.

Opitz Kurt: "Specialized Bilingual Dictionaries of the Past: Krüger's Schwierigkeiten des Englischen and Rabe's Deutsch-englisches Satzlexikon" in Proceedings of the Eighth International Symposium on Lexicography May 2-4, 1996, at the University of Copenhagen. Tübingen, 1998, 243-247.

Vārda dimensijas un leksikogrāfija

Kopsavilkums

Rakstā interpretēta valodas un vārdnīcu būtība, aplūkota vārda nozīme, konotācija un tās "darbības mehānisms" un konotācija kā leksikogrāfiska problēma, leksikogrāfiskās konvencijas.

Manuel BARBERA**Providing a Future for a Disappearing Language***Some notes on Votic lexicography*

Känn dig ense i tid
 med sådant som är värt att sakna,
 med allt som tog vägen genom sommaren för att dö.
 (H. Martinson, *Känn dig ense...*, vv. 14–6).

0. This report serves as a brief introduction to my current work in compiling a *Votic Etymological Glossary* (VoEG) and, in general, to the lexicography of the Votic and Baltofinnic (BF) languages.

In Section 1. the motivations for undertaking such a project are explained within the general framework of Votic and Baltofinnic lexicography. Sections 2. and 3. describe the peculiar format of the VoEG and offer specific examples of the treatment of various word-classes. Orthography is dealt with in Section 4., while Section 5. discusses issues in etymology.

1.1 As scholars of BF philology will have noted to their chagrin, Votic is probably the BF language least explored lexicographically.

Reference works to the two "major" BF languages, viz. Finnish and Estonian, certainly are not lacking. For Finnish, one can refer to KOIVUSALO, LÄNSIMÄKI *et al.* 1985–... (Old Finnish), LÖNNROT 1866–80 (19th century standardization), SADENIEMI 1951–61 (modern language), and TOIVONEN *et al.* 1955–78, usually referred to as SKES (dialectological data and etymologies). References for Estonian include WIEDEMANN 1983 (19th century language), SAAGPAKK 1982 and EREL'T *et al.* 1999 (Modern Standard Estonian), and MÄGISTE 1982–3 (etymologies).

Lexicographical tools available to scholars for the study of other "minor" BF languages, while more limited, are still considerable. The Northern Karelian – Southern Karelian – Olonetzian linguistic continuum is well documented in VIRTARANTA 1984–...; only volumes A–N are currently

available, but the work offers numerous lemmas and is accurate in its representation of dialectal data and rich in phraseology. The smaller Lüde domain is covered by KUJOLA 1944, a more compact work, but one which is detailed in sub-dialectal differentiations and which includes a brief individuation of the loans; it also has a useful Finnish index. For Vepse we have ZAJCEVA, MULLONEN 1972 at our disposal; this is a medium sized collection with a Russian index and contains precise (although less numerous) dialectal indications. The Ingrian dialects are covered by NIRVI 1971, which includes accurate descriptions of the dialectal data, indicates loans and has a Finnish index. The Estonian dialects, including some which are phylogenetically distinct, are now represented by HAAK *et al.* 1994—... Finally, Livonian has been the object of special attention since the publication of SJÖGREN, WIEDEMANN 1861, and KETTUNEN 1938 must be considered a major accomplishment. It is the only BF language dictionary other than Finnish and Estonian, which contains systematic (although synthetic) etymological annotations; it contains a German index as well as a second index of the forms compared.

1.2 Until very recently, however, there was almost no such lexicographic reference work dealing with the dialects of the Votic language (Western, Eastern, Kukkuzi and Krievin) as a whole. Nor was there any work dealing solely with Western Votic, which is remarkable given that it can be considered the "main" Votic dialect: Western Votic served as the standard reference against which the extent of "Voticity" of all the other BF dialects of the Ingrian area was measured; it is also the best documented dialect and is still spoken to a limited extent.

The lack of a suitable lexicographic reference was both inconvenient and inexplicable: Votic is not considered a minor language by the historical linguist, even if today it is almost extinct. Nonetheless, it is the only Baltofinnic language still largely undocumented in this respect and, while meritorious, none of the contributions to the field have completely filled the gap.

The situation began to change only in the Nineties, when the first volume (A–I) of the extensive Votic dictionary, which had been planned several years before by the Estonian Academy of Sciences, was published (ADLER, LEPPIK 1990–...)¹.

Besides this work, the most extensive lexical source available at present is POSTI, SUHONEN 1980, which deals solely with the Kukkuzi dialect, ironically the most divergent variety in the whole Votic dialectal continuum (so much so that its specific original "Voticity" has even been called into question: cf. SUHONEN 1984, etc.). The other main source is the glossary collected by Kettunen and which was later edited for the *Castrenianum* series (KETTUNEN *et al.* 1986); it is however limited to the Eastern Votic dialect formerly spoken in Mahu, and therefore cannot be considered representative of the Votic language in general. Thus, the old and sketchy glossary contained in Setälä's *Vatjalaismuistiinpanot*, which was last edited in the Sixties (POSTI, SUHONEN 1964), remains the only complete lexicon of Western Votic in existence.

1.3 This lack of reference material has caused me considerable trouble in the course of an on-going research project aimed at the reconstruction of Proto-Baltofinnic². While this project, which I initiated in 1991, has led in the meantime to other relatively minor works (BARBERA 1993a and 1995), I was eventually forced to conclude that the lack of material would have to be remediated before I could proceed with my research. What I needed was a handy and sufficiently versatile tool which could be prepared in a reasonably short time (compiling and editing a truly extensive dictionary, like that of the Estonian Academy,

¹ Considering the general structure of the BF lexicon, and given the size format chosen for this first volume, the complete dictionary will probably require about six volumes; only three volumes have appeared so far.

² At present, the SKES serves as the general Baltofinnic etymological dictionary, notwithstanding some obvious faults: reconstructed forms are rarely given, the data is often presented in a disorganized fashion and the sources are not always accurately reproduced.

would require decades). As I imagined that other scholars might also feel a similar need, I focused my efforts in this direction.

Since the dialectologists of neighbouring areas are faced with the daunting task of collecting words from the few Votic speakers still alive, it seemed logical to work with the more limited printed corpus instead.

In fact, reference works in this domain are few. The main printed sources are Ariste's grammar (ARISTE 1968), which focuses on the Kattila (Котлы) central sub-dialect of Western Votic, and two large collections of texts gathered in the middle of this century (KETTUNEN 1943 and MÄGISTE 1959). In addition, there are some other sources worth considering (I have chosen not to mention unpublished manuscripts and minor papers dealing with very circumscribed topics).

Firstly, there are some "Old Votic" sources available. These include a few 18th century recordings (collected in ÖPIK 1970 and ARISTE 1935 as well as in Pallas' 1787–89 *Сравнительные словари всех языков и наречий*), the scanty relics of the Krievin dialect (WIEDEMANN 1870), and a more substantial body of material from the 19th century (including a valuable grammar, AHLQVIST 1856, Reguly's 1841 notes edited in HALTONEN 1958, MUSTONEN 1983, the notes from Setälä's 1889 expedition edited in POSTI, SUHONEN 1964, and the bulk of the texts of SALMINEN 1928). Secondly, several works on grammar provide useful data: in addition to Kettunen's book on Votic historical phonetics (KETTUNEN 1930) and Viitso's paper on the phonetics of the Jõgõperä dialect (VIITSO 1961), there are also the grammar outlines prepared by Elna Adler for the ЯНСССР (ADLER 1966) and by Arvo Laanest for the Языки мира (LAANEST 1993). Thirdly, some data can be deduced (with cautious prudence) from the general Finnish etymologic dictionary (TOIVONEN *et al.* 1955–78). Fourthly, some information is also included in ethnographic publications, such as OINAS 1955, RÄNK 1960, TALVE 1981 (further bibliographic references can be found in TALVE 1981, 132–137). Lastly, important data can be found in a fair amount of collections of shorter texts (ARISTE 1933, 1941, 1958, 1960, 1962, 1966,

1969, 1974, 1974a, 1977, LENSU 1930, ADLER 1968, and SZABÓ 1968).

It seemed to me that the minimum necessary requirement for creating a useful glossary would be the inclusion of the entire concordance of ARISTE 1968 (which is a rich source of examples of phrases in Votic), accompanied by references to the Eastern and Kukkuzi Votic dictionaries (resp. KETTUNEN *et al.* 1986 and POSTI, SUHONEN 1980), and whenever appropriate, to the SKES as well (TOIVONEN *et al.* 1955–78). This solution, which is substantially the one I eventually adopted, offered an acceptable compromise between flexibility of use and swiftness of preparation. Within a relatively short period of time, the first version of the glossary was available in DOS format (BARBERA, 1994). It was small (about 1,000 items), but suitable for my more immediate purposes.

2.1 While I refer to the complete VoEG as a "glossary", it is actually a hybrid of at least four different lexicological tools. I believe that this format offers the greatest flexibility for satisfying different research requirements.

Firstly, it offers a (1) *lemmatized concordance* of all the Votic forms present in ARISTE 1968; such cases are nevertheless dealt with as (2) *glosses in the classical sense*, namely the translation of (and/or the comments on) the Votic expression offered by the source is considered an integral part of the gloss (i.e. the lemmatized form) itself.

However, almost as in (3) a *normal dictionary*, a heading section for each item has been gleaned from the data. This section contains the following information: the lemmatic form of the word (marked with an asterisk if reconstructed); a translation exclusively and strictly inferred from the glosses; and an indication, also in so far as can be inferred from the glosses, of the part of speech (POS) and of the inflectional class (declension and conjugation) to which the head-word belongs.

The VoEG also has features (4) of an *etymological dictionary*, with a fairly detailed etymological discussion of every item. This aspect of the glossary was particularly appealing to me, given the

situation in which Baltofinnic etymology finds itself and also considering the prevailing historical-reconstructive interests which prompted me to compile the glossary in the first place. References in the first version of the glossary are made to Finnish and Estonian cognate forms. References to other BF languages are only included when relevant to the history of the word in consideration: complete Baltofinnic language references, for example, are given for later borrowings, such as the Russian ones.

Lastly, the corpus was supplemented with SKES data whenever it was useful for clarifying certain aspects of the already established items (etymology, inflection, dialectal variants, or derivational patterns); available Eastern and Kukkuzi Votic cognate forms were provided as well.

2.2 The philological treatment of all the sources was scrupulous. For example, the glosses from ARISTE 1968 were left untouched, except for the abbreviation system which was changed for the sake of simplicity and internal consistency of the glossary. Such changes were confined to: (1) interpolation of morphological tags between square brackets, (2) affixation of numerical indexes when the Votic word order does not coincide with that of Ariste's English translation, (3) substitution of redundant words in translations with [xyz], and (4) correction of occasional errors (usually trivial and safely amendable) of the source, alongside the original error recorded and placed in brackets.

All forms and sentences were identified both bibliographically (with the source in round brackets) and geographically whenever possible. For the sake of brevity, and also so as not to force Ariste's data, the forms quoted from ARISTE 1968 without geographical indications are understood to derive from Kattila and to be shared by relevant part of Western Votic sub-dialects. Forms characteristic only of Kattila were marked with the abbreviation *Katt*.

The Standard Finnish and Estonian forms along with their English translations have been reported (slightly condensed) from ALANNE 1980 (always checked against SADENIEMI

1951–61) and SAAGPAKK 1982 (checked against EREL T *et al.* 1999) respectively. Explicit bibliographic references have not been given for these forms, as the originals are all found under the corresponding voices of ALANNE 1980 and SAAGPAKK 1982. Forms from any other sources have always been bibliographically identified by source and page number. The forms in minor BF languages, in particular, have been taken from the reference dictionaries of each language, i.e. VIRTARANTA 1968–... (Karelian), KUJOLA 1944 (Lüde), NIRVI 1971 (Ingrian), ZAJCEVA, MULLONEN 1972 (Veps) and KETTUNEN 1938 (Livonian).

In general, each individual word in the reported sentences was glossed morphologically according to an especially devised abbreviation system³, to which eventual variations in abbreviations

³ Since a dictionary inevitably contains a great number of abbreviations, I attempted to render the more general class of compendiums easy to recognize by their external shape. Thus, linguistic terms were abbreviated as all capitals without full stops, e.g. ADJ *adjective*, PAR *partitive*, PRACP *present active participle*, SG *singular*, VB *verb*, etc. Proto-languages and language groups were given abbreviations of just two capital letters without full stops, e.g. BF *Baltic Finnic*; single languages were replaced by two to three letters (first capital) abbreviations (dotted), with extensions before (always in small letters) and after specifying language stages and dialects, e.g. Su. *suomi* or Finnish, mSu. *muinaissuomi* or Old Finnish, Su.KK *suomen kaakkoismurre* or Southeastern Finnish. Single villages and toponyms in general were rendered by four letter (first letter capital) compendiums (with full-stops), e.g. Katt. *Kattila*. Finally, ordinary words were abbreviated using small letters with full stops. Also note that the language abbreviations were generally maintained as in the language they relate to (with exceptions when no native standard form was available, such as with several non-literary languages, and when dead languages are involved), and only adapted to the formal structure described above. Thus, the results are unusual at times, as is the case of "oEng." in place of the normal "OE" for Old English (which is ambiguous since it has the same shape as a proto-language compendium), or of "mnD." in place of "mnd." for *mittel-niederdeutsch* (which is unrecognizable within this system as a language abbreviation).

of the original sources were also cross-referenced. Where translations were not provided, I included mine in square brackets. When the translations provided were in a language other than English, I added an English one after the original (deleting, however, unnecessary repetitions of words and sentences in German and French); the two translations are separated by a double vertical stroke " || ", without bracketing.

3.1 The structure and layout of the items of the VoEG reflect its particular hybrid nature. Each lemma consists of three main sections: heading, glossary and commentary. Each section, as we shall see, is also further subdivided.

The first section ("heading") contains the lexical entry, as previously said. The NOM (nominative) and the INF2 (*ma*-infinitive)⁴ were chosen as basic lemmatic forms for nominals and verbs (with reconstructed forms marked with an asterisk). The English translation(s), POS and inflectional class are also given.

The second section ("glossary"), indicated by a □ in the left margin, serves as the true glossary and contains all the "glosses" (in the aforementioned sense, both from ARISTE 1968 and the auxiliary sources) ordered morphologically. This section is subdivided if necessary into further semantic blocks (numbered ①, ② etc. in the left margin, and cross-referenced to the heading section).

I would also like to point out that some morphological complexes were given compendiary morphological tags for the sake of conciseness. Viz.:

NOM	for	SG.NOM	PERS1	for	PERS1.SG.NOM
PL	" "	PL.NOM	POS	" "	POS.SG.NOM
GEN	" "	SG.GEN	PERS1-GEN	" "	PERS1.SG-GEN and so on
PAR	" "	SG.PAR	PERS1.PL	" "	PERS1.PL.NOM and so on

⁴ It is the same infinitive employed as the lemmatic form in Estonian lexicography. I chose this form rather than the INF1 (the *ta*-infinitive) used in Finnish lexicography (and which Adler and Leppik, in a departure from Estonian practice, used in the *Eesti Teaduste Akadeemia Votic Dictionary*), not only in homage to Estonian tradition, but also for practical reasons: the INF2 is morphophonemically much simpler than the INF1, and thus easier to reconstruct and access.

The third section ("commentary"), finally, consists of up to four subsections which list: (1) the internal references (marked ⇨ in the margin), useful for reconstructing derivational families; (2) the pertinent comments supplied by the source (marked ○ in the margin); (3) the etymological discussion and word-formation notes (marked ◁ in the margin); (4) the cognate forms in Finnish, Estonian and, where applicable, other BF languages (marked △ in the margin). Within each (sub)section the single main items are generally separated by a raised dot: •.

3.2 Rather than dwelling on the structure of each section, it seems more convenient to include a model of the glossary for some representative word-classes, e.g. postpositions, conjunctions, adjectives and verbs⁵:

3.3 As can be seen in the Table above, the glossary section is organized internally according to a fixed morphological pattern⁶, and special marks separating the various inflectional forms were devised in order to simplify the search process both textually and visually (in the DOS version the signs were selected from Math8

⁵ For the sake of brevity, the POS of verbs and nouns is not explicitly identified: the indication of conjugation / declension and the translation are, however, sufficient to avoid ambiguities. Other tagging conventions not previously introduced include "CMP" for "comparative", "Px3" for the third person possessive suffix (and so on for Px1, etc.), "n-PRE" for "prefixing n- after a genitive", "TR"/"INTR" for "transitive"/"intransitive"; "⊕" shows the government. For the case tags, see n. 7, and for the verbal tags, n. 8. Bibliographical references are given in a shorter form: A68 stands for ARISTE 1968, InS for NIRVI 1971, FUV for COLLINDER 1955, and SVEJa for ZAJCEVA, MULLONEN 1972; moreover ÈSRJa (Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, Прогрес, 1964-1973) and IEW (Julius Pokorný, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern - München, Francke, 1959-1960) were not referred to in the present paper.

⁶ For a more thorough explanation of the morphological tag system devised for the Votic language and comments on each morphological category recognized, see BARBERA 1995.

section	subsection		schematic example	POS
I. HEADING			word 'meaning' <i>n</i> -PRE POSTPAR ⊕GEN.	POST
II. GLOSSARY		☐	<i>first ex. • second ex. • third ex. • fourth ex. • etc.</i>	
III. COMMENTARY	references	↗	wword 'wmeaning' ADV, xword 'xmeaning' PRE ⊕GEN, etc.	
	comments	○	« <i>so and so</i> » (A68, p.) • « <i>so and so</i> » (A68, p.) • etc.	
	etymology	◁	DER from the same stem of ⇒ <i>wword</i> .	
	cognates	△	Su. word' 'meaning'; Ee. word'' 'meaning'''	
I. HEADING			word 1: 'first meaning', 2: 'second meaning', ecc.	CONJ.
II. GLOSSARY	1	①	<i>first ex. • second ex. • third ex. • fourth ex. • etc.</i>	
	2	②	<i>first ex. • second ex. • third ex. • fourth ex. • etc.</i>	
III. COMMENTARY	references	↗	yword 'ymeaning' ADV	
	comments	○	« <i>so and so</i> » (A68, p.).	
	etymology	◁	Loanword from Rus. <i>неизвестно</i> 'rmeaning' (→ ÈSRJa, II.p.). Ultimately from IE *xyz 'iemeaning' (→ IEW, p.).	
	cognates	△	Su. word' 'meaning'; In. word'' 'meaning''' (→ InS, p.); Ve. word''' 'meaning'''' (→ SVeJa, p.).	

I. HEADING			<i>word</i> 'meaning' d.X.	ADJ
II. GLOSSARY		☐	NOM <i>ex.1</i> • NOM <i>ex.2</i> • NOM <i>ex.3</i> ■ GEN <i>ex.1</i> • GEN <i>ex.2</i> • GEN <i>ex.3</i> ■ etc. ... ♦ PL <i>ex.1</i> • PL <i>ex.2</i> • PL <i>ex.3</i> ■ PL.GEN <i>ex.1</i> • PL.GEN <i>ex.3</i> • <i>ex.3</i> ■ etc. ... • CMP(.NOM) <i>ex.1</i> • CMP <i>ex.2</i> • CMP <i>ex.3</i> ■ CMP.GEN <i>ex.1</i> • CMP.GEN <i>ex.2</i> • CMP.GEN <i>ex.3</i> ■ etc. ... • Px1 <i>ex. ...</i> ♦ Px2 <i>ex. ...</i> ♦ etc.	
III. COMMENTARY	etymology	◁	BF *zxy 'bftmeaning' (UEW, p.; → SKES, p.; FUV, p.; etc.), etc.	
	cognates	△	Su. <i>word</i> 'meaning'; Ee. <i>word</i> 'meaning'.	
I. HEADING			<i>word</i> 'meaning' TR c.X.	VB
II. GLOSSARY		☐	<i>indefinite forms</i> : INF1 ■ INF2 ♦ PRACP ■ PTACP ■ PRPSP ■ PTPSP ♦ AGN ■ ACT • <i>active forms</i> : PR-1 ■ PR-2 ■ etc. ♦ IPF.1 ■ etc. ♦ PRPF ... ♦ PTPF ... ♦ FUT ... ♦ FUTPF ... ♦ COND ... ♦ IMP • <i>passive finite forms...</i> • <i>negative active forms ...</i> • <i>negative passive forms ...</i> .	
III. COMMENTARY	references	⇒	<i>zword</i> 'zmeaning' INTR.	
	etymology	◁	DER from the stem of ⇒ <i>zword</i> .	
	cognates	△	Su. <i>word</i> 'meaning'; Ee. <i>word</i> 'meaning'.	

and PIFonts sets; in the Winword version now being developed a special True Type Font, *Symbol VoEG*, was specifically created).

As for nominals, the case⁷ order sequence adopted (and repeated again firstly for singular and for plural, then for

⁷ It is hoped that the tags are self-explanatory in the majority of cases. Nonetheless, the complete corresponding list is as follows: nominative, accusative, genitive; inessive, illative, elative; adessive, allative, ablative; essive, translative, excessive; instructive, second comitative, modalis and prolativ. The last row of cases gathers unproductive ones, better understood as adverbial derivatives, for they are nowadays attached only to few nominals, and because the forms they give rise to act mainly as adverbs; diachronically, however, at least INSTRC, COM2 and PROL are true case markers. INSTRC and MOD, particularly, require some further comment.

The instructive case, which survives only as an adverbial case in all BF languages, is more frequently affixed to the so-called *i*-PL stem (cf. LAANEST 1982, 172 and ARISTE 1968, 36), even if «die Bedeutung des instr. pl. oft singularisch ist» (as HAKULINEN 1957, I.68 pointed out). The *n* of this case (BF *-*n*) is originally identical with that of GEN and *n*-LAT (cf. LAANEST 1982, 172 and 285; HAKULINEN 1957, I.68; etc.).

In Vote the adverbial derivative suffix we here labelled modalis, < BF *-*stik**n* (cf. LAANEST 1982, 286-7 and HAKULINEN 1957, I.165-6), and the translative marker, < BF *-*kse*(*k*), flowed together, through an irregular phonetic evolution, giving the same result, namely in Western Votic *-ssi* and in Eastern Votic *-ssiG*. Since the translative case also acts frequently as an adverb, distinguishing the two forms is not always an easy task. To my knowledge the criteria are mainly the following two:

(1) Etymology: in other BF lgs. the outcomes of the two suffixes are different, e.g.

BF	Su.	Ee.
*- <i>kse-k</i>	- <i>ksi'</i>	- <i>ks</i>
*- <i>sti-k</i>	- <i>sti'</i>	- <i>sti</i> .

(2) Semantics: Votic MOD acts principally as *ty*-adverb, while the TRSL indicates a larger range of meanings, viz. "the situation, relation or state which is attained", "the situation, the state in which someone (something) is", "the time during which some action takes place or stops, or the time before which an action occurs", the "purpose", and - lastly - "the language that is spoken" (ARISTE 1968, 31).

comparative, and lastly for possessive forms) is shown in the following table:

NOM	INES	ADES	ESS	ABES	[INSTRC
ACC	ILL	ALL	TRSL	COM	COM2
GEN	ELAT	ABL	EXCES	TERM	MOD
PAR					PROL]

As for verbs, instead, the sequence of forms⁸ provides firstly the verbal nouns (VN) followed by the finite tense/moods (TM); passive (PS) tense/moods, and finally, the negative (NEG) forms end the list. The pattern is the following:

VN	INF1	(- <i>t)a</i>)	TM	PR	PS TM
	INF2	(- <i>ma</i> -ILL)		IPF
	INF3	(- <i>t)a</i> -INES)		PRPF	
	INF4	(- <i>ma</i> -INES)		PTPF	
	INF5	(- <i>ma</i> -ELAT)		FUT	NEG
	INF6	(- <i>ma</i> -ABES)		FTPF
	[INF7]	(- <i>ta</i> -TRSL-(Px))		COND	
	PRACP	(d.VIII)		[CDPF]	
	PRPSP	(d.VIII)		IMP	PS NEG
	PTACP	(d.XV)		[POT]
	PTPSP	(d.II)			
	AGN	(d.VIIMX)			
	ACT	(d.XII)			

⁸ As is the case with nominals (cf. n. 7), I hope that the verbal tags are self-explanatory; in any case the complete list is the following: 1st to 7th infinitive, present active participle, present passive participle, past active participle, past passive participle, *nomen agentis*, *nomen actionis*; present, imperfect, present perfect, past perfect, future, future perfect, conditional, perfect conditional, imperative, potential; passive tense/moods; negative forms; passive negative forms.

The potential and the seventh infinitive are only marginal and archaic survivors. The conditional perfect, instead, while not described in Ariste's grammar, is nonetheless included at least once as an example, e.g. *eņeizin antannu ī sīnīg* 'I would have even [ADV] given [CDPF-1] to you (SG) [PERS2-ALL]' (ARISTE 1968, 107). This construction is clearly the same as the Estonian past-conditional (cf. WIEDEMANN 1875, 484; LAVOTHA 1973, 63, § 118; TAULI 1973-1983, I.107), cf. Ee. *oleks an(:d)nud* 'I would have given'.

4.1 Another major point remains to be examined: orthography. In any language without a literary tradition, devising a system of orthography takes on crucial significance. When the language is, moreover, a dying one (as is unfortunately the case with Voté), another issue arises: that of philological respect of any written records already collected. In these cases, even the smallest orthographical detail in the sources gains paramount importance, since it becomes impossible to verify it through fieldwork.

Many Uralic languages are, alas, dead or dying. Thus, we are rather lucky that the phonetic alphabet system used by the Finougriists, usually abbreviated as FUF (for "Finnisch-ugrische Forschungen", the authoritative review that launched the system in its first issue in 1901), is capable of recording even the smallest phonetic subtleties. Nonetheless, FUF is a cause for consternation to the modern lexicographer, since the system was developed in days when a letter could be surrounded by a score of diacritics, placed over or under, before or after, in a seemingly limitless array of positions. Nowadays, we are faced with limits not only of typography, but also of the limited extension of standard computer character sets.

The problem is very deeply felt within the community of Uralic scholars. In fact an entire congress was dedicated to *FU-transkription yksinkertaistaminen* (cf. POSTI, ITKONEN 1973), and the issue is still a topic for debate.

4.2 The core of (FUF-based) Votic orthography is practically the same in almost all the scientific sources (KETTUNEN 1930, KETTUNEN, POSTI 1932, MÄGISTE 1959, ARISTE 1968, KETTUNEN 1986, and POSTI, SUHONEN 1980, etc. – the pioneering 1856 grammar by Ahlqvist is the only exception), with only minor phonetic differences⁹. The best exemplar is offered

⁹ Usually when the collector wanted to render the detailed phonetic characteristics of a specific sub-dialect, or unimportant details, such as the marking of syllable boundary for affricates (as a rule predictable, but customary practice in SKES), or the systematic marking of stress (stress position is fully predictable, but marking is systematic e.g. in MÄGISTE 1959).

by ARISTE 1968, and it is therefore this core (supplemented when necessary with subsidiary FUF symbols for sub-dialectal variants) which I have chosen to accept as "standard Votic orthography".

In addition to this "scientific" or "standard" FUF orthography, another system for the annotation of Votic is also common in Estonia, chiefly among ethnologists, folklorists and ethnomusicologists. It consists in writing down Votic in a simple, Estonian-like orthography. While this is certainly a very practical method¹⁰, in my opinion, it is not so suitable for linguistic purposes.

The characteristics of this system which distinguish it from standard FUF orthography are chiefly the following: long vowels are written twice rather than being distinguished by the *macron* (e.g. <aa> vs <ā>); the /e/ is rendered by the Estonian character <õ>; the /l/ is written according to phonologic criteria, i.e. without distinguishing the velar tassophone [ɮ]; according to Estonian usage the palatalized fonemes are unmarked and the phonetic performances of sandhi are underdifferentiated, the "voiced" characters being used both for the voiced consonants and for the lenis unvoiced ones, e.g. stands for both [b] and [β], while, on the contrary, this distinction is carefully made in the scientific orthography using and .

4.3 While it is readily apparent that a solution needs to be found, it is not so clear what form that solution should take. Thus it is not surprising that various possibilities have been suggested; in fact my "solution" to the problem differs from that adopted by the Eesti Teaduste Akadeemia.

The Akadeemia has chosen to adopt a modified version of the "current Estonian" orthography into which all the available data have been placed. The "Estonian" orthography was only adapted in order to preserve the distinction between palatalized and plain consonants and that between unvoiced and voiced lenis. However, the syllabic information contained in the couple Ć

¹⁰ It is, in fact, the orthography currently employed to lay down the standard appellations of Votic toponyms.

=====

(tautosyllabic) vs. CC (heterosyllabic) – which stands for what in FUF is also redundantly noted as C₁C₂ – was sacrificed. Unfortunately, the syllabic structure, which is inextricably connected to consonant gradation, is morphophonologically capital in BF languages. Much of the subtle vowel quality and length distinctions were also irremediably lost in the normalizing process.

Besides the questionable philological correctness of this practice (cf. § 4.1), and the minor discrepancies inevitable to the process of normalization (cf. the table above), the possibility for distinguishing between different dialects, which was a simple task in all the BF language reference dictionaries quoted in § 1.1, is drastically precluded.

In spite of this, the Akadeemia dictionary is a work of inestimable value which has been long and eagerly awaited; I regret only that such a major work is not useful for purposes other than strictly lexicographical ones, such as phonetic, dialectological and historical-comparative investigations.

My work is generally along more conservative lines. The fact that my primary source (ARISTE 1968) deals basically with only one Votic sub-dialect simplified my task: given the reduced number of allographs, I was able to devise a system by virtue of which the automatic conversion from the original orthography (using only ASCII and Math8 DOS character charts) to the adapted one would always prove straightforward and, above all, univocal. This technique was adopted in the first, aforementioned, 1994 version of my VoEG, which gained some, albeit limited and unofficial, diffusion. The introduction, however, of dialectal variants and the management of comparative and reconstructed forms in the etymological discussion remained problematic.

Consequently, I decided to build all of the necessary FUF character sets in Windows True Type format, an undertaking which has kept me busy for the past five years: I had to draw the outlines of about 1,100 characters with each of their five main length degrees, and then cast all of them in the four standard typeface styles. A beta version, including about 70% of the whole system, has now been finalized and will be made commer-

cially available as soon as it is complete. The beta version is already fully-functional, and I have made use of it in some recent papers (e.g. BARBERA 1999 in press).

With these tools in hand, the equilibrium between philological conservatism and lexicographic normalization has become more straightforward and consistent. In the lemmatic "heading" sections, I chose to use only the simpler "standard scientific" orthography (cf. § 4.2) for each item, to which any incidental variation recorded in the glosses refers. In the "glossary" sections, instead, I was able to remain faithful to the orthography of the sources and to record every sub-dialectal and philological subtlety. Work on the latest version of the glossary is currently under way, and is expected to be completed within a relatively short time. As for the previous raw data version of the glossary sections in DOS format, I hope to be able to make use of it in the future as a tagged corpus for a computational project.

4.4 To help illustrate some of the orthographic issues discussed in this text, a comparison of all the systems (VoEG headings, FUF sources, Akadeemia and "current Estonian") is presented in the following Table.

A few more remarks may prove helpful. (1) The units defined in the table are only graphs and graphemes and although they often coincide with phonological analyzed phones and phonemes and do roughly correspond to them (for a Votic phonology, besides the old KETTUNEN 1930, cf. VIITSO 1961 and BARBERA 1995, 69–136), they must not be confused with them. (2) The FUF sign list I show in this table should be fairly complete, barring the unintentional omission of rarely attested allographs or allochrones. As a rule, I left out all pre-FUF orthographies (AHLQVIST 1856 etc.). (3) "Current Estonian" orthography is in itself not strictly fixed; I have used as a main reference the libretto of the *Vadja pulmalaulud* ['Votic wedding songs'] from *Unustatud rahvad. Minu hõimude vanad laulud* ['Forgotten peoples. The old songs of my kinsfolk'] by the well known Estonian composer Veljo Tormis (released on CD as *Forgotten Peoples*, ECM new series 434 275–2).

VoEG head	RUF & VoEG Gloss	Adler & Leppik	'Estonian'	VoEG head	RUF & VoEG Gloss	Adler & Leppik	'Estonian'
<i>a</i>	<i>a ä v A V q á q q D A</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>ä</i>	<i>ä ä v A V q</i>	<i>ä</i>	<i>ä</i>
	<i>à</i>	<i>a~aa</i>	<i>a</i>		<i>ä</i>	<i>ä~ää</i>	<i>ä</i>
<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>aa</i>	<i>aa</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ää</i>	<i>ää</i>
<i>e</i>	<i>e ē ē E E e ē</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>e ē ē E E e ē</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>
	<i>è</i>	<i>e~ee</i>	<i>e</i>		<i>è</i>	<i>ō~ōō</i>	<i>ō</i>
	<i>ε ε̄ ε̄</i>	<i>ε~ä</i>	<i>ä</i>		<i>é</i>	<i>y</i>	<i>ō</i>
	<i>é</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ōō</i>	<i>ōō</i>
	<i>ę</i>	<i>y</i>	<i>e</i>				
<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>
<i>ē</i>	<i>ā</i>	<i>ee</i>	<i>ee</i>				
<i>i</i>	<i>i ī i̇ i̇ i̇ i̇ i̇ i̇</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>i̇ i̇ i̇ i̇</i>	<i>y</i>	<i>y</i>
	<i>ì</i>	<i>i~ii~ì</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>yy</i>	<i>yy</i>
<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>ii</i>	<i>ii</i>				
<i>o</i>	<i>o õ O O ò ò o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>õ</i>	<i>õ õ O O ò ò o</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>
	<i>ò</i>	<i>o~oo</i>	<i>o</i>		<i>ò</i>	<i>ō~ōō</i>	<i>ō</i>
	<i>ó</i>	<i>u</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>õ</i>	<i>ōō</i>	<i>ōō</i>
<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>oo</i>	<i>oo</i>				
<i>u</i>	<i>u ũ n U u u</i>	<i>u</i>	<i>uu</i>	<i>ũ</i>	<i>ũ ũ n U ũ</i>	<i>ü</i>	<i>ü</i>
	<i>ù</i>	<i>u~uu~ù</i>	<i>u</i>		<i>ù</i>	<i>ü~üü~ü</i>	<i>ü</i>
<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>u</i>	<i>uu</i>	<i>ũ</i>	<i>ũ</i>	<i>üü</i>	<i>üü</i>

<i>p</i>	<i>p p̄</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b b̄ b̄</i>	<i>b</i>	<i>b</i>
<i>p̄</i>	<i>p̄ p̄</i>	<i>pp</i>	<i>pp</i>	<i>B</i>	<i>B</i>	<i>B</i>	<i>b</i>
<i>pp</i>	<i>pp p̄p p, p̄ p̄</i>	<i>pp</i>	<i>pp</i>				
<i>t</i>	<i>t ī</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d d̄ d̄</i>	<i>d</i>	<i>d</i>
<i>ī</i>	<i>ī ī</i>	<i>tt</i>	<i>tt</i>	<i>D</i>	<i>D</i>	<i>D</i>	<i>d</i>
<i>tt</i>	<i>tt tt̄ t, t̄ t̄</i>	<i>tt</i>	<i>tt</i>				
<i>t̄</i>	<i>t̄ t̄</i>	<i>t'</i>	<i>t</i>	<i>d̄</i>	<i>d̄ d̄ d̄</i>	<i>d</i>	<i>d</i>
<i>ī̄</i>	<i>ī̄ ī̄</i>	<i>t't'</i>	<i>tt</i>				
<i>tt̄</i>	<i>tt̄ tt̄ t, t̄ t̄ t̄</i>	<i>t't'</i>	<i>tt</i>				
<i>ts</i>	<i>ts c, ts</i> <i>tš, tš' c'</i>	<i>ts</i>	<i>ts</i>	<i>tš</i>	<i>tš c, tš</i> <i>tš', tš' c'</i>	<i>tš</i>	<i>tš</i>
<i>tts</i>	<i>tts t, ts cc</i> <i>ttš, t, tš' c'c'</i>	<i>t's'</i>	<i>ts</i>			<i>t's'</i>	<i>tš</i>
		<i>tts</i>	<i>tts</i>	<i>ttš</i>	<i>ttš t, tš' c'c'</i> <i>ttš' t, tš' c'c'</i>	<i>ttš</i>	<i>ttš</i>
		<i>tt's'</i>	<i>tts</i>			<i>tt's'</i>	<i>ttš</i>
<i>k</i>	<i>k k̄ k̄ k̄ k̄ k̄ k̄</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>g ḡ ḡ ḡ ḡ ḡ ḡ</i>	<i>g</i>	<i>g</i>
<i>k̄</i>	<i>k̄ k̄ k̄ k̄</i>	<i>kk</i>	<i>kk</i>	<i>G</i>	<i>G</i>	<i>G</i>	<i>g</i>
<i>kk</i>	<i>kk k̄k k, k̄ k̄</i>	<i>kk</i>	<i>kk</i>				

<i>s</i>	<i>s š</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>z</i>	<i>z ž</i>	<i>z</i>	<i>z</i>
<i>š</i>	<i>š š̄</i>	<i>ss</i>	<i>ss</i>	<i>z̄</i>	<i>z̄ ž̄</i>	<i>zz</i>	<i>zz</i>
<i>ss</i>	<i>ss šs š̄s</i>	<i>ss</i>	<i>ss</i>	<i>zz</i>	<i>zz žz ž̄z</i>	<i>zz</i>	<i>zz</i>
				<i>Z</i>	<i>Z</i>	<i>ž</i>	<i>žz</i>
<i>ś</i>	<i>ś š</i>	<i>s'</i>	<i>s</i>	<i>ž</i>	<i>ž ž̄</i>	<i>z'</i>	<i>z</i>
<i>š</i>	<i>š š̄</i>	<i>s's'</i>	<i>ss</i>	<i>z̄</i>	<i>z̄ ž̄</i>	<i>z'z'</i>	<i>zz</i>
<i>šš</i>	<i>šš šš š̄s</i>	<i>s's'</i>	<i>ss</i>	<i>žž</i>	<i>žž žž ž̄ž</i>	<i>z'z'</i>	<i>zz</i>
<i>š̄</i>	<i>š̄ š̄̄</i>	<i>š</i>	<i>š</i>	<i>ž̄</i>	<i>ž̄ ž̄̄</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>
<i>š̄̄</i>	<i>š̄̄ š̄̄̄</i>	<i>šš</i>	<i>šš</i>	<i>ž̄̄</i>	<i>ž̄̄ ž̄̄̄</i>	<i>žž</i>	<i>žž</i>
<i>šš̄</i>	<i>šš̄ šš̄̄ š̄s</i>	<i>šš</i>	<i>šš</i>	<i>žž</i>	<i>žž žž ž̄ž</i>	<i>žž</i>	<i>žž</i>
<i>f</i>	<i>f f̄ φ φ̄ φ̄ φ̄ ψ ψ̄</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>v</i>	<i>v v̄</i>	<i>v</i>	<i>v</i>
<i>f̄</i>	<i>f̄ f̄̄</i>	<i>ff</i>	<i>ff</i>	<i>v̄</i>	<i>v̄ v̄̄</i>	<i>vv</i>	<i>vv</i>
<i>ff</i>	<i>ff f̄f̄ f̄f̄ φf φ̄f φ̄f</i>	<i>ff</i>	<i>ff</i>	<i>vv</i>	<i>vv v̄v v̄̄v</i>	<i>vv</i>	<i>vv</i>
<i>h</i>	<i>h h̄ ģ ģ̄ ģ̄ ģ̄ H Ĩ</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>x</i>	<i>x x̄ x̄̄ x̄̄</i>	<i>x</i>	<i>h</i>
<i>h̄</i>	<i>h̄ h̄̄ Ĩ</i>	<i>hh</i>	<i>hh</i>	<i>x̄</i>	<i>x̄ x̄̄ x̄̄̄</i>	<i>xx</i>	<i>hh</i>
<i>hh</i>	<i>hh ģx̄ ģ̄ģ̄ ĩh ĩx̄ ĩ̄h ĩ̄x̄̄</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>xx</i>	<i>xx x̄x̄ x̄̄x̄̄ x̄̄x̄̄ x̄̄x̄̄</i>	<i>xx</i>	<i>h</i>
<i>j</i>	<i>j i(-V)^j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>štš</i>	<i>štš</i>	<i>štš</i>	<i>štš</i>
<i>jj</i>	<i>jj j̄j j̄j̄</i>	<i>jj</i>	<i>jj</i>		(Russian loans only)		

$l \sim \bar{l}$	$l \check{l} l \check{\check{l}}$	l	l	l	$l \check{l} l \check{\check{l}}$	l'	l
$\bar{l} \sim \bar{\bar{l}}$	$\bar{l} \bar{l} \bar{\bar{l}} \bar{\bar{\bar{l}}}$	ll	ll	\bar{l}	$\bar{l} \bar{l}$	$l'l'$	ll
$ll \sim ll\bar{l}$	$ll ll\bar{l} ll \check{l} l \check{\check{l}}$	ll	ll	ll	$ll \check{l} ll \check{\check{l}} ll \check{\check{\check{l}}}$	$l'l'$	ll
m	$m \check{m}$	m	m	r	$r \check{r}$	r	r
\bar{m}	$\bar{m} \bar{m}$	mm	mm	\bar{r}	$\bar{r} \bar{r}$	rr	rr
mm	$mm \check{m} m \check{\check{m}}$	mm	mm	rr	$rr \check{r} r \check{\check{r}}$	rr	r
η	$\eta \check{\eta} \eta$	η	n	\acute{r}	$\acute{r} \acute{\check{r}}$	r'	r
n	$n \check{n}$	n	n	\acute{n}	$\acute{n} \acute{\bar{n}} \acute{n}$	n'	n
\bar{n}	$\bar{n} \bar{n}$	nn	nn	\bar{n}	$\bar{n} \bar{n}$	$n'n'$	nn
nn	$nn \check{n} n \check{\check{n}}$	nn	nn	$\acute{\acute{n}}$	$\acute{\acute{n}} \acute{\acute{\check{n}}} \acute{\acute{n}}$	$n'n'$	nn
—	V: (primary stress) V: (secondary stress)	—	—	x_x	$_ _$ (sandhi)	—	—

5. At this point, some discussion of the VoEG etymological discussion format is warranted. This, I recall, was my primary interest, and my hope was that this would be a first step towards a far more ambitious project.

With this aim in mind, I researched as far back as possible. The ultimate source may be Proto-Uralic, for the bulk of native etymologies, or, in an unexpectedly large number of cases, Proto-Indoeuropean¹¹ (summing up the various strata of loans, from Iranian to Russian, Indoeuropean etymologies amount to about 40% of the whole Votic *Wortschatz*), or eventually the ultimate known source, whatever it may prove to be (which in the case of some cultural *Wanderwörter* may be a very remote one).

On the subject of remote etymologies, I don't nourish any "faith" in the Nostratic theory, which at present seems to me more a question of religion than of science. But, in any case, I am quite willing to acknowledge any possible wide range Eurasian connection. I am generally of the opinion that some Eurasian *Sprachbund* (more or less rigorously defined) may provide a reasonable explanation for many unresolved debates. In my opinion the difference between a *Sprachbund* and a Proto-language (shall I quote Prince Trubeckoj's thoughts on Indoeuropean?) consists only in the degree of pervasiveness and regularity shown by the linguistic diasystem involved: to ask, for example, if a Proto-Altaic language, or an even more hypothetical entity, has ever existed, is a very naïve question; and, as for all improperly stated questions, there can be no satisfactory answer.

Where BF reconstruction is concerned, I would like to indicate two points where I depart from tradition.

(1) I do not write the phonetic outcomes of consonantal gradation (using the strong grade as the unmarked form), in the

¹¹ For Indoeuropean, I give always the references to Pokorny's *Wörterbuch* in his traditional form, adding when necessary a more up-to-date reconstruction (in some cases put between square brackets a hypothetical laryngeal-glottalic reconstruction of my own).

assumption that this phenomenon was not phonologic in Proto-BF age (I proposed this view in BARBERA 1993, to which I refer for any questions concerning gradation).

(2) I no longer distinguish between the pairs of harmony-conditioned vowels, using the (graphically) unmarked capital of each pair to represent both of them, as shown in the table below. I adopted the same system noting the vowels of living BF language suffixes. I also set forth a similar (but merely graphical) simplification of the traditional but cumbersome signs used for the Fennougric / Uralic indeterminable vowels. The changes I have introduced are summed up in the following table:

BF		UR/FU <i>etc.</i>	
A	stands for	<i>a ~ ä</i>	Ä stands for <i>ä</i>
O	" " "	<i>o ~ ö</i>	Å " " " <i>ö</i>
E (Vo. only)	" " "	<i>e ~ e</i>	V " " " <i>e</i>
U	" " "	<i>u ~ ü</i>	

Finally, I would like to express my hopes that this brief introduction to the lexicographical bibliography of a lesser-known linguistic area has been useful and stimulating. I also hope that my etymological glossary may contribute to a better future for Vote, at least within the community of scholars.

Bibliography

ADLER

- 1966 АДЛЕР, Э., *Водский язык*, in *Языки народов СССР*, в пяти томах. Том третий: *Финно-угорские и самодийские языки*. Москва, «Наука», 1966, pp. 118–137.
- 1968 ADLER, ELNA, *Vadjalaste endisajast*. I. *Idavadja murdetekste*, Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1968.

ADLER, LEPPIK

- 1990–... *Vadja keele sõnaramaat* | *Словарь водского языка*. Toimetanud ELNA ADLER ja MERLE LEPPIK,

Tallinn, 1990 – ... I. [A – jüvä], Tallinn, Ae Signalet, 1990 II. [K – küütöseltsä], [Tallinn], Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1994. III. [L – müüäc], [Tallinn], Eesti Keele Instituut, 1996.

AHLQVIST

1856 AHLQVIST, [CARL] A[UGUST] [ENGELBRECHT], *Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning*, Helsingfors, 1856 "Acta Societatis scientiarum Fennicae" V/1.

ARISTE

1933 ARISTE, PAUL, *Wotische Sprachproben*, Tartu, Gelehrte Estnische Gesellschaft, 1935 = "Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft (1933), pp. 1–85.

1935 ARISTE, PAUL, *Two Old Vocabularies of the Votic Language*, Tartu, Gelehrte Estnische Gesellschaft, 1937 = "Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft (1935), pp. 1–40.

1941 ARISTE, PAUL, *Vadja keelenäiteid*, Tartu, ENSV Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus, 1941 "Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)" B.XLIX.6.

1958 ARISTE, PAUL, *Vadja rahvajutte Mati külast*, in "Keele ja kirjanduse instituudi uurimused" II (1958) pp. 148–166.

1960 ARISTE, PAUL, *Vadjalaste laule*, Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1960, "Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised" 3.

1962 ARISTE, PAUL, *Vadja muinasjutte*, Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1962 "Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised" 4.

1966 ARISTE, PAUL, *Lisaandmeid Jõgõperä vadjalaste laulude keele kohta*, in "Emakeele Seltsi aastaraamat" XII (1966) 227–236.

1968 ARISTE, PAUL, *A Grammar of the Votic Language*, Bloomington – The Hague, Indiana University –

- Mouton & Co., 1968 "Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series" volume 68. English rifacimento of ID., *Vadja keele grammatika*, Tartu, 1948 "Nõukogude soome-ugri teadused" 9.
- 1969 ARISTE, PAUL, *Vadja rahvakalender*, Tallinn, Kirjastus "Valgus", 1969 "Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised" 8.
- 1974 ARISTE, PAUL, *Vadjalane kätkist kalmuni*, Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1974 "Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised" 10.
- 1974a ARISTE, PAUL, *Vadja muinasjutte ja muistendeit*, in AA.VV., *Töid eesti filoloogia alalt. IV*, Tartu, Ülikooli, 1974 "Tartu Ülikooli toimetised" 323, pp. 3–34.
- 1977 ARISTE, PAUL, *Vadja muistendeit*, Tallinn, "Valgus", 1977 "Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised" 12.

BARBERA

- 1993 BARBERA, MANUEL, *La gradazione baltofinnica*, Londra, Lothian Foundation Press, 1993.
- 1993a BARBERA, MANUEL, *Problemi di ricostruzione nel consonantismo uralico*, in "Ponto-Baltica" V (1993) pp. 7–60.
- 1994 BARBERA, MANUEL, *A Short Etymological Glossary of the Votic Language*, unpublished, pp. lvij+426.
- 1995 BARBERA, MANUEL, *Introduzione storico-descrittiva alla lingua vota (fonologia e morfologia)*. Tesi di Dottorato di ricerca in "Linguistica" (VI ciclo), Pavia, Legostampa Editore, 1995.
- 1999 BARBERA, MANUEL, *Notes on definiteness and the partitive in Baltofinnic languages (Finnish, Votic and Estonian)*, to be published in AA.VV., *On Definiteness* [provisory title], Trieste, Trieste University Press.

COLLINDER

- 1955 COLLINDER, BJÖRN, *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*,

Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1955 "A Handbook of the Uralic Languages" Part 1.

ERELT *et al.*

1999 *Eesti keele sõnaraamat – ÕS 1999* [Õigekeelsus-sõnaraamat], koostanud TIUU ERELT, TIINA LEEMETS, SIRJE MÄEARU ja MAIRE RADIK, toimetanud TIUU ERELT, Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

HAAK *et al.*

1994–... *Eesti murrete sõnaraamat*. Koostanud ANU HAAK, EVI JUHKAM, MARI MUST, MART MÄGER, HELMI NEETAR, SALME NIGOL, ELLEN NIIT, VILJA OJA, VALDEK PALL, EEVI ROSS, AILI UNIVERE, HELMI VIRES, Tallinn, Eesti keele Instituut, 1994–... "Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti keele Instituut". I. köide A–J. 1. vihik [A–H], *ibidem*, 1994, pp. 1–216; 2. vihik [haju – harjandik], *ibidem*, 1995, pp. 217–416; 3. vihik *harjandus – eksusõit*, *ibidem*, 1995, pp. 417–652; 4. vihik *eksutama – ihes*, *ibidem*, 1996, pp. 653–876; 5. vihik *ihes – jagup*, *ibidem*, 1997, pp. 877–1112. II. köide J–K. 6. vihik *jaagupikuu – juurduma*, *ibidem*, 1997, pp. 1–224; 7. vihik *juure – kabjakeene*, *ibidem*, 1997, pp. 225–444; 8. vihik *kabjalagin – kandervärk*, *ibidem*, 1998, pp. 445–644; 9. vihik *kandetagune – kats*, *ibidem*, 1999, pp. 645–844.

HAKULINEN

1957–1960 HAKULINEN, LAURI, *Handbuch der finnische Sprache*. Erweiterte Übersetzung aus dem Finnischen, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, vl. I 1957, vl. II 1960 [second edition, based on the first, Finnish, edition: ID. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, Helsinki, Otava, I osa *Äänne- ja muoto-oppia* 1941, II osa *Sanasto- ja lauseoppia* 1946; cf. also the third one: ID, *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, Helsinki, Otava, 1968₃].

HALTSONEN

- 1958 REGULY ANTAL, *Vatjalaismuistiinpanot 1841 | Aufzeichnungen über die Woten*, julkaissut SULO HALTSONEN, in "Suomalais Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja" LX (1958)₃.

KETTUNEN

- 1930 KETTUNEN, LAURI, *Vatjan kielen äännehistoria*. Toinen, uusittu painos, Helsinki, [Suomalaisen Kirjallisuuden Seura], 1930₂ [1915₁] "Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia" 185.
- 1938 KETTUNEN, LAURI, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1938 "Lexica Societatis Fenno-Ugricae" 5.
- 1986 KETTUNEN, L., *Vatjan kielen Mahun murteen sanasto*. Toimittanut JARMO ELOMAA, EINO KOPONEN ja LEENA SILFVERBERG, Helsinki, 1986 "Castrenianumin toimitteita" 27.

KETTUNEN, POSTI

- 1932 *Näytteteitä vatjan kielestä*. Julkaisseet LAURI KETTUNEN ja LAURI POSTI, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1932 "Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia" 68.

KOIVUSALO, LÄNSIMÄKI et al.

- 1985-... *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, Helsinki, 1985-... Ensimmäinen osa A-I, toimitus ESKO KOIVUSALO (päätoimittaja), RIITA PALKKI (toimitussihteeri), LAHJA-IRENE HELLEMAA ja ANJA JUSSILA, Helsinki, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985 "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" 33[a]. Toinen osa J-K, toimitus MAIJA LÄNSIMÄKI (päätoimittaja), RIITA PALKKI (toimitussihteeri), LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA ja LIISA NUUTINEN, Helsinki, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1994 "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" 33[b].

KIJOLA

- 1944 *Lyydiläismurteiden sanakirja*. Ainekset keränneet KAI DONNER, JALO KALIMA, LAURI KETTUNEN, JUHO KIJOLA, HEIKKI OJANSUU, ELVI PAKARINEN, Y[RJÖ] H[ENRIK] TOIVONEN ja E[MIL] A[UGUST] TUNKELO. Toimittanut ja julkaissut JUHO KIJOLA, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1944 "Lexika Societatis Fenno-Ugricae" 9.

LAANEST

- 1982 LAANEST, ARVO, *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Autorisierte Übertragung aus dem Estnischen von HANS-HERMANN BARTENS, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1982 [Originaltitel *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*, Tallinn, 1975].
- 1993 ЛААНЕСТ, А., *Водский язык*, in *Языки мира. Уральские языки*. Москва, Наука, 1993, pp. 48–55.

LAVOHTA

- 1973 LAVOHTA, ÖDÖN, *Kurzgefasste estnische Grammatik*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1973 "Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica" Band 9.

LENSU

- 1930 ЛЕНСУ, Я. Я., *Материалы по говорам води*, in АА.VV., *Западнофинский сборник*, Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1930 "Академия Наук СССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран" 16, pp. 201–305.

LÖNNROT

- 1866–80 LÖNNROT, ELIAS, *Suomalainen ja ruotsalainen sanakirja*, 14 vihko, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1866–1880; second edition in two volumes: ID., *Suomalais-ruotsalainen sanakirja I Finskt-svenskt lexicon*, Helsingfors, Finska litteratursällskapet, 1874 (1. delen A–M) and 1880 (2. delen N–

Ö) "Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia" 50.1–2; reference edition: ID., *Suomalais-ruotsalainen sanakirja | Finskt-svenskt lexicon*, 2. manulmenetelmällä jäljennetty p., Edellinen osa A–M, Jälkimmäinen osa N–Ö, Porvoo, Werner Söderström Osakeyhtiö, 1930 (the second volume is comprehensive of *Suomalais-ruotsalainen sanakirja: lisävihko*, toimittanut A. H. KALLIO, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1886)

MÄGISTE

1959 *Woten Erzählen. Wotische Sprachproben*. Gesammelt und herausgegeben von JULIUS MÄGISTE, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1959 "Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia" 1959.

1982–83 MÄGISTE, JULIUS, *Estnisches etymologisches Wörterbuch*, Helsinki, Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–83. **I.** *Einführung, A–Hermes*, [pp. lxxvj+336], *ibidem*, 1983. **II.** *Hernes-Kamm*, [pp. 337–680], *ibidem*, 1982. **III.** *Kamm-Kuht*, [pp. 681–1018], *ibidem*, 1982. **IV.** *Kuhtuma-Loom*, [pp. 1019–1359], *ibidem*, 1982. **V.** *Looma-Niit*, [pp. 1360–1697], *ibidem*, 1982. **VI.** *Niitma-Piirama*, [pp. 1698–2032], *ibidem*, 1982. **VII.** *Piirask-Raba*, [pp. 2033–2371], *ibidem*, 1982. **VIII.** *Raba-Sarm*, [pp. 2372–2707], *ibidem*, 1982. **IX.** *Sarn-Tahr*, [pp. 2708–3044], *ibidem*, 1982. **X.** *Taht-Tuur*, [pp. 3045–3390], *ibidem*, 1982. **XI.** *Tuur-Varukil*, [pp. 3391–3745], *ibidem*, 1982. **XII.** *Varuks-Üüt*, [pp. 3746–4106], *ibidem*, 1982.

MUSTONEN

1883 MUSTONEN, O. A. F., *Muistoonpanoja vatjan kielestä*, in "Virittäjä" I (1883) pp. 144–188.

NIRVI

1971 NIRVI, R[UBEN] E[RIK], *Inkeröismurteiden sanakirja*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1971 "Lexica Societatis Fenno-Ugricae" 18.

OINAS

- 1955 OINAS, FELIX J., *The Votes*, [Bloomington] – New Haven, Indiana University – Human Relations Area Files Inc., 1955 "Subcontractor's monograph" HRAF 11 – Indiana 43.

ÖPIK

- 1970 ÖPIK, ELINA, *Vadjalastest ja isuritest XVIII saj. lõpul. Etnograafilisi ja lingvistilisi materjale Fjodor Tumanski Peterburi Kubermangu kirjelduses, toimetanud A.VIRES*, Tallinn, "Valgus", 1970.

POSTI, ITKONEN

- 1973 LAURI POSTI ja TERHO ITKONEN (toim.), *FU-transkription yksinkertaistaminen \ Az FU-átírás egyszerüstése \ Zur Vereinfachung der FU - Transkription \ On simplyfying of the FU transcription*, Helsinki, [Suomalais-ugrilainen Seura], 1973 "Castrenianumin toimitteita" 7.

POSTI, SUHONEN

- 1964 E. N. SETÄLÄN *vatjalaismuistiinpanot*. Painokuntoon toimittaneet ja julkaisseet LAURI POSTI ja SEPPO SUHONEN \ *Les notes d'E. N. SETÄLÄ sur la langue Vote*. Rédigées et publiées par les soins de LAURI POSTI et de SEPPO SUHONEN, in MemSet Nr. 135.3, pp.93. [including at pages 55–93 the *Vatjan sanastoa*]
- 1980 *Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja*. Ainekset kerännyt LAURI POSTI. Painokuntoon toimittanut SEPPO SUHONEN Lauri Postin avustamana, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1980 "Lexica Societatis Fenno-Ugricae" 19, "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" 8.

RÄNK

- 1960 *Vatjalaiset. Mit einer deutschen Zusammenfassung (Die Woten)*, Helsinki, Suomalais Kirjallisuuden Seura, 1960 "Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia"

 267.

RÉDEI

1986–91 RÉDEI KÁROLY, *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Unter Mitarbeit von BAKRÓ-NAGY MARIANNE, CSÚCS SÁNDOR, ERDÉLY ISTVÁN †, HONTI LÁSZLÓ, KORENCHY ÉVA †, K. SAL ÉVA und VÉRTES EDIT, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986–1991. Band I. *Uralische und finnisch-ugrische Schicht*, 1988 [Lief. 1, 1986 (i–xlviij + 1–84); Lief. 2, 1986 (85–212); Lief. 3, 1986 (213–340); Lief. 4, 1987 (341–468); Lief. 5, 1988 (469–593)]; Band II. *Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht. Ugrische Schicht*, 1988 [Lief. 6, 1988 (605–732); Lief. 7, 1988 (733–906)]; Band III. *Register*, zusammengestellt von DOBÓ ATTILA und FANCSALY ÉVA, 1991.

SAAGPAKK

1982 *Estonian - English Dictionary* compiled by PAUL F[RIIDRIH] SAAGPAKK, with an introduction by JOHANNES AAVIK, New Haven and London, Yale University Press, 1982 "Yale Linguistic Series".

SADENIEMI

1951–61 *Nykysuomen sanakirja*. Päätoimittaja MATTI SADENIEMI, toimitussihteeri JOUKO VESIKANSA, Porvoo, Werner Söderström Osakeyhtiö, 1951–1961; *Lyhentämätön kansanpainos*, Porvoo – Helsinki, *ibidem*, 1967₂ [1996¹⁴]. I. A–I, *ibidem*, 1951. II. J–K, *ibidem*, 1953. III. L–N, *ibidem*, 1954. IV. O–R, *ibidem*, 1956. V. S–Tr, *ibidem*, 1959. VI. Ts–Ö, *ibidem*, 1961.

SALMINEN

1928 SALMINEN, VÄINÖ, *Vatjalaiset runot*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1928, eripainos ID. *Suomen kansan vanhoista runoista*, IV.3, pp. 673–780.

SJÖGREN, WIEDEMANN

1861 JOH. ANDREAS SJÖGREN's *Livisch-Deutsches und*

Deutsch-Livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von FERDINAND JOH. WIEDEMANN, St.-Petersburg, 1861 "Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften" Band II, Theil II.

SUHONEN

- 1984 SUHONEN, SEPPÖ, *Wotisch oder Ingrisich ?*, in *Dialectologia Uralica. Materialien des ersten Internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4. – 7. September 1984 in Hamburg*, herausgegeben von WOLFGANG VEENKER, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985 "Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica" Band 20, pp. 139–148.

SZABÓ

- 1961 SZABÓ LASZLÓ, *Vót szövegek Mati faluból*, "Nyelvtudományi közlemények" LXIII (1961) pp. 111–127.

TALVE

- 1981 TALVE, ILMAR, *Vatjalaista kansankulttuurina*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1981 "Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia" 179.

TAULI

- 1973–83 TAULI, VALTER, *Standard Estonian Grammar*. Part I: *Phonology, Morphology, Word-formation*; Part II: *Syntax*, Uppsala, [Uppsala Universitet], 1973 e 1983 "Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia" 8 and 14.

TOIVONEN *et al.*

- 1955–78 TOIVONEN, Y. H., ITKONEN, ERKKI, JOKI, AULIS J., PELTOLA, REINO, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, 7 vols., Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1978 "Lexica Societatis Fenno-Ugricae" XII¹⁻⁷. I. [A–Kn], Y. H. TOIVONEN, *ibidem*, 1978^r [1955₁] "Tutkimuslaitos 'Suomen Suvun'

julkaisuja" III, pp. i–xxvj + 1–204; **II.** [*Ko–Pal*], Y. H. TOIVONEN - ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI, *ibidem*, 1980^f [1958₁] "Tutkimuslaitos 'Suomen Suvun' julkaisuja" III, pp. 205–480; **III.** [*Pam–Roska*], *ibidem*, ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI, 1976^f [1962₁] "Tutkimuslaitos 'Suomen Suvun' julkaisuja" III, pp. 481–840; **IV.** [*Rosko–Teil*], ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI, *ibidem*, 1980^f [1969₁] "Tutkimuslaitos 'Suomen Suvun' julkaisuja" III, pp. 841–1256; **V.** [*Tein–Vato*], ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI - REINO PELTOLA, *ibidem*, 1975 "Tutkimuslaitos 'Suomen Suvun' julkaisuja" III, pp. 1257–1676; **VI.** [*Vatr–Öö*], ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI - REINO PELTOLA, *ibidem*, 1978 "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" XIII, pp. 1677–1900; **VII.** *Sanahakemisto*, koostaneet SATU TANNER [ja] MARITA CRONSTEDT, *ibidem*, 1981 "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" XIII, pp. 1901–2293.

VIITSO

1961 VIITSO, TIIT–REIN, *Vadja keele Luutsa–Liivtšülä murraku fonoloogia*, in "Emakeele Seltsi Astaraamat" VII (1961) 142–175.

VIRTARANTA

1968–... *Karjalan kielen sanakirja*, päätoimittaja PERTTI VIRTARANTA, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1968–... "Lexica Societatis Fenno-Ugricae" XVI.1–... **I.** Ensimmäinen osa *A–J*, *ibidem*, 1968. **II.** Toinen osa *K*, *ibidem*, 1974. **III.** Kolmas osa *L–N*, *ibidem*, 1983 "Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja" 25.

WIEDEMANN

1870 WIEDEMANN, F. J., *Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland*. Lu le 17 novembre 1870, St.-Pétersbourg, Académie Impériale des Sciences, 1871 "Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg",

- VII^e série, tome XVII, N° 2.
- 1873 WIEDEMANN, F. J., *Grammatik der Ehstnischen Sprache*, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. Présenté le 17 novembre 1873, St.-Pétersbourg, Académie Impériale des Sciences, 1875 ["Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg"].
- 1893 WIEDEMANN, Dr. FERDINAND, *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. JACOB HURT, St.-Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1893 [1869₁ welche der Akademie am 23. August 1866 im Mscr. vorgelegt].
- ZAJCEVA, MULLONEN
- 1972 ЗАЙЦЕВА, М. И., МУЛЛОНЕН, М. И., *Словарь венского языка*, Издательство "Наука" Ленинградское отделение, 1972.

Saglabāt izzūdošu valodu

Piezīmes par votu leksikogrāfiju

Kopsavilkums

Rakstā izklāstīta pieredze, kas gūta, sastādot votu valodas etimoloģisko glosāriju, kā arī aplūkoti votu un Baltijas jūras somu valodas leksikogrāfijas jautājumi.

Andrejs VEISBERGS

The Evolution of Latvian Bilingual Lexicography

Introduction

For half a century the most common word of greeting as well as parting in Latvian has been *čau*. It took fifty years for this loan to appear in a Latvian dictionary. This paper by dwelling on the tradition and change in Latvian lexicography will attempt to explain occurrences like the above mentioned, as well as look at their causes: on how the impact of big languages affects the small language survival strategies, and how these to some extent promote linguistic isolationism even into the 21st century. Latvian can serve as a model or testground for a situation when a small language suppressed and often doomed for extinction tries to gather strength and enter the modern world. And this took/takes place in time of continual change and absence of funding for language proliferation and studies.

Generally it can be said there is nothing really unique about Latvian bilingual lexicography – like presence of a specific type of dictionary that does not exist in the rest of the world or a strange approach to the treatment of entries. The peculiarities of Latvian lexicography are on the whole historically and socially conditioned and they can be summed up as follows – first, it was and is almost exclusively bilingual, second, to a large extent it has been divorced from the real language and third, it has been purist dominated.

Historical Background

It is usual to date Latvian lexicography from 1638 when the first dictionary was published (Mancelius, 1638) containing about 6000 words. Latvians at that time were a peasant nation and the official cultural sphere was fully in the hands of non-Latvian governors, German clergy and landowners. It was to develop the link between the church and the peasant nation, between the German speaking clergy and Latvian-speaking people that the first dictionaries were actually created. They were

used for teaching the clergy more or less decent Latvian that the peasants could understand, as well as to produce better translations of religious literature. The Bible was translated in 1689, also testifying to the trend, and very much connected with the ideas of Reformation. The other two dictionaries of the 17th century were multilingual – Polish-Latin-Latvian (Elger, 1683) and German-Latin-Polish-Latvian (Dressel, 1688).

It is difficult to pass judgment on these first lexicographic attempts, as we do not possess comparable texts of the language of the period. There is a clear influence of German, both on the lexical and grammatical levels. Trying to figure out the complexities of Latvian patterns was certainly not an easy task for the German speakers and the first compilers seemed to have done as much as one could reasonably expect.

The following two centuries saw the same – the dictionaries were made by non-Latvians, they gradually improved in scope and depth (Lange, 1777; Stender, 1789) yet often retained also the mistaken stock of the previous ones. One can trace numerous German elements in Latvian grammar, collocation patterns and phrases, not characteristic of Latvian – and that apart from the undeniable German influence that really existed in the language and has been retained up to today.

Moreover, for 200 hundred years the dictionaries were **made** by the German speakers as well as **aimed** at the German speakers, so they were monodirectional. Numerous notions, relevant for the clergy, while not existing in Latvian, were introduced by way of translation loans. Some of them look strange today, yet many were assimilated and have become part and parcel of Modern Latvian while bearing the traditional German structures.

Nevertheless gradually this situation lead to two variants of Latvian. The peasant people were speaking one language at home and another in communication with the non-Latvian governors in the official spheres – the court, the church, the administration, the manor. Only the second variant of the language had its written variant. Thus two parallel languages or two variants of one language coexisted – the so called Old

Written Latvian and the spoken language. The dictionaries reflected mainly the first.

The situation began to change in the middle of the 19th century when the so called Latvian national awakening started. The dichotomy of the language was noticed. The dictionaries of the second half of the 19th century were produced by the Latvian speakers (Valdemārs, 1872) and accordingly tended to reflect the language spoken by Latvians more. However the struggle waged against German and Russian dominance and its influence in the language also transferred purism in the language to the making of the dictionaries – a feature which is still prevalent to the present day. Despite linguistic and social pressures, towards the end of the 19th century the national literary language was formed. However the gulf between spoken and written language continued to exist. Only by this time it was not the semi-German versus Latvian variant but real, colloquial language versus official and purified one.

Thus started the historical pattern for Latvian lexicography – its explicitly bilingual (multilingual) tradition which lasted for more than 300 years (of the 10 published dictionaries in the 17–19th centuries all were bilingual or multilingual). Also, the term "dictionary" for an average Latvian would be associated with a bilingual dictionary only, encyclopedias coming second. This is typical of small nations (Czechs, Latvians, Estonians, Lithuanians, Norwegians) where the main purpose of a dictionary is seen in helping sustain contact with other cultures. And functionalism also determined that the dictionaries with the main contact languages were first to be compiled and stay the largest, while dictionaries of the smaller neighbouring languages had to wait much longer.

E.g. the number of titles in the period between 1900–1966:

German-Latvian	12	(17 editions)
Latvian-German	8	(9)
Russian-Latvian	11	(3)
Latvian-Russian	7	(2)
English-Latvian	14	(6)

Latvian-English	3	(5)
Latvian-French	1	
Latvian-Esperanto	1	
French-Latvian	1	
Esperanto-Latvian	1	
Greek-Latvian	1	
Latin-Latvian	1	
Lithuanian-Latvian	1	
Portuguese-Latvian	1	

A decent Latvian-Estonian dictionary had to wait until 1967, despite geographical proximity. A Latvian-Swedish dictionary in Latvia appeared only in the 90ies, a Latvian-Danish dictionary in 1995 (Lomholts, 1995), as part of the Nordic language series.

Even the first big comprehensive general explanatory Latvian dictionary (Mülenbach) in six volumes is in fact a bilingual book with definitions in German and examples in Latvian. It is interesting to point out that the title in Latvian says "Dictionary of the Latvian Language" while the title in German – "Lettisch-deutsches Wörterbuch". Does it not signify something about the importance of a bilingual dictionary as well as the target reader? As the dictionary was produced during the independence period there could be no foreign political pressure, more likely the opposite. It seems the authors had taken into account the traditional Latvian approach and were actually killing three birds with one stone. They compiled the most comprehensive stock of Latvian for the time, they used German for explanations (so foreigners could use it as a bilingual dictionary) and they put Latvian in the framework of comparative linguistics (in vogue then) internationally. In a way it was an attempt to reach out at a broader audience.

The other tradition (more of an intralinguistic character) is that of purifying, improving and normativizing which starts really only in mid-19th century – and can be characterized as an Icelandic attitude to the language. Paradoxically the early German-compiled dictionaries were in a way more descriptive than the prescriptive Latvian ones.

=====
=====
This tradition affects not only bilingual but also, and much more so, explanatory dictionaries. For example the above mentioned Mülenbach's dictionary is clearly prescriptive (having no late loans, avoiding internationalisms, technical terms, weeded of undesirable elements). This in a way suggests that it has been aimed at Latvian user. It reflected the written and spoken language of the end of the 19th century, in a way creating a monument to the "right", unadulterated Latvian. The purpose of this defensive stand is clear, it reflects the traditional weltanschauung of the Latvians – even in prewar independent Latvia the linguistic pressure from the two major contact languages – Russian and German (having also considerable minorities) was clear and strong and finally found its legislative formulation in a rather authoritarian decision of passing over to English as the first foreign language in the thirties.

As such it set the pattern for other dictionaries – spelling dictionaries (though spelling in Latvian is so close to pronunciation that there might seem to be little sense in them) and of course dictionaries of foreign words where Latvian with its transcription principle offers a great playground for regular linguistic intervention, innovation and restructuring. The following bilingual dictionaries though adding the terminological component carefully avoided substandard layers of lexis – loans, colloquial, slang, taboo and vulgar words, for example, the above mentioned Latvian colloquial form of greeting since 50ies "čau" (in fact a loan from Italian). The first dictionaries where this word appeared was the Latvian-Swedish dictionary (Kraštinā, 1996) and then the Latvian-English dictionary (Veisbergs, 1997).

Returning to the dichotomy of the two languages. It cannot be said that the dictionaries have been divorced from life entirely – in a way they reflect what numerous Latvians even today see as two parallel languages existing side by side – the right and the wrong one. Today there is a nostalgia for the prewar language, for highly literary language and speech which is fast disappearing, especially in mass media which most people still view as the official sphere (60 years of government control cannot escape without trace). And the postmodern mobility with

its mix of styles, tearing off the barriers can only but heighten the awareness of the sudden change. Taking into account that dictionaries in Latvian history have always been very much the symbol of the official and approved on the one hand, and the desired and correct on the other, they are, as it were, caught between the purist tendency and the objectively changing language.

The situation today

The remarkable change of the 90ies called forth an amazing change in language and to some extent in its lexicographical reflection, too. Two profound and far reaching processes came underway:

- democratization of the language (written, spoken) with all its positive and negative effects. Abolishing censorship and passing over to a market economy in Latvia meant abolishing linguistic censorship and to a great extent editing as well. So the written word has come to reflect the real / spoken language. Media are full of new words, old "bad" words, the language has become much more open to change, variation, wordplay and new patterns. This has changed also the reflection of the language in dictionaries – it is reflected in the last volume of the Dictionary of Literary Latvian (Latviešu, 1996) covering letters U, V, Z, so that the last volume looks strikingly different from the other seven.
- the English influence. The greatest change since the singing revolution has been an increased importance of English. Though a main foreign language at school, its teaching under the soviets reminded one of Latin tuition. Now it has become an active direct contact language as well as intermediate contact language. It has also substituted Russian as a model language for wordformation (Veisbergs, 1997) and terminology. In fact it is the third big change in this century – German, Russian, now English.

Because of the sudden and fast overhaul of the language some linguists (Ūdris, 1997) suggested that lexicographical work should stop for a time until the language stabilizes, yet this could be viewed as a sign of confusion or even defeat in the fast

changing conditions, as well as a reminder of the old times when lexicography could be centrally planned and managed.

Since the collapse of the old system long term dictionary projects have suffered a typical setback. Many older dictionaries are just reprinted, mainly German and Russian ones. The new dictionaries are now worked out in a rather fast speed by freelance lexicographers or experts of some sphere, financed by various companies and as a result creating fragmentary and an unnecessary variety of terminology. Yet many spheres that had little Latvian use under the soviets have been rather well covered, e.g. Dictionary of Aviation, Land Forces Military Dictionary, Dictionary of Social Welfare, etc.

There are some promising works of bilingual lexicography as well.

A large Lithuanian-Latvian dictionary was published (Lietuviešu, 1995) and all Nordic languages have at last been covered by medium size dictionaries published by a specialist company (Lumholts, 1995; Kačevska, 1996; Pajula, 1997; Dannemark, 1998).

For the general scene it should also be stated that practically all the big dictionaries are monodirectional – targeted at the Latvian audience. In looking at the developments I will limit myself to the big Latvian and English dictionaries as these are the ones that have been revised fully.

Generally there is no sudden change in dictionary treatment of material, or make-up of the entries. British variant still dominates, American being marked with the label *american* or referred to the British entry.

The most typical changes in bilingual dictionaries are the following:

- Freer reflection of lower layers of vocabulary – colloquial, slang, taboo:

the English-Latvian dictionary (Birzvalka, 1995) was the first to introduce in the English part substandard register lexis which in the soviet system was taboo. So most of the four letter words in English can be found but they are prudishly supplied with neutral or even scientific Latin counterparts in Latvian, e.g.

prick *sl.* penis (penis)
cock *sl.* penis (penis)
dick *sl.* dzimumloceklis (sex organ)
sod *sl.* niekkalbis (windbag)
crap *vulg.* mēsli (dung, rubbish)
shit *vulg.* mēsli, sūdi, (dung, shit)
arse *vulg.* pakaļa, dibens (back, bottom)
balls *vulg.* pauti (testicles)
turd *sl.* ekskrementis (excrement)
bugger *sl.* homiķis (homosexual)
vulg. tips (type, individual)

- Borrowings are less ostracized where Latvian wording sounds ridiculous or where foreign loans have become accepted – **Yuppy** – **japiņš**, **file** – **fails**, **cheeseburger** – **čīzburgers**.

Compilers also had to deal with a new problem. Because of the transorientation of Latvian towards English as the main contact language instead of Russian the category of false friends has become very volatile. Many stable English-Latvian false friends (Veisbergs, 1994) are now fast becoming what could be call "real friends" or true equivalents – **capacity**, **ambulance**, **decade**, **to arrest**, **romance**. One can look on this as a massive interference that has to be countered, at least by dictionaries. In the absence of quantitative data about the process, lexicographers try to avoid codifying the growing number of false friends loans thus escaping semantic havoc. However this can also be considered a prescriptive approach as the dictionaries contain out-of-date language material.

- The idea of revised editions published yearly or biennially seems to have struck root at least for the English language. Thus the English-Latvian dictionary (Birzvalka, 1995) was published 30 years after the previous one but has had a second edition in 1997 (Birzvalka, 1997) and a third in 1998 (Birzvalka, 1998). The Latvian-English dictionary (Veisbergs, 1997) underwent thorough revision and was

published in year 2000. It had a similar prehistory – the previous dictionary published (Turkina, 1982) was a slightly updated edition of 1963 dictionary (Turkina, 1963).

The Latvian-English dictionary (Veisbergs, 1997; Veisbergs, 2000) created a set of different problems. The main problem for lexicographers here was not the search for equivalents, division of senses in entries or neologisms. The problem lies in there being no reliable basis on which to build the Latvian part as there is no corpus of Latvian. Because of the general problem and especially because of the fast change, there is in fact no reliable source for determining what the real Latvian lexis today is like. Colloquial Latvian has not been registered nor thoroughly described. Terminology sphere, after 50 years of Russian dominance is limited, glossaries compiled during the soviet times are Russian influenced and anyway outdated. As a result English-Latvian, German-Latvian, French-Latvian dictionaries often bear traces of the foreign language and can be actually recognized as derived from them. The new term glossaries are in-house publishings that differ from one ministry, bank or company to another. A multitude of terms is being coined – militaries, banking, maritime affairs, the new spheres: computers, EU. So there is an enormous overlapping and redundancy, e.g. **software – programmatūra, program-nodrošinājums, programmu nodrošinājums, softvērs; multiplier – reizinātājs, reizulis, multiplikators; regulation – nolēmums, noteikums, nolikums, regula, regulācija, priekšraksts, rikojums, likums nosacījums**. The multitude of these terms seriously affects also compilation of Latvian-English dictionary as the compilers and editor can have conflicting ideas of which is the "right" term in Latvian.

When setting up the new Latvian-English dictionary it was mainly experts in various spheres that were involved working on language spheres rather than separate letters (as before). Thus, gaps, duplication, redundancies and inconsistencies, supply of different synonyms was to some extent avoided. A few linguists rearranged and finished the final product. While there is no

corpus much of the decision of what is frequent and used is unfortunately determined by intuition.

The colloquial element was another aspect that underwent serious change. Numerous phrasal verbs were added in the English part, formerly disregarded as too colloquial. In this dictionary also colloquial and rude Latvian words **foršs**, **baigi**, **dimbā**, **purns**, **čālis**, **ķūlis**, **fenderēt**, **čau** were not feared and exact English counterparts provided, e.g. **čurāt sar.** to pee, to piss, to take a piss; **kakāt sar.** to (do a) poo, *vulg.* to shit; **pirdiens vulg.** fart.

Strong emphasis was put on combinatorics or collocability, grammar notes, link elements (prepositions) as the dictionary is mainly used for translation and the users being unfamiliar with the target language have to be helped in their choice of surrounding words. Semantic equivalence does not always imply communicative equivalence thus contextualization is very important for the success. Understanding of how the words are used in context is partly an element of learner's dictionary that has been absorbed by the new type of active bilingual dictionary. (Svensen, 1993: 87).

Increase in the number of synonyms with their semantically different scope and attenuation has led to a more frequent labelling and differentiation by means of explanations. Paradoxically the dictionary includes many obsolete English words which are frequently used in Latvia (and found as the first equivalents in the previous dictionaries). Their simple loss would be misunderstood and now they usually come at the end of the synonym row, supplied with a label *obsolete*.

Some minor points that distinguish the new generation of dictionaries – front matter in all dictionaries seems to get shorter, no doubt reflecting a common sense approach and evidence of the reluctance of users to refer to it. Both dictionaries are also simpler, more user-friendly, more explicit (van der Meer, 1996: 193–194), with fewer subject labels and codes.

There are still issues to be resolved – for example the gender issue. Latvian being a synthetic language where gender is shown by suffix, carries a tradition of using masculine only in A part of

the dictionary. Yet Latvian-German dictionary (Latviešu, 1980) tends to give both genders as separate entries – **latvietis, latviete**. However there are strange anomalies – while there is **vadītājs, vadītāja, komunisti, komuniste, sāncensis, sāncense**, there is only masculine for fairly similar words **menedžeris, konkurenti, fašisti, nacionālisti, reakcionārs, utopisti**.

Latvian-English dictionary is fully masculine (with the exception of words where feminine forms are irregular).

English-Latvian dictionary, of course, reveals the gender issue in A part, while keeping to the stereotyped gender roles in the translation part, e. g. **secretary – sekretāre** (woman secretary), **typist – mašīnrakstītāja, printer – tipogrāfs** (printer-man). There are also more comic cases – **stripper – dejotājs, touch-me-not – svētulis**.

Electronic English-Latvian dictionaries are available on the Internet – one run by the Tilde company <http://www.tilde.lv/dictionary> the other by an anonymous <http://dictionary.site.lv>. Both are based on the English-Latvian Dictionary but can be reversed. Yet the reversed variant is a rather clumsy variant of the printed one as no serious editorial work has been done, e.g. some fancy entries in the Latvian part:

dzēriens augstā glāzē – long drink

zvaigžņu briljantiem rotātas debesis – night sky gemmed with stars

robežvārtejas protokols – Border Gateway protocol, etc.

Along the modern lines we will soon see a new French-Latvian dictionary (worked upon by Prof. A. Bankavs et al) that will be a computerized version of French-English dictionary.

However the overwhelming problem is a decent reflection of the Latvian lexicon and conflicting ideas of what the language is like. The only radical way out of the problem is by means of a Latvian corpus that would in quantitative terms show what the language is really like. Until then lexicographers in Latvia have to work in a medium where there exist conflicting ideas about the very subject of their work.

Bibliography

- Birzvalka I.* (1995) English-Latvian Dictionary. Rīga: Jāņa sēta.
- Birzvalka I.* (1997) English-Latvian Dictionary. Rīga: Jāņa sēta.
- Birzvalka I.* (1998) English-Latvian Dictionary. Rīga: Jāņa sēta.
- Dannemark N., Baerug R., Kačevska I.* (1998) Latvisk-Norsk, Norsk-Latvisk Ordbok. Rīga: Norden.
- Dressel* (1688). Vocabularium in vier Sprachen, teutsch, lateinisch, polnisch und lettisch. Riga.
- Elger R.P.G.* (1683) Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum. Vilnae.
- Kačevska I.* (1996) Lettisk-Svensk, Svensk-Lettisk Ordbok. Rīga: Norden.
- Krastiņa M.* (1996) Lettisk-svensk ordbok. Stockholm: Memento, Rīga: Zinātne.
- Lange J.* (1777) Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon. Mitau.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1972–1996). Rīga: Zinātne.
- Latviešu vācu vārdnīca* (1980) Rīga: Avots.
- Lietuviešu-latviešu vārdnīca* (1995). Rīga: Zinātne.
- Lomholt K., Ledīņa R.* (1995) Lettisk-dansk, dansk-lettisk ordbog. Rīga: Norden.
- Mancelius G.* (1638) Lettus, das ist Wortbuch. Riga.
- Mülenbach K.* (1923–1932) Latviešu valodas vārdnīca. Rīga.
- Pajula M.* (1997) Latvia-Suomi-Latvia sanakirja. Rīga: Norden.
- Stender G. F.* (1789) Lettisches Lexicon. Mitau.
- Svenson B.* (1993) Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making. Oxford: OUP.
- Turkina E.* (1963) Latviešu angļu vārdnīca. Rīga: LVI.
- Turkina E.* (1982) Latviešu angļu vārdnīca. Rīga: Avots.
- Ūdris P.* Liksim latviešu valodu vārdnīcās. In: Diena 20. 07. 1997.
- Valdemārs Kr.* (1872) Kreevu-latweeschu-wahzu wardnize. Moskva.
- van der Meer G.* (1996) How Alphabetical Should A Dictionary Be? (the case of High and its combinations in some dictionaries.

In: Symposium on Lexicography VII. Lexicographica. Series Maior 76. Tübingen: Niemeyer. pp.183–197.

Veisbergs A. (1994) Latvian-English, English-Latvian Dictionary of False Friends. Rīga: SI.

Veisbergs A. (1997) English and Latvian Wordformation. Rīga: LU

Veisbergs A. (1997) Latvian-English Dictionary. Rīga: EAI.

Veisbergs A. (2000) The New Latvian-English Dictionary. Rīga: EAI

Latviešu divvalodu leksikogrāfijas evolūcija

Kopsavilkums

Latviešu leksikogrāfijas attīstību lielā mērā atspoguļo mazai valodai raksturīgās tendences sargāt valodu no svešām ietekmēm. Tās īpatnības ir vēsturiskas un sociāli nosacītas – dominē divvalodu vārdnīcas, vārdnīcu saturs ne vienmēr atspoguļo reālo valodu, atsevišķos attīstības posmos vārdnīcās valda lingvistiskais pūrisms.

Vēsturiski pirmās vārdnīcas (17. gs.) veidoja vācieši, lai atvieglotu mācītāju un muižkungu satiksmi ar latviešu zemniekiem. To valodiskajā saturā ir izteikta vācu valodas ietekme. Pakāpeniski to apjoms pieaug, taču vācu valodas elementi nostiprinās vēl vairāk. Var uzskatīt, ka pakāpeniski vārdnīcas iegrimst zināmā stagnācijā, atainojot veclatviešu valodu, kamēr paralēli attīstās dzīvā tautas valoda.

Šī situācija daļēji izmainās 19. gs. vidū, taču paralēli tautas valodas ieplūšanai vārdnīcās vērojama arī diezgan subjektīva vēlamo vārdu atlase – zināms pūrisms. Kopumā pirmie trīs latviešu leksikogrāfijas gadsimti ir divvalodu vai vairākvalodu vārdnīcu laiks, kas nostiprina vidējā latviešu uzskatu, ka vārdnīca pirmām kārtām ir divvalodu vārdnīca. Leksikogrāfijā dominē lielās kontaktvalodas (vācu, krievu, vēlāk arī angļu), nevis kaimiņu tautu valodas (igauņu, lietuviešu, skandināvu).

Pat pirmā lielā latviešu valodas vārdnīca (Mīlenbaha vārdnīca) būtībā ir divvalodu vārdnīca. Lai gan pēc ievirzes tā tālu pārsniedz normālas divvalodu vārdnīcas apjomu un struktūru, cenšas atainot latviešu valodas bagātību, tomēr arī tajā ir spēcīgs pūrisma iespaids.

Šīs visai izteiktā pūrisma ietekme turpinās arī citās vārdnīcās, kurās lielākā vai mazākā mērā valda tieksme ierobežot vai apkarot aizguvumus, sarunvalodas vārdus, vienkāršrunu, vulgārismus. Tādā veidā saglabājas dihotomija – reālā valoda un tās atspoguļojums

vārdnīcās. Kopā ar dažādo režīmu cenzūru šī situācija nopietni ierobežo lingvistisko iespēju spriest, piemēram, par divdesmito gadu reālo tautas valodu.

Pārmaiņas deviņdesmitajos gados skar arī valodu – tajā atkal parādās it kā sen izskaustais ģermānisko barbarismu slānis, vērojama anglicismu invāzija, un šie elementi parādās arī vārdnīcās. Tomēr visstraujāk attīstās līdz šim ierobežotais terminoloģijas lauks. Leksikogrāfijā problēmas rada gan jaunās terminoloģijas nestabilitāte (neskaidrība, leksiskie caurumi, neskaitāmi paralēlie termini), gan latviešu valodas transorientācijas izraisītās sekas – atteikšanās no krievu valodas modeļiem.

Parādījušās arī pirmās elektroniskās vārdnīcas ar neizbēgamajām "bērnišķības slimībām".

Andrejs BANKAVS

Jaunākās franču vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā

90. gadu otrās puses latviešu leksikogrāfijā franču vārdnīcas ieņem samērā ievērojamu vietu. Ja pirms tam jaunas vārdnīcas iznāca ļoti neregulāri (1), tad tieši pēdējie pieci gadi ir raksturīgi ar dažādību franču vārdnīcu izveidē.

Visupirms jāatzīmē, ka tās ir divvalodu tulkojošās vārdnīcas un franču-latviešu sarunvārdnīcas.

a) aktīvās vārdnīcas

Divvalodu vārdnīcas	Autors (sastādītājs)	Izdošanas gads	Vārdu skaits	Apgāds
Franču-latviešu	Ž. M. Šulcs	1998	ap 23 000	Sniegs
Franču-latviešu	L. Šternberga	2000	ap 15 000	Avots
Franču-latviešu ekonomikas terminu mazā vārdnīca	I. Ošleja	1998	770	Zvaigzne ABC

b) pasīvās vārdnīcas

Latviešu-franču	L. Šternberga	1998	ap 20 000	Avots
-----------------	---------------	------	-----------	-------

c) vairākvalodu vārdnīca (5 valodu: latviešu-angļu-vācu-franču-krievu)

Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca	J. Dolacis	[1998?]	8100	Antēra
---	------------	---------	------	--------

d) sarunvārdnīcas (tematiskās)

Vārdnīca	Autors (sastādītājs)	Izdošanas gads	Tēmu skaits	Apgāds
Latviešu- franču	<i>Fr. Calay</i> (F. Kalē)	1995	30	LU
Latviešu- franču	J. Grostiņa	1997	20	Ekonomisko attiecību institūts
Latviešu- franču	H. Kalve	1998	14	Jumava

Kā redzams no tabulas, franču vārdnīcas atšķiras gan pēc ievietoto šķirkļu skaita, kas variē no 770 līdz 30 000 leksiskām vienībām, gan pēc domātās auditorijas (galvenokārt plašam lasītāju lokam), gan pēc nozīmības un autentiskuma pakāpes (L. Šternbergas sastādītās plaģiātiskās divvalodu vārdnīcas).

Pēc apjoma izdotās vārdnīcas pieskaitāmas pie mazām un vidējām vārdnīcām, kas atbilst vispārējai situācijai latviešu leksikogrāfijā, kur minamas tikai pāris vārdnīcas, kuras varētu pieskaitīt pie liela apjoma vārdnīcām (LLVV, ME, Krievu-latviešu 1959. gadā izdotā vārdnīca).

Raksturīgi, ka šajā īsajā laika sprīdī izdotas oriģinālas sarunvalodas vārdnīcas. Ja līdz 90. gadu vidum bija tikai dažas franču-latviešu, latviešu-franču divvalodu tulkojošās vārdnīcas (R. Švarcbacha *Franciski-latviska vārdnīca* (1931), I. Zandreiteres un J. Ābramas *Franču-latviešu vārdnīca* (1957¹, 1973²); A. Bojātes, F. Pizovas, I. Zandreiteres *Latviešu-franču vārdnīca* (1970), M. Alksniņas, R. Griķītes un R. Šeferes *Franču-latviešu un Latviešu-franču vārdnīca* (1983)), tad pēdējos piecos gados (1995–2000) pirmo reizi Latvijas leksikogrāfijā izdotas speciālās terminoloģijas vārdnīcas (*Franču-latviešu ekonomikas terminu mazā vārdnīca* un *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca*) un trīs oriģinālas sarunvalodas vārdnīcas.

Interesanti atzīmēt, ka jauno vārdnīcu veidošanas sākumposmā iniciatīvu izrādīja ārzemnieki: beļģis Fransuā Kalē (*François Calay*) un latviešu izcelsmes francūzis Žans Marks Šulcs no Lionas. Viņi gan nebija profesionāli leksikogrāfi, tomēr

viņu vēlme paplašināt franču vārdnīcu skaitu bija apsveicama, it īpaši tad, kad bija krasi jūtams franču vārdnīcu trūkums. Nosacītas konkurences apstākļos autori centās sagatavot vārdnīcas pēc iespējas ātrāk, kas savukārt noveda pie dažāda veida kļūdām un neprecizitātēm. Tas skaidri redzams Ž. M. Šulca *Franču-latviešu vārdnīcā* (1998), kuras sagatavošanā piedalījās arī studentes. Kopš iepriekšējās franču-latviešu vārdnīcas bija pagājuši 15 gadi, faktiski pat 41 gads no pirmā izdevuma nākšanas klajā (1957). Tādējādi varēja sagaidīt, ka jaunajā Ž. M. Šulca vārdnīcā būs daudz jaunvārdu, kuri stabili ienākuši valodas aprītē pēdējā pusgadsimta laikā. Jāatzīmē, ka leksikas līmenī uzdevums arī sasniegts un vārdnīcā atrodamas tādas sintētiskas leksiskās vienības kā **anglismi** (*barman* 'bārmenis', *bermuda* 'bermudas', *caddy* 'ratiņi', *chips* 'čipsi', *curry* 'karijs', *discount* 'diskonts', *jerrican* 'benzīnkanna', *job* 'šance', *footing* 'skriešana', *hit-parade* 'tops', *hitparāde*, *magnéscope* 'videomagnetofons', *modem* 'modems', *patchwork* 'maisījums', *radar* 'radars', *tee-shirt* 't-krekls'), **kā arī sarunvalodas vārdi** (*bobard* 'meli; pīle', *dèche* 'trūkums, nabadzība', *foutaise* 'nieks, sīkums', *gadoue* 'dubļi', *gargote* 'bufete, lēta ēdnīca', *guitoune* 'telts', *patraque* 'vārgulis, nīkulis', *peton* 'ķepiņa, peciņa', *taloche* 'plauka' utt.

Labi izstrādāti šķirkļi, kuri saistās ar Latviju (piem., *lettoniser* 'latviskot', *lettonisation* 'latviskošana', *lettonité* 'latviskums, latvietība'), toties neprecizitāte pieļauta, apzīmējot ar *Livonie* Vidzemi. Kā zināms, ar Livoniju saprot ne tikai Vidzemi, bet arī Igaunijas dienviddaļu. Būtu ļoti labi, ja vārdnīcās lietotājs vienreiz rastu atbildi, kā franču valodā būtu, piemēram, *rīdzinieks*.

Vērojama arī mūsdienu leksikogrāfijas tendence uzskatīt par leksiskām vienībām vietvārdus un abreviatūras, tos neatdalot atsevišķā pielikumā, kā tas bija pierasts redzēt iepriekšējās franču-latviešu vārdnīcās.

Kā negatīvs faktors minams liels redakcionālas dabas kļūdu skaits, īpaši latviešu valodas daļā. Tās izpaužas (skaitļi iekavās apzīmē lappusi vārdnīcā):

diakritisko zīmju neprecīzā lietojumā (piemēram, augstpratīgs

(253), inflacija (140), ļoti žēļ (94), no dārzeniem (410); vakariņotājs (150) utt.;

Iudzkaņu pārstatījumā (piemēram, Kiveja (294), resp. Kijeja; Pirejenu pussala (262);

leksēmiskajās atbilstībās (bārbekjū (47), ceļamskrūve (115), citronāde (303), diplomāta koferis (37), iglu (262), vectante (244), vistu putni (323), laps/lapiete "lapzemietis/lapzemiete" (297) utt.

Salīdzinot ar Luīzas Šternbergas sastādīto *Franču-latviešu vārdnīcu*, kura izdota izdevniecībā "Avots" 2000. gada sākumā un kurā ir ap 15 000 vārdu, Žana Marka Šulca vārdnīca, neskatoties uz neprecizitātēm, ir mūsdienīgāka un oriģināla. Tā ietver daudzus jaunvārdus, sarunvalodas vārdus, kas atbilst mūsdienu leksikogrāfiskajai praksei – pēc iespējas vairāk tuvināties reālajam valodas lietojumam. Savukārt izdevniecības "Avots" vārdnīca faktiski ir I. Zandreiteres un J. Ābramas *Franču-latviešu vārdnīcas* (pirmais izdevums izdots Rīgā 1957. gadā, otrais – papildinātais izdevums – Rīgā, izdevniecībā "Liesma" 1973. gadā) saīsināts variants. Salīdzinot abas vārdnīcas, jāsecina, ka L. Šternbergas sastādītā vārdnīca ir bez leksikoloģiskās vērtības. No iepriekšējos gados izdotajām vārdnīcām pārņemts leksiskais materiāls, to tikai mehāniski sarucinot, pilnībā svītrojot leksikogrāfiskos mikrokontekstus, daļu latviešu valodas leksiski semantisko variantu un franču valodas šķirkļu vārdus. Ņemot vērā, ka I. Zandreiteres un J. Ābramas sastādītās vārdnīcas pirmais izdevums iznāca jau 1957. gadā, šeit fiksētie vārdi atbilst pēckara leksikai ar spilgti izteiktu literāru ievirzi, vārdu atlase saglabāta arī "jaunajā" vārdnīcā. Vienīgais nosacītais labums – pircējam tiek vismaz piedāvāta iepriekšējās paaudzes prece. Tas attiecas arī uz otru, L. Šternbergas sastādīto un izdevniecībā "Avots" 1998. gadā publicēto *Latviešu-franču vārdnīcu*. Tikai retos piemēros izdarītas redakcionālas dabas izmaiņas (pie tam kļūdainas), piemēram, A. Bojātes, F. Pizovas, I. Zandreiteres *Latviešu-franču vārdnīcā* (1970) zem šķirkļa *absolvents* dots mikrokonteksts: *viņš ir Maskavas universitātes absolvents – il a fait ses études à l'Université de Moscou*, bet L. Šternbergas

sastādītājā vārdnīcā: *viņš ir Latvijas Universitātes absolvents – il a fait ses études à l'Université de La (sic!) Lettonie*, nemaz nerunājot par to, ka nav izskausti iepriekšējās vārdnīcās sastaptie tulkotāju viltus draugi (*agītatōrs – agitateur; ampula – ampoule; makulatūra – maculature; metodiķis – méthode; žalūzija – jalousie* u. c.).

Paplašinoties starptautiskajiem sakariem un attīstoties starptautiskajam tūrismam, radās aizvien lielāka nepieciešamība pēc sarunvārdnīcām. Īsā laika posmā dažādās izdevniecībās iznāca trīs dažāda lieluma sarunvārdnīcas. Hronoloģiski pirmā sarunvārdnīca 90. gados bija beļģa F. Kalē sastādītā vārdnīca, tai sekoja Janas Grostiņas *Latviešu-franču sarunvārdnīca* (1977) ar 20 tematiskām grupām un tekstu, ierakstītu audiokasetē. Visplašākā no iznākušajām franču sarunvārdnīcām ir Helēnas Kalves kabatas formāta 360 lappušu apjoma *Latviešu-franču sarunvārdnīca* ar īsu ieskatu franču valodas fonētikā, gramatikā un ar nelielu latviešu-franču konkrētās leksikas vārdnīcu (ar apm. 1660 šķirķļa vārdiem), kā arī ar divām audiokasetēm. Ņemot vērā, ka vēl līdz šim laikam nav sagatavota franču valodas mācību grāmata pieaugušajiem, tad šī sarunvalodas vārdnīca var kalpot arī par mācību līdzekli franču valodas tematiskai apguvei. Vārdnīca sadalīta 14 tradicionālās nodaļās (pilsēta, iepirkšanās, maltīte, veselība, darījumi, politika utt.). Sarunvārdnīcā iestrādāts bagātīgs leksiskais materiāls. Tomēr arī šai oriģinālajai sarunvārdnīcai ir savi trūkumi:

– nemotivēta dzimtes kategorijas maiņa franču valodā (*armistice, cierge, châte, change, malaise, masque, ongle, peigne* u. c. ir *vīriešu dzimtē*, bet *aspirine, angine, armoire, baleine, confédération, contre-basse, équerre, liqueur, loge, loutre, offre, taube, toux* u. c. ir *sieviešu dzimtē*);

– burtisks pārcēlums no latviešu valodas (*skaņu signāli aizliegti – signaux sonores interdits*, resp. *Klaxon interdit* (82); *Ziemeļu ledus okeāns – océan Glacial Nordique*, resp. *océan Glacial Arctique* (41); *Klusais okeāns – océan Paisible*, resp. *océan Pacifique* (41));

– pavēles formas lietojums neatbilstoši situācijai. Ja latviešu valodā, līdzīgi kā tas ir krievu valodā, plašāk lieto pavēles formu,

tad franču valodā plašāk lieto perifrastiskās pieklājības formas (vai jūs nevarētu, vai jūs nebūtu tik laipns, lūdzu u. tml.). Piemēram, *ielejiet antifrīzu* franču valodā drīzāk atbilstu tulkojums *Pouvez-vous mettre de l'anti-gel*, bet nevis *Mettez l'antigel* (86). Analogiski *nomainiet eļļu* franču valodas etiķetei atbilstošāks būs *Pouvez-vous changer l'huile*, bet ne kategoriskais *changez l'huile* (86) utt.

Ar 90. gadu otro pusi datējama arī viena nedaudzajām vairākvalodu vārdnīcām ar franču valodu kā vienu no tām – *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca*. Piecvalodu vārdnīcu veidoja 20 gadus un tās galīgajā variantā iekļauti 8100 nozares termini latviešu-angļu-vācu-franču-krievu valodā. Tā patlaban ir visbagātākā vienas nozares terminoloģiskā vārdnīca mūsdienu latviešu leksikogrāfijā. Vārdnīca sastāv no labi pārdomātas pamatdaļas un terminu rādītāja četrās valodās. No valodas viedokļa raugoties, varētu vēlēties franču diakritisko zīmju konsekventāku lietojumu.

Pagājuši gandrīz 40 gadi, kopš iznākuši *Norādījumi par franču īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā* (2), kurus sastādījis Laimdots Ceplītis. Šajā laikā nākuši klāt daudzi franču valodas toponīmi un antroponīmi, veikti teorētiski pētījumi. Tādējādi jaunajā vārdnīcā, kura tiek gatavota izdošanai izdevniecībā "Zinātne", atšķirībā no iepriekšējās būs iekļauts materiāls ne tikai par Francijas, bet arī par frankofonās Kanādas, Šveices un Beļģijas antroponīmiem un toponīmiem. Vārdnīcā pirmo reizi būs doti arī franču topoetnonīmi, kas īpaši vērtīgi būs tulkotājiem, jo nereti vienam franču vietvārdam var atbilst vairāki topoetnonīmi, no kuriem viens ir latīņu cilmes, otrs – darināts pēc franču valodas vārddarināšanas modeļa, piemēram:

Pilsētas nosaukums	Latviskais ekvivalents	Iedzīvotāju nosaukums
Castelnaudary	Kastelnodarī	Castelnaudarieni, Chaurieni
Meaux	Mo	Meldieni, Meldois
Melun	Melēna	Melunois, Melunais, Melodunois
Saint-Denis	Sendenī	Dionysieni

Sagatavošanā ir arī franču dzimtes vārdnīca. Dzimtes noteikšana ir viena no grūtākajām franču valodas gramatikas parādībām ārzemniekiem.

Kā apstiprina franču populārāko vienvalodas skaidrojošo vārdnīcu *Petit Robert* un *Petit Larousse* dati, no 33 265 lietvārdiem 10,3 % lietvārdiem ir dubultdzimtes (3, 13). Jaunajā vārdnīcā lietvārdi ar tulkojumu latviešu valodā tiek grupēti tabulās pēc finālēm, kas atvieglos noteikt, kādā dzimtē ir attiecīgais franču valodas lietvārds. Izņēmumi tiek doti tabulas beigās. Vārdnīca reizē būs arī pirmā filoloģiska tipa franču vārdnīca Latvijā, kur latviešu valodas vārdu tulkojumam jau būs tikai pastarpināta nozīme.

2001. gadā apgādā "Zvaigzne ABC" ar Francijas vēstniecības atbalstu jānāk klajā plašākajai franču-latviešu vārdnīcai, kāda līdz šim iznākusi Latvijā. Tās pamatā ir Franču-angļu vārdnīcas (4) elektroniskais variants. Vārdnīcā plaši pārstāvēta mūsdienu franču valodas sarunvalodas leksika ar leksēmu izvērstiem leksiski semantiskajiem variantiem.

Pārredzamā nākotnē jāiznāk arī izvērstai franču homonīmu vārdnīcai, kur bez homofonu un homogrāfu uzskaitījuma būs doti arī konteksti, iespējamie sinonīmi un antonīmi, vārdu saimes un frazeoloģiskās vienības.

Kā redzams no faktiskā materiāla, Latvijā pēdējos piecos gados izdots rekordliels skaits dažāda veida franču vārdnīcu, sagatavošanā atrodas virkne oriģinālu vārdnīcu, kas veicinās leksikogrāfiskās domas tālāku izaugsmi.

ATSAUCES

1. Sk.: A. Bankavs. Franču-latviešu vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā. – *Linguistica Lettica* 2. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998., 160.–165. lpp.
2. Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IX. Franču valodas īpašvārdi. Sast. L. Ceplītis. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1963.
3. C. Huot. *Dictionnaire des genres*. Montréal: Méridien, 1983.

4. M. H. Corréard, V. Grundy. The Oxford-Hachette French Dictionary. Oxford, New York, Toronto, 1994.

Nouveaux dictionnaires français dans la lexicographie lettone

Résumé

Durant les cinq dernières années, la Lettonie a enregistré la parution de nouveaux dictionnaires français-letton et letton-français, ainsi que la publication de trois guides de conversation letton-français et deux dictionnaires de terminologie spécialisée (de termes d'économie et de termes de traitement de bois). Ces différents dictionnaires se distinguent à la fois par le nombre d'entrées (de 770 à 30 000 unités lexicales), leur qualité lexicographique, mais pas nécessairement par leur rigueur scientifique.

Dans les années à venir devraient paraître d'autres ouvrages lexicographiques, notamment le Grand dictionnaire français-letton, fait d'après le modèle du Dictionnaire français-anglais (Editions Hachette-Oxford, 1994), un autre dictionnaire de la terminologie d'économie, un dictionnaire des genres et un dictionnaire des noms propres français-letton.

Karsten LOMHOLT
Valency in Bi-directional Dictionaries
The Latvian Verb

Looking at a language from the viewpoint of a foreign learner may lead to new ways of presenting knowledge about the language in question. This also applies to bilingual lexicography. In the present article I shall set out some of the considerations concerning valency in Latvian which I have been induced to make while preparing a bi-directional Latvian-Danish dictionary.

Although the Latvian lexicographical trend in the 20th century was still largely bilingual, most of the bilingual dictionaries published were to all intents and purposes monodirectional; this is even the case with most of the two-way dictionaries which have been issued. In this connection one telling feature is the indication of the so-called "open e", a piece of information that can be and has been conveyed using simply a diacritic sign, *e*, which does not require the use of any extra space. This is found in Mühlenbachs (1923–32), but was not repeated in any dictionary until the Latvian-Danish, Danish-Latvian published by Norden in 1995, though it can also be found in grammars published outside Latvia, e. g. in *A Grammar of Modern Latvian* by T. G. Fennell and H. Gelsen (1980). The fact that this information is still not given in Latvian-Russian dictionaries may be explained by the assumption that such features of pronunciation are easily picked up by learners in a Latvian-speaking environment.

As Latvian is a case language, any dictionary which is meant also for foreign speakers must include a dictionary grammar which sets out the principles for the use of as well as the different meanings of each case. While focusing in this paper particularly on the valency of Latvian verbs, it will become clear that a dictionary grammar alone will not provide sufficient information for foreign speakers. But before that is discussed it is necessary to give an outline of valency concepts based on

distinctions made in Schøsler et al. (1997) for purposes of valency lexicography.

Government and Valency

The term government traditionally covers only the ways in which certain words (e. g. preposition and verbs) govern the inflectional form (e. g. case) of other words. This concept is inadequate for the purpose of bi-directional Latvian lexicography, as there is a need to include and describe prepositional phrases closely connected to certain verbs and to outline rules for the case not only of objects but also of the subjects of certain verbs and verbal forms.

The concept of valency is broader than that of government. When viewing the verb as the kernel of a valency group, also prepositional phrases and subjects will be regarded as dependent complements. There is, however, a variety of definitions of valency, most of which focus on semantics.

Valency theory dealing with the surface structure (in Generalised Phrase Structure Grammar, e. g. by Gazdar (1990)) focuses on the structure of the constituents, e.g. whether a certain verb can occur with a noun phrase (e. g. *teikt kaut ko* "say smth") or whether it occurs with a prepositional phrase (e. g. *runāt par kaut ko* "talk about smth"). This kind of description of verbs has gained prevalence not only in bilingual dictionaries, but also e.g. in learners' dictionaries, which may for instance inform the user whether the verb *jautāt* (ask) can take two noun phrases as objects – as is the case in Latvian – or whether one of them is bound to be a prepositional phrase – as is the case in Danish. It is indeed often for this knowledge of the surface structure that users turn to dictionaries.

In order to describe such variation in the surface structure, it is necessary to employ relational syntax as e.g. in the Lexical Functional Grammar of Bresnan and Kaplan (1982). Thus the complements of the verb in the paradigm *pieskarties kam* (touch smth) as well as that of *pieskarties pie kā* (touch smth) can

expediently be described as objects in spite of the difference in structure at the surface level.

However, even the functional categories at the syntax level of analysis prove to be insufficient. Thus the complement to *būt* (to be) in *viņš ir Rīgā* (he is in Riga) can be described as a locative object, and the complement to *būt* in *viņš ir laimīgs* (he is happy) as a subject predicate. But in order to account for the complement in *viņš ir labā garastāvoklī* (he is in a good mood) as a subject predicate, not as a locative object, one needs to look not at syntactic functions, but at semantic roles. Fillmore (1968) has set out a classical model for the description of the semantic structure of clauses.

In their turn some of the great scholars of Latvian have expounded on the connection between semantics and case in Latvian (e.g. J. Endzelīns 1951 and L. Ceplītis 1991). Verbal valency in Latvian may, however, need a more thorough – even if brief – treatment in a dictionary grammar for foreign users, as indeed more verbs in the alphabetic section of the dictionary will require annotation on valency.

Some of the principles, pertaining to Latvian verbs, concerning the interrelationship between semantics and valency-bound case and phrase structure can be generalised, and they may therefore be dealt with separately and comprehensively in a dictionary grammar.

Valency in the Dictionary Grammar

For the sake of clarity and in order to avoid unnecessary repetition, rules of grammar that can be generalised should be set out in the dictionary grammar, and if the rules are both universal and simple there may not be any need to repeat this information in each dictionary article. If, however, there are irregularities these must definitely be set out in all relevant articles, and it may even be deemed necessary – for the sake of unambiguity – to give information also for the majority of words following a specific sub-rule if there are several exceptions or if the rule is likely to be difficult to grasp by untrained dictionary users.

For the dictionary grammar it therefore needs to be decided which features of valency are regular and can be set out sufficiently lucidly not to require repetition and/or exemplification in each dictionary article. These main rules can be divided into two groups:

1. Case depending on the form of the verb (e. g. indicative vs. debitive),
2. Case depending on the sense of the verb (e. g. benefit vs. use).

Concerning the first group, all the universal rules describing which cases certain forms of the verb govern are best set out in the dictionary grammar. This, for instance, applies to the fact that the dative is the case of the subject of the debitive, e.g. *Kas man jādara?* (What must I do?; *Hvad skal jeg gøre?*), and of the infinitive with debitive import, as in *Ko man darīt?* (What am I to do?; *Hvad skal jeg stille op?*); the same applies to the subject of the infinitive in three other instances: (1) in dictionary entries, *būt laimīgam* (to be happy; at være glad), (2) in elliptical sentences, (3) in sentences with the infinitive used as subject, e.g. *Ir labi būt prātīgam* (it is good to be sensible); it also applies when participles have a subject different from that of the main clause, the so-called dative absolute, as in *Sākoties ziemai, ir slideni ceļi* (As winter sets on, the roads become slippery).

When setting out rules for the valency of Latvian verbs, one must first consider the users' grammatical knowledge – and the general usefulness of certain grammatical terms. Thus one could state that direct objects are in the accusative. But most users are not sufficiently familiar with the concept of direct object for this statement to be particularly helpful, and defining the direct object simply as the object which is in the accusative will indeed not help foreign speakers. The simplest general rule will therefore be that virtually all verbs taking only one object govern the accusative.

Verbs with two objects usually have the "other" object, the indirect object, in the dative. Even learners with English or Danish mother tongue will find this distinction reasonably easy as a similar distinction is made in these languages, though not by means of case, but by means of word order, e.g. *She gave the boy*

the book, not **She gave the book the boy*, **Hun gav bogen drengen* which would translate *Viņa deva grāmatai zēnu* (as this is a distinction in English which Latvian bilingual dictionaries fail to convey to their users, it will be discussed in this paper's final chapter on bi-directionality).

Concerning the correct case of objects in Latvian, the greatest problem to foreign learners is likely to be presented by verbs that govern only one nominal phrase that is invariably in the dative case. In order to facilitate learning attempts can be made in the dictionary grammar to group these verbs according to semantics. But as they present a marked and rare exception to the general rule, the non-Latvian user will also need this information in connection with each of these verbs in the wordlist. Further this problem will be discussed first in the context of rules given in the dictionary grammar, secondly with a view to ways of marking this phenomenon in dictionary articles.

Case according to Meaning

In the dictionary grammar, the phenomenon of case depending on the semantics of verbs can be set out as a few rules of thumb; thus verbs which always govern nominal phrases in the dative only, may be divided into four semantic groups:

1. Verbs with a beneficiary

Certain verbs can only take objects with the semantic role of beneficiary or sufferer, i.e. with a meaning similar to that of the indirect object (the dative object of double transitive verbs).

This goes for verbs with a beneficiary, e.g. *palīdzēt* (help; hjælpe), *kalpot* (serve; tjene), *derēt* (fit; passe), *piestāvēt* (suit; klæde), *apjautāties* (ask; forhøre sig), *piezvanīt* (phone; ringe ngn op). There are, however, a few other verbs with related meanings which govern the accusative, e.g. *atbalstīt* (support; støtte), *aizstāvēt* (defend; forsvare), *sargāt* (guard; vogte), *sazvanīt* (phone; ringe til ngn).

The same is true of verbs with a sufferer, i.e. some take objects only in the dative, e.g. *kaitēt* (harm; skade), *skādēt* (harm; skade), *sariebt* (plague; chikanere) and in the same sense *iegriekt* (plague; genere). Again there are exceptions, that is, verbs with closely related semantics, but taking an object in the accusative, e.g. *traucēt* (disturb; forstyrre).

2. Verbs with an experiencer

Semantically related to the verbs with a beneficiary or sufferer are verbs of sense and feeling. The experiencer in Latvian occurs in the dative, and a parallel to this phenomenon can be found with a few equivalent verbs in Germanic languages taking the experiencer in the oblique case. Though this is not so for most equivalents of the Latvian verbs in this group, I have tried to find examples, and these are here marked with a ^: (*pa*)*tikt* (^please; ^behage), *garšot* (be to the taste; ^smage), *rūpēt* (^worry; ^bekymre), *slāpt* (thirst; tørste), *sāpēt* (^hurt; ^gøre ondt), *riebties* (^disgust; ^byde imod), *dergties* (^repel; ^frastøde), *apnīkt* (^bore; ^kede).

3. Verbs of possession

Similarly the dative of possession has parallels in Germanic languages, e.g. *piederēt* (belong; tilhøre): *Māja pieder viņam*, the house belongs to him, *huset tilhører ham*. Though in contrast to Latvian, Germanic languages can also express possession without the oblique case: He has a house *Viņam ir māja*. In this group one may also include verbs as *pienākties* (be due, be owing; tilkomme) and *piemist* (be characteristic; have en egenskab).

4. Verbs of position and relationship

Position is another semantic field which in Latvian tends to govern the dative. This applies both to physical position and more figurative position in verbs as *apķerties* (embrace, clasp),

pieskarties (touch; røre), *sekot* (follow; følge), *tuvoties* (approach; nærme sig), *līdzināties* (resemble; ligne), *atbilst* (correspond to; svare til). Related in meaning to *sekot* (follow) in the sense of obedience or confidence are *klausīt* (obey; adlyde), *piekrist* (agree; samtykke), *pievienoties* (join; tilslutte sig), *ticēt* (believe; tro), *pielāgoties* (adjust, adapt; tilpasse sig), *nodoties* (indulge; hengive sig).

Lastly, it is not only debitive forms of the verb that take the subject in dative; this is also invariably the case for the subject of the Latvian verb with debitive meaning, *vajadzēt* (must, ought to; skulle, burde)

Concerning verbs in group 2 and 3 above it is debatable whether the phrase in dative is the object or the subject. Actually, there is whole set of Latvian verbs denoting likes and dislikes, all of which may have a complement in dative. In many cases it may be debated what is the logical subject of the verb. However, the fact remains that in sentences with most verbs having this kind of meaning, modern Germanic languages has the animate in the nominative and define it as the subject, whereas many of the equivalent verbs in Latvian has this part of the phrase in the dative. Looking at the distribution of cases diachronically, this use of the dative has earlier been more prevalent in Germanic languages, and remnants are still found e.g. in a number of slightly archaic Danish phrases: *det behager ham* (it pleases him; *viņam patīk*); *det synes/forekommer ham* (it seems to him; *viņam liekas*); *det smager ham* (it is to his taste; *viņam garšo*). In current idioms as well, similar examples can be found in all three languages mentioned, e.g. *det faldt ham ind* (it occurred to him; *viņam ienāca prātā*).

Marking in Dictionary Entries

Marking of verbs that do not occur in conjunction with a phrase in the accusative, but with one in the dative, can be found in a few bilingual Latvian dictionaries, primarily those (at least partly) meant for foreign speakers, i.e. Latvian-Russian dictionaries. In these dictionaries it is indicated with the personal

pronoun in the dative (*kam*) italicized and in brackets after the headword. This feature is also used reasonably systematically in the recent Latvian-Polish dictionary (1999) where it is omitted only in the case of a few verbs such as *kaitēt*, *derēt* and *atbilst*. Earlier this system has also been employed, though without consistency, for instance in the Latvian-German dictionary from 1980, which lists the noun *ticība (kam)* (belief), but gives the verb *ticēt* (believe) without similar information.

No further efforts have been made in Latvian bilingual dictionaries to indicate the government of Latvian verbs, which turns out to be a phenomenon more intricate than indicated thus far. The monodirectional tradition may not be the only explanation for this; another explanation may indeed be difficulties presented by verbs that do not invariably govern the same case. Even as to the use of the dative, there is not complete clarity with certain verbs, thus *pieskarties* (touch) can also be constructed with a prepositional phrase using *pie* (which governs the genitive), e.g. *pieskarties zemei / pieskarties pie zemes*, just as in the Danish equivalent: *røre [ved] jorden*. Also the verbs *gatavoties* and *sagatavoties* (prepare; forberede sig) are occasionally – especially when applied to something unforeseen, as in *s. uz visu* (prepare for all eventualities) – used with a prepositional phrase beginning in *uz* (which governs the accusative) in stead of dative. In spoken language *sagatavoties* is also found with *priekš kam*.

In other verbs changes currently take place, probably under Russian influence, e.g. in the verb *tuvoties* (to approach) which is now also used with the dative in stead of a prepositional phrase with the preposition *pie*.

It is thus not sufficient to indicate the use of the dative case with verbs that do not take objects in the accusative. It is therefore necessary to establish a more comprehensive system for the indication in the dictionary of the valency-bound cases and prepositional phrases of each verb, obligatory as well as optional. For this purpose it is first necessary to give a brief overview of the other main fields of verbal valency in Latvian at the level of phrase structure.

Other Cases and Prepositional Phrases

Apart from those main rules concerning the use of nominative, accusative and dative in connection with verbs which may be described in the dictionary grammar and/or in the individual articles of the dictionary, there are other aspects of surface syntax that should be conveyed to non-Latvian users.

Genitive

The dictionary grammar should outline the use of genitive for most verbs of quantity and absence (including negated verbs of presence) such as *nebūt* (not to be; ikke at være), and *trūkt* (be missing, miss something; mangle, savnes), *pietikt* (suffice; forslå). Just as the use of the dative, also this use of the genitive can be indicated after the headword in each relevant entry employing the personal pronoun in the appropriate case(s). Thus for instance:

nebūt (*kā*) ikke at være, ikke at findes

pietikt (*kā*) forslå; *laika pietiek* der er tid nok

There is also a few of verbs denoting emotional force of dread or yearning, which can take the cause of the emotion in genitive. This applies e.g. to *baidīties* (fear; frygte), *bēgt* (flee; flygte), *bīties* (dread; frygte), *kaunēties* (be ashamed; skamme sig), *kautrēties* (feel shy; være forlegen), *sargāties* (beware; vogte sig), *vairīties* (shun; undgå). And for a positive emotions, *alkt* (crave; hungre efter), and *ilgoties* (yearn; længes), *kārot* (crave; begære), *tvīkt* (pine for; hungre efter) and the above-mentioned *slāpt* (yearn, tørste efter), but it is now slightly old-fashioned. Modern Latvian prefers a prepositional phrase with *no* respectively *pēc* and the genitive. This can be indicated as follows:

bīties (*kā / no kā*) frygte

ilgoties (*kā / pēc kā*) længes efter

Locative

A number of verbs take objects in the locative case, especially verbs with the prefix *ie-*. As the Danish equivalents of most of these verbs have the valency-bound prepositional phrase with the corresponding Danish preposition "i", or for movement "ind i", Danish users will not need a marking of the case that goes with these verbs.

There are, however, other instances with no close parallel in Danish, e.g. verbs for seeing in the sense of watching vacantly (*blenzt (kur) stare; stirre på/i, skatīties (kur) look; betragte, se*), as opposed to the simple sense of looking at something, which in Latvian takes the prepositional phrase *uz ko* and translates "se på; kigge på".

blenzt 1. (*kur*) stirre på/i; 2. (*uz ko*) kigge på

Optional elements

There are several verbs which may have an experiencer as an optional valency/bound element. As optional elements these should be marked out; here it is done by setting them in smaller script, whereas square brackets are used for optional elements not altering the meaning:

gadīties (*kam*) ske for, hænde [for]; træffe sig

izdoties (*kam*) lykkes [for]; *viņam tas izdevās* det lykkedes [for] ham

The same goes for most of the verbs of quantity and absence mentioned above; they may take an experiencer in dative as semantic subject. As this is an optional valency-bound element, it should similarly be set in a smaller script:

trūkt (*kam, kā*) mangle; *mums trūkst ziņu* vi mangler oplysninger; *trūka ziņu* der manglede oplysninger

Combinations

Combinations of cases can be indicated as outlined above for the verb *trūkt*, e.g. accusative and locative for certain verbs (in the following examples English is used for semantic explanations which in the dictionary will be in Latvian):

apsūdzēt 1. (*ko, kur*; law) tiltale ngn for ngt; a. *kādu zādzībā* tiltale ngn for tyveri; 2. (*ko, kam*; sneak) sladre til; om; *viņš ~ēja brāli tēvam* han sladrede til sin far om broren

Distinguishing Polysemy

Certain Latvian verbs take different cases depending on meaning. In these instances it may be useful to indicate not only dative, but also accusative for the appropriate sense (and to give the corresponding distinguishing L2 prepositions):

saukt 1. (*ko, kam*) rābe ngt til ngn; 2. (*kādu*) kalde pā; (shouting) rābe pā

In the case of other verbs it may be only one of several different meanings that takes an object in the dative, in which case it will suffice to indicate this exception. This goes for verbs as *likt* (put):

likt 1. lægge...; 5. (*kam*; comand) pālægge ngn ngt; (make) få ngn til

Prepositional Phrases

Listing the personal pronoun in the appropriate cases will not give the full picture for all verbs. Certain verbs are linked to nominal phrases by prepositions in certain senses and by case alone in other senses. Thus *pieķerties* with either *pie* or dative in the literal sense (catch hold of; gribe fat i), and dative only in the figurative (become fond of; komme til at holde af). To fully distinguish between these as well as the not entirely parallel distinctions applicable to the Danish equivalents one may use a

=====

combination of semantic description, dead examples (indicating case and/or preposition in brackets) as well as examples:

palīdzēt hjælpe; (*kam, kur*; about task) *p. kādam darbā* hjælpe ngn med arbejdet; (*kam, kur*; about situation) *p. kādam nelaimē* hjælpe ngn i nød; (*kam, ar ko*; about means) *p. kādam ar padomu* hjælpe ngn med et råd
pieskarties 1. a. (*kam*) røre; *p. taustiņiem* røre tangenterne; b. (*pie kā*; touch lightly) [be]røre; *mati ~ās pie zoda* håret rørte hagen; c. (*kam*; in order to feel) røre ved, føle på; 2. (*kam*; to deal with) berøre

Marking of case and preposition as outlined here may serve a variety of purposes in a bi-directional bilingual dictionary. This far only information on grammatical correct usage has been considered. A brief look at a current dictionary will reveal some other purposes.

Contrastive Marking

The recent Latvian-Polish dictionary (1999), apart from marking virtually all Latvian verbs that take dative only, appears to mark also valency of Latvian verbs which may be unexpected to the Polish user. Thus the use of accusative is indicated with (*ko*) for certain verbs, e.g. *baudīt* (enjoy; nyde), *bildināt* (propose; fri). In the Latvian-Danish dictionary this contrastive marking should definitely be used for irregularities such as the exceptions to the semantic rules for the use of dative listed above, thus *aizstāvēt* and *traucēt* should be marked with (*ko*); the latter of these is occasionally used with two objects, and only then the animate object is in dative. This should be indicated with two pronouns (*[kam] ko*) and at least one example with the animate object in accusative (*traucēt runātāju*) thus stressing the use of the accusative which goes against the expectations of the users.

Similarly, prepositions are given for *atsveicināties* (bid farewell), viz. (*no kā*), and *atslieties* (lean), viz. (*pie*). In many such cases a comparison with the other language will reveal a complex set of similarities and differences which may best be

reflected by exemplification. Thus it clarifies the difference of semantic objects between beneficiary on the one hand, as in *atsveicināties no draugiem* (take leave of friends; tage afsked med vennerne), and means on the other hand, as in *atsveicināties ar rokasspiedienu* (take leave with a handshake; tage afsked med et håndtryk).

In certain cases the prepositional pattern given by the Latvian-Polish dictionary serves also to guide the Latvian users to the right meaning of polysemantic verbs. Thus the two senses of *balstīties* are distinguished by (*uz kā*) and (*uz ko*), the first meaning being literal "to rest on", the second figurative "to be based on". In addition the abbreviation *prezn.*, meaning figurative, is given. In the case of *baidīties* only the prepositional pattern indicates the different meanings of the polysemantic verb, (*no kā*) meaning, "be afraid of", and (*par ko*) "worry about". Similarly *atbildēt (uz ko)* means "reply to smth; svare på ngt", whereas *atbildēt (par ko)* means, "answer for smth; svare for ngt".

Bi-directionality

For a Latvian dictionary to be bidirectional, it must give information to the non-Latvian user about the valency of Latvian verbs and supply the Latvian user with information on the valency of the verbs of the other language.

Concerning Latvian verbs, it suffices to give certain main rules in the dictionary grammar about the use of nominative, accusative, genitive and dative. Also subrules for regular exceptions along grammatical and semantic lines can be included as described above. It will, however, greatly facilitate the use of the dictionary if the regular exceptions, connected to the meaning of verbs, are also indicated in all relevant articles; the same goes for the exceptions to these subrules. Also in all subentries with special meanings of verbs, it should be indicated with one or more pronouns what the valency of the headwords is, if it differs from that of other senses. In a number of instances additional

information on prepositional phrases may complement information on case and/or serve to distinguish polysemy.

Similarly, for Danish verbs the dictionary grammar must state the rule concerning the way Danish word order parallels the main Latvian distinction between accusative and dative. In the wordlist itself there is a need to give indications of three different kinds: (1) to indicate the choice of preposition for valency-bound prepositional phrases, (2) to indicate valency-bound word order, and (3) to indicate for which verbs there is a choice between the two, as in *dot kādam kaut ko* give smb smth, give smth to smb. Other Danish verbs in contexts similar to that of "give" do not offer a similar choice, e.g. *aizliegt kādam kaut ko* forbyde ngn ngt, *forbyde ngt for ngn.

The Latvian tradition in bilingual lexicography for a language comparable to Danish, viz. English, gives only the first of these three types of information. In the user's guide for Kalniņa's dictionary (1998) it is stated that *rekcija (pārvaldījums) angļu vārdiem parādīta tikai tajos gadījumos, ja tā angļu un latviešu valodā nav vienāda* (government is indicated only in those instances where English and Latvian are not alike in this respect). Still, nothing is indicated e.g. for the English verb "give", though this verb can hardly be said to have the same government as the Latvian verb *dot*.

Apart from the need for language specific information, bilingual lexicography also implies a need for contrastive information, thus in the case of Latvian, information should be given for Danish users at least for those verbs that have a valency contrasting to that of the Danish equivalent; for instance *bidināt* (propose) takes the object in the accusative, whereas the Danish equivalent "fri" has a prepositional object with the preposition "til", which otherwise normally corresponds to the Latvian dative.

Literature

- Beitiņa M.* et al. 1991, *Latviešu-krievu vārdnīca I-II*. Rīga: Avots.
- Bisenieka V.* et al. 1980, *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Bresnan J., Kaplan R.* (1981) Lexical Functional Grammar: A Formal System for Grammatical Representation. In: Bresnan (ed.): *The Mental Representation of Grammatical Relations*, Cambridge, Mass.: MIT, pp. 173-281.
- Ceplīte B., Ceplītis L.* (1991) *Latviešu valodas praktiskā gramatika*, Rīga: Zvaigzne.
- Danusēviča J.* et al. 1999, *Latviešu-poļu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Endzelīns J.* (1951), *Latviešu valodas gramatika*, LVI, Rīga.
- Fennell T.G. and Gelsen H.* (1980), *A Grammar of Modern Latvian*, Mouton Publishers, The Hague.
- Fillmore C.* (1968): The Case for Case. In: Bach, E. & Harms, R. (eds.) *Universals in Linguistics*. Proceedings of the Texas Symposium on Language Universals, New York: Holt, Rinehart & Winston, pp. 1-88.
- Gazdar G.* (1990), Generative Grammar. In: Lyons, J. et al. (ed.): *New Horizons in Linguistics*, vol. II, Penguin, London, pp. 122-151.
- Kalniņa Dz.* 1998, *Latviešu-angļu vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Lomholt K.* et al. 1995, *Latviešu-dāņu, dāņu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Norden.
- Mülenbachs K.* 1923-1932, *Latviešu valodas vārdnīca I-IV*. Rīga: Kultūras fonds.
- Schøsler Lene and Kirchmeier-Andersen Sabine* (1997), *Studies in Valency II: The Pronominal Approach Applied to Danish*, Odense University Press, Odense.

Summary

In the 20th century most bilingual Latvian dictionaries were prepared for Latvians only, and this is reflected in the information they carry on valency in Latvian; as valency in one's mother tongue is not a major concern for users of bilingual dictionaries it was hardly ever indicated. However, the use of Latvian cases is a major concern to foreign users, and there is thus a need for information on this point. The most space-saving approach would be to divide information in main rules listed only in a dictionary grammar, isolated exceptions should be given only in the articles, on the other hand more common deviation from the main rules as well as marked deviation from user expectations should be dealt with both in the dictionary grammar and in the articles. This, for instance, applies to the use of dative for the only object of certain verbs and genitive for the subject of a few verbs.

Latviešu verbu valence divvirzienu vārdnīcās

Kopsavilkums

Lielākā daļa 20. gadsimta latviešu valodas vārdnīcu bija paredzēta tikai latviešu pašu lietošanai, un tas atspoguļojas informācijā, kas tajās sniegta par vārdu pārvaldījumu latviešu valodā; tā kā vārdu pārvaldījums dzimtajā valodā divvalodu vārdnīcu lietotājiem parasti nesagādā grūtības, tad šis aspekts gandrīz nekad nav uzrādīts. Tomēr citvalodīgiem lietotājiem ir būtiski zināt, kā lieto latviešu valodas locījumus, un tāpēc ir nepieciešama informācija šajā jomā. Visekonomiskākā pieeja būtu sadalīt informāciju tā, lai pamatlūkumi būtu apskatīti tikai vārdnīcas gramatikas sadaļā, atsevišķi izņēmumi uzrādīti tikai attiecīgos šķirķļos, savukārt visbiežāk sastopamās atkāpes no pamatlūkumiem un izteiktas atkāpes no lietotāja priekšstatiem, kas radušies dzimtās valodas iespaidā, būtu apskatītas gan vārdnīcas gramatikas sadaļā, gan arī attiecīgajos šķirķļos. Pēdējais attiecas, piemēram, uz vienīgā objekta lietošanu datīvā saistībā ar noteiktiem darbības vārdiem un nedaudzu darbības vārdu subjekta lietošanu ģenitīvā.

Ojārs BUŠS

Eduarda Ozoliņa "Vāciski-latviskā vārdnīcā" iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi

Endzelīna jaunvārdi – tas ir apzīmējums ar savu īpašu jēdzienisko saturu, kas ietver gan cieņu un leģendaritāti, gan – dažkārt – savu daļu skepticisma, kas arī radījis dažu labu leģendu, taču jau ar anekdotisku ievirzi. Par šiem jaunvārdiem valodnieki (piem., Daina Nītiņa) ir runājuši studentu auditorijā, taču šie vārdi visai maz analizēti teorētiskā valodnieciskā skatījumā.

Lai analizētu, vispirms šis materiāls – Endzelīna jaunvārdi – jāapzina un jāapkopo. Ļoti labi izmantojams materiāla avots šajā gadījumā ir pedagoga un leksikogrāfa Eduarda Ozoliņa (1881–1960) sastādītā un J. Endzelīna rediģētā "Vāciski-latviska vārdnīca" (1928¹; 1942⁵). Šī vārdnīca ir viens no tiem 20. gadsimta pirmās puses latviešu leksikogrāfijas izdevumiem, kas mūsu vārdniecības vēsturē ieņem nozīmīgāku vietu, nekā tas līdz šim – galvenokārt, protams, ideoloģisku iemeslu dēļ – ir ticis atzīts (starp citu, lielākajās padomju laika vācu-latviešu vārdnīcās E. Ozoliņa darbs pat nav minēts starp izmantotajiem avotiem; te, bez šaubām, vainojama ne jau šo jauno vārdnīcu autoru neinformētība, bet gan laikmeta spaidis, tāda laikmeta zīmogs, kad vispār bija gauži grūti ar labu vārdu pieminēt gandrīz jebkuru pirmspadomju laika publikāciju, kur nu vēl tādu, kas ciešāk saistīta ar t. s. "vācu laiku"). Šķirstot E. Ozoliņa vārdnīcu, dažbrīd gan uzvēdī itin seniskas vēstures dvesma, piemēram, lasot tādus arhaiskus skaidrojošus tulkojumus kā *der Can-can* 'kankāns, kāda izlaidīga deja', *der Blaustrumpf* 'rakstniecībai nodevušās sievietes palama'. Toties citviet savukārt atrodami visnotaļ mūsdienīgi šķirkļi: *das Dumping* 'dempings (Jaunprātīga cenu pazemināšana konkurenta iznīcināšanai)', *die Korruption* 'korrupcija, samaitāšana, pavešana'.

Taču visinteresantākais, šķiet, šajā vārdnīcā ir jaunvārdi. Līdzīgi kā K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā, arī šeit jaunvārdi apzīmēti ar zvaigznīti (piem., *die Tantieme* 'tantjēma, atalga*'), taču vēl īpaši marķēti – ar zvaigznīti un burtu E. – tieši J. Endzelīna piedāvātie vārdi (piem., *die Markthalle* 'tirgus nojume (talpa* E.)). Pirmajam no minētajiem marķējumiem gan nevar uzticēties simtprocentīgi, par to liecina tādi piemēri kā ar zvaigznīti marķētais vārds *laide*, kas tomēr arī 20. gadsimta divdesmitajos gados vairs nav bijis gluži jauns, uz ko norāda kaut vai tas, ka K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā šis vārds dots ar atsauci uz Ezeres izloksni. Turpretim norādēm uz J. Endzelīna autorību vajadzētu būt ticamām, jo J. Endzelīnu pašu, kā jau minēts, var uzskatīt par šīs vārdnīcas redaktoru; titullapā gan tādas norādes nav, taču priekšvārdā minēts, ka viņš izskatījis visu vārdnīcas tekstu.

E. Ozoliņa vārdnīcā atrodami ne tikai īpaši marķētie J. Endzelīna un citu autoru jaunvārdi, bet arī bez kāda marķējuma diezgan daudzi tādi vārdi, kas acīmredzot tolaik bija jaunvārdi un latviešu valodas sistēmā tā arī nav iekļāvušies, piem., *lidenis* (= lidmašīna), *bezšamanīgs* 'bewusstlos'. Savulaik jaunvārdi bija arī mūsdienu latviešu valodā vairs nelietojamie svešvārdi, piemēram, *eksāminands* 'der Examinand', *hairētiķis* 'der Ketzer', *hairezija* 'die Ketzerei'. Tiesa gan, daudzi no vārdiem, kas mūsdienu lasītājam varētu šķist nemarkēti un neieviesušie jaunvārdi, patiesībā atrodami jau K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā vai tās papildsējumos; tā, piem., minētajā vārdnīcā var atrast visus trīs šķirkļa vārda *altertümlich* tulkojumus – 'senāds, senatnīgs*, senisks* E.', bet, kā redzams, latviešu literārajā valodā nav ieviesies tieši tas, kurš E. Ozoliņa vārdnīcā dots bez kāda marķējuma, proti, *senāds*. Par šo pašu E. Ozoliņa vārdnīcas šķirkli runājot, vēl būtu jāpiebilst, ka ar * E. marķētais *senisks* K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā savukārt dots ar atsauci uz J. Dravnieku. Šai pašā šķirklī *senisks* gan iekļauts arī tam sinonīmiskais *senīgs*, turklāt abi ar zvaigznīti, tātad kā jaunvārdi, bet norāde *Dr.* dota tikai šķirkļa beigās aiz vāciskā tulkojuma, tāpēc var pieļaut arī, ka vārdnīcas autors, kas šajā gadījumā ir J. Endzelīns, norādi uz J. Dravnieka

autorību attiecinājis tikai uz *senīgs*. Tomēr šis gadījums neļauj – pretēji pirms brīža formulētajai pārliecībai – uzskatīt marķējumu * E. par absolūti drošu J. Endzelīna autorības pierādījumu.

E. Ozoliņa "Vāciski-latviskā vārdnīcā" iekļauti apmēram 85 J. Endzelīna piedāvāti jaunvārdi. No tiem mūsdienu latviešu valodā stabili lietoti ir kādi 15 no tiem, piem., *dotumi*, *iznirelis*, *jutoņa*, *stirnāzis*, *klātiene*, filozofijas termins *ira* (tiesa, ja šķirklī *das Sein* pie šī vārda ir marķējums * E., tad šķirklī *das Dasein* – tikai *). Trīs no šiem 15 jaunvārdiem darināti ar izskaņu *-ība* (*izcilība*, *labestība*, *kādība*), divi – ar izskaņu *-(e)klis* (*skuveklis*, *šķirklis*); pārējie vārdarināšanas modeļi un formanti šajā ieviesušos jaunvārdu grupiņā izmantoti katrs pa vienai reizei. Vēl daži J. Endzelīna jaunvārdi lietoti sporādiski, bet apm. 65 no jaunvārdiem, kas E. Ozoliņa vārdnīcā marķēti ar * E., tā arī nav mūsu valodā ieviesušies, piem., *norisenis* 'darbības vārds', *jūksme* 'die Manier, ieradums, paņēmieni, veids', *aizstāklis* 'der Lückenbüßer, izpalīgs, arī surogāts'. Vērtējot procentos, redzams, ka apmēram 20 procentu no J. Endzelīna piedāvātajiem jaunvārdiem ir ieviesušies, bet apmēram 80 procentu nav kļuvuši par reāli lietotiem vārdiem.

Citu autoru jaunvārdu, t.i., tādu, kas marķēti tikai ar *, E. Ozoliņa vārdnīcā ir aptuveni trīsreiz vairāk nekā J. Endzelīna darināto, t. i. apmēram 240. No tiem mūsdienu latviešu valodā lieto ap 90 vārdu, piem., *aizbāznis*, *kopaina*, *rūpals*, *uzsvārcis*, *stieple*, *tepe*, *secība*, *skadrums*, *vispārība*, *kārtula*, *saldkāre*. Savukārt no aptuveni 150 laika pārbaudi neizturējušajiem citu autoru jaunvārdiem var minēt *strūklene* 'strūklaka', *atlēktne* 'das Sprungbrett, lecamais dēlis' (mūsdienās: 'traplīns'), *pulksteņnieks* 'der Urmacher, pulksteņu taisītājs', *aizlaidnis* 'der Schieber, aizbīdnis'. Dažs labs interesants vārds bijis paredzēts ar mākslu saistītu jēdzienu apzīmēšanai, tomēr palicis neizmantots, piem., *veiklinieks* 'burvju mākslinieks', *čukstis* 'suflieris', *mēmīšs* 'statists' (taču šķietamais antonīms *balsonis* piedāvāts nevis ar nozīmi 'solists', bet gan 'kamertonis'). Procentuālajā vērtējumā tātad apmēram 38 % no tiem vārdiem, kas E. Ozoliņa vārdnīcā kā jaunvārdi marķēti ar zvaigznīti, ir valodā nostiprinājušies. Salīdzinot skaitļus par J. Endzelīna

jaunvārdiem un par citu autoru jaunvārdiem, jāņem gan vērā, ka otrajā no minētajām leksikas grupām ir vairāk tādu vārdu, kas patiesībā tomēr jau pirms iekļaušanas E. Ozoliņa vārdnīcā izturējuši zināmu laiku pārbaudi. Ja, precizējot leksikas vēstures detaļas, šādus vārdus (kā, piem., *lidmašīna*) izdalītu atsevišķi, tad arī grupā "citu autoru jaunvārdi" to vārdu īpatsvars, kuri latviešu valodā iekļāvušies uz ilgu laiku, būtu mazāks par minētajiem 38 procentiem.

Pārlūkojot visus šajā vārdnīcā atrodamos neieviesušos jaunvārdus – gan J. Endzelīna, gan citu autoru veidotos – no vārdveidošanas jeb vārddarināšanas viedokļa, redzams, ka var izdalīt tikai divas pavisam nelielas grupiņas, kas tā arī palikušas pilnībā nepieņemtas, nespējot deleģēt nevienu vārdu mūsdienu latviešu valodai. Visi šīm grupiņām piederīgie leksiskie darinājumi ir J. Endzelīna piedāvāti. Pirmajā no tām ietilpst jaunvārdi, kuros kaut kādā veidā izmantoti leišu valodas elementi: *dirbtuve* 'das Atelier, mākslinieka darbnīca', *talpa* 'die Halle, liela zāle', *blaivs* 'nüchtern', *vienpiliētis* 'der Mitbürger'. Acīmredzot šis kādreiz, jaunlatviešu laikā, visnotaļ veiksmīgi izmantotais latviešu valodas bagātināšanas paņēmiens 20. gadsimta vidū mūsu valodai vairs nav bijis pieņemams (kaut gan nevar izslēgt varbūtību, ka ar mērķtiecīgi veidotas kampaņas palīdzību arī šodien kāds no leišu valodas elementiem veidots jaunvārds vēl varētu mūsu leksiku papildināt). Otra latviešu valodas runātāju pilnībā atraidītā jaunvārdu minigrupiņa sastāv no diviem īpašības vārdiem ar izskaņu *-ojs*: *purpurojs* 'purpurrot, sarkans kā purpurs' un *sidrabojs* 'silberweiß, balts kā sidrabs'. Arī šajā gadījumā var secināt, ka neveiksmīgs bijis mēģinājums izmantot jaunvārdu darināšanai aizgūtu elementu – sufiksu *-uoj-*, kaut gan šoreiz aizgūšanas avots pat nav cita valoda, bet pašas latviešu valodas izloksnes. Turklāt, ņemot vērā, ka literārajā valodā iekļāvušies J. Endzelīna savulaik par nevēlamiem atzītie saliktie krāsu nosaukumi *purpursarkans*, *sudrabbalts* (arī *purpursārts*, *sudrappelēks*, ģenitīvenis *purpurkrāsas-* un citi, kas atrodami, piem., "Latviešu literārās valodas vārdnīcā"), jāsecina, ka minētajiem jaunvārdiem paredzētā niša krāsu apzīmējumu

semantiskajā laukā jau ir aizņemta (tiesa, teorētiski jaunvārdus varētu lietot kā salikto krāsu nosaukumu sinonīmus).

Starp abām lielajām grupām, t.i. latviešu valodas pieņemtajiem un nepieņemtajiem jaunvārdiem, nav radikālu atšķirību no vārddarināšanas viedokļa (izņemot tikko minētos atvasinājumus ar *-ojs*, kas, kā redzējām, nav spējuši iekļauties latviešu literārajā valodā). Lielu atšķirību vārddarināšanas līdzekļu izvēlē nav arī J. Endzelīna un citu autoru piedāvāto jaunvārdu starpā. Citiem vārdiem sakot, izmantoto derivatīvo līdzekļu repertuārs ir visai līdzīgs. Tāpēc var secināt, ka vārddarināšanas formanta izvēlei nav bijusi būtiska nozīme jaunvārda dzīvotspējas noteikšanā. Par to, cita starpā, liecina vārdu pāri, ko veido analogiski darināti un arī fonētiski ļoti tuvi jaunvārdi, no kuriem ieviesies tomēr tikai viens, piem., *sauklis* < *saukt* un *jauklis* < *jaukt*: *sauklis* (ar nozīmi 'lozungs') ir kļuvis par itin bieži lietotu vārdu, turpretim vārdam *jauklis* paredzētajā nozīmē tagad lieto citu atvasinājumu – *jauktenis*.

Sākot E. Ozoliņa vārdnīcas jaunvārdu apzināšanu un pārlūkošanu, tika izvirzīta darba hipotēze, ka neieviesušos jaunvārdu morfoloģiski derivatīvā analīze varbūt varētu dot pamācošus rezultātus, ļaujot izsecināt, kādas struktūras jaundarinājumus valodā ir visgrūtāk ieviest. Tomēr jāatzīst, ka šī hipotēze neapstiprinājās; arī starp valodas nepieņemtajiem jaunvārdiem visbiežāk sastopami nevis īpatnējākie darinājumi, bet vārdi, kas veidoti, izmantojot valodā visproduktīvākos formantus, piem., sufiksu *-īb-*: *neizšķirtība* 'die Unentschiedenheit', *nepeļamība* 'die Untadelhaftigkeit', *nevietība* 'die Ungehörigkeit', *nelīdzība* 'die Unähnlichkeit', *sprindzība* 'die Spannung', *karalība* 'das Königtum', *māsība* 'die Schwesterschaft', *māklība* 'die Gelehrsamkeit', *režģība* 'die Kompliziertheit' (no šiem piemēriem tikai divi pēdējie ir J. Endzelīna veidoti). Jaunvārda liktenī galvenā nozīme acīmredzot ir nevis šī vārda lingvistiskajai kvalitātei, bet gan dažādiem psiholoģiskiem faktoriem un arī nejaušībām. Tāpēc neieviesušos jaunvārdus varbūt būtu vērts laiku pa laikam pārlūkot valodas bagātināšanas nolūkos, jo dažs labs vai patiesībā pat itin daudzi no šiem vārdiem varētu pietiekami

organiski iekļauties arī mūsdienu latviešu valodas sistēmā. Lūk, daži gana interesanti piemēri no J. Endzelīna darinājumiem: *brīvgaris* 'brīvdomātājs', *kūdīgs* 'aufwieglertisch', *notāle* 'der Hintergrund', *sekns* 'konsekvents' (un *seknība* 'konsekvence'), *nosimte* 'procents'. Un no citu autoru veidojumiem: *atlēkme* 'atavisms', *celtuvis* 'lifts', *diegums* 'brošūra', *divotnis* 'dublikāts', *saldcepis* 'konditors' (tiesa, šāds jaunvārds sarunvalodā neizbēgami pārveidotos par *salcepis*), *piederas* 'armatūra', *vidot* 'vermitteln', *atelpis* 'trepju laukumiņš'.

Šo fragmentāro ieskatu E. Ozoliņa vārdnīcā iekļauto jaunvārdu klāstā gribētos pabeigt ar vēl diviem secinājumiem:

- 1) Eduarda Ozoliņa "Vāciski-latviskā vārdnīca" ir bagātīgs latviešu valodas leksikas krājums, un šīs vārdnīcas vieta latviešu leksikogrāfijas vēsturē vēl nav pienācīgi izanalizēta un novērtēta;
- 2) viena vai otra jaunvārda ieviešanas varbūtība nav tieši proporcionāla šī vārda darinātāja lingvistiskā talanta pakāpei.

Die von Jānis Endzelīns und von anderen Autoren vorgeschlagene Neologismen in dem "Deutsch-lettischem Wörterbuch" von Ed. Ozolin [Ozoliņš] *Zusammenfassung*

Die Neologismen, die von Jānis Endzelīns gebildet sind, sind oftens besprochen, aber wenig erforscht. Eine sehr reiche Stoffquelle für einen Forscher dieser (und verschiedenen anderer) Neologismen ist der "Deutsch-lettisches Wörterbuch" von Ed. Ozoliņš [1942³]. Es sind in diesem Wörterbuch ziemlich viele Neologismen zu finden, und, was für einen Forscher ein merkwürdiger Vorzug ist, alle diese Neubildungen sind mit einem besonderen Merkmal (* oder *E.) versehen. Von diesen Neologismen

80 sind von J. Endzelīns, 240 – von anderen Autoren vorgeschlagen. Heutzutage werden etwa 15 Wörter der ersten Wortgruppe (die "Endzelinismen") und 65 Neologismen, die von anderen Wissenschaftlern und Schriftstellern gebildet sind, wirklich gebraucht. Es gibt keine Derivationsmodelle, die von der Sprache als für die Neologismen besonders geeignet bevorzugt wäre. Die Wahrscheinlichkeit, dass ein Neubildung von der Sprache angenommen wird, ist keinesfalls mit sprachwissenschaftlicher Prominenz von den Autor von dieser Neubildung direkt proportional.

Aina BLINKENA

Pastāvēs, kas pārvērtīsies
(Latviešu jaunā ortogrāfija 90 gados) -

"Rakstību mēs lietojam ikdienā un ļoti reti apzināmies, cik brīnišķīgas lietas ir runāšana un rakstīšana. Mēs tulkojam savas domas skaņās, tas nozīmē – runājot pārvēršam garīgo izpausmi sajūtās, un tas, kurš klausās, ir spējīgs dzirdētās skaņas atkal pārvērst garīgā veidā un saprast otra domas, kā arī uz tām reaģēt. Un tālāk: kādu laimīgu atklājumu cilvēks ir izdarījis – iemācījies dzirdēto pārvērst redzamā, ar ausi uztverto noraidīt acīm un tādā veidā fiksēt zūdošo, izskanošo uz balta pamata ar melniem burtiem, rakstīto mierīgi nest uz mājām un uzglabāt nākotnei."¹ Tā rakstības nozīmi vērtē Augusts Bīlenšteins.

Latviešu valodas rakstība veidojusies vairāk nekā 400 gadu gaitā un no sākotnējā haosa un nejaušībām izveidojusies par vienu no pilnīgākajām rakstībām pasaulē, jo mūsu rakstu zīmes atbilst latviešu valodas fonēmām gandrīz pilnīgi un vērā tiek ņemta arī morfēmas cilme – spēkā ir t. s. fonomorfoloģiskais princips.

Taču ceļš uz mūsdienu rakstību bijis visai sarežģīts. Visā garajā latviešu rakstības pastāvēšanas laikā meklētas visracionālākās rakstu zīmes un paņēmieni, un šis process nav uzskatāms par pilnīgi pabeigtu vēl tagad un ir tikpat nebeidzams kā pašas valodas attīstība.

Laika gaitā mainījies gan rakstuzīmju skaits un iespiesto un rakstīto burtu veids (grafētika), gan arī rakstuzīmju izmantošanas nosacījumi (ortogrāfija). Kā raksta Kārlis Mīlenbahs, "Pirmie grāmatu rakstītāji bija vāci. Šie savas ortogrāfijas principus piemēroja vācu valodai. Tā latviešu valoda dabūja vācu svārkus, kuri dažā ziņā tai ļoti nepiederēja."²

Šos "vācu svārkus" latviešu rakstībā nemitīgi lāpīja un centās labāk pielaiķot – sākumā paši vācu tautības darbinieki, kuri veidoja mūsu ortogrāfiju. Savi nopelni te bija G. Mancelim, K. Fīrekeram, H. Ādolfijam, G. F. Stenderam u. c. Īpaši pieminama Bībeles tulkojuma redakcijas konference 1683. gadā

Jelgavā. Tā ilga veselu mēnesi, un tajā izveidoja t. s. kurzemnieku ortogrāfiju un, kā atzīst J. Straubergs, "tika nosprausti latviešu literārās valodas pamati vairākiem gadu simtiem."³

Jau kopš pirmajām iespīestajām grāmatām, no kurām vecākā saglabājusies no 1585. gada ("Catechismus Catholicorum"), tās iespīestas gotiskiem, t. s. fraktūrburtiem, kuri pārņemti no tā laika vācu rakstības. Grūtības rakstītājiem sagādāja atšķirības latviešu un vācu valodas fonēmu sistēmā, tāpēc tām fonēmām, kādu nav vācu valodā, bija jāveido jaunas rakstuzīmes. Rakstība vecākajos iespīestajos latviešu valodas tekstos ir neracionāla grafisko apzīmējumu izveidē un nekonekventa to izmantojumā.⁴

Kaut arī pēc Bībeles tulkojuma publicēšanas, īpaši pēc tās 2. izdevuma 1739. gadā, kad rediģēšanas darbā bija piedalījušies labākie latviešu valodas pratēji no mācītāju vidus un rakstība krietni uzlabota, daudzus tā neapmierināja.

1833. gadā notika Karla Kristiāna Ulmaņa (1793–1871) organizētā diskusija par latviešu ortogrāfiju, bet tā maz ko atrisināja. Lielākā nozīme bija diskusijas rosinātajam latvieša, ārsta Jura (Georga) Bāra (1808–1879) rakstam "Magazīnās"⁵, kurā viņš iesaka latviešu rakstos lietot latīņu burtus un jaunu fonēmu /ie/ un /uo/ atveidojumu – *ia* un *ua* (*šuàdiàn* 'šodien'). Kopš tā laika jautājums par rakstuzīmju tipu (fraktūra vai antīkva) latviešu rakstības teorētisko un praktisko risinātāju vidū ir aktuāls gandrīz veselu gadsimtu.

Zināmu laiku pastāvēja kompromiss, kas katram no šiem burtu tipiem piešķīra funkcionāli atšķirīgu lomu, piemēram, vārdnīcās (G. F. Stendera⁶, K. Ulmaņa⁷ un G. Bražes⁸ vārdnīcās), kā arī dažos citos tekstos latviešu vārdi iespīesti antīkvā, vācu vārdi – fraktūrā. Šāds funkcionāls grafētikas dalījums parādījās jau pirmajā Bībeles tulkojuma iespīedumā, kur pamattekstā iespīests fraktūrā, bet paskaidrojumi uz malām – antīkvā. Tomēr ceļš uz vispārējo pāreju no fraktūras uz antīkvu bija ilgs un grūts.⁹

Zinātniskās precizitātes nolūkā antīkvu latviešu valodas iespīedumā izmantojis A. Bīlenšteins (1826–1907) savās gramatikās¹⁰, kurās, kā viņš saka, ".. ņemot vērā latviešiem tik

īpatnējo dažādību ar garajiem un lauztajiem patskaņiem, biju spiests lietot speciālas zīmes. [...] Man nekad nav nācis prātā uzspiest latviešiem jaunu un samērā raibu rakstības veidu vai arī ieteikt tautai lietot un mēģināt jaunas rakstu zīmes. Šajā jautājumā gadu desmitiem esmu cīnījies ar cilvēku muļķību. Burti un rakstības veids ir katras tautas kopīgs īpašums un kopīga bagātība. [...] Grozījumus kopīgā īpašumā var pieņemt tikai ar visu lietotāju vienprātīgu piekrišanu. Ja kāds iejaucas aiz nesaprašanas, var izcelties neglābjams haoss. Ir tautas, kas pie sava rakstības veida turas ar milzīgu neatlaidību arī tad, kad laika gaitā vārdu izruna ir mainījusies, kā, piemēram, pie angļiem un pie frančiem. [...] Taču neviena tauta pasaulē nav tik patvarīgi izrīkojusies ar savas valodas rakstību kā latvieši. Faktiski nevis tauta, bet modernie (jaunlatviešu) rakstnieki un skolmeistari."¹²

A. Bīlenšteins 19. gadsimta 70. gados vēl ļoti skeptiski skatās uz radikālām rakstības reformām, kas vismaz daļēji skaidrojams ar viņa negatīvo attieksmi pret jaunlatviešu nacionālajiem centieniem. Atzīdams, ka antīkvas ieviešanai latviešu rakstībā būtu savas priekšrocības – tiktu panākta saskaņa starp iespiesto un rakstīto tekstu (rokrakstos latviešu valodā vienmēr lietoti latīņu burti) – A. Bīlenšteins pret antīkvas burtu ieviešanu izvirza, viņaprāt, būtiskus argumentus: latviešu laikrakstiem, skolās un mācību grāmatām vēl neesot sakara ar zinātni un latviešu valoda vēl neesot izmantojama starptautiskajai komunikācijai ("für den Weltverkehr"). Nebeidzami meklējumi rakstības reformēšanā varot novest pie tā, ka nekādas rakstības vairs neesot.¹³

Ar 1868. gadu par latviešu valodas un valodniecības centru kļūst jaundibinātā Rīgas Latviešu biedrība, kas tolaik pulcina visas Latvijas gaišākos prātus. 1869. gada 4. maijā nodibina RLB Zinību komisiju.

RLB Zinību komisijas darbības apskatā K. Graudiņš raksta: "Kad 1868. gadā latvieši gribēja nodarboties ar gara gaismas izplatīšanu, tad papriekšu vēl nadzīgi vajadzēja piekopt pašu valodu, to kuplināt un izdaiļot. [...] Vispirms bija jāmodina tautā cenšanās uz garīgu darbību un jāgādā par derīgiem rakstiem, tad papriekšu vēl jāķeras pie rakstu valodas izveidošanas."¹⁴

Jau biedrības dibināšanas gadā izveidotajā Zinību komisijā latviešu valodas kopšanai un attīstīšanai piederēja ļoti nozīmīga vieta, jo biedrības locekļi apzinājās, ka bez valodas izkopšanas nav iespējama nacionālās kultūras attīstība.

Par vienu no aktuālākajiem jautājumiem kļuva latviešu ortogrāfijas uzlabošana un nostabilizēšana, lai rakstā būtu iespējami precīza un konsekventa skaņu un burtu atbilde (ideālā variantā – katrai valodas skaņai savs burts), lai rakstītais teksts būtu nepārprotams. Radās daudzi priekšlikumi, kurus apsprieda Zinību komisijā, un viens no asākajiem strīdus jautājumiem bija grafētikas izvēle – vai nu tradicionālie fraktūrburti, vai arī antīkvas burti, ar kuriem aizstātu arī t. s. "čupu burtus", kad vienu fonēmu apzīmē ar triju vai četru burtu kopu. Latviešu valodas skaņu likumiem neatbilda arī pēc vācu pareizrakstības parauga lietotais troksneņu dubultojums, lai norādītu, ka iepriekšējais patskanis ir īss (*mannas tuppeles irr dziļlas*). Tādas rakstības atavismus var dažkārt vērot vēl mūsu dienās uzvārdos (*Motte, Spekke, Busse*). Šos dubultniekus atmata jau 1869. gadā "Baltijas Vēstnesis", kaut arī, kā 1897. gadā rakstīja viens no ortogrāfijas reformu projekta autoriem E. Jozuus, kāds no šā jauninājuma pretiniekiem iesaucies: "Pār manu līķi lai brauc, ja kāds grib *tuppeli* rakstīt ar vienu p!"¹⁵

19. gadsimta 60. gados presē parādās daudzi raksti, kas skar ortogrāfijas jautājumus; īpaši te aktīvas ir "Pēterburgas Avīzes" un "Baltijas Vēstnesis". K. Barons 1864. gadā rakstīja: "No katras labas ortogrāfijas jeb riktīgas rakstīšanas vīzes ir sevišķi pagēramas divas lietas: 1) tai nebūs nepatiesi būt grūtai caur pārākiem bokstābiem un veltīgiem likumiem, un 2) tai jāgādā, ka pie visiem vārdiem un teikumiem ir pienākama izšķirība, lai jukšana nevar celties. Tādēļ ne par daudz zīmju un arī ne par maz zīmju pie katras derīgas ortogrāfijas vajadzīgs."¹⁶

Starp karsti diskutētajiem bija jautājums par patskaņu garuma apzīmēšanu un divskaņu /ie/ un /uo/ apzīmēšanu. Tālaika rakstībā atkarībā no patskaņa funkcijas un pozīcijas vārdā garumu apzīmēja ar sekojošu burtu *h* pēc vācu rakstības parauga vai arī ar jumtiņu lokatīva galotnē, vai ar gravi dažos citos gadījumos. Ortogrāfijas uzlabošanas priekšlikumu autori centās

gan izdarīt maiņas jau esošās gotiskās grafētikas ietvaros, gan arī piedāvāja dažādus latīņu burtu izmantošanas variantus. Savdabīgus antīkvas burtu izmantojumus iesaka un savos rakstos lieto, piemēram, Kaspars Biezbārdis, ar atšķirīgu komatveida diakritisku zīmi virs vai zem burtiem *s* un *z* apzīmē vairākas fonēmas: /s/ – s; /š/ – š; /z/ – ź; /ž/ – ž; /c/ – z; /č/ – ẓ; /ʒ/ – ž; /ʒ̣/ – ẓ̌ (*daži* – 'dadži', *višņi* – 'vižņi'); divskaņus /ie/ un /uo/ Biezbārdis apzīmē ar *ia* un *ua*, bet F. Brīvzemnieks ar *ī* un *ū*.

Turpinājās arī diskusijas par gotisko burtu izmantošanas uzlabošanu, piemēram, par burtu *h* lomu patskaņu garuma un divskaņa /uo/ apzīmēšanai (*ohla* – 'ola'), troksneņu dubultošanu, kā arī burtu *s* vai *f* lietošanu vārda beigās un piedēkļos. Plaši par šiem jautājumiem diskutēts Vispārīgajā skolotāju sapulcē 1873. gada Pirmo dziesmu svētku laikā, kur ortogrāfijas lietas pārspriestas divas dienas. Šīs diskusijas atstāta Matīss Kaudzīte: "Otrā dienā darbus uzsāk, turoties pie šā paša ortogrāfijas jautājuma izspriešanas, bet – kā viegli saprotams, nerasniedz nekāda iznākuma. Neviens toreiz neparedzēja, ka pilnīga iznākuma šai grūtā jautājumā nerasnīgs ne vien pēc četrdesmit, bet varbūt ir ne pēc simts gadiem tādā ziņā, ka visas latviskas grāmatas būs izdodamas vienā pareizrakstībā, kā tas bija līdz priekšējā gadu simteņa vidum."¹⁷

M. Kaudzīte min arī kuriozu: K. Biezbārdis atsaucies uz A. Bīlenšteina izteikumu, ka garuma zīmei "h" dienas esot skaitītas. "Tad pacēlās Šķerbergis un sacīja, ka skolotāji nesaprotot Bīlenšteina valodas mācību, un, ja veco ortogrāfiju atmetīšot, tad iznākšot tik "putra un kāposti". Šis izteikums sacēla sapulcē jautrību līdz pat skaļiem smiekliem. [...] Pēc tam vēl ilgus gadus šlakstēja šie Šķerberģa "putra un kāposti" gan rakstos, gan vārdos."¹⁸

Rakstības reformas turpinājās. 1874. gadā "Baltijas Vēstnesis" atmet burtu *h* aiz *o* divskaņa /uo/ apzīmēšanai; to sabiedrība uzņēma pozitīvi.

Reformas aktīvi veicina Krišjānis Valdemārs un Atis Kronvalds. 1872. gadā izdotās "Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas" priekšvārdā K. Valdemārs norāda, ka vārdnīcā izmantoti latīņu

burti, kaut arī tie izmaksājuši labu tiesu naudas, bet "ar tādu burtu palīgu bija iespējams pakāpt labu soli uz priekšu pie latviešu ortogrāfijas pārļošanas."¹⁹ Šajā vārdnīcā nelieto arī garo *s*, dubultos konsonantus un *h* aiz *o*.

K. Valdemārs latviešu ortogrāfijas reformas vērtē atzinīgi: "Tādēļ uzrādīšu šē īsumā uz vienu lietu, kas liekas maza, bet nebūt nav tāda, kad to labi ievēro. Tā ir latviešu ortogrāfijas uzlabošana mūsu dienās, ar ko patiesi pie mums tik zīgli un veikli steidzas uz priekšu, cik vien tauta var panest. Vēl, zināms, daudz īstas pārļošanas nav pilnīgi ievestas, bet ir taču liela cerība, ka ievēšana izdosies.

Šinī lietā sāk latvieši lielu soli pakāpt tālāk nekā dažas lielas tautas. Mazs laiks pagājis, kur vēl rakstīja par Estreiķeriem un citiem tādiem derriem un nerriem, kas nemaz tādi nebij pēc mūsu valodas dabas, bet kas taču iesākumā pat valodas pratējiem izlikās kā neizdzenami viesi, jo kas varēja cerēt, ka mazā rakstnieku pulciņā atradīsies diezgan dūšas un vienības gara uzņemt un laimīgi galā vest to grūto karu pret pašu un citu veciem ieradumiem, sev nastu uzlikt, lai pēcāk visiem un visai rakstniecībai caur to labums celtos. Un tagad – ne vien tie, bet arī jau dubultnieki ir aizraidīti un pat "lops" ar tik daudz burtiem, cik tam kāju ir, rakstīts; garo *h*-asti vairs neliek cienā un godā, kaut arī tā daudz resnāka un kuplāka būtu, nekā vecu laiku "lohpan" bij. Šinī lietā pieder "Baltijas Vēstnesim" it liela slava, jo tādas svarīgas pārgrozīšanas var tikai tad ievest, kad papildam izplatītas avīzes tās sāk izlietāt, nebīdamies par lielu darbu iesākumā un par tām daudz pretestībām lielākā, visvairāk maz mācītu, lasītāju starpā pirmajā laikā."²⁰

Rakstības reformu jautājumam vairākkārt pieskāries arī Atis Kronvalds. Viņš par nopietnu argumentu latīņu burtu ieviešanai izvirza nepieciešamību tuvināt latgaliešus un pārējo novadu latviešus, jo Latgalē latīņu burti bija jau 17. gadsimtā. Viņš bija pirmais, kas runāja par postu, kādu latviešiem nodarījušas svešas varas, pēc Altmarkas līguma 1629. gadā nošķirot Poļu Vidzemi (Latgali) no pārējās Latvijas. Par "ļoti skādīgu" A. Kronvalds atzīst to, ka visiem latviešiem nav vienotas ortogrāfijas. Vēstulē "Baltijas Vēstneša" izdevējam Bernhardam Dīriķim viņš lūdz

vismaz daļu likt iespīest latīņu burtiem, jo tad "inflantiešiem un leišiem kļūtu mūsu raksti daudz tuvāk pienesti, daudz saprotamāki."²¹

Latīņu burtiem bija arī pretinieki, kas uzskatīja, ka tāda reforma nav vajadzīga. To A. Kronvalds atspēko ar vairākiem rakstiem "Baltijas Vēstnesī" (1874, 18., 28., 34., 45. nr.), kuros uzsver jaunās rakstības priekšrocības un piemin arī čehu grafētiku kā pozitīvu paraugu, ko vēlāk, sagatavojot jaunās ortogrāfijas projektu, tiešām izmanto vairāku līdzskaņu apzīmējumu izveidē.²²

Par latīņu burtu lietošanu gotu burtu vietā iestājas E. Dinsbergs, M. Ārons, B. Dīriķis un citi progresīvie ZK locekļi, pamatojot ar tādiem nozīmīgiem argumentiem kā Latgales un pārējo Latvijas novadu rakstības vienošana, latviešu tuvināšana vairuma Eiropas tautu rakstībai, rokraksta un iespieddarbu rakstuzīmju vienādošana, izglītības veicināšana un arī labvēlīga ietekme uz redzi, jo latīņu burtu formas ir vienkāršākas un skaidrākas.

Balstoties uz Zinību komisijas darbinieku atziņām un plašas sabiedrības ierosinājumiem komisijai iesūtītajos un presē publicētajos rakstos, B. Dīriķis izstrādāja un 1876. gada 14. aprīļa sēdē nolatīja latviešu ortogrāfijas reformas projektu, kuru apspriežot komisija vienojās par 7 tēzēm, kuras pa lielākai daļai palikušas arī mūsdienu ortogrāfijas pamatā. Pirmā no tām paredzēja, ka "līdzšinējie gotu burti latviešu drukā atmetami un viņu vietā latīņu burti lietojami, tāpat kā tas jau rakstos notiek."²³

Šis projekts tika publicēts presē visas sabiedrības apspriešanai, lai varētu respektēt tās intereses, pieņemot ortogrāfijas reformas galīgo variantu.²⁴

Pēc pusgada ilgas apspriešanas un sabiedrības atsauksmēm 1876. gada 16. decembrī nolēma pāriet pie latīņu burtiem iespieddarbos. Vienojās arī par dažiem jauniem fonēmu apzīmējumiem (svelpēnu, šņāceņu, afrikātu apzīmējumi), bet joprojām aktuāls un problemātisks palika jautājums par divskaņu /ie/ un /uo/ apzīmēšanu un patskaņu garumu atveidi. Šajā variantā nolemj turpmāk iespīest Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājumus. To dēvē par Zinību komisijas

ortogrāfiju, un tajā iespiesti arī citi izdevumi 70. – 90. gados; tomēr paralēli šai ortogrāfijai vairums izdevēju lieto agrāko rakstību ar gotiskajiem burtiem un tās ortogrāfiskajiem pieņēmumiem.

Zinību komisijas ortogrāfiju un tās principus plašāk pamato Aleksandrs Vēbers (Varaidošu Zanderis) rakstā "Latviešu rakstība" Zinību komisijas 2. Rakstu krājumā 1884. gadā. Aplūkojīs līdzšinējos rakstības variantus kopš pirmajiem latviešu izdevumiem, A. Vēbers apkopo ortogrāfijas reformas motivāciju: 1) tuvošanās Eiropas un pasaules tautu rakstībai; 2) pasaulē ir tendence atbrīvoties no gotu burtiem; 3) latīņu burti ir derīgāki no acu higiēnas viedokļa; 4) kurzemnieki, vidzemnieki un arī "Vitebskas latvieši" tos jau pazīst.

Zinību komisijas ortogrāfijā antīkvas burti svelpeņu un šņāceņu apzīmējumos papildināti ar komatveida diakritisku zīmi zem burta; garumzīmes funkcijā ir gravis resp. akūts, turklāt ar garumzīmi netiek apzīmēti visi garie patskaņi – tos apzīmē tikai vārdu galotnēs, bet vārdu celmos tikai tajos gadījumos, kad varētu rasties pārpratumi (*pile / pīle*).

Bija mēģinājumi latviešu iespieddarbos izmantot kirilicu, proti – krievu alfabēta burtus. Tas saistāms ar politisko un kultūras situāciju. 19. gadsimta 2. pusē latviešu inteliģence lielākoties izglītību ieguva Pēterburgas un Maskavas augstskolās; Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība veicināja arī latviešu folkloras un etnogrāfijas materiālu vākšanu un publicēšanu. Lai padarītu šos darbus vieglāk pieejamus krievu lasītājam, tos mēģināja iespiest krievu burtiem. Te var minēt, piemēram, Jāņa Sproģa sakārtoto un publicēto latviešu tautasdziesmu krājumu (1868), kurā paralēli dots tulkojums krievu valodā un tautasdziesmas iespiestas krievu burtiem; tāpat krievu burti lietoti Friča Brīvzemnieka sakārtotajā latviešu tautasdziesmu krājumā 1873. gadā.²⁵

19. gadsimta 80. gados līdz ar pārkrievošanas pastiprināšanos bija mēģinājumi vispār pāriet uz krievisko grafētiku (kirilicu), jo arī skolās par mācību valodu ievieš krievu valodu un krievu valodu izsludina par oficiālo valodu. Tomēr šie mēģinājumi sastop lielu pretestību un beidzas neveiksmīgi. Sava pozīcija te ir

Augustam Bīlenšteinam: "Ja kāda tauta svešas rakstu zīmes pati pārņēmusi, tā vairāk vai mazāk veiksmīgi tās pielāgojusi savai valodai, bet, ja rakstu zīmes kādai tautai tiek uzspiestas, tas neizdodas tik labi. [...] Ir nodarīts liels ļaunums krievu tautai un tautām, kas, atrodoties zem krievu cara sceptera, spiestas krievu valodu apgūt, lai gan zina un lieto arī citu Eiropas tautu valodas. Ļoti slikti ir tas, ka krievu burti, no vienas puses, atšķiras no Rietumeiropas rakstu zīmēm, no otras puses, daļēji ir tādi paši pēc izskata, bet ar pavisam citu nozīmi. [...] Apgūstot krievu valodu, šī ārējā burtu sakritība svešniekam sagādā daudz lielākas gūtības nekā īpatnējās skaņas, piemēram, šņāceņi."²⁶ Kirilica latviešu rakstībā bija epizodiska parādība.

Diskusijas par ortogrāfiju nebeidzās. 1898. gada 17. jūnijā "Baltijas Vēstnesis" rakstīja: "Īsts krusts mūsu valodniekiem un rakstniekiem rādās esam ortogrāfijas jautājumi – mīl rakstīt gandrīz vai katrs pa savai ortogrāfijai. [...] Mūsu rakstnieki un valodnieki turas pie saviem ` un ´, un h un citiem krikumiem ar tādu pat sirdību un izturību kā senais varonis, kas, un ežiņas gulēdams, dziedāja: "Labāk manu galvu ņēma nekā manu ... ortogrāfiju." "

Ar Zinību komisijas ieteikto rakstības variantu nebija apmierināti daudzi, un tiek meklētas jaunas iespējas. Diskusijā iesaistījās arī profesionāli valodniecības speciālisti. 1894. gadā Kārlis Mīlenbahs paceļ jautājumu teorētiskā līmenī, izvirzot problēmu par vēsturisko un fonētisko rakstību ("raksta tā, kā runāja pagātnē vai kā tagad runā"), par etimoloģijas nozīmi ortogrāfijā, par svešvārdu rakstības principiem. Rakstā "Par mūsu ortogrāfiju" viņš arī apcer iespējamās grūtības jaunas ortogrāfijas ieviešanā – neizglītotai tautai būs grūti to apgūt. K. Mīlenbahs runā arī par svešvārdu rakstību, kas mūsu valodā arvien ir bijusi saistīta ar pretrunīgiem viedokļiem – vai rakstību tuvināt oriģinālrakstībai vai izrunai. K. Mīlenbahs iesaka svešvārdus un svešos īpašvārdus rakstīt tā, kā tos latvieši izrunā, bet nevis tieši tā, kā ir oriģinālvalodā (*gramatika*, ne *grammatika*, komisija, ne *kommisija*); arī grieķu divskanis *eu* būtu atveidojams ar *ei*, kā vārdā *Eiropa*.

K. Mīlenbahs atzīst: "Neviena ortogrāfija pasaulē nav tik pilnīga, ka viņā būtu apzīmēti visi valodas smalkumi. Arī mums pēc tādas ortogrāfijas nav jātiecas. Pietiks, ja mūsu ortogrāfija izšķir ne visas latviešu valodas skaņas, bet tikai praktiski izšķiramas skaņas vienu no otras, kurām nozīmējuma ziņā ievērojams svars." Arī: "Svešus vārdus rakstot, mēs varam lietot tikai tādus burtus, kādi ir mūsu alfabētā sastopami; visas pasaules alfabētus mēs nevaram savējā sabāzt."²⁷

Ortogrāfijas strīdi uzliesmo 20. gadsimta sākumā, kad jāizraugās rakstība iecerētajai Konversācijas vārdnīcai. Īpaši neapmierina Zinību komisijas ortogrāfijas pieņēmumi neapzīmēt visus patskaņu garumus, jo tas var radīt pārpratumus. Vienu no tādiem apraksta Matīss Kaudzīte "Atmiņās no tautiskā laikmeta": "Biju liecinieks kādā mazā pusjocīgā gadījumā, kas rādīja, kādi pārpratumi var celties garumzīmes atmešanā vai atmainīšanā pret jaunu ievadumu. Tas bija pašlaik pēc pieminētās Biezbārža "Ģeometrijas jeb āruma zinātnības" iznākšanas klajā 1874. gadā toreizējā brāļu Bušu grāmatu tirgotavā Rīgā. Pašam autoram Biezbārdim klāt esot, kāds laucinieks paņēma "āruma zinātnību" no letes un, neievērodams akotu " ` " uz "a", lasīja strupi par "aruma zinātnību", cerēdams tur atrast pamācību par zemkopību, kādu tolaik bija maz. Biezbārdis, kurš drusku raustīja valodu un savos vārdos bija arvienu straujš, rādījās būt ar tādu aplamu lasīšanu ļoti nemierā, uzsaukdams, vai neredzot, ka uz "a" esot akots " ` ", tālab vajagot izrunāt to burtu gari, nevis īsi. Tas vīrs atbildēja mierīgi: "Tādus nesaprotamus rakstus jūs, kungi, varat paši rakstīt un lasīt. Mums, zemniekiem, nav vaļas priekš tādu mīklu minēšanas." Pēc tam viņš nopirka no toreizējā brāļu Bušu komija Lapas Mārtiņa kādu viegla satura grāmatiņu un aizgāja."²⁸

1903. gada 13. (26.) janvārī "Baltijas Vēstnesī" K. Mīlenbahs izsaka savas pārdomas par Zinību komisijas gatavojamās Konversācijas vārdnīcas rakstību. Viņš aizstāv garumu apzīmēšanu gan celmos, gan galotnēs un iesaka svešvārdos izmantot divpunktu (diarēzi), lai norādītu, ka divi blakus esošie patskaņi lasāmi divās zilbēs (*Taiiti, diēta, Abraāms*), kā arī tautu nosaukumus rakstīt ar mazo sākumburtu.

Rakstības jautājumi Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā tika apspriesti ne tikai kārtējās sēdēs, bet arī gada un vasaras sapulcēs. 1903. gada Vasaras sapulci visai plaši atstāsta Rainis.²⁹ Nodaļā "Ortogrāfijas karš" viņš stāsta par ortogrāfijai veltītajām runām.

Pirmais referents J. Lauva toreizējo ortogrāfiju vērtējis visai kritiski, jo "Zinību komisijas ortogrāfija neesot atradusi piekrišanas; latīņu burtus gan tauta mīlot, bet nevarot iedraudzēties ar garumu neapzīmēšanu, kura kaitot valodas tīrībai." Referents E. Mednis teicies meklējam ortogrāfijas psiholoģisko pamatu, un Rainis to atzīst par izdevušos – lasītājs vairāk paļaujoties uz dzirdamo nekā rakstīto un vārdus rakstot un izlasot pareizi arī tad, ja uzrakstīts, piemēram, bez garumzīmēm. Arī krievu valodā esot īsāk un garāk izrunājami patskaņi, bet to garumu neapzīmē. Par lielāko tagadējās ortogrāfijas ļaunumu Mednis uzskata inkonkvenci garumu apzīmēšanā un dažādu garuma zīmju lietošanā ("h", "jumtiņš", "pusjumtiņš"). E. Mednis pieļāvis arī rakstību bez garumzīmēm vispār, bet "Ja ortogrāfija bez kādām garuma zīmēm grāmatu un avīžu izdevējiem varbūt izliktos par pārāk radikālu, tad būtu vismaz jāvienojas atnest *h* kā garumzīmi, bet viņa vietā lietot pusjumtiņu. Arī ar to jau būtu daudz panākts."

Trešais runātājs sapulcē bijis Jānis Endzelīns. Viņš aizstāvējis Zinību komisijas ortogrāfiju un nosaucis tās pretiniekus par "jaucējiem", kas postot grūti panākto vienību. Pēc Raiņa izteikumiem, šī Endzelīna runa bijusi visai kaismīga. J. Endzelīns atgādinājis, kā ilgus gadus turpinājusies ortogrāfijas cīņa, kur "kādas vienas mazas strīpiņas dēļ, kuras garums tikai kādi 1/30 daļu no colla, kaujā plūda straumēm tinte", līdz panākta vienprātība. "Uzvara nu būtu bijusi rokās; te Veinberga kungs [F. Veinbergs – "Rīgas Avīzes" veidotājs. – A. B.] visu izputinājis, jo liedzies pamazām ieviest latīņu burtus "Rīgas Avīzē", baidīdamies, ka viņam neatkrīt abonenti." Kā raksta Rainis, "Beigās sparīgais Endzelīna kungs vēl polemizēja pret Vēbera, Veinberga, Medņa kungiem, nesaprazdams, kā jel maz drīkstot apkarot Zinību komisijas nolēmumus." Debates rādījušas, ka nepaklausīgo ir daudz, un F. Veinbergs pat izteicies,

ka jauno ortogrāfiju praktiski nekad nepieņemšot. A. Laimiņš savukārt atzinis, ka praktiskos rakstos vajadzētu *h* izlaist, zinātniskos rakstos turpretim varot lietot jauno ortogrāfiju; J. Endzelīns tad pieļāvis, ka *h* izmešana bez lielas kaites gan iespējama prozas darbos, bet dzejā ne. Par visa ortogrāfijas disputa labu raksturojumu Rainis atzīst kāda laucinieka Miķelsona kunga vārdus, "kuros attēlojās, kā zemju ļaudis lūkojas uz šo lietu". Miķelsona kungs esot savā mūžā iemācījies jau kādas septiņas ortogrāfijas, kad beigās nākusi visjaunākā Zinību komisijas ortogrāfija; visās septiņās viņš rakstījis, bet visas tās devušas iemeslus uz pārpratumiem, tā ka viņš juties piespiests izdomāt vēl astoto, savu pašu. Sapulces atreferējuma nobeigumā jauks izlīdzinājums: "Gala vārdā Maldoņa kungs piekodināja, ka jāejoj pamazām uz priekšu, bet Zinību komisijai jāejoj priekšgalā; turklāt viņš vēl atgādināja, ka galda kartes uz kopmielastu esot pie laika izņemamas. Tā iestājās laimīgs pamiers ortogrāfijas karā."³⁰

Šis "pamiers" bija īslaicīgs. Kā liecina RLB ZK protokoli³¹, 1903. gada 5. novembrī uz 10 biedru rakstisku priekšlikumu sasaukta Zinību komisijas sapulce, lai apspriestu Konversācijas vārdnīcas ortogrāfijas lietu. E. Mednis iesaka jauno ortogrāfiju, neapzīmējot garumus ar *h*. Tomēr vairums Zinību komisijas locekļu ir noskaņoti konservatīvi, ir arī tehniskas problēmas, un 1903. gada 12. decembrī iznāk Konversācijas vārdnīcas pirmā burtnīca – vecajā ortogrāfijā. Argumenti un pretargumenti turpinās.

Valodai un valodniecībai RLB veltīja arvien lielāku uzmanību, un 1904. gada 3. aprīlī nodibināta Zinību komisijas Valodniecības nodaļa, kas arī pievēršas ortogrāfijas kārtošana. Presē un citos iespieddarbos valda visraibākā ortogrāfija – atkarībā no autora resp. izdevēja gaumes un ieskatiem. 1906. gadā izdotajā J. Endzelīna grāmatā "Latyšskije predlogi"³² autors lieto pavisam jaunus fonēmu apzīmējumus latviešu valodas fonēmu rakstībā, piemēram, /ie/ – ě (*mēzis* 'miezis'), /uo/ – ū (*ābūls* 'ābols'), /e/ – ä (*vācs* 'vecs'), /ē/ – ē (*bārni* 'bērni'); /k/, /l/, /ŋ/ – k̄ l̄ ŋ̄ (*ķer, kal, ņem* – 'ķer, kaļ, ņem'): *dzēdūt mūžu*

nūdzīvuju 'dziedot mūžu nodzīvoju').³² J. Endzelīna un K. Mīlenbaha "Latviešu gramatikā" 1907. gadā dots viens no ortogrāfijas priekšlikumu paraugiem – latīņu burti un patskaņu apzīmējumi ar gravi kā vārdu celmos, tā galotnēs; līdzskaņu mīkstinājumi apzīmēti ar komatveida zīmi zem burta

Ar Deevu, Salaca, kas manus brāļus

*Eekš viļņu šūpulīseem aijāji!*³³

1908. gada sākumā Zinību komisija izveido jaunu Ortogrāfijas komisiju, par kuras priekšsēdētāju ievēlēja Kārli Mīlenbahu, bet tajā darbojas arī Jānis Endzelīns, Pēteris Šmits, Juris Kalniņš, Matīss Ārons, Francis Trasūns, Vilis Maldonis u. c. Komisijas uzdevums ir "izstrādāt priekšlikumu jaunai latviešu ortogrāfijai, piemērotai tagadnes ikdienišķās dzīves plašākām prasībām, kā arī rūpēties par viņas ieviešanu dzīvē".

Lai noskaidrotu sabiedrības attieksmi pret jaunajām normām, tika veikta plaša aptauja. 21 % respondentu bija par fraktūras saglabāšanu, 36,56 % vēlējās tūlītēju antīkvas ieviešanu, bet 42,43 % bija par pakāpenisku antīkvas ieviešanu. Apspriešanās iesaistīja arī avīžu un grāmatu izdevējus un tipogrāfiju darbiniekus. Reformas projektu apsprieda un pieņēma Zinību komisijas vasaras sapulcē 1908. gada 17. un 18. jūnijā. To 5000 eksemplāros piesūtīja visām biedrībām, pagastu valdēm, laikrakstu redakcijām, tipogrāfijām, skolotājiem, rakstniekiem u. c. Vēlāk vienojās arī par t. s. zinātnisko ortogrāfiju. Projekta apspriešanu vadīja J. Endzelīns, kurš vasaras sākumā bija ieradies no Harkovas un darba pienākumu dēļ visās sēdēs nevarējis piedalīties.

Jaunās ortogrāfijas pieņemšana ir vēsturisks pagrieziena punkts vien latviešu valodas praksē un valodniecībā, bet arī visā Latvijas kultūras dzīvē, jo tā veicinās pareizu izrunu un vienos tautu, kā paredz P. Šmits. "Principiāli nozīmīga šī 1908.–1911. gada Zinību komisijas ortogrāfija mūsu praktiskās rakstības izveidē ir ar to, ka nu reiz bija teorētiski atrisināti latviešu valodas racionālās praktiskās rakstības pamatjautājumi. Pats galvenais – latīņu burti ar diakritiskajām zīmēm, turklāt starptautiski pazīstamā lietojumā, bija pielāgoti latviešu valodai .."³⁴

=====

Taču praksē jaunais projekts nostiprinās lēni un piedzīvo dažādas modifikācijas. Te nozīme ir gan lietotāju konservatīvismam, gan izdevēju komerciāliem apsvērumiem (nepieciešamas jaunas burtu garnitūras). 1912. gadā K. Mīlenbahs raksta: "Ortogrāfijas jautājums ir grūts un sarežģīts, tāpēc nebūt nav viegli šo jautājumu nemaldības sliedēs ielaist. Visjaunākā ortogrāfija dibināta uz stingriem zinātnes pamatiem, un, ja viņu nepārgrozītu pieņemtu, tad būtu mūsu ortogrāfijas jukām beigas. [...] Latviešiem tagad parastā ortogrāfija pieder pie vieglajām ortogrāfijām; žēl tik, ka šī jaunā ortogrāfija iegūst lielu vieglumu ar lielu paviršību. [...] Kā mums sava tēvu valoda jāmacās, ja gribam viņu pareizi prast, tā arī mums nav jābaidās no ortogrāfijas, kura mums jāmacās. Ka nemākuļi nemāk ortogrāfiju, to nekur pasaulē netur par nelaimi."³⁵

Oficiāli jauno ortogrāfiju izsludina 1919. gadā, bet daži izdevumi, piemēram, "Jaunākās Ziņas", uz to pāriet tikai 1936. gadā.

Jaunās ortogrāfijas lietošanā dažādos iespiedumos vēl ilgi nav vienprātības, un vienprātības nav arī valodas speciālistos. Izdevēju, redaktoru un autoru uzskati atšķiras, īpaši patskaņu garumu apzīmēšanā un garumzīmju izvēlē (svītriņa, gravis, jumtiņš). 20. un pat vēl 30. gados iznāk iespieddarbi, kuros netiek apzīmēti piedēkļu garumi; fonēmu /ie/ joprojām nereti apzīmē ar *ee*. Presē joprojām diskutē par iespējamiem rakstības variantiem, ir daudz priekšlikumu, vēl vairāk kritikas. Atkal nepieciešama vienošanās, pat valstiski lēmumi, jo ortogrāfija ir tik nozīmīga, ka to mēdz noteikt ar oficiāliem valsts lēmumiem.

Jo nozīmīgāka vienota ortogrāfija kļuva pēc Latvijas valstiskās neatkarības iegūšanas. J. Endzelīns 1920. gadā raksta: "Kad nu latviešu valoda ir kļuvusi par valsts valodu, tad tai ir nepieciešama stingri noteikta ortogrāfija. Tāds ortogrāfijas trūkums sevišķi sāpīgi sajūtams mūsu skolām. Izglītības ministrijas uzaicināta, Latvijas Zinātņu komiteja nu papriekšu apspriedās savā starpā par ortogrāfijas jautājumiem, tad noklausījās latviešu skolotāju, rakstnieku, grāmatizdevēju pārstāvju domas par šo lietu, pie kam katra no minētām grupām

bija sūtījusi pa 2 delegātiem, un beigās vēlreiz savā vidū pārrunāja ortogrāfijas pamatjautājumus."³⁶

Šajā apspriedē bijis vienprātīgs lēmums, ka divskanis /ie/ apzīmējams ar *ie*, ka patskaņu garums jāapzīmē visur un visur vienādi ar horizontālu svītriņu virs burta; līdzšinējo patskaņu garumu nekonekvento apzīmēšanu Endzelīns neatzīst ne par zinātnisku, ne praktisku.³⁷

Uz Zinātņu komitejas sēdes lēmumu pamata 1920. gada 30. decembrī pieņemts valdības "Rīkojums par ortogrāfijas reformu"³⁸, kurā noteikts, ka līdz 1921. gada 1. jūlijam visās komunālās (= pašvaldības) iestādēs un skolās jāievie latīņu burti, jāraksta *ie*, jāšķir *h* no *ch* un visi garumi jāapzīmē ar horizontālu svītriņu.

Šo lēmumu sabiedrībā nostiprina 1922. gada "Likums par latviešu ortogrāfijas nokārtošanu". Šo ortogrāfiju mēģināts ievērot, piemēram, "Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā" Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas sakopojumā (R., 1922). Vārdnīcas veidošanā piedalījušies valodnieki J. Endzelīns, P. Šmits, E. Blese, J. Dravnieks un rakstnieki, kā arī pazīstami citu zinātņu speciālisti. Tomēr arī te pieņemtie pareizrakstības principi nav ievēroti konsekventi – ne patskaņu garumu apzīmēšanā (*glabatuve*, *piegādājums*, *sodamība*), ne "dubultnieku" atmešanā (*passīvs*).

Kaut arī jau saskaņā ar 1908. gada ortogrāfijas noteikumiem latviešu alfabētā nav paredzēti burti *ä*, *ü*, *ö*, tos joprojām izmanto svešvārdu un svešo īpašvārdu rakstībā. 1937. gadā ir jauni atzinumi, kas legalizē burtu *y*, *ä*, *ö*, *ü*, *ä*, *ö*, *ü* lietošanu.³⁹

P. Šmits 1929. gadā gan raksta: "Ar latviešu uzvārdiem (*Müllers*, *Krügers*, *Böms*) mēs esam uzņēmuši burtus *ä*, *ö*, *ü* savā alfabētā, kas tād ir lietojami arī citos īpašvārdos, par piemēru: *Kümmels* (*Kümmel*), *Küvjē* (*Cuvier*), *Börne* (*Börne*), *Flörī* (*Fleuri*) .. Parasto svešvārdu rakstībā burti *ü* un *ö* nav ieviesuši un laikam gan arī netiks uzņemti."⁴⁰

Jau 1903. gadā K. Mīlenbahs izteicis cerību, ka nākotnē vācu valodas īpašvārdi tiks rakstīti bez grafēmām *ö* un *ü*, bet " .. kamēr latviešu starpā atronami *Brückmani*, tamēr nevar *Delbrücka* pārkrustīt par *Delbriku*".⁴¹

"Ar šo skaņu [ū – A. B.] Kārlis Mīlenbahs arvien sastapies savā uzvārdā. Pats valodnieks vienmēr parakstījies kā *Mühlenbach* – visticamāk – pieraduma dēļ. Latviešu valodnieka uzvārds ir lielisks piemērs tam, kā gadu gaitā mainījusies latviešu rakstība – rakstos tas ieraugāms vai desmit dažādos veidos. [...] Tomēr Mīlenbaha pēdējo darbu parakstos grafēmas *ü* vairs nav. J. Dravnieks norāda, ka K. Mīlenbahs pats savu vārdu Konversācijas vārdnīcā licis rakstīt ar *ī* (*ih*), nevis *ü*. Forma *Milenbachs* (iekavās *Mühlenbachs*) atrodama arī Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas izdotajā Konversācijas vārdnīcā (R., 1911. g. 3. sēj.)."⁴²

Tomēr J. Endzelīns K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcas" titullapā izvēlējis K. Mīlenbaha uzvārdu rakstīt ar *ü*, kur virs burta likta vēl garumzīme (*Mülenbacha*). Tā darīts pat vēl pēdējās, 1946. gadā iznākušajās burtnīcās. Par to saņemtas arī kritiskas piezīmes: "... tagadējai ortogrāfijai ir izredzes uz divrindu, pat trīsrindu rakstību. [...] Tā jau tagad Endzelīns raksta Mūlenbacha vārdu, likdams uz *ü* divus punktus un virs tiem vēl švīku."⁴³

1939. gada 13. jūlijā valdības atzinumi nosaka: "Latviski rakstītos svešos īpašvārdos nevar lietot zīmes *ä, å, ö, ø, ü, ū, y* un tāpat izrunājamus burtu savienojumus *ae, oe, oeh, ue*, bet to vietā jālieto *e, ē, i, ī*, piem., *Kēgi* (*Kaegi*), *Mellers* (*Möller, Mueller*), *Millers* (*Müller, Myller, hol. Muller*)"⁴⁴.

Turpat arī teikts, ka no grieķu un latīņu valodas pārnākušie svešvārdi, kuros oriģinālvalodā ir divskaņi *ai* (*ae*), *ei*, *oi*, *eu*, jāizrunā un jāraksta tā, kā tie latviešu valodā iesakņojušies un pierasti, pie kam divskaņu *ai* un *oi* vietā jālieto *e, ē* (*demons, atmosfēra, fenomens*), *ei* vietā *i, ī* (*idille, empīrisms*) un *eu* vietā *ei* (*neitrāls, reimatisms*). Ne mazāk svarīgs ir norādījums, ka latviski rakstītos sugas un īpašvārdos, kas pārnākuši no svešām valodām, nevar lietot divkāršojumus *bb, cc, dd, gg, kk, pp, ss, tt*, bet to vietā jāraksta *b, c, d, g, k, p, s, t*: *Grabe* (*Grabbe*), *Oto* (*Otto*), *Mikola* (*Mikkola*), *Ricebitele* (*Rützebüttel*). Daudzos gadījumos pieļautas normu paralēles gan skaņu atveidē, gan formu lietošanā – var lietot un nelietot mīkstināto *ž* visos gadījumos, kur to prasa gramatika, ievērojot valodas vēsturisko

attīstību un dažas pastāvošās izlokšnes (*tveru // tveŗu; garš // gaŗš*); var runāt un rakstīt *i* vai *ī* darbības vārdu formās *j* priekšā (*medīju // mediju; medījums // medijums*); darbības vārdu nākotnes 2. pers. formās var būt *-sit* vai *-siet* – u. tml.

Izglītības ministrs J. Auškāps šos atzinumus komentē, atzīstot, ka daļa pieņemto atzinumu nedod vajadzīgo noteiktību un tos var lietderīgi atrisināt tikai oficiāla pareizrakstības vārdnīca.

Plašāk jaunos Pareizrakstības komisijas atzinumus analizē E. Blese. Viņš piemin arī, viņaprāt, neveiksmīgo 1938. gada 30. augusta reformu, kas lika atmest garumus svešvārdos, "dubultniekus", *ā* un *ī*, *ē* tādās darbības vārdu formās kā *darīju, meklēju, domāju*, kā arī mīkstināto *r*, jo šie iebildumi bija izraisījuši iebildumus, īpaši no skolotāju un rakstnieku puses. E. Blese saka: "Nav jācenšas valodu ieņņaupt pārmerīgi ciešās normu vaŗās. Jāatstāj valodai lielāka attīstības brīvība, jāatstāj arī lielāka rīcības brīvība rakstītājiem atkarībā no apstākļiem un vietas, kādos un par ko raksta. Sevišķi jaunie atzinumi izceļ zinātnisko un speciālo literatūru. Tādēļ zinātniskos rakstos atļauts paturēt vārdos skaņas un lietot zīmes, kādas praktiskos rakstos nekad nebūs sastopamas."⁴⁵ Rakstos atļauts lietot *ō* un diftongus citādāk nekā parastajā rakstībā, atļauts plašāk lietot dubultniekus saskaņā ar izrunu (*ilustrācija // illustrācija*). Arī vārdos, "kas vēl izjūtami kā svešvārdi", jaunie atzinumi atļauj apzīmēt garumus saskaņā ar ieviesušos izrunu (*literārs, literatūra, kultūra, kulturāls*). "Saprotams, nebūtu, piemēram, prasama rakstība *literātūra, signātūra*, jo tā nekad šos vārdus nerunājam, tāpat kā īsti nekad neesam runājuši *administrātīvs* jeb *matēmatika*, nedz arī *vītāmīns*, bet gan *administratīvs, matematika, vitamīns*. Sīkumi te jāatstāj publicēšanai paredzētai Izglītības ministrijas pareizrakstības vārdnīcai, bet principiāli lieta jau tagad skaidra. [...] Vēsturiskā precizitāte garumu apzīmēšanā gan padara rakstību skaidru no teoretiskā viedokļa, bet praksē sagādā grūtības, pret kurām jau ne vienu reizi vien atskanējuši stipri iebildumi." Raksta nobeigumā E. Blese vērtē šos pareizrakstības komisijas atzinumus kā lielu soli uz priekšu mūsu pareizrakstībā.

Vēlreiz Ministru kabinets izskata un apstiprina pareizrakstības komisijas atzinumus 1940. gada jūlijā. Tālaika izglītības ministrs P. Lejiņš paskaidro, ka jaunajā projektā izlaisti panti, kas runā īsti par gramatiku, nevis par pareizrakstību (darbības vārdu formas u. c.) un "Pēc projekta pieņemšanas mūsu rakstībā būtu visumā atjaunots tas stāvoklis, kāds bija līdz 1938. gadam – rakstība, kāda visiem skolotājiem un preses darbiniekiem jau pazīstama, un būs jāatmet tikai pēdējo gadu pretrunīgie jauninājumi."⁴⁶

Šos atzinumus pozitīvi vērtē A. Augstkalns,⁴⁷ minot, ka 1939. gada atzinumu paralēles rakstījumos bija radījušas sarežģījumus praksē. 1938. gada atzinumus A. Augstkalns vērtē kā tīri negatīvu aktu, kurā bijušas aizliegtas dažas vērtīgas ortogrāfijas pamatprasības, bet 1939. gada atzinumus – kā lielu ieguvumu ar šo pamatprasību pieļāvumu līdzās otrai līdztiesīgai formai. Plašu vietu A. Augstkalna rakstā ieņem *ŗ* rehabilitācijas argumenti, patskaņu garumi darbības vārdu formās, kā arī darbības vārdu nākotnes un pavēles izteiksmes formas. Atkal ir spēkā norma par garu patskani verbu pagātnes formās *j* priekšā (*medīju, domāju, medījums, domājams*), ir *ieteikums* nākotnes *dk.* 2. pers. formā lietot *-sit*, pavēles izteiksmē *-iet* (arī *-ait*). Augstkalns cer, ka neskaidrības palīdzēs novērst pareizrakstības vārdnīca, kas iznāks pēc pāris mēnešiem. Taču tāda vārdnīca iznāk tikai 1942. gadā⁴⁸; vārdus tajā sakopojusi V. Rūķe, bet redakcijas darbā piedalījušies A. Ābele, E. Blese, E. Hauzenberga-Šturma, H. Tihovskis un V. Rūķe. "Tā bija pirmā oficiālā kādas valsts iestādes apstiprinātā pareizrakstības vārdnīca," saka V. Rūķe-Draviņa sarunā ar A. Priedīti.⁴⁹ (Šī vārdnīca atkārtoti iznāk Rīgā 1944. gadā un 1947. gadā Vācijā, un 1992. gadā ASV. Saskaņā ar šo vārdnīcu pastāv pareizrakstība vairumā emigrācijas latviešu iespieddarbu līdz pat mūsu dienām.)

Laiks no 1937. līdz 1940. gadam ir ortogrāfijas jautājumu pastiprinātas kārtošanas laiks. Pēc J. Endzelīna vērojumiem, arī lietuviešu ortogrāfijā 30. gados vēl daudz neatrisinātu jautājumu – gan par atsevišķu skaņu apzīmēšanu, gan par svešvārdu rakstību.⁵⁰ Endzelīnam ir kritiska attieksme pret svešo īpašvārdu

rakstību oriģinālformā, jo tad iespējamās kļūmes izrunā. Arī K. Būga rakstot *Leskynas*, ne *Leskienas* (vācu *Leskien*). Par vēlamu J. Endzelīns ieteic, kādu vārdu pirmo reizi minot, dot oriģinālformu iekavās.

Šai ziņā J. Endzelīna uzskati saskan ar P. Šmita atzinumiem, kas izteikti 1929. gadā: "Svešu īpašvārdu rakstībā mēs nevaram sekot angļiem, frančiem un vāciešiem, kas šai ziņā atrodas citādos apstākļos nekā mēs. Pirmkārt, angļi, franči un vācieši ir lielas kultūras tautas, kuru valodas ir ļoti plaši pazīstamas. Otrkārt, minētās tautas ir zaudējušas lietu vārdu deklināciju un nominātīvu vairs neapzīmē ne ar kādu galotni, kas latviešu valodā nav pielaižams. Treškārt, mūsu rakstība ir fonētiska, ko nevar samaisīt ar citu tautu vēsturisku rakstību. Ceturtkārt, mūsu grāmatas un laikrakstus lasa pa lielākai daļai vienkārša tauta, kas neprot svešu valodu vārdus izlasīt. Ja angļis izrunās *Rīgu* par *Raigu* un *Cēsis Sīzes*, tad mēs tur dzirdēsīm tikai angļu savādo izrunu; bet ja latvieša mutē *Caillaux* iznāks *Kaillauxs* un *Vaughan* – *Vaugans*, tad cittautieši to noturēs par neizglītības zīmi. [...] Mūsu tautai celsies daudz lielāks ļaunums no tā, ja mēs veicināsim pie svešiem vārdiem nepareizu izrunu, nekā kad mēs šo vārdu rakstību pielāgosim savai ortogrāfijai. Tikai nevalodnieki un apstākļu nepazinēji var prātot par tādām lietām, ka visi sveši īpašvārdi esot jāraksta oriģinālu ortogrāfijā. Svešu uzvārdu rakstībai ir pat politiska nozīme. Ja latvieši sāktu rakstīt uzvārdus svešās rakstībās un bez galotnēm, tad tas būtu solis uz latviešu pārtautošanu."⁵¹ Arī J. Endzelīns atgādina: "Vajadzīga ne tikai ortogrāfija, bet arī ortofonija (pareiza izruna)."⁵²

Citvalodu cilmes īpašvārdu atveide runā un rakstos bijusi aktuāla arī 20. gadsimta 50.–80. gados, taču tad jautājums bija principā izlemts. 60.–80. gados tika izstrādāta virkne konsultatīvu izdevumu sērijā "Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā" (I–XV, R., 1960–1998), no kuriem vairāki iznākuši jau atkārtotā izdevumā. Šajās grāmatiņās pēc iespējas konsekventi realizēts jau K. Mīlenbaha, P. Šmita un J. Endzelīna izvirzītais princips – īpašvārdus latviešu valodā atveidot atbilstoši to izrunai (nevis rakstībai) oriģinālvalodā, izmantojot tikai latviešu alfabēta

burtus. Nereti gan bijušas domstarpības par atsevišķu skaņu vai formu atveidi (*Gladstons / Gledstons; Cecīlija / Sesilija; Grenobla / Grenoble* u. tml.), bet diskusijas kārtībā parasti panākta vienošanās. Pēdējos gados citvalodu īpašvārdu atveides problēma atkal saasinājusies, pat iegūstot politisku nokrāsu (atcerēsimies P. Šmita teikto!). Tā, piemēram, krievu uzvārda *Шушклина* atveide ar latvisko *Šiškina* un tā atveide mašīnlasāmajā rakstībā ar *Siskina* (datora zīmju nepilnības dēļ) izraisījusi uzvārda īpašnieces protestu par cilvēktiesību aizskārumu, un ar tiesas lēmumu noteikts, ka šis uzvārds Latvijas pasē (!) ierakstāms kā *Shishkina*.⁵³ Tāpat nekompetenti tiesu ierēdņi izlēmuši, ka vācu cilmes uzvārds *Mentzen* tā rakstāms (nevis latviskajā transkripcijā *Mencens*) Latvijas pasē⁵⁴, kaut gan jau 1939. gada Latvijas Ministru kabineta atzinumi par īpašvārdu pareizrakstību norāda, ka burtkopa *tz* latviešu valodā atveidojama ar burtu *c* (*Fritz – Fricis, Kotzebu – Kocebū*).

2000. gada vasarā apgāds "Atēna" laidis klajā grāmatu *Linna Ullmanna. "Karina Bloma"*, ko no norvēģu valodas tulkojis Dāvis Auškāps. Šajā tulkojumā citvalodu īpašvārdi doti oriģinālrakstībā, bet tiem pievienotas galotnes, tādējādi veidojot hibrīdformas, piemēram, *dzimusi Brooklynā* (16), *virtuve Schøninga ielā* (20), *skrēju pa Bygdøyas aleju* (39), *Āge paskatās uz Āsi* (75), *uz Flushing Meadowsu Queensā* (94). Šādu rakstību intervijā Ilzei Zvejai ("Rakstīsim un runāsim, lai saprot Eiropā?" – NRA, 17. maijā) grāmatizdevējs Pēteris Jankavs un tulkotāja Inga Mežaraupe pamato ar informācijas demokrātismu un apgalvo, ka "Latvija ir vienīgā valsts Eiropā, kuras valodā un rakstībā tiek transkribēti svešie īpašvārdi". Šo apgalvojumu atspēko Juris Cibulš (NRA, 13. jūnijā). Viņš arī konstatē ļoti bīstamās tendences latviešu valodā un literatūrā – angļu valodas leksikas, gramatikas, struktūru un domāšanas stereotipu ienākšanu ikdienas un preses valodā – un atzīst, ka "tulkotājs nedrīkst nodarboties ar pašdarbību pretēji spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem".

Virkni argumentu līdzšinējās īpašvārdu lietošanas un rakstības saglabāšanai dod Ina Druviete ("Septiņreiz nomēri, ja vien laiks griezti." *Diena*, 28. jūlijā), atgādinot, ka īpašvārdi ir

lietvārdi, vienotas valodas sistēmas daļa, kas nav ar Ķīnas mūri nodalāma no otras lietvārdu grupas – sugasvārdiem. Valoda ir sistēma, tā ir visas sabiedrības un ne atsevišķu personu īpašums. Katrā valodā ir savas tradīcijas, un tās jāievēro. Dažādās valodās vienu un to pašu ģeogrāfisko objektu dēvē dažādi, bet latviešu valodā izveidojies noteikts pieņēmums, kā mēs to dēvējam – kuru formu izvēlamies latviskajai atveidei (franču *Geneve*, angļu *Geneva*, vācu *Genf*, itāļu *Genevra*, spāņu *Ginevra*, bet latviešu *Ženēva*). Tāpat ir ar uzvārdiem, kas iekļaujami valodas gramatikas sistēmā, bet ko īpaši pēdējā gadu desmitā daļa sieviešu pieprasa atzīt vīriešu dzimtes formā, jo citādi tiekot aizskartas viņu cilvēktiesības. "Uzvārdi vispār eksistē sabiedrības ērtību labad. Pavērsīsim jautājumu otrādi: vai indivīdam ir tiesības piespiest citus sabiedrības locekļus lietot viņu valodas izjūtai pretdabiskas formas, kā sieviešu uzvārdus vīriešu dzimtē vai bezgalotnes formas. Un vai valodas tiesības arī nav aizsargājamas?"

Mēģinājumus atveidot latviešu valodas tekstos īpašvārdus oriģinālrakstībā, redzam arī 50.–60. gados latviešu emigrācijas iespieddarbos, kur īpašvārdu oriģinālrakstību izmantoja ne vien identifikācijas atvieglošanai, bet arī atveides principu neskaidrības dēļ. Tā, piemēram, izdevumā "Eiropas Latviešu Jaunatnes apvienība" (1964) redzam šādus rakstījumus: *Semināra novietne atrodas FAYENBOIS parkā; Fayenbois (izrunā: Fajenboa) atrodas galvenā ceļa malā; jādodas.. līdz Svēta Lamberta' laukumam (izruna: Plas de Se (platais e) Lambēr); nogriezies pa kreisi uz Erdkampweg; tad par Siewekingsdamm, Landwehrstrasse, Hudtwalcker..* Šī prakse gan emigrācijas latviešu rakstu praksē drīz tika atmesta, un, jādomā, arī Latvijā tā var nebūt perspektīva.

Ne mazums diskusiju arī 20. gadsimta 40.–50. gados saistās ar svešvārdu pareizrakstību un pareizrunu. 1946. gada LPSR Ministru Padomes "Noteikumu par latviešu valodas pareizrakstību" 2. punkts nosaka: "Patskaņu garums apzīmējams saskaņā ar rakstu valodas izrunu. Vienkāršības dēļ svešvārdos garumi apzīmējami tikai lokāmās galotnēs, bet ne saknēs un piedēkļos. No svešām valodām pārņemtos vārdos, kas kļuvuši

par aizgūtiem vārdiem un plaši ieviesušies, garums apzīmējams kā latviešu vārdos (*līnija, mītiņš, plānot* u. c.).⁵⁵ Tas radīja neskaidrības un pretrunas "aizgūto vārdu" nošķiršanā no citiem citvalodu cilmes vārdiem, piemēram, vai tiešām vārds *redīss* ir vairāk "aizgūts" nekā *salati*, kā varētu spriest pēc 1951. gadā izdotās Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas, kura pamatojas uz 1946. gada Ministru Padomes lēmumu, "kas latviešu valodas pareizrakstību radikāli vienkāršo".

Tā kā jaunie pareizrakstības noteikumi ir pretrunā ar reālo izrunu, 50. gadu sākumā izaug diskusija par rakstības, g. k. svešvārdu pareizrakstības, principiem, to atbilstību valodas praksei un valodas attīstības tendencēm. 1953. gadā Rīgā notiek plaša konference, kurā apspriež literārās valodas normu problēmas. Tajā nozīmīgi ir A. Ozola un J. Endzelīna referāti. J. Endzelīns izsaka vairākus atzinumus par svešvārdu rakstību, paužot tieši tos principus svešvārdu garumu lietošanā, ko vēlāk viņa "aizstāvji" pārmeta kā Endzelīna principu noliegumu, jo pieļautas "lēkājošās garumzīmes" un oriģinālformām neatbilstoši garumu apzīmējumi. Lēmumu svešvārdos neapzīmēt patskaņu garumus Endzelīns komentē šādi: "Tad tika teikts: ļoti vienkārša tad būtu rakstība, ja svešvārdos garumu nekur neapzīmētu. Bet vai tad pietiek ar vienādu rakstību? Un vai kāds gribēs teikt, lai visos svešvārdos arī tiešām runātu īsu patskaņi? Es šaubos par to." Un: "Vairāki runātāji apgalvoja, it kā nu valodnieki prasot, lai katrā ziņā visnotaļ restaurējot seno grieķu un latīņu izrunu gaŗumu ziņā. Un taču es nupat šodien aizrādīju, ka mēs esam paraduši runāt, un tā es arī pats runāju un rakstu, piemēram, *deklarācijas* vārdu ar īsiem patskaņiem pirmajās divās zīlēs, lai gan te latīņu oriģinālā ir gaŗi patskaņi."⁵⁶ Patskaņu garumu apzīmēšanā tuvināšanās dzīvās valodas izrunas tendencēm vērojama arī paša Endzelīna agrāk rediģētajos darbos, atkāpjoties no oriģinālvalodu garumiem. Tā, piemēram, 1922. gada Latviešu terminoloģijas vārdnīcā, kuras redakcijā darbojies J. Endzelīns, un viņa rediģētajā Ed. Ozoliņa sastādītajā "Svešvārdu vārdnīcā" ir virkne atšķirību patskaņu garumu apzīmēšanā: 1922. gadā *absoluts, aparats, diagonale, fosfats, struktura, temperatura*

u. c., bet 1934. gadā *absolūts, aparāts, diagonāle, fosfāts, struktūra, temperatūra* u. c.

1953. gada valodnieku konference jautājumu neatrisina, bet rosina tālākam darbam. Tiek nodibināta jauna Pareizrakstības komisija Hermaņa Bendika vadībā (sekretāre Tamāra Porīte), kas lielu uzmanību veltī runas un rakstības atbilstmju vērošanai un veidošanai. 1953.–1955. gadā H. Bendiks izdarīja plašus valodas prakses novērojumus, pierakstīja dažādu paaudžu un dažādu profesiju ļaužu svešvārdu izrunu. Pieraksti atspoguļoja gan svārstības, gan iezīmēja noteiktas tendences svešvārdu izrunā, publicēja virkni teorētisku rakstu par latviešu valodas skaņu sistēmu un izrunas tendencēm, diskusijā iesaistījās plaša sabiedrība. Balstoties uz plašiem valodas vērojumiem un teorētiskiem apsvērumiem, Pareizrakstības komisija sagatavoja priekšlikumus, un Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumā nr. 602 1957. gada 26. decembrī noteikta patskaņu garuma apzīmēšana svešvārdos saskaņā ar literāro izrunu un burtkopas *ch* aizstāšana ar *h*.⁵⁷ 1958. gadā publicēta H. Bendika sastādītā "Svešvārdu pareizrakstības vārdnīca", kurā atspoguļota literārās valodas runātāju prakse svešvārdu izrunā. Daļā vārdu gan mēģināts saglabāt līdzšinējās rakstības praksi, pieļaujot paralēlus variantus. Kā liecina vairāku gadu desmitu pieredze, gandrīz visi šās vārdnīcas ieteikumi ir praksē attaisnojušies un nostiprinājušies. Arī tais gadījumos, kad vārdnīcā bijušas pieļautas atkāpes resp. paralēlrakstījumi par labu iepriekšējai normai patskaņu garumu neapzīmēt (*faze, grads, teze, bibliotēka, demokrats, analīze, farmācija* u. c.), 1966. gadā paralēlrakstījumi aizstāti ar vienīgajiem rakstījumiem, kas saskan ar vispārējo svešvārdu rakstības sistēmu (*fāze, grāds, tēze, bibliotēka, analīze, demokrāts, farmācija* u. c.).⁵⁸

Svešvārdu rakstības racionālā atrisināšanā liela loma ir H. Bendika rakstības teorētiskajiem atzinumiem. Ortogrāfijas ziņā racionālai rakstībai H. Bendiks formulē vairākas prasības: tai jābūt "semantiski racionālai (nepieļaut pārpratumus), ortoēpiski racionālai (veicināt pareizu lasījumu), ortoskriptīvi racionālai (jābūt viegli apgūstamai, ērti lietojamai) un sistemātiskai (ar formāli stingriem rakstījumu modeļiem), turklāt

maksimāla racionalitāte jāsasniedz ar minimāliem grozījumiem".⁵⁹ H. Bendiks atzīst, ka latviešu literārā valoda ir tiktāl nostabilizējusies, ka literārās valodas prakse arī uzskatāma par normu avotu. Svešvārdu rakstības teorijā H. Bendiks lieto terminu "morfoloģiskais izlīdzinājums", kad formāli analogiskos elementos izmanto vienādu garumu apzīmēšanas modeli neatkarīgi no etimoloģijas, piemēram, fināle *-ēns* vārdos *arsēns*, *etilēns* pielīdzināma vārdiem *gēns*, *homogēns*, *nitragēns*, kur šis *-ēns* nebūt nav izskaņa. Līdz ar to izveidojusies stabila runas prakse, nostabilizējas "lēkājošie garumi" (*literāts – literatūra*).

Pēc H. Bendika nāves Pareizrakstības komisiju vadīja Laimdots Ceplītis. 1981. gadā publicēta jauna "Latviešu pareizrakstības vārdnīca" Laimdota Ceplīša redakcijā, un tajā nostiprināti diskusiju un pētījumu rezultātā radušies atzinumi par vārdu rakstību latviešu valodā, vienlaikus dodot norādes arī par gramatiskajām formām un galveno pareizrakstības likumu skaidrojumu pielikumā.⁶⁰ Šī vārdnīca teicami kalpojusi gandrīz 20 gadu, un tās racionālais veidojums atbilstoši noteiktiem rakstības modeļiem ļāvis apgūt pareizrakstību, izmantojot zināšanas par noteiktām ortogrammām. Sarežģījumus rakstītājiem nav sagādājusi arī *h* vai *ch* lietošana, jo nav nepieciešams vienmēr noskaidrot oriģinālrakstījumu – burtkopa *ch* ar 1957. gada pareizrakstības noteikumiem vairs netiek lietota vienas fonēmas apzīmēšanai, jo ar eksperimentāliem pētījumiem pierādīts, ka fonēmas /x/ un /χ/ ir fakultatīvi varianti⁶¹ (ir gan rakstījumi *Chakubo*, *vecholandieši* u. tml., kur katrs no šiem burtiem apzīmē savu fonēmu).

Tā kā 1981. gada pareizrakstības vārdnīca ir samērā neliela apjoma un laika gaitā radušies arī daži rakstības precizējumi, Laimdota Ceplīša vadībā 1995. gadā nākusi klajā jauna, plaša "Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca".⁶² Tā ir pirmā latviešu literārās valodas ortoloģiskā vārdnīca, kurā izmantoti gan Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta fonētikas laboratorijas un Latvijas Universitātes eksperimentālie pētījumi, gan pareizrunas un pareizrakstības aptaujas⁶³ rezultāti. Vārdnīcā doti arī Latvijas vietu un to iedzīvotāju nosaukumi un

ģeogrāfiskie nosaukumi. Dota arī informācija par mīkstinātā *ŗ* izrunu un lietošanu, kā arī norādītas ieteicamās zilbes intonācijas.

Īpašs ir jautājums par rakstību ārvalstīs dzīvojošo latviešu iespieddarbos. Pēc 1945. gada latviešu ortogrāfijas attīstība veidojas divos atzaros – Latvijā lietotā ortogrāfija un uz Rietumvalstīm emigrējušo latviešu ortogrāfija. Pēc Latvijas okupācijas tikpat kā nebija kontaktu starp latviešu valodas lietotājiem emigrācijā un Latvijā. Ārlatvijas zemēs rakstība pamatos palikusi nemainīga, tā teorētiski pamatojas uz 1942. (1944.) gada "Pareizrakstības vārdnīcas" norādījumiem, bet V. Rūķe-Draviņa sarunā ar A. Priedīti atzīst, ka praksē "Rietumos nekādas vienveidības nav".⁴⁹ Tas skaidrojams arī ar to, ka "emigranti vienmēr cenšas paturēt to rakstības un izteiksmes veidu, ko iemācījušies jaunībā, kā arī ar tīri tehniskiem kavēkļiem (latviešu iespaidzīmju trūkums)". Ārpus Latvijas īsti neizveidojās arī latviešu valodas zinātniskā izpēte, izņēmums ir daži atsevišķi pētnieki (V. Rūķe-Draviņa, E. Hauzenberga-Šturma, V. Zeps un vēl daži). 1970. gadā Ņujorkā nodibināta pareizrakstības komisija, lai izveidotu jaunu latviešu emigrācijas pareizrakstības vārdnīcu. 1972. gada janvārī Latviešu valodas komisijas saietā Ņujorkā pieņemts atzinums "turēties pie Jāņa Endzelīna izstrādātās latviešu valodas ortogrāfijas".⁶⁴ Taču darbā radušās grūtības, jo vārdnīca, ko komisija ieteikusi pabeigt līdz 1982. gada 1. maijam, nāk klajā tikai 1993. gadā.⁶⁵ Šī vārdnīca ir visai atšķirīga no Latvijā izdotās ne vien vārdu, arī svešvārdu, pareizrakstības ziņā, bet arī vārdu izvēles ziņā un vārdu nozīmju skaidrojumā (daudz senvārdu, jaunvārdu un no mītnes zemju valodām aizgūtu svešvārdu, piemēram, *daļģis* 'vienroča izkopts', *brunči* 'saslaukas, pakaiši', *budzis* arī: 'vecs, nespēcīgs cilvēks'). Svešvārdos ir no Latvijas pareizrakstības noteikumiem atšķirīgs patskaņu garumu apzīmējums (*civilizācija*, *demonstrātīvs*, *huligans*), plūdeņu un nāseņu dubultojušs (*illegāls*, *immūns*, *korrekts*), grieķu divskaņi (*aitiopi*, *eufōnija*, *eunūchs*, *eufēmisms*), šķirts *h* no *ch* (*cheiromantija*, *chrīzolīts*, *hortenzija*); latviešu vārdos saglabāts *ŗ*, kaut arī dažviet pieļautas rakstības paralēles (*jūra* // *jūŗa*). Arī dažos citos gadījumos pieļautas paralēles (*aiters* // *ēters*, *cukurs*

// *sukurs, anaimija // anēmija*). Nereti ar Latvijas pareizrakstības vārdnīcas ieteikumu un lietojumu nesaskan paši vārdlietojumi, vārdu formas un to nozīmes (*aināties, cirtāt, arpa, indeks, fajans, apkope*, vārdu strupinājums *dēklis* 'afikss', sārmainis, *ogļskābes sālis, alkalijs, kautras* 'pretīgums', *bliest, atiest, azīls* 'patversme', *aplūkants* 'darbavietas pieprasītājs' u. c.).

Emigrācijas presē un arī Latvijā daži autori asi izteikušies par Latvijā lietotās pareizrakstības kvalitātēm, vērtējot tās kā "Endzelīna ortogrāfijas" sabojāšanu un krievu valodas diktāta sekas, bet aizmirstot, ka Endzelīns nav savā rakstībā un izteikumos turējies pie kādreiz izteiktas dogmas. Vienmēr viņš iedziļinājies valodas attīstības procesos un atbilstoši tiem arī rīkojies savā praksē un ieteikumos. Pat mīkstinātā *ŗ* lietošanā gadu gaitā bijušas korekcijas, atteikšanās no *ŗ* mīkstināšanas tur, kur to nebalsta gramatiskā sistēma, un beidzot ar ieteikumu "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" atturēties no mīkstinātā *ŗ* lietošanas. Šā ieteikuma faksimils (Endzelīna rokraksts) iespiests "Latvijas Vēstnesī" 1997. gada 8. oktobra numurā. Daži tagadējās latviešu ortogrāfijas jautājumi aplūkoti īpašos rakstos⁶⁶, tāpēc tuvāk visus argumentus neminēšu. Galvenais – apzināties, ka valoda mainās un tai līdzīgi mainījusies arī pareizrakstība. Kā teicis J. V. Gēte, "Dzīvība ir topošajā un mainīgajā, nevis jau tapušajā un sastingušajā."

Atsauces

¹ *Bīlenšteins A.* Kāda laimīga dzīve. R., 1995, 201.–202. lpp. (Tulkots no 1904. g. izdevuma)

² *Mīlenbahs K.* Par mūsu ortogrāfiju. – Austrums, 1894, 6. nr., 588. lpp.

³ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, IX. 1943, 198. lpp.

⁴ *Bergmane A., Blinkena A.* Latviešu rakstības attīstība. R., 1986, 19. lpp.

⁵ *Baar G.* Über in der lettischen Sprache vorkommenden Lauten in deren einfache Bezeichnung durch die Schrift. – Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. 9, St. 1, S. 1–29. Riga.

⁶ *Stender G. F.* Lettisches Lexicon. In zween Teilen. Mitau, 1783.

⁷ *Ulmann C.* Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch. R., 1872.

⁸ Lettisches Wörterbuch von *Ulmann* und *Brasche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch. Riga u. Leipzig, 1880.

⁹ *Bergmane A., Blinkena A.* Cit. d., 33.–36. lpp.; *Greitjāne R.* Ilgais ceļš uz latīņu burtiem. Vēsturnieka ieskats 19. gs. 50. gados – 20. gs. 30. gados. – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, 1. nr., 46.–62. lpp.

¹⁰ *Bielenstein A.* Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen. Bd. 1, Berlin, 1863; Bd. 2, Berlin, 1864.; *Bielenstein A.* Lettische Grammatik. Mitau, 1863.

¹¹ *Bīlenšteins A.* Kāda laimīga dzīve, 200.–201. lpp.

¹² Turpat, 201. lpp.

¹³ *Bergmane A., Blinkena A.* Cit. d., 25. lpp.

¹⁴ RLB Zinību komisijas 9. Rakstu krāj. R., 1894, 62. lpp.

¹⁵ *Pētersons Ed.* Eduarda Jozuus latviešu rakstības projekts. – Filoloģijas materiāli. R., 1933, 113. lpp.

¹⁶ *Barons K.* Kopoti raksti, I. R., 1928, 298. lpp.

¹⁷ *Kaudzīte M.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. R., 1995, 222. lpp.

¹⁸ Turpat, 223. lpp.

¹⁹ *Valdemārs K.* Priekšvārds Krievu-latviešu vārdnīcai (1872). – Tēvzemei. R., 1991, 211. lpp.

²⁰ Baltijas Vēstnesis, 1874, 21. apr.

²¹ *Greitjāne R.* Cit. d., 48.–49. lpp.

²² *Bergmane A., Blinkena A.* Cit. d., 25. lpp.

²³ Baltijas Vēstnesis, 1876, 14. apr.

²⁴ *Greitjāne R.* Cit. d., 49. lpp.

²⁵ Сборник антропологических и этнографических статей о России и странах ей прилегающих издаваемый В. А. Дашковым. Книга II, Москва 1873

²⁶ *Bīlenšteins A.* Kāda laimīga dzīve, 202.–203. lpp.

²⁷ *Mīlenbahs K.* Par mūsu ortogrāfiju. – Austrums, 1894, 6. nr., 111. lpp.

²⁸ *Kaudzīte M.* Cit. d., 133. lpp.

- ²⁹ *Rainis*. Vecās strāvas pēdējais gads. II. Ortogrāfijas karš. – Dzīve un darbi, IX. R., 1925, 247.–256. lpp.
- ³⁰ Turpat, 256. lpp.
- ³¹ RLB ZK Protokoli 1903–1932. – Avoti Rīgas vēsturē. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa nod. materiāli, 1230. nr.
- ³² *Эндзелин Я.* Латышские предлоги, I. Юрьев, 1905.
- ³³ *Endzelīns J., Mīlenbahs K.* Latviešu gramatika. R., 1907, 239. lpp.
- ³⁴ *Bendiks H.* Ceļā uz mūsdienu rakstību. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 5. laid. R., 1969, 10. lpp.
- ³⁵ *Mīlenbahs K.* Par jauno ortogrāfiju. – Dzimtenes Vēstnesis, 1912, 23. nr.
- ³⁶ *Endzelīns J.* Zinātņu komitejas lēmumi par ortogrāfiju. – Valdības Vēstnesis, 1920, 20. nov.
- ³⁷ Rīkojums par ortogrāfijas reformu. – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1921, 2. nr., 218. lpp.
- ³⁸ Likumu un valdības rīkojumu krājums 1921. gadam. R., [b.g.] 55. lpp.
- ³⁹ Latviešu pareizrakstības komisijas 2. sēde. – Valdības Vēstnesis, 1937, 170. nr.
- ⁴⁰ *Šmits P.* Par svešu īpašvārdu rakstību latviešu valodā. – RLB ZK 19. Rakstu krāj. R., 1929, 83. lpp.
- ⁴¹ *Mīlenbahs K.* Svešvārdu laikmeti. – Baltijas Vēstnesis, 1900, 8. (21.) jūl.
- ⁴² *Druvieta I.* Kārlis Mīlenbahs. R., 1990, 131.–132. lpp.
- ⁴³ *Lūke J.* Mūsu valodas spīdzināšana. R., 1930, 34. lpp.
- ⁴⁴ Valdība apstiprinājusi jaunus atzinumus latviešu valodas pareizrakstībā. – Jaunākās Ziņas, 1939, 14. jūl.
- ⁴⁵ *Blese E.* Pārgrozības mūsu pareizrakstībā. – Jaunākās Ziņas, 1939, 29. jūl.
- ⁴⁶ Noteikta latviešu pareizrakstība. – Jaunākās Ziņas, 1940, 30. jūl.
- ⁴⁷ *Augstkalns A.* Atjaunotā latviešu pareizrakstība. – Padomju Latvija, 1940, 10. aug.
- ⁴⁸ Latviešu pareizrakstības vārdnīca. – Latviešu valodas krātuve. R., 1942, 98 lpp.

⁴⁹ "Sveši ļaudis lielījās manu muti aiztaisīt..." A. Priedītes intervija ar V. Rūķi-Draviņu. – Literatūra un Māksla, 1990, 20. okt.

⁵⁰ *Endzelīns J.* Cīņa par valodas kultūru Lietuvā. – Darbu izlase, I. III (2). R., 1980, 263.–268. lpp.

⁵¹ *Šmits P.* Par svešu īpašvārdu rakstību latviešu valodā. – RLB ZK 19. Rakstu krāj. R., 1929, 82.–86. lpp.

⁵² *Endzelīns J.* Darbu izlase, III (2). R., 1980, 267. lpp.

⁵³ *Ceplītis L.* Kāpēc ir svārstības citvalodu īpašvārdu atveidē. – Padomju Jaunatne, 1981, 10. martā; *Baldunčiks J.* Angļu īpašvārdu atveides problēmas latviešu valodā. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 15. laid. R., 1979, 83.–87. lpp.

⁵⁴ Kā uzrakstīt *Šiškina* latviešu valodā. – Neatkarīgā Rīta Avīze, 1999, 20. okt.

⁵⁵ Principiālā cīņa par uzvārdu rakstību. – Neatkarīgā Rīta Avīze, 2000, 21. febr.

⁵⁶ *Endzelīns J.* Darbu izlase, III (2). R., 1980, 475.–476. lpp.

⁵⁷ Cīņa, 1957, 306. nr.

⁵⁸ Pareizrakstības komisijas atzinumi par svārstību mazināšanu pašreizējā rakstībā. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 3. laid. R., 1967, 178.–180. lpp.

⁵⁹ *Bendiks H.* Latviskās svešvārdu rakstības gadu desmits. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 4. laid. R., 1968, 116.–129. lpp.

⁶⁰ Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. Sast. *L. Ceplītis, D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte.* R., 1981. 338 lpp.

⁶¹ *Laua A.* Latviešu literārās valodas fonētika. R., 1969, 64.–65. lpp.; *Bendiks H.* Latviešu literārās valodas izrunas un rakstības attieksmju jautājumā. – Karogs, 1955, 10. nr., 107. lpp.

⁶² *Ceplītis L., Miķelsone A., Porīte T., Raģe S.* Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrakstības vārdnīca. Ap 80 000 vārdu. Atb. red. A. Pārupe. R., 1995. 945 lpp.

⁶³ Latviešu literārās valodas pareizrakstības un pareizrakstības 1. aptauja. R., 1960. 17 lpp.

⁶⁴ *Irbe V.* Jauno pareizrakstību gaidot. – Latvietis Amerikā, 1993, 1. nr., 2. janv.

⁶⁵ Latviešu valodas vārdnīca. Amerikas Latviešu Apvienība, 1993. 905 lpp.

⁶⁶ *Blinkena A.* Latviešu ortogrāfijas galvenie strīdus jautājumi. Vēsturiskais aspekts. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1992, 12. nr., 1.–2. lpp.

Changes as Precondition for Survival: 90 Years of New Latvian Orthography

Summary

The first written texts in Latvian appeared more than 400 years ago, and since then the Latvian spelling has become one of the most perfect Latin script-based spelling systems in the world: Latvian graphemes correspond almost perfectly to the phonemes while observing the morphemic structure of the word. So-called phono-morphological principle is used in Latvian spelling up to now.

The spelling in the first printed books (1585; 1586) was based on Middle Low German spelling principles using the Gothic letters. The Gothic letters had been used up to the beginning of 20th century except books printed in the Eastern part of Latvia. The 18th and the 19th century are marked by constant attempts to improve Latvian spelling and therefore by the lack of common orthography.

During the 19th century the problems of Latvian orthography has occupied a significant place in the history of Latvian linguistics. Orthography has been a constant battlefield of discussion and polemics, especially the replacement of the Gothic letters by Roman letters. The 1880s were marked by the attempt to introduce Cyrillic script ending in failure since this script seems to be unable to reflect Latvian phonemes adequately.

Deliberate activities of linguists had a great role to play in this process, especially the activities of the Scientific Commission of the Riga Latvian Society (founded 1868). In 1908, what is called new orthography was confirmed, replacing the Gothic letters with Roman ones and clusters of three or four consonant letters by one-letter spelling or diagraphs, making use of diacritics.

There have always been discussions about the Latvian spelling as well as variety in everyday life. Some kind of stability existed in 50s-80s when common well-considered principles of Latvian spelling (resp. for borrowings and foreign proper names) were accepted. During last decade these well-established principles have sometimes been doubted

and some publishers use non-standard spelling. The future will show which type of new Latvian orthography enters its second century.

LAIMDOTA CEPLĪŠA BIBLIOGRĀFIJA**1957.**

Ceplītis L., Porīte T. Atsauksmes "Pareizrakstības jautājumā". – Cīņa, 1957, 29. jūn.

1958.

Ceplītis L. Daži vērojumi par runas intonāciju latviešu valodā. – LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, 7. sēj., 1958, 129.–157. lpp.

1960.

Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. III. Vācu valodas īpašvārdi. Sast. *Ceplītis L. R.*, ZA izdevniecība, 1960, 80 lpp.

Ceplītis L., Katlape N. Izteiksmīgas runas pamati. R., ZA izdevniecība, 1960, 227 lpp.

1961.

Ceplītis L. Izlokšņu fonotēku veidojot. – Latvijas Zinātnieks, 1961, 28. jūn.

Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. VII. Spāņu valodas īpašvārdi. Sast. *Ceplītis L. R.*, ZA izdevniecība, 1961, 73 lpp.

1962.

Ceplītis L. Bezkopas teikumi. – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 2. sēj. R., ZA izdevniecība, 1962, 538.–565. lpp.

Ceplītis L. Institūta Eksperimentālās fonētikas laboratorijā. – LPSR ZA Valodas un literatūras institūta biļet. 1, 1962, 25.–27. lpp.

Ceplītis L. Nominālie vienkopas teikumi. – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 2. sēj. R., ZA izdevniecība, 1962, 485.–502. lpp.

Ceplītis L. Runas intonācijas nozīme teikumā. – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 2. sēj. R., ZA izdevniecība, 1962, 113.–121. lpp.

Ceplītis L. Vienkopas teikumi. Ievads (piedaloties A. Blinkenai). – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 2. sēj. R., ZA izdevniecība, 1962, 478.–485. lpp.

1963.

Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IX. Franču valodas īpašvārdi. Sast. *Ceplītis L. R.*, ZA izdevniecība, 1963, 99 lpp.

Цеплитис Л. Бессоставные конструкции в современном латышском литературном языке. Автореферат дисс. на соиск. учен. ст. канд. филол. наук. Р., 1963, 29 стр.

1964.

Ceplītis L. Bezkopas konstrukcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā. – Teikuma uzbūve. LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, 17. sēj., 1964, 111.–195. lpp.

Ceplītis L. Teikuma relatīvā modalitāte (vārdiskās darbības). – ZA Vēstis, 1964, Nr. 9, 37.–44. lpp.

1967.

Ceplītis L. Intonācija. – Grām.: LME, 1. sēj., 1967, 665. lpp.

Ceplītis L. Kā sagatavot Raiņa valodas vārdnīcu. – Literatūra un Māksla, 1967, 28. janv., 3. lpp.

Ceplītis L. Par daiļrunu jārūnā nopietnāk. – Literatūra un Māksla, 1967, 13. maijā, 13. lpp.

Ceplītis L. Starptautiskais fonoloģijas kongress [Vīnē 1966, 30. aug. – 3. sept.]. – ZA Vēstis, 1967, Nr. 2, 146.–147. lpp.

Цеплитис Л. Измерение речевой интонации. – ZA Vēstis, 1967, Nr. 3, 37.–50. lpp.

Цеплитис Л. Использование свободной речи в фонетических исследованиях. – ZA Vēstis 1967, Nr. 10, 63.–71. lpp.

1968.

Ceplītis L. Latviešu sintaktiskās fonētikas galvenās problēmas. – Grām.: Fonētikas un fonoloģijas aktuālās problēmas. A. Ozola dienas zinātniskās konferences referātu tēzes. R., 1968, 48.–53. lpp.

Ceplītis L. Literārā valoda. – Grāmata: LME, 2. sēj., 1968, 390.–391. lpp.

Ceplītis L. Normatīvais aspekts sintaktiskajā fonētikā. – LVPI Zinātniskās konferences materiāli. Liepāja, 1968, 26.–27. lpp.

Ceplītis L. Sestais Vispasaules fonētikas zinātņu kongress [Prāga 1967. g. sept.]. – ZA Vēstis, 1968, Nr. 1, 132.–134. lpp.

Ceplītis L. Valodas kļūdas un teksta satura uztvere. – LVKJ 4, 1968, 13.–19. lpp.

Ceplītis L. Vārds un uzvārds. – LVKJ 4, 1968, 68.–69. lpp.

Ceplītis L., Katlape N. Izteiksmīgas runas pamati. 2. papild. izdevums. R., Zinātne, 1968, 251 lpp.

Ceplītis L., Katlape N. Runas intonācijas pētīšana un valodas kultūra [Valodn. apspr. Maskavā 1968. g. febr.]. – Literatūra un Māksla, 1968, 23. martā, 4. lpp.

1969.

Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda. – Karogs, 1969, Nr. 10, 152.–154. lpp.

Ceplītis L. Konsultācijas. *Grenobla* vai *Grenoble?* *Meksika* vai *Mehiko?* – LVKJ 5, 1969, 214.–217. lpp.

Ceplītis L. Spāņu īpašvārdi latviešu valodā. – LVKJ 5, 1969, 194.–199. lpp.

1970.

Ceplītis L. Atkāpes no literārās valodas normām. – LVKJ 6, 1970, 24.–31. lpp.

Ceplītis L. Deklamācija. – LVKJ 6, 1970, 130.–133. lpp.

Ceplītis L. Dzimtās valodas bagātības [Par "Latviešu literārās valodas vārdnīcu"]. – Padomju Jaunatne, 1970, 1. jūl.

Ceplītis L. Normas jēdziens sintaktiskajā fonētikā. – Latviešu valodas un literatūras problēmas. R., Zvaigzne, 1970, 13.–23. lpp.

Ceplītis L. Pirmā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. – LVKJ 6, 1970, 5.–6. lpp.

=====

Ceplītis L. Publiskās runas lingvistiskā analīze. – LVPI Zinātniskās konferences materiāli. Liepāja, 1970, 38.–39. lpp.

Ceplītis L. Vai vārds *pašdarbība* ir slihts? – LVKJ 6, 1970, 106.–111. lpp.

Цеплитис Л. Использование свободной речи в фонетических исследованиях. – Proc. of VI ICPS, Academia, Pragua, 1970.

1971.

Ceplītis L. Divi viedokļi skolu gramatiku sintaksē. – LVPI Zinātniskās konferences materiāli. Liepāja, 1971, 69.–70. lpp.

Цеплитис Л., Катлане Н. Теория публичной речи. Р., Зинатне, 1971, 119 стр.

1972.

Ceplītis L. Runas intonācijas semantika. – Grām.: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873 – 1973. R., Zinātne, 1972, 43.–57. lpp.

Ceplītis L. Runas intonācijas un sintakses pētīšana. – LVPI Zinātniskās konferences tēzes. Liepāja, 1972, 54.–56. lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. A. 1. sējums. 1. sēj. atbildīgais redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1972.

1973.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. B – F. 2. sēj. 2. sēj. atbild. *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1973.

1974.

Ceplītis L. Literārās valodas leksiskās normas un to kodifikācija. – LVPI Zinātniskās konferences "Vārds un vārda funkcija" materiāli. Liepāja, 1974, 98.–100. lpp.

Ceplītis L. Vārdi – kā zvaigznes; kā lai tos apzina. – Cīņa, 1974, 6. dec.

Цеплитис Л. Анализ речевой интонации. Р., Зинатне, 1974, 272 стр.

1975.

Ceplītis L. Valodniecības vēstures materiāli. Mācību līdzeklis. R., 1975, 148 lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. G – I. 3. sēj. 3. sēj. atb. redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1975.

1976.

Ceplītis L. Latviešu valodniecisko pētījumu sistēma desmitajā piecgadē. – ZA Vēstis, 1976, Nr. 8, 3.–5. lpp.; Dzimtenes Balss, 1976, Nr. 50, 5. lpp.

Ceplītis L. Rūdolfam Grabim – septītais gadu desmits. – Literatūra un Māksla, 1976, 7. aug., 7. lpp.

1977.

Ceplītis L. Intonācija lektora runā (Palīgmat. lektoriem). R., LPSR Zin. biedr., 1977, 18 lpp.

Ceplītis L. Neizsakāmā izteikšana. – Literatūra un Māksla, 1977, 14. okt., 6. lpp. (par R. Veidemanes gr. "Izteikt neizsakāmo" R., 1977.).

Ceplītis L. Valoda matemātiskā skatījumā. Pārdomas, "Latviešu valodas biežuma vārdnīcu" lasot. – Cīņa, 1977, 3. marts.

1978.

Ceplītis L. A. Blinkena – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle – LVKJ 14, 1978, 237.–238. lpp.

Ceplītis L. Latviešu valodas stāvoklis un attīstība mūsdienās. – LVKJ 14, 1978, 16.–27. lpp.

Ceplītis L. Vispārīgā valodniecība. Liepāja, 1978.

1979.

Ceplītis L. Par dažu ģeogrāfisko nosaukumu rakstību. – Cīņa, 1979, 17. aug.

1980.

Ceplītis L. Valodas kultūra un komunikācijas morāle. – LVKJ 16, 1980, 5.–13. lpp.

Ceplītis L. Vārdu avots. – Cīņa, 1980, 17. jūl.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. J – L. 4. sēj. 4. sēj. atbild. redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1980.

1981.

Ceplītis L. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna atceres diena. – Dzimtenes Balss, 1981, 12. martā, 5. lpp.

Ceplītis L. Kāpēc ir svārstības citvalodu īpašvārdu atveidē. – Padomju Jaunatne, 1981, 10. martā.

Ceplītis L. Pārpratuma novēršanai (par ķīniešu īpašvārdu atveidi). – Padomju Jaunatne, 1981, 16. dec.

Ceplītis L. Latviešu literārās valodas vārdnīca turpina gaitu. – Karogs, 1981, Nr. 1., 184.–185. lpp.

Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. – sast. L. Ceplītis, D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte. R., Avots 1981, 358 lpp.

1982.

Ceplītis L. Ierobežojumi vārdu gramatisko formu lietošanā. – LVKJ 17, 1982, 208.–210. lpp.

Ceplītis L. Jauna pareizrakstības vārdnīca. – Dzimtenes Bals, 1982, 11. febr. (par Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcu.)

Ceplītis L. Kļūmīgi divdabju ar *-ot*, *-oties* lietojumi. – LVKJ 17, 1982, 210.–212. lpp.

Ceplītis L. Līdzskaņu mijas trūkums lietvārda locījumos. – LVKJ 17, 1982, 216.–220. lpp.

Ceplītis L. Par runas teksta veidošanas īpatnībām. – Valodas kultūra radiovilnī. Valodas stila jautājumi. R., Zinātne, 1982, 19.–23. lpp.

Ceplītis L. Valodas kļūdas un teksta satura uztvere. – Valodas kultūra radiovilnī. Valodas stila jautājumi. R., Zinātne, 1982, 24.–28. lpp.

Цеплитис Л. Пропаганда культуры речи латышского языка. – В кн.: Роль теории в практике развития терминологии и упорядочения литературных языков. Таллин, 1982, стр.119.–124.

1984.

Ceplītis L. Divdesmit gadu pieredze. – LVKJ 20, 1984, 5.–11. lpp.

Ceplītis L. Lektora meistarība. Mācību programma. R., Zinību b-ba, 1984.

=====

Ceplītis L. Publiskās runas kultūra. – LVKJ 19, 1984, 5.–13. lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. Ļ – N. 5. sēj. 5. sēj. atbild. redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1984.

1985.

Ceplītis L. Daži lektora runas kultūras jautājumi. – Valodas aktualitātes – 1984. R., Zinātne, 1985, 113.–115. lpp.

Ceplītis L. ZA Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta *o* lasījumu (1985. gada 7. februārī). – LVKJ 21, 1985, 116.–120. lpp.

Цеплитис Л. Лекторское мастерство. Учебная программа. Р., об-во Знания, 1985.

1986.

Ceplītis L. Daži problemātiski pareizrūnas jautājumi. – LVKJ 22, 1986, 31.–35. lpp.

Ceplītis L. Praksē pārbaudīts darbs. – ZA Vēstis, 1986, Nr. 1, 138. lpp. (rec. par gr. *Rozenbergs J.* "Latviešu valodas praktiskā stilistika. II. Morfofostilistika". R., 1983.).

Latviešu literārās valodas vārdnīca. Ņ – P. 6₁. sēj. 6₁. sēj. atbild. redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1986.

1987.

Ceplītis L. Daži leksikas normu realizācijas jautājumi. – Valodas aktualitātes – 1986. R., Zinātne, 1987, 117.–120. lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. P – R. 6₂. sēj. 6₂. sēj. atb. redaktors *L. Ceplītis*. R., Zinātne, 1987.

Ceplītis L., Paklone I. Vēlreiz par apartheīdu. – Padomju Jaunatne, 1987, 1. apr.

1989.

Ceplītis L. Latviešu valodniecības degpunktā. – Cīņa, 1989, 5. sept. (A. Blinkenas jub.)

Ceplītis L. Rūpes par valodu. – Padomju Jaunatne, 1989, 18. janv.

Ceplītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse. R., Zvaigzne, 1989, 272 lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. S. 7₁. sēj. 7₁. sēj. atb. redaktors L. Ceplītis. R., Zinātne, 1989.

1990.

Kritiski par sevi un savu paaudzi. Saruna ar filol. zin. doktoru ZA korespondētājloc. L. Ceplīti, pierakst. V. Sarma. – Zinātne un Mēs, 1990, Nr. 3, 6.–7. lpp.

1991.

Ceplīte B., Ceplītis L. Latviešu valodas praktiskā gramatika. R., Zvaigzne, 1991, 240 lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. S – T. 7₂. sēj. 7₂. sēj. atb. redaktors L. Ceplītis. R., Zinātne, 1991.

1995.

Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca. – sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. R., Avots. 1995, 944 lpp.

1996.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. T – Ž. 8. sēj. 8. sēj. atbildīgie redaktori

L. Ceplītis, *M. Stengrevica.* R., Zinātne, 1996.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

- ANDREJS BANKAVS** (1945) – Dr. habil. philol., LU profesors, Moderno valodu fakultātes Romāņu valodu katedras vadītājs
- MANUELS BARBERA** (1963) – Ph. D., Triestes universitātes pētnieks
(MANUEL BARBERA)
- MAIGONE BEITIŅA** (1929) – Dr. philol., LPA docente
- AINA BLINKENA** (1929) – Dr. habil. philol., LZA akadēmiķe
- MAIJA BRĒDE** (1945) – Dr. philol., LU Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras asoc. profesore
- OJĀRS BUŠS** (1944) – Dr. habil. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks
- MANFREDS GERLAHS** (1937) – Dr. philol., Ķelnes universitātes profesors, Angļu lingvistikas un viduslaiku studiju nodaļas vadītājs
(MANFRED GÖRLACH)
- JURIS GRIGORJEVS** (1966) – Mg. philol., LU Filoloģijas fakultātes asistents
- AKSELS HOLVUTS** (1956) – Dr. habil. philol., Lietuviešu valodas institūta vadošais pētnieks
(AXEL HOLVOET)
- ELGA KAGAIŅE** (1930) – Dr. habil. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece
- KARSTENS LOMHOLTS** (1958) – Mg. philol., LU Moderno valodu katedras lektors
(KARSTEN LOMHOLT)

-
- DACE MARKUS** (1950) – Dr. habil. hum., LZA akadēmiķe, LU profesore, LU Filoloģijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļas vadītāja
- KURTS OPICS** (KURT OPITZ) – Hamburgas augstskolas profesors
- JĀNIS ROZENBERGS** (1927) – Dr. habil. philol., LU profesors
- VAIRA STRAUTIŅA** (1928) – Dr. philol.
- JĀNIS VALDMANIS** (1948) – Dr. habil. philol., LU profesors, LU Latviešu valodas institūta direktors
- ANDREJS VEISBERGS** (1960) – Dr. habil. philol., LU profesors, Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras vadītājs
- IEVA ZUICENA** (1952) – Dr. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

LINGUISTICA LETTICA 7

Salikts LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests Latvijas – Somijas SIA "Madonas poligrāfists"

Metiens 500 eks.